

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Міністерство освіти і науки України

Львівський національний університет імені Івана Франка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СИЧ ВІТАЛІЙ АНДРІЙОВИЧ

УДК 911.3:338.48-048.44:379.84

ДИСЕРТАЦІЯ
СИСТЕМАТИКА І ОЦІНКА РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ НА ЗАСАДАХ ГЕОГРАФІЧНОГО
СЕРЕДОВИЩА ТА РЕКРЕАЦІЙНИХ КЛАСТЕРІВ

11.00.02 – економічна та соціальна географія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В. А. Сич

Науковий консультант: **Яворська Вікторія Володимирівна**, доктор географічних наук, професор

Одеса – 2021

АНОТАЦІЯ

Сич В. А. Систематика і оцінка рекреаційно-туристичного потенціалу регіону на засадах географічного середовища та рекреаційних кластерів. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія. – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Одеса; Львів, 2021

Дисертаційна робота присвячена розробленню методологічних принципів і методичних засобів дослідження рекреаційно-туристичного потенціалу регіону як нового напрямку систематики і оцінки рекреаційних благ. Апробацію таких досліджень проведено на регіональному рівні, де розглядалися геопланувальні аспекти структурування рекреаційно-туристичного потенціалу регіону Українського Причорномор'я зі співставним аналізом природного каркасу екологічної безпеки регіону як головної складової його природно-ресурсного потенціалу та каркасу антропогенно-техногенних навантажень, який представляє просторові відмінності господарського використання території і як рекреаційний антиресурс значно обмежує рекреаційно-туристичну діяльність. У дисертації представлені сучасні методологічні положення та методичні схеми, обгрунтовано та розроблено кілька понять і термінів, які змістовно характеризують новий напрям суспільно-географічних досліджень рекреаційних благ.

В умовах послідовного зростання рекреаційної та туристичної діяльності, частка яких у світовій економіці вже перевищує 10%, стає актуальною проблема їх поєднаного розгляду як цілісної сфери господарства. У такому контексті розроблене поняття рекреаційно-туристична діяльність, що потребує відповідно нових засад своєї систематики та ресурсної оцінки. На регіональному рівні рекреаційно-туристична діяльність формує міжгалузеві рекреаційні комплекси, а на рівні національних господарств, гіпотетично, - нові сектори економіки. Актуальність такого підходу наголошує та парадоксальна

ситуація, що на даний час ні туризм, ні рекреація не позначені офіційно у жодному класифікаторі галузей чи видів економічної діяльності.

В дисертаційній роботі визначено участь рекреаційно-туристичної діяльності у розвитку соціоприродних видів господарської діяльності, які формують новий сектор на рівні національної економіки та міжгалузеві комплекси рекреаційно-туристичної діяльності – на регіональному рівні. Розроблена схема регіонального міжгалузевого комплексу рекреаційно-туристичної діяльності, в якій поєднано комерційні та некомерційні різновиди рекреаційної діяльності з усіма її формами - туризм, організована рекреація, неорганізована масова рекреація, побутова рекреація.

Введено і методологічно розроблено поняття рекреаційно-туристичний потенціал, яке істотно розширює предметну область інвентаризації та оцінки рекреаційних благ. Поряд з традиційним розглядом умов і ресурсів туристичної діяльності та рекреації, а також їх численних компонентних складових, розроблене їх інтегроване представлення саме як потенціалу.

На методологічних засадах нових базових понять розроблена систематика рекреаційно-туристичного потенціалу за характерними і типовими поєднаннями видів і форм відпочинку та оздоровлення населення та відповідними комбінаціями рекреаційних ресурсів. Поряд з традиційними класифікаціями рекреаційних благ – компонентно-ресурсною та функціональною, які орієнтовані на принципи ієрархічної систематики, використані засади фасетних класифікацій, що допускають систематику об'єктів за комплексом ознак. Введена нова класифікаційна одиниця – рекреаційний кластер, що являє собою поєднання певних видів і форм рекреаційно-туристичної діяльності та відповідних рекреаційних умов і ресурсів. Така класифікація умов і ресурсів рекреаційно-туристичної діяльності термінована як мережева систематика рекреаційно-туристичного потенціалу.

На доповнення традиційних розробок систематики умов і ресурсів туризму та рекреації – компонентно-ресурсної та функціональної, представлена загальна методична схема класифікації та оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу,

в якій на перетині попередніх рубрикацій представлена нова мережева систематика рекреаційно-туристичного потенціалу, елементами якої є поєднання (типові комбінації) одиниць компонентної та функціональної систематик. Ознаками такої мережевої систематики слугують типові поєднання рекреаційних умов і ресурсів, з одного боку, та видів і форм рекреаційно-туристичної діяльності – з другого. Такий підхід принципово відрізняється від традиційних класифікацій рекреаційних благ, що їх розробляють за однією головною класифікаційною ознакою – основою класифікації. В якості базової одиниці поєднаної систематики умов і ресурсів рекреаційно-туристичної діяльності запропоновано застосовувати рекреаційний кластер, що являє собою характерне (типове) поєднання на певній території (акваторії) видів і форм рекреаційно-туристичної діяльності та компонентних умов і ресурсів, що їх забезпечують.

Наскрізною методологічною та методичною проблемою оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу є абсолютне переважання якісних характеристик і показників рекреаційних умов і ресурсів. Поширена практика їх бальної оцінки та шкалування не коректна, оскільки бали реальних кількісних відношень не мають. У дисертації розроблена загальна методична схема оцінювання рекреаційно-туристичного потенціалу на засадах поєданого використання сукупності кваліметричних шкал та експертної оцінки якісних показників і характеристик, що не мають кількісного виразу. Кваліметричні шкали дають можливість якісно і напівкількісно впорядкувати і ранжувати ресурсні характеристики і показники, а їх оцінювання соціальними методами – експертна оцінка, анкетування та спеціалізовані обслідування, наближує рекреаційно-туристичний потенціал до кількісного виразу.

Обґрунтовано методологічну схему систематизації рекреаційних благ, яка включає поділ рекреаційних благ на природні, культурно-історичні та соціально-економічні, а також напрями користування рекреаційними благами – громадське (суспільне), колективне (групове), індивідуальне (приватне). Поєднання зазначених ознак представляє головні напрями оцінки рекреаційних

умов та рекреаційних ресурсів. Для кожного з 18 напрямів необхідно розробляти методологічні принципи та методичні засоби інвентаризації та оцінки відповідного поєднання рекреаційних умов і ресурсів з формами користування рекреаційними благами.

В дисертації вперше розроблено концепцію рекреаційних середовищ, що встановлює нову територіальну одиницю (таксон) територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності, поряд з традиційними територіальними рекреаційними системами та туристичними дестинаціями і регіонами. Рекреаційне середовище формалізоване як результат накладання та взаємодії вихідних середовищ довкілля – природного, історико-культурного, соціального, техногенного, економічного, екологічного. Інтегральна характеристика рекреаційного середовища не може бути представлена простою сумою його складових показників: це ефект емерджентності системи. Складові рекреаційного середовища систематизовані у три групи: рекреаційно-туристична діяльність; умови рекреаційно-туристичної діяльності, що визначають можливості безпосереднього використання рекреаційних ресурсів; чинники (передумови) рекреаційно-туристичної діяльності, що характеризують можливості формування та функціонування рекреаційно-туристичної діяльності.

Обґрунтована методологічна схема оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу за рекреаційними середовищами. За наведеною схемою умови і ресурси рекреаційно-туристичної діяльності розподілені за головними компонентними складовими географічного середовища. Наведений перелік різновидів рекреаційних середовищ надалі може доповнюватися, розширюватися та деталізуватися. Поряд з традиційними умовами і ресурсами розглянуті також природно-географічні, історико-культурні та соціально-економічні ознаки, що безпосередньо не впливають на характер рекреаційно-туристичної діяльності, а опосередковано визначають її більший-менший потенціал і відповідний рівень розвитку. Такі характеристики рекреаційних

середовищ терміновані як чинники або передумови рекреаційно-туристичної діяльності.

У роботі враховані геопланувальні аспекти інвентаризації та оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу. На прикладі Українського Причорномор'я показані планувальні можливості співставної характеристики природного каркасу екологічної безпеки та геопросторової організації населення і господарства регіону. Обґрунтована необхідність подальшого поширення предметної області систематики і оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу на територіальну організацію природного середовища, раселення та господарства.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше:

- методологічно розроблено поняття рекреаційно-туристична діяльність, яке інтегровано представляє всі напрями відпочинку та оздоровлення населення і поєднує рекреаційну і туристичну діяльність у цілісні міжгалузеві комплекси на регіональному рівні, та господарські сектори на рівні національних економік;
- введено і методологічно розроблено поняття рекреаційно-туристичний потенціал, яке істотно розширює предметну область інвентаризації та оцінки рекреаційних благ. Поряд з традиційним розглядом умов і ресурсів туристичної діяльності та рекреації, а також їх численних компонентних складових, позначена проблема їх інтегрованого представлення саме як потенціалу. На даний час цей напрям залишається переважно теоретико-методологічним, а його поступальне розроблення лишається неповним і обмеженим;
- введено і на методологічному рівні розроблено поняття рекреаційний кластер, що має функції базової одиниці систематики рекреаційних благ і визначається за характерними просторовими поєднаннями видів рекреаційно-туристичної діяльності та відповідних компонентів рекреаційно-туристичного потенціалу;

- на засадах географічного середовища розроблено концепцію рекреаційних середовищ, що встановлює нову територіальну одиницю (таксон) територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності, поряд з традиційними територіальними рекреаційними системами та туристичними дестинаціями і регіонами;
- обґрунтовано загальну методичну схему інвентаризації та оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу.

Удосконалено:

- систематику рекреаційно-туристичної діяльності за характерними і типовими поєднаннями видів і форм відпочинку та оздоровлення населення та відповідними комбінаціями рекреаційних ресурсів;
- методичну схему переведення якісних оцінок рекреаційних благ у кількісні з використанням впорядкованої системи кваліметричних шкал;
- концепцію каркасу антропогенно-техногенних навантажень.

Набули подальшого розвитку:

- розроблене предметне структурування рекреаційно-туристичної діяльності як регіонального міжгалузевого рекреаційного комплексу;
- встановлені методичні принципи визначення відносної ролі (ваги) якісних характеристик і показників з використанням експертних оцінок та соціальних анкетувань і опитувань;
- обґрунтована і характеризується екологічна мережа Українського Причорномор'я як природний каркас безпеки регіону;
- проаналізований геопросторовий розподіл антропогенних навантажень в Українському Причорномор'ї, зумовлений особливостями розселення населення у приморських смугах.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані для розробки стратегій розвитку рекреації в Україні і для програм розвитку туризму та курортів в окремих областях, насамперед в Одеській, Миколаївській та Херсонській областях. Результати наукових досліджень використовуються в навчальному процесі підготовки бакалаврів та

магістрів за спеціальностями «Географія» та «Туризм» на геолого-географічному факультеті Одеського національного університету імені І. І. Мечникова та включені до наукових звітів кафедри економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Ключові слова: рекреаційно-туристичний потенціал, рекреаційно-туристична діяльність, рекреаційне середовище, каркас антропогенно-техногенних навантажень, рекреаційний кластер, регіон Українського Причорномор'я, природний каркас екологічної безпеки території.

SUMMARY

Sych V. A. Systematics and assessment of recreational and tourism potential of the region on the basis of geographical environment and recreational clusters. Manuscript rights.

Doctoral Thesis in Geographical Sciences, specialty code 11.00.02 – Economic and Social Geography. – Odesa I. I. Mechnikov National University; Ivan Franko National University of Lviv. – Odesa; Lviv, 2021.

The dissertation is devoted to solving the current scientific problem of developing methodological principles and methodological directions of research of recreational and tourism potential as a new direction of taxonomy and assessment of recreational goods of the region. Approbation of such studies was conducted at the regional level, where the geoplanning aspects of structuring the recreational and tourism potential of the Ukrainian Black Sea region with comparative analysis of the natural framework of environmental safety of the region as the main component of its resource potential and the framework of anthropogenic and man-made loads of territory and acts as an anti-resource, which significantly limits recreational and tourism activities. The dissertation presents modern methodological provisions and methodological schemes, substantiates and develops several concepts and terms that characterize the new direction of socio-geographical research of recreational goods.

In the conditions of consistent growth of recreational and tourism activity, the share of which in the world economy already exceeds 10%, the problem of their combined consideration as an integral sphere of economy becomes actual. In this context, the concept of recreational and tourism activities has been developed, which requires, accordingly, new principles of its systematics and resource assessment. At the regional level, recreational and tourism activities form intersectoral recreational complexes, and at the level of national economies, hypothetically, it forms new sectors of the economy. The relevance of this approach is emphasized by the paradoxical situation that currently neither tourism nor recreation are officially listed in any classifier of industries or types of economic activity.

The dissertation identifies the participation of recreational and tourism activities in the development of socio-natural economic activities that form a new sector at the level of the national economy and intersectoral complexes of recreational and tourism activities - at the regional level. The scheme of the regional intersectoral complex of recreational and tourism activity is developed, in which commercial and non-commercial types of recreational activity are combined with all its forms - tourism, organized recreation, unorganized mass recreation, household recreation.

The concept of recreational and tourism potential was introduced and methodologically developed, which significantly expands the subject area of inventory and evaluation of recreational goods. Along with the traditional consideration of the conditions and resources of tourism and recreation, as well as their numerous components, developed their integrated presentation as a potential.

Based on the methodological principles of the new basic concepts, a systematics of recreational and tourism potential has been developed according to the characteristic and typical combinations of types and forms of recreation and health recovery of the population and appropriate combinations of recreational resources. Along with the traditional classifications of recreational goods - component-resource and functional, which are focused on the principles of hierarchical taxonomy, the principles of facet classifications are used, which allow the taxonomy of objects on a

set of features. A new classification unit was introduced - a recreational cluster, which is a combination of certain types and forms of recreational and tourism activities and the corresponding recreational conditions and resources. This classification of conditions and resources of recreational and tourism activities is terminated as a network systematics of recreational and tourism potential.

In addition to the traditional development of the systematics of conditions and resources of tourism and recreation - component-resource and functional, presented a general methodological scheme for classification and assessment of recreational and tourism potential, which at the intersection of previous headings are presented a new network systematics of recreational and tourism potential, elements of which are a combination (typical combinations) of units of component and functional taxonomy. Features of such network systematics are typical combinations of recreational conditions and resources, on the one hand, and types and forms of recreational and tourism activities - on the other. This approach is fundamentally different from the traditional classifications of recreational goods, which are developed on one main classification feature - the basis of classification. As a basic unit of combined taxonomy of conditions and resources of recreational and tourism activities, it is proposed to use a recreational cluster, which is a characteristic (typical) combination in a certain area (water area) of types and forms of recreational and tourism activities and component conditions and resources that provide them.

A cross-cutting methodological and methodical problem of recreational and tourism potential assessment is the absolute predominance of qualitative characteristics and indicators of recreational conditions and resources. The common practice of their scoring and scaling is not correct, because the scores do not have real quantitative relations. In the dissertation the general methodical scheme of estimation of recreational and tourism potential on the basis of combined use of set of qualimetric scales and expert estimation of qualitative indicators and characteristics which do not have quantitative expression is developed. Qualimetric scales make it possible to qualitatively and semi-quantitatively to rank resource characteristics and indicators, and their evaluation by social methods - expert evaluation, questionnaires

and specialized surveys, brings recreational and tourism potential closer to quantitative expression.

The methodological scheme of systematization of recreational goods is offered, which includes the division of recreational goods into natural, cultural, historical and socio-economic, as well as areas of use of recreational goods - public (society), collective (group, community), individual (private). The main methodological approaches to the assessment of recreational conditions and recreational resources are marked at the intersections of these headings. For each of the 18 areas it is necessary to develop methodological principles and methodological tools for inventory and evaluation of the appropriate combination of recreational conditions and resources with forms of use of recreational goods.

The dissertation for the first time developed the concept of recreational environments, which establishes a new territorial unit (taxon) of the territorial organization of recreational and tourism activities, along with traditional territorial recreational systems and tourist destinations and regions. The recreational environment is formalized as a result of the imposition and interaction of the original environments - natural, historical and cultural, social, man-made, economic, ecological. The integral characteristic of the recreational environment cannot be represented by a simple sum of its constituent indicators - it is the effect of the emergence of the system. The components of the recreational environment are systematized into three groups: resources of recreational and tourism activities; conditions of recreational and tourism activities that determine the possibility of direct use of recreational resources; factors (prerequisites) of recreational and tourism activities that characterize the possibilities of formation and functioning of recreational and tourism activities.

The methodological scheme of assessment of recreational and tourism potential by recreational environments is substantiated. According to the given scheme conditions and resources of recreational and tourism activities are distributed on the main components of the geographical environment. The list of types of recreational environments can be further supplemented, expanded and detailed. Along with

traditional conditions and resources are also considered natural-geographical, historical-cultural and socio-economic features which do not directly affect the character of the recreational and tourism activities, but indirectly determine its greater or lesser potential and the corresponding level of development. Such characteristics of recreational environments are termed as factors or prerequisites of recreational and tourism activities.

The geoplanning aspects of inventory and assessment of recreational and tourism potential was taken into account in the paper. On the example of the Ukrainian Black Sea region the planning possibilities of the comparative characteristic of a natural framework of ecological safety and the geospatial organization of the population and economy of region are shown.

Scientific novelty of the obtained results is that:

for the first time:

- methodologically developed the concept of recreational and tourism activities, which integratedly represents all areas of recreation and health improvement and combines recreational and tourism activities into integrated intersectoral complexes at the regional level, and economic sectors at the level of national economies;
- the concept of recreational and tourism potential was introduced and methodologically developed, which significantly expands the subject area of inventory and evaluation of recreational goods. Along with the traditional consideration of the conditions and resources of tourism and recreation, as well as their many components, the problem of their integrated representation as a potential is indicated. At present, this direction remains mainly theoretical and methodological, and its progressive development remains incomplete and limited;
- introduced and developed at the methodological level the concept of recreational cluster, which has the functions of the basic unit of taxonomy of recreational goods and is determined by the characteristic spatial combinations of recreational and tourism activities and the relevant components of recreational and tourism potential;
- on the basis of the geographical environment, the concept of recreational environments has been developed, which establishes a new territorial unit (taxon) of

the territorial organization of recreational and tourism activities, along with traditional territorial recreational systems and tourist destinations and regions;

- the general methodical scheme of inventory and assessment of recreational and tourism potential is substantiated;

has been improved:

- systematics of recreational and tourism activities by characteristic and typical combinations of types and forms of recreation and health improvement of the population and appropriate combinations of recreational resources;

- methodical scheme of translation of qualitative assessments of recreational goods into quantitative ones using an ordered system of qualimetric scales;

- the concept of the framework of anthropogenic-technogenic loads;

has been further developed:

- the subject structuring of recreational and tourism activity as a regional interbranch recreational complex is developed;

- established methodological principles for determining the relative role (weight) of qualitative characteristics and indicators using expert assessments and social questionnaires and surveys;

- substantiated and characterized ecological network of the Ukrainian Black Sea coast as a natural framework of security of the region;

- the geospatial distribution of anthropogenic loads in the Ukrainian Black Sea coast, caused by features of settlement of the population in coastal strips is analyzed.

The practical significance of the obtained results is that they can be used to develop strategies for the development of recreation in Ukraine and for tourism and resort development programs in some regions, primarily in Odesa, Mykolaiv and Kherson regions. The results of scientific research are used in the educational process of bachelors and masters in "Geography" and "Tourism" at the Faculty of Geology and Geography of Odesa National I.I. Mechnikov University and included in scientific reports of the Department of Economic and Social Geography and Tourism of Odesa National I.I. Mechnikov University.

Key words: recreational and tourism potential, recreational and tourism activity, recreational environment, framework of anthropogenic and technogenic loads, recreational cluster, the Ukrainian Black Sea region, natural framework of ecological safety of the territory.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації
Монографії

1. Топчієв О. Г., Коломієць К. В., Сич В. А., Яворська В. В. Структурування рекреаційно-туристичного потенціалу на засадах географічного середовища: Монографія. Кам'янець-Подільський: Видавець Панькова А. С., 2020. 332 с. (19,3 д.а.) (Особистий внесок автора: систематика і оцінка рекреаційно-туристичного потенціалу регіону - 16 д.а.)
2. Коломієць К. В., Яворська В. В., Сич В. А. Територіальна організація туристично-рекреаційної діяльності Українського Причорномор'я: Монографія / Наук. ред. О.Г. Топчієв. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. 290 с. (16,9 д.а.) (Особистий внесок автора: просторовий аналіз рекреаційно-туристичної діяльності регіону - 5,7 д.а.)

Наукові праці у фахових виданнях України

3. Топчієв О. Г., Сич В. А. Проблеми кластеризації та структурування соціоприродних видів господарської діяльності у географічних дослідженнях. *Український географічний журнал*. 2020. Вип. 2. С. 65-72. doi: <https://doi.org/10.15407/ugz2020.02.0> (Scopus) (0,4 д.а.) (Особистий внесок автора: обґрунтовано методологічні труднощі кластеризації соціоприродних видів господарської діяльності - 0,3 д.а.)
4. Топчієв О. Г., Сич В. А., Яворська В. В. Концепція рекреаційного середовища регіону та її понятійно-термінологічне структурування. *Вісник Одеського національного університету. Серія Географічні та геологічні*

- науки. 2020. Том 25. Вип. 1 (36). С. 157-172. DOI:10.18524/2303-9914.2020.1(36).205177. (0,8 д.а.) (Особистий внесок автора: обґрунтування концепції рекреаційного середовища регіону - 0,6 д.а.)
5. Топчієв О., Мальчикова Д., Сич В., Пилипенко І., Яворська В. Система географічних наук: вітчизняний досвід в умовах сучасної предметної трансформації. *Економічна та соціальна географія*. 2020. Вип. 83. С. 4-11. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2020.83.4-11>. (0,4 д.а.) (Особистий внесок автора: обґрунтування географічних середовищ різних типів - 0,2 д.а.)
 6. Топчієв О. Г., Сич В. А., Шашеро А. М. Концепція каркасів антропогенно-техногенних навантажень. *Український географічний журнал*. 2019. Вип. 2. С. 41-48. doi: 10.15407/ugz2019.02.041 (Scopus) (0,4 д.а.) (Особистий внесок автора: обґрунтування регіональних аспектів каркасів антропогенно-техногенних навантажень - 0,3 д.а.)
 7. Топчієв О. Г., Сич В. А., Яворська В. В., Долинська О. О. Екологічний імператив у концепціях соціально-економічного розвитку і його географічні складові. *Вісник Одеського національного університету. Серія Географічні та геологічні науки*. 2019. Том 24, Вип. 2(35). С. 96-112. DOI: 10.18524/2303-9914.2019.2(35).183734 (0,9 д.а.) (Особистий внесок автора: запропоновано формування сектора соціоприродних видів економічної діяльності - 0,6 д.а.)
 8. Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Сич В. А., Яворська В. В. Територіальна організація суспільства - стрижень становлення екологічного імперативу географії. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: географічні науки*, 2019. Вип. 11. С. 73-80 (0,4 д.а.) (Особистий внесок автора: визначення функціональної ролі і місця соціоприродних видів діяльності - 0,2 д.а.)
 9. Сич В. А. Екотуризм в межах священних природних місць. *Географія та туризм*. 2019. № 50. С. 168-177. (0,4 д.а.)
 10. Сич В. А., Шашеро А. М., Коломієць К. В. Каркас антропогенно-техногенних навантажень на територію регіону Українського

- Причорномор'я. *Вісник Одеського національного університету. Серія Географічні та геологічні науки*. 2019. Том 24. Вип. 1. С. 130-142. DOI: 10.18524/2303-9914.2019.1(34).169717 (0,7 д.а.) (Особистий внесок автора: обґрунтовані складові каркасу антропогенно-техногенних навантажень регіону - 0,6 д.а.)
11. Сич В. А. Концептуальні основи розвитку екологічного туризму. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія*. 2019. № 1 (Вип. 46). С. 173-182. doi: 10.25128/2519-4577.19.2.22 (0,6 д.а.)
12. Коломієць К. В., Сич В. А. Транс'європейська мережа туристичних пішохідних маршрутів. *Географія та туризм*. 2017. Вип. 40. С. 18-28. (0,6 д.а.) (Особистий внесок автора: обґрунтовані проблеми геопросторової організації туризму - 0,5 д.а.)
13. Яворська В. В., Коломієць К. В., Сич В. А. Вплив міжнародних транспортних коридорів на розвиток туризму регіону Українського Причорномор'я. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: географічні науки*. 2017. Вип. 7. С. 248-253. (0,3 д.а.) (Особистий внесок автора: аналіз сучасного стану транспортної інфраструктури регіону Українського Причорномор'я як складової частини його туристичного потенціалу - 0,2 д.а.)
14. Коломієць К. В., Яворська В. В., Сич В. А. Методологічні підходи щодо формування туристського образу регіону. *Вісник Одеського національного університету. Серія Географічні та геологічні науки*. 2017. Том 22, Вип. 2. С. 90-103. (0,7 д.а.) (Особистий внесок автора: проаналізовано туристичні центри різної спеціалізації, які складають образ території - 0,5 д.а.)
15. Сич В. А., Коломієць К. В. Рекреаційні складові у плануванні території регіону Українського Причорномор'я. *Вісник Одеського національного університету. Серія Географічні та геологічні науки*. 2015. Том 20. Вип. 2. С. 121-132. (0,7 д.а.) (Особистий внесок автора: визначені критерії рекреаційного районування регіону з обґрунтуванням складових одиниць

районування - 0,5 д.а.)

16. Яворська В. В., Сич В. А., Коломієць К. В. *Особливості формування екомережі регіону Українського Причорномор'я. Вісник Одеського національного університету. Серія Географічні та геологічні науки.* 2015. Том 20. Вип. 4. С. 129-143. (0,8 д.а.) (Особистий внесок автора: аналіз структурних елементів регіональної екомережі регіону - 0,6 д.а.)
17. Yavorska V., Kolomiyets K., Sych V. Establishment of regional policy in Ukraine *Часопис соціально-економічної географії.* 2015. Вип. 19(2). С. 45-49. (0,3 д.а.) (Особистий внесок автора: висвітлення економічного потенціалу регіону в умовах ринкової економіки - 0,2 д.а.)
18. Сич В. А. Основні загрози степовим екосистемам України. *Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки.* 2012. Том 17. Вип. 2(15). С. 84-89. (0,3 д.а.)
19. Сич В. А. Відтворення степової рослинності Бессарабії методом агростепів. *Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки.* 2009. Том 14. Вип. 7. С. 344-348. (0,3 д.а.)
20. Яворська В. В., Сич В. А. Вплив розселення населення в регіоні Українського Причорномор'я на розвиток геодемографічних процесів. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Географія і сучасність.* 2006. Серія 4. Вип. 15. С. 127-132. (0,3 д.а.) (Особистий внесок автора: обґрунтування системи розселення населення регіону за різними ієрархічними рівнями - 0,1 д.а.)
21. Сич В. А. Туристично-краєзнавчий маршрут узбережжям Одещини. *Наукові записки Вінницького державного педуніверситету ім. М. Коцюбинського (Серія "Географія").* 2006. Вип. 12. С. 216-222. (0,4 д.а.)
22. Сич В. А. Основи концепції екологічно-безпечного землеробства на масивах зрошення Півдня України в сучасних умовах. *Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки.* 2006. Том 11. Вип. 3. С. 86-91. (0,3 д.а.)
23. Сич В. А. Географічна інформаційна система агроекологічного стану земель

для оцінки сталого землекористування. *Фізична географія та геоморфологія*. 2005. Вип. 49. С. 78-84. (0,3 д.а.)

Статті в іноземних періодичних виданнях та виданнях, що індексуються в міжнародних наукометричних базах

24. Sych V. A., Yavorska V. V., Hevko I. V., Kolomiyets K. V., Shorobura I. M. Features of territorial organization of population resettlement of the coastal zone of the Ukrainian Black Sea Region. *Journal of Geology Geography and Geoecology*. 2019. Том 28 (4). С. 747-756. doi: 10.15421/111970 (Web of Science) (0,6 д.а.) (Особистий внесок автора: висвітлено роль розселення населення в антропогенно-техногенному навантаженні прибережної зони регіону - 0,4 д.а.)
25. Sych V. The network systematics of recreational and tourist potential. *Journal of Education, Health and Sport*. 2019. Vol. 9, No. 9. P. 1333-1343. ISSN 2391-8306. DOI <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.4086000> (0,6 д.а.)
26. Yavorska V. V., Hevko I. V., Sych V. A., Potapchuk O. I., Kolomiyets K. V. Features of application of information technologies in modern tourism. *Journal of Geology Geography and Geoecology*. 2019. Том 28 (3). С. 591-599. doi: 10.15421/111956. (Web of Science) (0,5 д.а.) (Особистий внесок автора: роль ГІС у проектуванні рекреаційних зон - 0,3 д.а.)
27. Yavorska V. V., Sych V. A., Hevko I. V., Kolomiyets K. V., Periodization of the studies of territorial organization of recreation and tourism. *Journal of Geology Geography and Geoecology*, 2018. Том 27 № 3. С. 520-528. doi: 10.15421/111876 (Web of Science) (0,5 д.а.) (Особистий внесок автора: дослідження процесу кластеризації в просторовій організації рекреаційно-туристської діяльності - 0,3 д.а.)
28. Yavorska V. V., Hevko I. V., Sych V. A., Kolomiyets K. V. Organization of tourist and recreational activity within the objects of the natural protected fund in the Odessa region. *Вісник Дніпровського університету. Серія: Геологія, географія*, 2018. Т. 27. № 2. С. 377-385. doi:10.15421/111862 (Web of Science)

- (0,5 д.а.) (Особистий внесок автора: висвітлення напрямків рекреації в межах територій природно-заповідного фонду Одещини - 0,4 д.а.)
29. Yavorska V. V., Nevko I. V., Sych V. A., Kolomiyets K. V. The main components of the formation of recreational and tourism activity. *Вісник Дніпровського університету. Серія: Геологія, географія*. 2018. Т. 27. № 1. С. 148-155. doi: 10.15421/111840 (Web of Science) (0,4 д.а.) (Особистий внесок автора: структурування рекреаційно-туристичного комплексу за видами діяльності - 0,3 д.а.)
30. Yavorska V. V., Sych V. A., Kolomiyets K. V., Shashero A. M. Odessa catacombs as an integral part of the tourist image of the Black Sea region. *Вісник Дніпровського університету. Серія: Геологія, географія*. 2018. Т. 26. № 1. С. 219-226. doi: 10.15421/11182301 (Web of Science) (0,4 д.а.) (Особистий внесок автора: аналіз ролі підземних культурних пам'яток у рекреаційно-туристичному потенціалі Одещини - 0,2 д. а.)
31. Sych V. Methodological problems of inventory and assessment of recreational and tourism potential. *Journal of Education, Health and Sport*. 2017. Vol. 7, No. 5. P. 456-464. ISSN 2391-8306. DOI: 10.5281/zenodo.4289061 (0,5 д.а.)
32. Коломієць К. В., Яворська В. В., Сич В. А. Методична схема багаторівневої територіальної організації регіону Українського Причорномор'я. *Вісник Дніпровського університету. Серія: Геологія, географія*. 2017. Т. 25 (2). С. 73-80. doi: 10.15421/111721 (Web of Science) (0,4 д.а.) (Особистий внесок автора: аналіз природноресурсного потенціалу регіону Українського Причорномор'я - 0,2 д.а.)
33. Sych V., Nikolayeva O. The development of tourism in the zone of influence of international transport corridors in the Ukrainian Black Sea region. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Balusansky*. 2016. Vol. 4. No. 6. P. 153-156. ISSN 1338-9432. (0,2 д.а.) (Особистий внесок автора: розвиток рекреаційно-туристичної діяльності в зоні логістичних центрів Українського Причорномор'я - 0,1 д.а.)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

34. Яворська В., Транченко Л., Сич В., Коломієць К. Проблеми та перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні. *Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України*: матер. VI міжнар. наук.-практ. конф. (Кропивницький, 2-3 квітня 2020 р.). Київ, 2020. С. 129-137. (0,4 д.а.) (Особистий внесок автора: перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в регіоні Українського Причорномор'я - 0,2 д.а.)
35. Сич В. А., Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Яворська В. В. Соціоприродні види діяльності у господарських комплексах країн і регіонів. *Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення*: матер. VIII міжнар. наук.-практ. конф. (Херсон, 3-4 жовтня, 2019 р.). Херсон, 2019. С. 219-222. (0,2 д.а.) (Особистий внесок автора: обґрунтовано соціоприродні види діяльності на прикладі Українського Причорномор'я - 0,1 д.а.)
36. Яворська В. В., Сич В. А., Коломієць К. В. Місце України у світовому рейтингу конкурентоспроможності туристичного сектору. Стратегічні перспективи туристичної та готельно-ресторанної індустрії в Україні: теорія, практика та інновації розвитку: матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Умань, 30-31 жовтня, 2019 р.). Умань, 2019. С. 98-101. (0,2 д.а.) (Особистий внесок автора: аналіз рейтингу конкурентоспроможності туристичного сектору - 0,1 д.а.)
37. Сич В. А. Одеські катакомби як елемент туристського образу Одеського регіону. *Теорія, практика та інновації розвитку туристичної і готельно-ресторанної індустрії*: матер. міжнар. наук.-практ. конфер. (Умань, 29-30 травня, 2019 р.). Умань, 2019. С. 114-117. (0,3 д.а.)
38. Сич В. А., Яворська В. В., Коломієць К. В. Розвиток наукових підходів до просторової організації рекреації та туризму. *Міждисциплінарні інтеграційні процеси у системі географічної та екологічної науки*: матер. міжнар. наук.-практ. конфер. (Тернопіль, 7-8 травня, 2019 р.). Тернопіль,

2019. С. 174-179. (0,3 д.а.) (Особистий внесок автора: досліджено періодизацію наукових підходів до просторової організації рекреації та туризму - 0,2 д.а.)
39. Яворська В., Сич В., Коломієць К. Перспективи розвитку екотуризму на природоохоронних територіях Одеського регіону. *Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України*: матер. V міжнар. наук.-практ. конфер. (Кропивницький, 4-5 квітня 2019 р.). Кропивницький, 2019. С. 319-330. (0,7 д. а.) (Особистий внесок автора: досліджено напрямки рекреації в межах територій природно-заповідного фонду Одещини - 0,5 д.а.)
40. Сич В. А., Коломієць К. В., Шашеро А. М. Застосування концепції кластера у сфері рекреації та туризму. *The development of nature sciences: problems and solutions: conference proceedings* (Brno, April 27-28, 2018). Brno, 2018. P. 226-229. (0,3 д.а.) (Особистий внесок автора: досліджено підходи до дефініції "кластер" - 0,2 д.а.)
41. Сич В. А., Коломієць К. В. Україна у світовому рейтингу конкурентоспроможності туристичного сектору. *Туристичні послуги на світовому ринку як фактор розвитку міжнародного туризму*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 10 травня 2018 р.). Львів, 2018. С. 236-244. (0,5 д.а.) (Особистий внесок автора: аналіз компонентів рейтингу конкурентоспроможності туристичного сектору - 0,3 д.а.)
42. Яворська В. В., Сич В. А., Коломієць К. В. Формування туристичного образу регіону Українського Причорномор'я. *Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України*: матер. IV міжнар. наук.-практ. конфер. (Кропивницький, 2-6 квітня 2018 р.). Кропивницький, 2018. С. 20-28. (0,5 д.а.) (Особистий внесок автора: визначення факторів, що впливають на формування туристичного образу регіону - 0,3 д.а.)
43. Kolomiyets K., Sych V. Conceptual components of regionalization and directions for their development. *Eurasian scientific development: proceedings of the 2nd International conference* (Vienna, 2-nd December, 2017). Vienna, 2017. P. 17-22.

- (0,3 д.а.) (Особистий внесок автора: чинники регіоналізації - 0,2 д.а.)
44. Сич В. А. Сучасний стан земельно-ресурсного потенціалу Одеської області. *Агрохімія і ґрунтознавство*. Спец. випуск до ІХ з'їзду УТГА. Харків, 2014. - С. 200-202 (0,1 д.а.)
45. Красеха Є. Н., Сич В. А. Еволюція степових екосистем: леси, трав'янисті угруповання, чорноземи. *Причорноморський екологічний бюлетень*. 2009. № 1 (31). С. 151-160. (0,5 д.а.) (Особистий внесок автора: сучасний стан степових екосистем - 0,3 д.а.)
46. Красеха Є. Н., Сич В. А., Гулько Л. В. Історико-культурні, еколого-етичні та соціально-економічні аспекти землекористування в степовій зоні Дунайсько-Дністровського лиманного межиріччя. *Причорноморський екологічний бюлетень*. 2007. № 4 (26). С. 132-142. (0,5 д.а.) (Особистий внесок автора: дослідження рекреаційного потенціалу Дунайсько-Дністровського лиманного межиріччя - 0,3 д.а.)
47. Сич В. А. Забрудненість ґрунтів Одеської області внаслідок господарської діяльності. *Агрохімія і ґрунтознавство*. Спец. випуск до VII з'їзду УТГА. Книга 3. Харків, 2006. С.288-290. (0,1 д.а.)
48. Сич В. А. Основи агроекологічної концепції зрошення чорноземів Одещини в сучасних гідромеліоративних умовах. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія географічна*. 2006. № 2. С. 265-269. (0,2 д.а.)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	26
РОЗДІЛ 1. РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ, РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ: БАЗОВІ ПОНЯТТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	36
1.1. Концептуальні підходи до рекреаційно-туристичної діяльності та її місце в сучасній структурній перебудові господарства.....	36
1.2. Сучасний стан інвентаризації та оцінка природних рекреаційних благ ...	48
1.2.1. Оцінка природних рекреаційних ресурсів.....	50
1.2.2. Оцінка історико-культурних ресурсів потенціалу.....	61
1.3. Рекреаційно-туристичний потенціал: зміст, структура і функції поняття	73
Висновки до розділу 1.....	85
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ТА ОЦІНКИ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ	89
2.1. Методологічні особливості інвентаризації рекреаційно-туристичного потенціалу.....	89
2.2. Методичні проблеми оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу	97
2.3. Ординація та впорядкування кваліметричних шкал.....	104
2.4. Населення як складова рекреаційно-туристичного потенціалу.....	111
2.5. Методологічні засади систематики та оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу.....	118
Висновки до розділу 2.....	122
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ СИСТЕМАТИКИ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. РЕКРЕАЦІЙНІ КЛАСТЕРИ	125
3.1. Територіальні рекреаційні системи	125
3.2. Сучасні напрями систематики рекреаційно-туристичної діяльності	130
3.2.1. Туристичні дестинації.....	130

3.2.2. Сучасні тенденції мережевої організації рекреаційно-туристичної діяльності	132
3.2.3. Кластерні форми систематизації рекреаційно-туристичної діяльності	135
3.3. Концепція рекреаційних кластерів: мережева класифікація умов і ресурсів рекреаційно-туристичної діяльності	140
3.4. Функціональна класифікація рекреаційно-туристичної діяльності	153
3.5. Методологічні принципи рубрикації та систематики рекреаційних благ	163
Висновки до розділу 3.	173
РОЗДІЛ 4. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ОБ'ЄКТУ ОЦІНКИ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ: КОНЦЕПЦІЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ СЕРЕДОВИЩ	176
4.1. Змістовна трансформація базового поняття "географічне середовище"	176
4.2. Середовищний підхід – новий напрям систематики рекреаційно-туристичного потенціалу	198
4.3. Структурування та систематика рекреаційних середовищ	203
Висновки до розділу 4.	227
РОЗДІЛ 5. ГЕОПЛАНУВАЛЬНІ АСПЕКТИ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ ТА ОЦІНКИ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ	230
5.1. Формування природного каркасу екологічної безпеки регіону	230
5.2. Концепція антропогенно-техногенних навантажень та їх вплив на ресурсно-туристичний потенціал регіону	243
5.3. Каркас антропогенно-техногенних навантажень Українського Причорномор'я	259
Висновки до розділу 5.	278
ВИСНОВКИ	281
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	284
ДОДАТКИ.....	323

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

АТН	антропогенно-техногенне навантаження
ГІС	геоінформаційна система
ІЛР	індекс людського розвитку
ІРІЛР	інтегральний регіональний індекс людського розвитку
КВЕД	класифікація видів економічної діяльності
НПП	національний природний парк
ПЗФ	природно-заповідний фонд
ПРООН	Програма розвитку ООН
ПС	приморська смуга
РД	рекреаційна діяльність
РЛП	регіональний ландшафтний парк
РМК	рекреаційний міжгалузевий комплекс
РТД	рекреаційно-туристична діяльність
РТК	рекреаційно-туристичний комплекс
РТП	рекреаційно-туристичний потенціал
ТРС	територіальна рекреаційна система
ТТРС	територіальна туристично-рекреаційна система
УП	Українське Причорномор'я
МАУТ	багатокритеріальна теорія корисності
UNWTO	Всесвітня туристична організація
WTTC	Світова рада з подорожей та туризму

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Оцінка рекреаційно-туристичного потенціалу об'єктів і територіально-акваторіальних одиниць рекреаційно-туристичної діяльності лишається актуальним і ще недостатньо розробленим науковим напрямом ресурсознавства, рекреаційної географії та туризмознавства. Головними методологічними проблемами оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу є значна номенклатура його компонентних характеристик і показників, що зберігає свою предметну різноякісність та різну фізичну природу, а також тенденція до подальшого розширення та ускладнення. У рекреаційній географії та туризмознавстві ще немає спеціального (фахового) терміну для позначення сукупностей умов і ресурсів як об'єктів оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу. Подальша розробка даного напрямку орієнтована на послідовну заміну механічної сукупності рекреаційних умов і ресурсів базовим поняттям рекреаційного середовища.

Рекреацію і туризм на даний час розглядають переважно нарізно як самостійні види діяльності, такий традиційний їх розгляд залишає поза увагою науковців вагомі і масові напрями відпочинку та оздоровлення населення, такі як масова неорганізована (самодіяльна) рекреація, побутова рекреація, дачна та садово-городня діяльність. Цілісне й інтегроване представлення рекреаційно-туристичної діяльності відповідає сучасним тенденціям формування регіональних та національних міжгалузевих комплексів рекреаційно-туристичної діяльності, що охоплюють всі різновиди і форми відпочинку та оздоровлення населення.

У систематиці рекреаційно-туристичного потенціалу користуються переважно методами ієрархічних класифікацій, серед яких поширені компонентно-ресурсна та функціональна систематика. У численних практичних розробках ресурсних потенціалів наявні ознаки фасетних класифікацій, які спеціального методологічного розроблення ще не мають. Протягом останніх

десятиріч у світовому господарстві спостерігається перехід від жорстко координованого й централізованого менеджменту, що формує ієрархічні багаторівневі "управлінські піраміди", до більш гнучких мережевих структур. Принципи мережевої організації поширюються і на рекреаційно-туристичну діяльність. Актуальним стає розробка принципів і методів мережевої систематики рекреаційних благ відповідно до новітніх форм мережевої організації РТД. Зазначені тенденції сучасного поєднання ієрархічних та мережевих форм організації РТД необхідно достатньою мірою враховувати у розробленні стрижневої проблеми – інвентаризації та оцінці РТП.

Географічна наука розробляє проблеми раціональної взаємодії суспільства з природним середовищем методами планувального впорядкування довкілля. Актуальним напрямом таких розробок у наш час виступає поєднаний і співставний аналіз природних каркасів екологічної безпеки території та просторових розподілів (каркасів) антропогенно-техногенних навантажень. Природний каркас середовища – головна складова його ресурсного потенціалу, а каркас антропогенно-техногенних навантажень представляє просторові відмінності господарського використання території, що впливають на оцінку потенціалу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконане в рамках тематики НДР кафедри економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І. І. Мечникова "Комплексне дослідження ресурсного потенціалу рекреаційно-туристичного господарства Північно-Західного Причорномор'я" (№ державної реєстрації - 0114U001556; відповідальний виконавець: Сич В.А.), а також "Дослідження гео економічного та геополітичного потенціалу Українського Причорномор'я. Планування території приморських регіонів" (№ державної реєстрації - 0113U007416).

Мета і завдання дослідження. Метою наукового дослідження є розроблення методологічних принципів і методичних напрямів дослідження рекреаційно-туристичного потенціалу як нового напрямку систематики і оцінки

рекреаційних благ регіону. На відміну і доповнення сучасних підходів, серед яких переважає роздільна оцінка умов і ресурсів туристичної та рекреаційної діяльності, обґрунтоване їх поєднане й цілісне представлення у вигляді рекреаційно-туристичної діяльності (РТД) та рекреаційно-туристичного потенціалу (РТП).

Досягнення означеної мети передбачає постановку та виконання таких **завдань**:

- визначити участь РТД у розвитку соціоприродних видів господарської діяльності, які формують новий сектор на рівні національної економіки та міжгалузеві комплекси РТД – на регіональному рівні;

- удосконалити систематики РТД, що інтегровано представляють сучасні компонентно-галузеві класифікації туризму та рекреації, поєднано і комплексно розглядають їх взаємодію;

- розробити напрями класифікації та оцінки РТП; поряд з традиційними класифікаціями умов і ресурсів туризму та рекреації – компонентно-ресурсною та функціональною (за видами і формами діяльності) потрібна загальна методична схема класифікації та оцінки РТП, що поєднано розглядає всі складові РТД;

- розробити таксономію класифікаційних одиниць поєднаної систематики умов і ресурсів РТД; обґрунтувати базову одиницю (таксон) такої класифікації - рекреаційних кластер, що являє собою характерне (типове) поєднання на певній території (акваторії) видів і форм РТД та компонентних умов і ресурсів, що їх забезпечують;

- проаналізувати методологічні проблеми і невідповідності сучасних методичних розробок оцінки рекреаційних благ, пов'язані з переважанням якісних характеристик та різною іменованістю наявних кількісних показників;

- впорядкувати оцінні шкали рекреаційних умов і ресурсів та напрями їх кваліметричного опрацювання для переведення якісних показників у кількісні; обґрунтувати відповідні методичні процедури та алгоритми;

- обґрунтувати нові можливості характеристики РТП регіону на

методологічних засадах географічного середовища; розробити таксономію форм територіальної організації РТД на основі рекреаційних середовищ; розробити класифікацію (типізацію) рекреаційних середовищ Українського Причорномор'я;

– поширити оцінки РТП на геопросторів розподіли природних і соціально-економічних умов і ресурсів РТД, зокрема, на каркаси екологічної безпеки території та антропогенно-техногенних навантажень;

– розробити методичну схему ресурсної оцінки природного каркасу екологічної безпеки території у вигляді регіональної екологічної мережі;

- обґрунтувати методологічну схему використання для оцінки РТП каркасу антропогенно-техногенних навантажень регіону

Об'єкт та предмет дослідження. Об'єктом дослідження є сукупність суспільно-географічних чинників, характеристик і показників, що визначають умови і ресурси рекреаційної та туристичної діяльності і формують рекреаційно-туристичний потенціал регіону.

Предмет дослідження становить розроблення методологічних і методичних принципів систематики та оцінки складових рекреаційно-туристичного потенціалу регіону.

Методологія і методи наукового дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є основні положення Стратегії розвитку туризму та курортів, Державної стратегії регіонального розвитку, Стратегій розвитку Одеської, Миколаївської та Херсонської областей, Програм розвитку туризму та курортів в Одеській, Миколаївській та Херсонській областях.

В основу дослідження покладені сучасні методологічні положення суспільної географії, зокрема географічного ресурсознавства, рекреаційної географії та туризмознавства. У використанні загальнонаукових методів акцентований системний підхід (концепція геосистем), методи систематики – класифікації, типології, та розроблення оцінних шкал ресурсознавства, методи регіональної економіки (концепція міжгалузевих комплексів). Використані конкретнонаукові методи: порівняльно-географічний, географічних

класифікацій та таксономій, картографічний, геоінформаційний, геопросторового аналізу – дослідження територіальних систем і структур.

Для обробки даних геопланувальних аспектів інвентаризації антропогенно-техногенних навантажень та формування природного каркасу екологічної безпеки регіону Українського Причорномор'я нами використано такі програмні середовища як ArcGIS, Statistica, CorelDRAW та інші.

Інформаційна база дослідження сформована на матеріалах Державної служби статистики України; Головних управлінь статистики у Миколаївській, Одеській, Херсонській обласних державних адміністраціях; програмах розвитку туризму та курортів Одеської, Миколаївської, Херсонської областей; регіональних доповідях про стан навколишнього природного середовища; управлінь земельних ресурсів у Миколаївській, Одеській, Херсонській областях; екологічних паспортах Одеської, Миколаївської, Херсонської областей; нормативно-правових документах; літературних та картографічних джерелах; результатах власних експедиційних наукових спостережень, що проводилися у 2014-2018 рр.

Теоретико-методичною основою дослідження слугували праці вітчизняних учених: В. І. Алешнікової, Н.О. Алешугіної, Д.І. Басюк, О.О. Бейдика, М.В. Босовської, В.В. Величко, В. Г. Герасименка, З. В. Герасимчука, М.А. Голубця, В.В. Горун, М.Д. Гродзинського, І.О. Гродзинської, Д.Д. Гурової, А.В. Гуцола, В.Ф. Данильчука, Г.І. Денисика, В.О. Джамана, С.В. Дутчака, В.К. Євдокименка, А.М. Іванова, В.Ф. Кифяка, К.Й. Кілінської, Є.В. Колотової, О.В. Колотухи, Н.В. Корж, М.П. Крачила, С.П. Кузика, Ю.С. Кушнірука, І.В. Левицької, Л.Г. Лук'янової, О.О. Любіцевої, М.П. Мальської, П.О. Масляка, В.І. Мацоли, Г.І. Михайліченко, О.В. Музиченко-Козловської, В.П. Нагірної, С.Г. Нездоймінова, Д.В. Ніколаєнка, Я.Б. Олійника, М.К. Орлатого, Т.Ф. Панченко, В.В. Паппа, В.Л. Петранівського, М.Д. Пістуна, М. М. Поколодної, К.А. Поливач, Л.Г. Руденка, В.П. Руденка, М.Й. Рутинського, Л.А. Савранчук, Н.М. Сажневої, В.Ф. Семенова, О.М. Сердюка, І.І. Смаля, Т.Г. Сокол, В.І. Стафійчука, Д.М. Стеченка, І.Т. Твердохлебова, Т.І. Ткаченка,

О.Г. Топчієва, В. К. Федорченко, Н.В. Фоменка, С.К. Харічкова, Л.П. Царика, Л.М. Черчик, О.І. Шаблія, І.М. Школи, В.В. Яворської та ін., а також роботи провідних зарубіжних фахівців, зокрема, А. Ю. Александрової, І.М. Асанова, Ю.П. Бачініної, Е. Бергмана, С.А. Боголюбової, Ю.А. Веденіна, К. Гельднера, У. Гільберта, Ю.М. Гладкого, Г.В. Горіна, А.І. Зирянова, І.В. Зоріна, У. Ізарда, В.С. Катькало, В.А. Квартальнова, Л.В. Ковинєвої, Ф. Котлера, Є.А. Котлярова, К.В. Кружаліна, А.С. Кускова, Е. Кушена, Н. Лейпера, Г. Ліндквіста, Л.Ю. Мажар, Н.С. Міроненка, Л.І. Мухіної, С. Нордін, М. Портера, В.С. Преображенського, М.А. Саранчі, С. Сміта, В. Тарасенка, Л. А. Ульяновченка, К. Холла та ін.

Наукова новизна одержаних результатів

Вперше:

- методологічно розроблено поняття **рекреаційно-туристична діяльність**, яке інтегровано представляє всі напрями відпочинку та оздоровлення населення і поєднує рекреаційну і туристичну діяльність у цілісні міжгалузеві комплекси на регіональному рівні, та господарські сектори - на рівні національних економік;
- введено і методологічно розроблено поняття **рекреаційно-туристичний потенціал**, яке істотно розширює предметну область інвентаризації та оцінки рекреаційних благ. Поряд з традиційним розглядом умов і ресурсів туристичної діяльності та рекреації, а також їх численних компонентних складових, позначена проблема їх інтегрованого представлення саме як потенціалу. На даний час цей напрям залишається переважно теоретико-методологічним, а його поступальне розроблення лишається неповним і обмеженим;
- введено і на методологічному рівні розроблено поняття **рекреаційний кластер**, що має функції базової одиниці систематики рекреаційних благ і визначається за характерними просторовими поєднаннями видів РТД та відповідних компонентів РТП;
- на засадах географічного середовища розроблено **концепцію**

рекреаційних середовищ, що встановлює нову територіальну одиницю (таксон) територіальної організації РТД, поряд з традиційними територіальними рекреаційними системами (ТРС) та туристичними дестинаціями і регіонами;

- обґрунтовано загальну методичну схему інвентаризації та оцінки РТП.

Удосконалено:

- систематику РТД за характерними і типовими поєднаннями видів і форм відпочинку та оздоровлення населення та відповідними комбінаціями рекреаційних ресурсів;
- методичну схему переведення якісних оцінок рекреаційних благ у кількісні з використанням впорядкованої системи кваліметричних шкал;
- концепцію каркасу антропогенно-техногенних навантажень (АТН).

Набули подальшого розвитку:

- розроблене предметне структурування РТД як регіонального міжгалузевого рекреаційного комплексу;
- встановлені методичні принципи визначення відносної ролі (ваги) якісних характеристик і показників з використанням експертних оцінок та соціальних анкетувань і опитувань.
- обґрунтована і характеризується екологічна мережа Українського Причорномор'я як природний каркас безпеки регіону.
- проаналізований геопросторовий розподіл антропогенних навантажень в Українському Причорномор'ї, зумовлений особливостями розселення населення у приморських смугах.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані для розробки стратегій розвитку рекреації в Україні і для програм розвитку туризму та курортів в окремих областях, насамперед в Одеській, Миколаївській та Херсонській областях.

Матеріали дослідження впроваджені Управлінням туризму, рекреації та курортів Одеської обласної державної адміністрації в "Програмі розвитку туризму та курортів в Одеській області на 2017-2020 рр." (довідка № 01/01-

15/713 від 30.11.2020 р.); на кафедрі обслуговування, технологій та охорони праці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 901-33/03 від 28.09.2020 р.); в Одеській Малій академії наук (довідка №06/02/387 від 03.12.2020 р.). Довідки представлені в кінці дисертації.

Результати наукових досліджень використовуються в навчальному процесі підготовки бакалаврів та магістрів за спеціальностями «Географія» та «Туризм» на геолого-географічному факультеті Одеського національного університету імені І. І. Мечникова та включені до наукових звітів кафедри економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, в якій висвітлені ідеї та розробки, що належать особисто автору роботи. У процесі дисертаційного дослідження вони забезпечили реалізацію поставлених завдань. У роботі містяться концептуальні положення, методичні підходи, висновки, сформульовані здобувачем наукового ступеня. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, до дисертаційної роботи залучені лише ті наукові ідеї і положення, які отримані автором особисто. Використані положення інших науковців мають текстові посилання, що відповідають порядковому номеру у списку літератури.

Апробація результатів дисертації. Основні науково-теоретичні та методологічні положення, висновки дисертаційного дослідження викладені в доповідях на науково-практичних конференціях різних рівнів, опубліковані у відповідних матеріалах. Найбільш вагомими з них такі: Міжнародна науково-практична конференція "Розвиток туризму в Україні: стан, виклики та перспектива імплементації Європейського досвіду" (Київ, 2019), VIII міжнародна науково-практична конференція "Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення" (Херсон, 2019), VI Міжнародна науково-практична конференція «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України» (Кропивницький, 2020),

Міжнародна науково-практична конференція «Теорія, практика та інновації розвитку туристичної і готельно-ресторанної індустрії» (Умань, 2019), Міжнародна науково-практична конференція "Міждисциплінарні інтеграційні процеси у системі географічної та екологічної науки" (Тернопіль, 2019), Всеукраїнська науково-практична конференція «Стратегічні перспективи туристичної та готельно-ресторанної індустрії в Україні: теорія, практика та інновації розвитку» (Умань, 2019), V Міжнародна науково-практична конференція "Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України" (Кропивницький, 2019), зарубіжна міжнародна науково-практична конференція "The development of nature sciences: problems and solutions" (Брно, 2018), Міжнародна науково-практична конференція «Туристичні послуги на світовому ринку як фактор розвитку міжнародного туризму» (Львів, 2018), IV Міжнародна науково-практична конференція "Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України" (Кропивницький, 2018), зарубіжна міжнародна наукова конференція «Eurasian scientific development» (Відень, 2017).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 48 наукових праць загальним обсягом 56,2 д.а. (у тому числі 36,2 д.а. належать автору). Серед публікацій 2 монографії у співавторстві (загальний обсяг 36,2 д.а., з яких 21,7 д.а. належать автору), 21 стаття у наукових фахових виданнях України (загальний обсяг 10,3 д.а., з яких 8 д.а. належать автору), 10 статей в іноземних періодичних виданнях та виданнях, що індексуються в міжнародних наукометричних базах Scopus та Web of Science (загальний їх обсяг склав 4,6 д.а., з яких 3,3 д.а. належать автору). Решта публікацій (загальний обсяг 5,1 д.а., з яких 3,2 д.а. належать автору) – наукові праці апробаційного характеру, видрукувані в інших виданнях і матеріалах доповідей, виголошених на закордонних та міжнародних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг становить 355 сторінки, в т.ч. 240 сторінки основного тексту.

Робота містить 17 таблиць, 26 рисунків та 4 додатки. Список використаних джерел налічує 435 найменувань, з яких 59 – іноземними мовами.

РОЗДІЛ 1. РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ, РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ: БАЗОВІ ПОНЯТТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Концептуальні підходи до рекреаційно-туристичної діяльності та її місце в сучасній структурній перебудові господарства

Рекреація і туризм - взаємопов'язані види діяльності, що значною мірою доповнюють один одного. Розроблення сучасної загальної систематики рекреаційно-туристичної діяльності орієнтоване на подолання наявної галузевої подрібненості та незбалансованості даного наукового напрямку.

У сучасній науці значного поширення набуло поняття "діяльність", яке визначають як процес взаємодії людини з природним середовищем задля задоволення своїх потреб і бажань. Представимо деякі базові поняття рекреаційно-туристичної діяльності (РТД), починаючи від людської та господарської діяльності.

Людська діяльність - процес активної взаємодії людини з навколишнім середовищем (суб'єкта з об'єктом), для задоволення своїх потреб, досягнення певної мети.

В останній третині минулого століття світ увійшов у постіндустріальну стадію свого цивілізаційного розвитку, які змінила попередні економічні світові цивілізації - аграрну (бл. 10 тис. років тому - остання третина XVIII ст.) та індустріальну (від останньої третини XVIII ст. до 1970-х років). Відбулася радикальна перебудова світової економіки, за якою різко збільшилась за зайнятим населенням частка сфери послуг, що у розвинених країнах сягає нині 70-80% і більше. Дослідники називають таку трансформацію "**революцією послуг**". Одна з головних складових цього процесу - рекреаційно-туристична діяльність (РТД) населення, яка стрімко зростає. Революцію послуг називають також **туристичною революцією**: туризм стає глобальним чинником розвитку світової цивілізації за всіма її складовими - економічною, соціальною,

духовною. За масштабами свого впливу на цивілізаційний розвиток людства туристичну революцію порівнюють з попередньою - індустріальною [337].

У наш час у туристичній діяльності задіяні майже всі головні сектори економіки, галузі та види економічної діяльності. Показово, що у чинних класифікаціях галузей і видів економічної діяльності туризм не виділений у самостійну рубрику. Неофіційно таку сукупність видів діяльності називають **туристичною індустрією**, але офіційного і статистичного статусу цей термін не має. Наведемо огляд господарських одиниць, які мають статус **господарських суб'єктів туризму**:

- фірми, що виробляють туристські послуги - лікувальні заклади, санаторії, здравниці, бази відпочинку, консалтингові фірми та ін.,
- фірми-туроператори, що розробляють і реалізують туристський продукти переважно на оптовій основі;
- фірми-турагенти, продавці туристського продукту, сформованого туроператорами;
- спеціалізовані фірми, що надають послуги з розміщення (пансіонати, бази відпочинку, мотелі, готелі та ін.);
- спеціалізовані підприємства харчування (ресторани, кафе, бари, їдальні);
- спеціалізовані транспортні підприємства (авіаційні, автомобільні, залізничні, морського і річкового транспорту);
- підприємства торгівлі та торгові фірми, що спеціалізуються на товарах для туристів;
- підприємства сфери дозвілля і розваг у туризмі (кіноконцертні зали, виставкові салони, гральні заклади та ін.);
- рекламно-інформаційні туристські заклади (рекламні агенції та бюро, інформаційно-туристські центри та ін.).

Розроблена стандартна міжнародна класифікація видів діяльності у сфері туризму (SICTA - Standard International Classification of Tourism Activities), за якою туризм охоплює 74 види (підкласи) економічної діяльності, а також 110 видів, частково пов'язаних з туризмом [431].

Туристична діяльність має всі головні ознаки, що дозволяють розглядати її як **галузь господарства**. Зокрема, туристична індустрія виробляє пакет туристичних послуг, який називають **туристичним продуктом**. Туристичний продукт (турпродукт) являє собою специфічний товар, що має форму споживчого комплексу з такими складовими: 1) тур - туристичний маршрут; 2) туристично-екскурсійні послуги; 3) спеціальні туристичні товари. Туристичний продукт може мати різні форми - об'єкти, товари, послуги, інформація, ідеї. Зауважимо, що у наш час рекреацію та туризм розглядають переважно нарізно, як окремі види діяльності. Є необхідність і їх поєднаного представлення як **рекреаційно-туристичної діяльності**. Серед численних напрямків і дефініцій туристичної діяльності туризм розглядають як різновид рекреації, як активний відпочинок поза місцем основного проживання, що поєднує оздоровчу, пізнавальну, культурно-розважальну та спортивну діяльність. Разом з тим туризм - це особливий вид споживання матеріальних і духовних благ у вигляді туристичного продукту.

За найбільш узагальненою рубрикацією економіку поділяють на дві сфери – матеріального і нематеріального виробництва. Вітчизняна економічна наука радянських часів сповідувала принципово інший поділ господарства на виробничу сферу і невиробничу сферу. У сучасних умовах необхідно замінити невиробничу сферу сферою послуг за загальноприйнятим у світі поділом господарства на сфери матеріального і нематеріального виробництва. На жаль, вітчизняна статистика ще не готова до такої трансформації.

Визначимо зміст ще двох базових понять рекреаційно-туристичної діяльності - сфери послуг та сервісу, виходячи з того, що сервіс - обов'язкова складова РТД, а рівень розвитку сфери послуг розглядають як один з головних чинників туризму. **Сервіс** (англ. service - служба) - обслуговування населення в різних сферах повсякденного життя. **Сферу послуг** розглядають як третинний сектор економіки разом з первинним (виробництво і видобуток первинної продукції) та вторинним (перероблення первинної продукції) секторами. Сфера послуг охоплює всі види діяльності, що не завершуються виробництвом

продукту, але сприяють процесу виробництва, підвищують продуктивність суспільної праці. Сфера послуг - частина економіки, що виробляє комерційні послуги. У радянській економіці виділяли **виробничу сферу** (сферу матеріального виробництва) і **невиробничу сферу** (сферу послуг). У ринковій економіці розрізняють **сфери матеріального та нематеріального виробництва**, які продукують товари (продукти) і послуги. Підкреслимо, що вітчизняна економічна наука довгий час вважала, що невиробнича сфера національного доходу не виробляє взагалі. Це одна з найбільш радикальних ідеологем, яка довгий час розмежовувала вітчизняну економіку та стрижневі концепції і напрями розвитку світової економіки.

У соціології надання послуг називають "сервісом". До сервісної діяльності відносять крупні сектори економіки, такі як торгівля, фінанси, транспорт, охорона здоров'я, освіта, наука, спорт, індустрія розваг, управління. Зауважимо, що окремі сектори не обмежені лише послугами, але й задіяні у матеріальному виробництві. Розрізняють такі загальні види послуг [72]:

- 1) виробничі послуги - інжиніринг, лізинг, ремонт обладнання;
- 2) розподільчі послуги - торгівля, транспорт, логістика, зв'язок;
- 3) професійні послуги - банківські, страхові, фінансові, консалтингові (консультативні), рекламні, маркетингові;
- 4) споживчі - масові послуги, пов'язані з домашнім господарством та проведенням вільного часу;
- 5) суспільні послуги - освіта, культура, телебачення, радіо, інформаційні мережі.

За формами людської діяльності сервіс поділяють наступним чином: діяльність матеріально-перетворювальна; пізнавальна; ціннісно-орієнтаційна; комунікативна.

Рекреаційно-туристична діяльність як складова господарства перебуває у стадії активного формування. І рекреація і туризм ще не позначені у жодній офіційній галузевій класифікації чи систематиці видів економічної діяльності. Разом з тим частка цих видів діяльності швидко зростає і за зайнятим

населенням, і за участю у формуванні внутрішнього валового продукту. За даними Всесвітньої туристичної організації (UNWTO) та щорічного прес-релізу Світової ради з подорожей та туризму (WTTC) у 2019 році внесок туризму у світовий ВВП склав 8,9 трлн дол. США (10,3% світового ВВП), а загальна кількість робочих місць по всьому світу, що прямо або опосередковано стосується туризму, становить 330 мільйонів робочих місць (1 з 10 робочих місць у всьому світі) [434]). Частки туристичної діяльності у світовій економіці і за економічним внеском, і за зайнятим населенням мають чітку тенденцію до подальшого зростання (у 2019 році відбулося зростання на 3,5% – дев'ятий рік поспіль випереджаючи зростання світової економіки (яке складає 2,5%) (рис. 1.1).

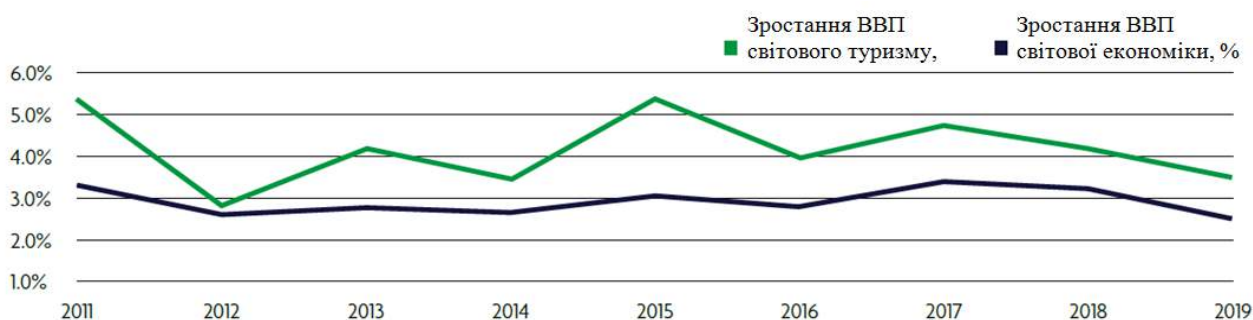


Рис. 1.1. Зростання ВВП світового туризму та економіки [434]

Відповідної статистики рекреаційної діяльності у повному обсязі ще нема, але слід пам'ятати повсюдний і повсякденний характер рекреації, щоб відповідно визначити її роль у життєдіяльності людства. У цивілізаційному розвитку людства відбувається поступальне кількісне і якісне зростання його виробничої та духовної діяльності. З останньої третини минулого століття започаткована так звана постіндустріальна (інформаційна) стадія цивілізаційного поступу. Серед її головних ознак - радикальна (здається, докорінна!) перебудова структури господарства. Після попередніх цивілізаційних стадій – аграрної та індустріальної, за яких матеріальне виробництво мало абсолютний пріоритет, постіндустріальний розвиток надав

першість сфері послуг. Частка самодіяльного населення, зайнятого у матеріальному виробництві, скоротилася від 70-80% до 20-30% і має чітку тенденцію до подальшого зменшення. Одним із наслідків новітніх трансформацій став масовий вихід працівників із виробництва. Відповідно зросла частка зайнятих у сфері послуг, яка в окремих країнах вже сягає 85-90%. Науковці обговорюють революцію послуг у цивілізаційному поступі людства.

Структурна перебудова світової і національних економік зумовила послідовний перегляд галузевих статистичних класифікацій. Нещодавно на зміну традиційним галузевим систематикам була розроблена класифікація видів економічної діяльності (КВЕД-2010) [203], яка більшою мірою враховує сучасні трансформації суспільного виробництва. Головною проблемою структурної перебудови господарства залишається рубрикація сфер, галузей і видів діяльності, яка б повною мірою враховувала б сучасні трансформації суспільного виробництва. Актуальність і складність такого напрямку засвідчує туризм, що вже має всі ознаки сфери економічної діяльності і разом з тим ще не включений до офіційних галузевих статистичних рубрикацій.

Особливу роль у структурних трансформаціях господарства відіграють галузі та види економічної діяльності, які розробляють та реалізують принципи і механізми взаємодії суспільства з природним середовищем відповідно до сучасних стратегій сталого (збалансованого) розвитку та екологічного імперативу цивілізаційного поступу людства. Таки види діяльності вже терміновані як **соціоприродні** [192, 284, 317], але відповідної методологічної розробки ще не мають. Всі галузі господарства значною мірою представляють взаємодію суспільства з природним середовищем. Головною ознакою соціоприродних видів економічної діяльності є поєднання в них природно-географічних та соціально-економічних складових на рівні чинних галузевих рубрикацій. Іншими словами, соціоприродні види діяльності об'єднують природно-географічну та господарську (соціально-економічну) систематику напрямів і форм господарства. Наприклад, природоохоронна діяльність поєднує систематику природно-географічних об'єктів і комплексів з соціально-

економічною рубрикацією землекористувань та галузей господарства. Рекреаційно-туристична діяльність інтегрує природно-географічне середовище, систематизоване за його оздоровчим потенціалом, з видами і напрямками господарської діяльності. Визначальними ознаками соціоприродних видів господарської діяльності також є їх безпосередній зв'язок з ландшафтною оболонкою Землі, з довкіллям, населенням, а також їх орієнтація на захист навколишнього середовища, на оздоровлення та впорядкування довкілля. За такими соціально-економічними функціями вони формують сферу соціоприродних видів господарської діяльності, яка на рівні національних економік утворює сектори соціоприродних видів економічної діяльності, а на регіональному рівні - міжгалузеві комплекси соціоприродних видів діяльності.

Чільні місця серед соціоприродних видів господарської діяльності займають природоохоронні та рекреаційно-туристичні складові, а також численні і різноманітні напрями екологічного захисту та впорядкування довкілля. Показово, що це переважно "молоді галузі", які формувалися впродовж минулого століття, а у пострадянських країнах набули офіційного статусу протягом останніх десятиріч. Вони ще не мають своїх позначень у статистичній рубрикації господарської діяльності: і у численних класифікаціях галузей господарства, і у сучасних систематиках видів економічної діяльності природоохоронна та рекреаційно-туристична діяльність, а також напрями впорядкування довкілля не позначені окремими позиціями і назвами, а їх статистичні показники розпорошені за десятками суміжних напрямків.

Орієнтовний склад соціоприродних видів господарської діяльності представлений на схемі (рис. 1.2).

Підкреслимо інтегрований і синтетичний характер виділення напрямів і видів соціоприродної діяльності, що формуються на перетині галузевих рубрикацій природного середовища та господарства. До соціоприродних видів віднесено природоохоронну, рекреаційно-туристичну діяльність, а також галузі прикладної (конструктивної) географії та суміжних наук, що забезпечують екологічний захист довкілля та геопросторове впорядкування (рис. 1.2).

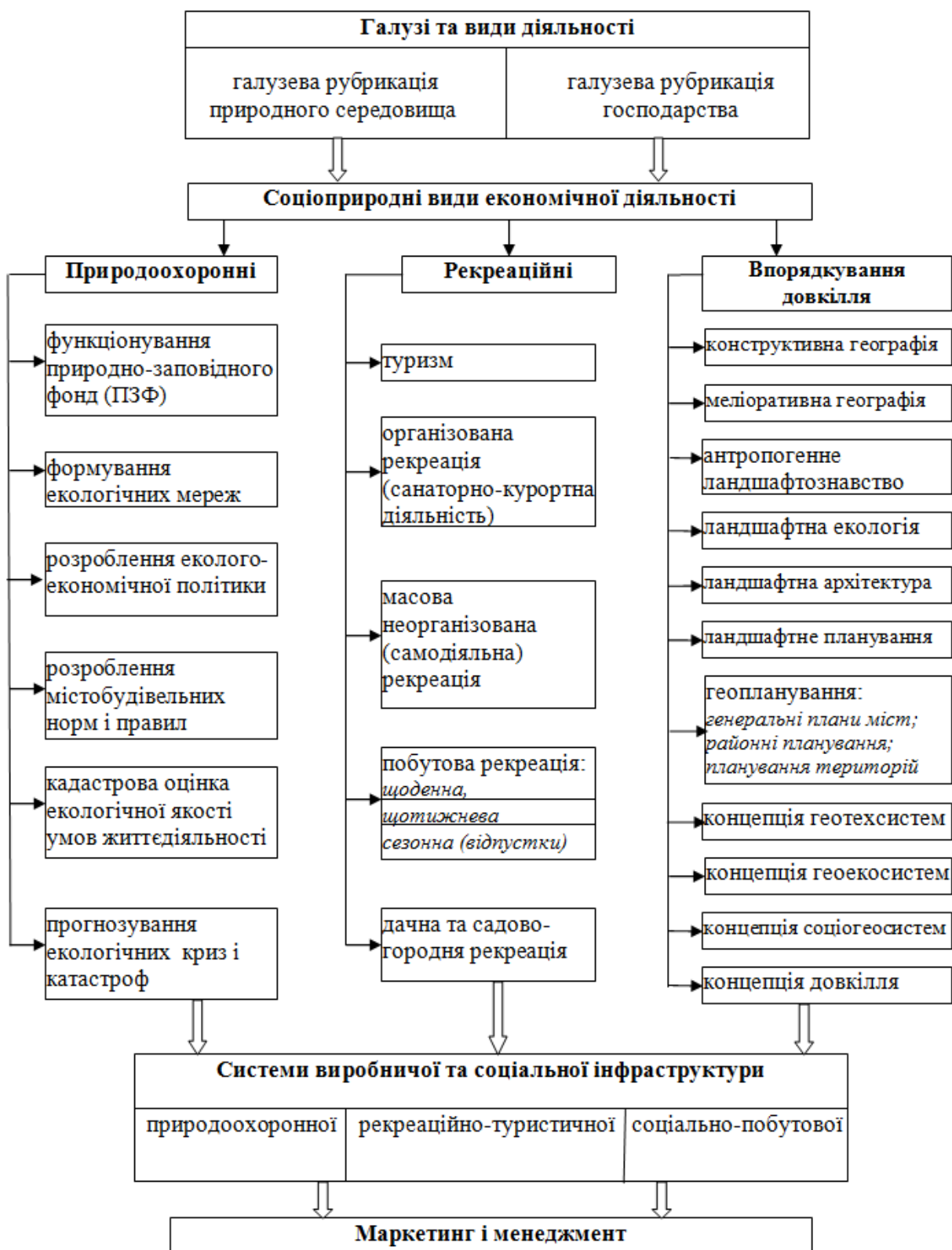


Рис. 1.2. Група соціоприродних видів економічної діяльності (розроблено автором)

Зауважимо, що всі представлені напрями і види діяльності позначені у національній економіці вже в умовах становлення державної незалежності України. Найбільш сформованими є види діяльності, що забезпечують

функціонування об'єктів ПЗФ державного рівня - біосферних та природних заповідників та національних природних парків. Природоохоронні мережі нижчих рангів підпорядковані органам місцевого самоврядування і мають недосконалу та неефективну систему управління. Новим напрямом впорядкування довкілля слугує **геопланування** - планування територій, яке розробляє принципи і методи раціональної територіальної організації природного середовища, розселення населення з його виробничою та духовною діяльністю. Складним і актуальним стає визначення ролі і місця групи соціоприродних видів діяльності у складі господарства: з одного боку, частка таких галузей і видів діяльності має тенденцію до стрімкого зростання, з другого - зазначена група видів господарської діяльності чинними статистичними класифікаціями практично не виокремлена і не структурована.

На рівні національних економік йдеться про новий сектор - **сектор соціоприродних видів економічної діяльності**. Класична трисекторна модель поділяла господарства на три сектори: первинний - з видобуванням та виробництвом первинної продукції, вторинний - з промисловою переробкою первинної продукції, третинний - сфера послуг. В умовах інформаційної науково-технічної революції склався четвертинний сектор економіки - інформаційно-технологічний. Формується новітній структурний підрозділ національних економік - сектор соціоприродних видів діяльності.

На рівні регіональних економік соціоприродні види господарської діяльності формують **міжгалузеві комплекси соціоприродних видів економічної діяльності**. В узагальненій формі це **регіональні комплекси рекреаційно-туристичної діяльності**. Можуть розглядатися і певні їх різновиди: міжгалузеві комплекси туристичної діяльності; міжгалузеві комплекси рекреаційної діяльності; комплекси масової неорганізованої рекреації; комплекси побутової рекреації та ін. Зауважимо, що у суспільній географії концепція міжгалузевих господарських комплексів має необхідне методологічне обґрунтування та методичне розроблення.

У середині минулого століття М. М. Колосовським розроблене поняття

територіально-виробничого комплексу (ТВК) як просторове поєднання підприємств і установ, для яких територіальна спільність компонентів виступає додатковим чинником підвищення економічної ефективності завдяки стійкості функційних взаємозв'язків і ритмічності виробничого процесу, скороченню транспортних витрат, більш раціональному використанню всіх видів місцевих ресурсів (природних, матеріально-технічних, трудових) та створенню сприятливих умов для управління ними [3, с. 212]. М. М. Колосовський під ТВК розумів "економічне [взаємозумовлене] поєднання підприємств в одній точці або цілому районі, при якому досягається певний економічний ефект за рахунок вдалого [планового] підбору підприємств у відповідності з природними і економічними умовами району, з його транспортним та економіко-географічним положенням" [137, с. 91]. Він виходив з розуміння комплексу як господарської цілісності, склад, структура та спеціалізація якої, масштаби розвитку й основні напрями виробничих зв'язків формуються на основі раціонального використання ресурсного потенціалу певної території, при цьому "для значного ширшого кола територіальних угруповань може бути збережений термін "комплекс", а іноді - "територіальне угруповання" [137, с.91].

Не зважаючи на те, що в науковій літературі поняття **рекреаційно-туристичний комплекс (РТК)** використовується досить часто, єдності підходів до його змісту в даний час немає. Розбіжності поглядів є як в розумінні суті РТК, так і по відношенню до складу галузей і підприємств, які включаються в РТК. Вивченню природи РТК присвячено чимало публікацій, зокрема К. Ю. Андрющенка [9], О. І. Вуйцика [44], В. В. Гоблика [56], А. А. Катанського [122], Є. А. Котлярова [143], Л. Г. Лук'янової [168], В. І. Мацоли [180], О. І. Ніколаєвої [210], О. Г. Топчієва і В. В. Яворської [320], Л. А. Ульянченко, М. В. Виноградової і І. Г. Гладської [333], С.В. Філіппової і Р. Ю. Малік [340] та ін.

О. І. Вуйцик розглядає РТК як "систему економічно та соціально поєднаних окремих галузей, виробництв, виробничих підприємств та

підприємств сфери послуг на певній території, призначення яких полягає у забезпеченні рекреаційними послугами населення конкретної територіальної одиниці" [44, с. 43].

Спільність мети галузей і видів діяльності, що складають РТК, як зазначає О. О. Любіцева, це "задоволення специфічних потреб туриста у відпочинку і враженнях, отриманих під час подорожі, шляхом надання послуг та забезпечення товарами, які зроблять її комфортною і сприятимуть здійсненню мети подорожування, об'єднує різноманітні галузі та види діяльності як матеріального виробництва, так і невиробничої сфери в міжгалузевий комплекс, який характеризується значною взаємозв'язністю компонентів та взаємозамінністю елементів" [172, с. 61].

Яскравим прикладом сучасного РТК є досвід створення та функціонування "Містечка з охорони здоров'я Дубаї" (Dubai Healthcare City) в ОАЕ, де функціонують виключно компанії з надання рекреаційних та медичних послуг. Тут розташовано високотехнологічні лікарні та навчальні медичні центри, неподалік елітні торгові центри, розкішні готелі, ресторани, дельфінарії, прибережний парк "Крік" з дитячими майданчиками та канатними дорогами.

Авторське бачення складу і структурування регіонального міжгалузевого комплексу рекреаційно-туристичної діяльності представляє рис. 1.3. Акцентуємо відмінності представленої схеми регіонального міжгалузевого комплексу РТД від відомих розробок складу і структури рекреаційної та туристичної діяльності. Перше і головне - міжгалузевий комплекс представляє рекреацію та туризм не нарізно, як окремі види діяльності, а поєднано, як цілісний господарський комплекс, що інтегрує всі різновиди відпочинку та оздоровлення населення. Розроблена модель міжгалузевого комплексу РТД охоплює всі різновиди рекреаційної діяльності з усіма її формами - туризм, організована рекреація, неорганізована (самодіяльна) масова рекреація, побутова рекреація. Представлена структуризація дозволяє розглядати всі складові міжгалузевого комплексу РТД і нарізно, і поєднано - у будь-яких

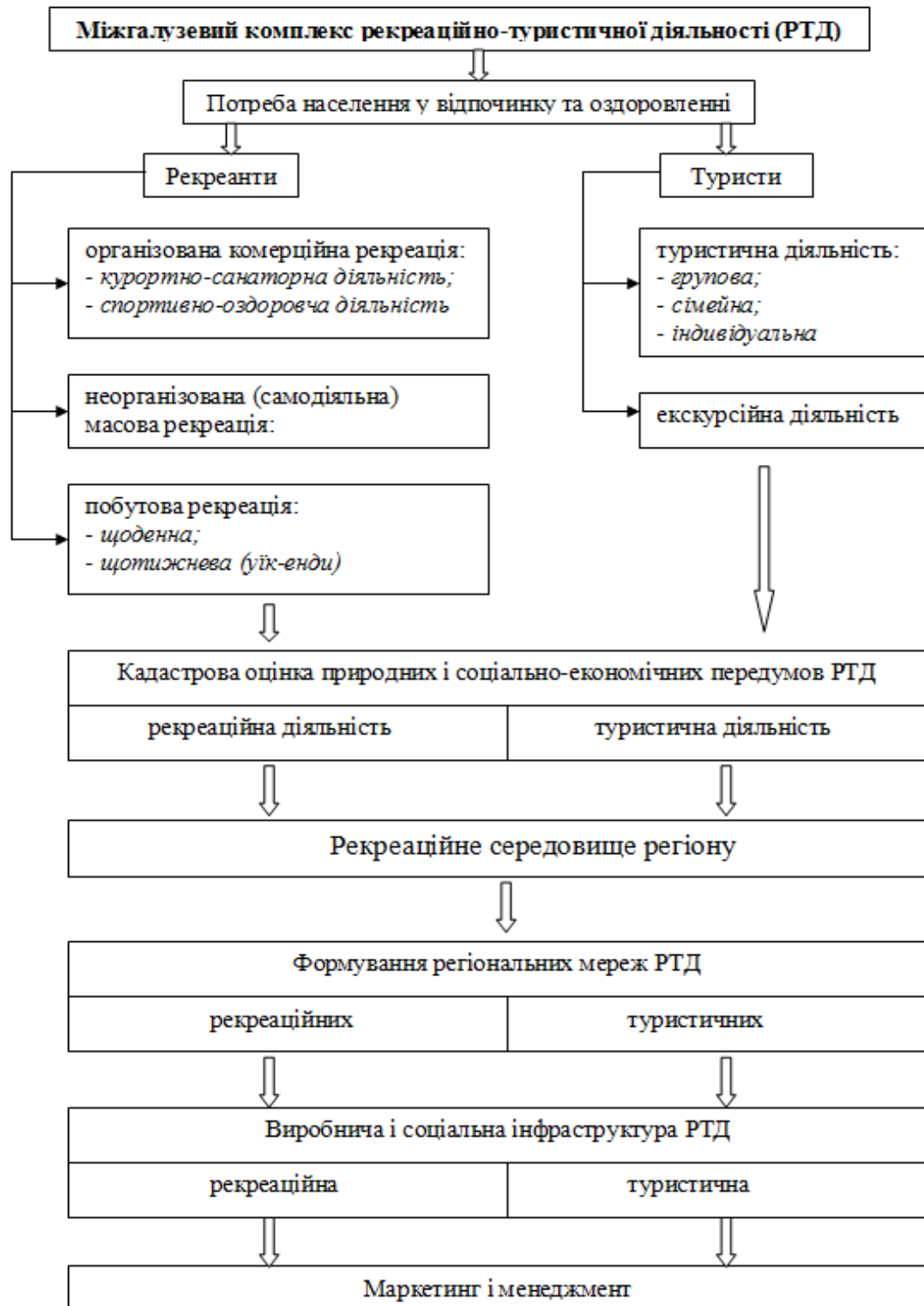


Рис. 1.3. Регіональний міжгалузевий комплекс рекреаційно-туристичної діяльності регіону (розроблено автором)

комбінаціях та інтеграціях.

Новою складовою регіонального міжгалузевого комплексу РТД є блок **кадастрової оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу**. До традиційних

оцінок природних і соціально-економічних передумов розвитку туризму і санаторно-курортної діяльності та масової організованої (комерційної) рекреації необхідно додати облік та кадастрову оцінку умов, об'єктів та регіональних мереж неорганізованої масової рекреації та побутового відпочинку й оздоровлення населення. Такі кадастри повинні включати і рекреаційну оцінку місць проживання та життєдіяльності населення.

Міжгалузевий регіональний комплекс РТД охоплює галузі, об'єкти і мережі виробничої та соціальної інфраструктури, а також спеціалізований маркетинг і менеджмент РТД.

1.2. Сучасний стан інвентаризації та оцінка природних рекреаційних благ

Природні рекреаційні ресурси - це елементи природного комплексу, які проявляються на певній площі протягом певного часу і які можуть бути використані для цілей рекреації і туризму [72, с. 38]. Природні ресурси, з одного боку, входять до складу природного середовища в якості його компонентів (водні ресурси - частина гідросфери та ін.), а з іншого - є складовою частиною соціально-економічного життя суспільства. При цьому природні тіла, явища, процеси і окремі елементи рельєфу часто виступають чи то як природні умови, чи то як ресурси. Наприклад, морський пляж, який не досліджений і не оцінений з точки зору можливого його використання, є природним об'єктом, елементом ландшафту, однією з форм рельєфу акумулятивного берега. Як тільки фахівці визначають кількість можливих відвідувань цього пляжу протягом літнього періоду (число днів з температурою води 17° С і вище), даний пляж може розглядатися як рекреаційний ресурс [72].

Природні рекреаційні ресурси включають рекреаційні ландшафти (з його компонентами - рельєф, водні об'єкти, рослинний покрив), біокліматичні умови, гідромінеральні ресурси. Обов'язковою умовою придатності природних рекреаційних ресурсів є екологічно задовільний стан природного середовища.

Характеристика рекреаційних ресурсів повинна включати дані про якість природних умов, площу або обсяги поширення ресурсів, тривалість періоду, протягом якого ці якості проявляються.

Оцінка природних рекреаційних ресурсів - це відображення відносин між людиною і елементами навколишнього його середовища або середовищем в цілому, а також відображення зв'язків між ними у рекреаційній діяльності. Отже, оцінка завжди носить елемент суб'єктивності, оскільки відображає ставлення суб'єкта (людини) до рекреаційних умов і ресурсів. Межі між тим, що добре і що погано для того чи іншого суб'єкта, визначаються не властивостями об'єкта, а **потребами суб'єкта**. Наприклад, один і той же ландшафтний комплекс оцінюється по-різному туристами на автомобілях і пішоходами, різні будуть оцінки річки рибалками і рекреантами, що купаються і т.д. У той же час така оцінка повинна бути об'єктивною, тобто відображати реально існуючі зв'язки «об'єкт-суб'єкт». Якщо оцінка отримана на основі знань про ці зв'язки, то вона може вважатися об'єктивною.

Оцінка може проводитися з позицій відпочиваючого і з позицій організаторів відпочинку. У першому випадку, як правило, оцінюються вже існуючі рекреаційні системи. Оцінка ж з позицій організаторів відпочинку зазвичай пов'язана з проектуванням нових рекреаційних систем або з реконструкцією старих. Існують відмінності в позиціях організаторів відпочинку та відпочиваючих. Відпочиваючого цікавлять умови тільки його власного відпочинку або відпочинку його сім'ї в певному місці і в певний сезон року протягом обмеженого проміжку часу. Організатору необхідно враховувати умови відпочинку великих і різноманітних груп людей на великих територіях протягом тривалого часу, в різні пори року з великим набором різноманітних занять.

Проведення **компонентної рекреаційної оцінки території** включає наступні етапи:

1. Визначення цілей і завдань дослідження.
2. Визначення переліку об'єктів і показників, що враховуються при оцінці.

3. Розробка оціночних шкал для окремих показників і загальних інтегральних оцінок.
4. Отримання компонентних і інтегральних оцінок.
5. Аналіз отриманих оцінок.

На першому етапі необхідно виділити **об'єкт дослідження** (природних комплексів, їх компонентів та властивостей), **суб'єкт дослідження** (з позиції якого ведеться оцінка, найчастіше це середньостатистична середньовікова здорова людина) і вказати **перелік рекреаційних занять**, стосовно яких буде проводитися оцінка. Встановивши суб'єкт і об'єкт дослідження, можна чітко сформулювати вимоги суб'єкта до об'єкта і на основі цих вимог виділити **властивості об'єкта і показники**, за якими ці властивості слід оцінювати (другий етап). Найбільш важливий етап оцінювання - **розробка оцінних шкал**, які повинні базуватися на закономірностях зв'язків між суб'єктом і об'єктом. В даний час з'явилося досить багато методичних рекомендацій і вже розроблених шкал для оцінки тих чи інших властивостей об'єкта. Тому суть третього етапу зводиться фактично до вибору підходящої для даної системи «об'єкт-суб'єкт» оціночної шкали. Четвертий етап оцінювання зводиться до проведення вимірювань обраних якостей об'єкта і переведенню отриманих результатів в оціночні категорії.

1.2.1. Оцінка природних рекреаційних ресурсів

Серед пошукових і новітніх напрямів оцінки природних рекреаційних ресурсів помітні розробки принципів і методів встановлення естетичної цінності природних та природно-антропогенних ландшафтів. Рекреанти і туристи повною мірою користуються власними оцінками природних і культурних ландшафтів. Разом з тим географічна наука ще не володіє достатньо чіткими і методично розробленими принципами і методами таких оцінок, і це одне з актуальних завдань рекреаційної географії.

Естетичну оцінку ландшафтних комплексів називають перцепційною (лат. percipio - представлення, сприйняття), підкреслюючи її суб'єктивний

характер. Основу естетичної оцінки ландшафтів становить їх емоційне, психолого-естетичне сприйняття рекреантами і туристами [33]. Зрозуміло, що воно може бути різним не лише від особливостей ландшафтів, але й від психолого-емоційних характеристик самих рекреантів. Зрозуміло також, що традиційних фізичних ознак для естетичної оцінки ландшафти не мають.

Формується новий науковий напрям – **перцепційна географія** [158, 65], яка розробляє принципи і методи перцепційних оцінок географічних об'єктів і явищ, серед них і рекреаційно-туристичних ресурсів. Розглянемо приклади естетичної оцінки ландшафтів за психолого-естетичним та рекреаційно-естетичних підходами. **Психолого-естетичні критерії оцінки ландшафтних комплексів** (табл. 1.1.) представлені психолого-емоційними характеристиками, які систематизовані за бальними оцінками у три групи з різною оцінкою пейзажності.

Рекреаційно-естетична оцінка ландшафтів розроблена за такою ж методичною схемою (табл. 1.2), у якій використане таке ж пейзажне групування природних комплексів за критеріями їх естетичної привабливості.

Наведені приклади дозволяють зробити деякі попередні узагальнення і висновки сучасного стану розроблення даного напрямку. Естетична оцінка ландшафтів представляє новий (можливо, якісно новий) напрям поглибленої характеристики рекреаційно-туристичного потенціалу, який має ознаки його вагомості актуальності, з одного боку, і повної відсутності звичних і традиційних природно-географічних характеристик – з другого. Вже зазначалося, що перелік складових РТП у наш час має чітку тенденцію до свого розширення та ускладнення. Огляд сучасних розробок і підходів засвідчує швидке зростання перцепційних напрямів оцінки РТП, які поєднують характеристики рекреаційних благ з уявленнями і представленнями рекреантів і туристів та з високою динамічністю таких перцепційних оцінок.

Серед природних ресурсів дуже важливе значення для формування РТД має рельєф, який по відношенню до рекреації та туризму слід розглядати і як умову, і як ресурс. У першому випадку важливо враховувати його інженерно-

Психолого-естетична оцінка ландшафтів [17]

Критерії	Умови оцінки пейзажів, що відкриваються		
	0 балів	2 бали	4 бали
Спокій (відчуття спокою, розслаблення, споглядання)	пейзаж некрасивий, сумовитий, заспокоєнню, розслабленню і спогляданню не сприяє	помірно мальовничий пейзаж, який сприяє заспокоєнню, розслабленню і спогляданню, але недовго	дуже мальовничий пейзаж, сприяє тривалому заспокоєнню, розслабленню і спогляданню
Захоплення (відчуття захоплення, благоговіння, священності)	пейзаж невиразний, залишає байдужим	пейзаж досить виразний, але захоплення, благоговіння, відчуття священності не викликає	величний, грандіозний пейзаж, що викликає сильне захоплення, благоговіння, відчуття священності
Незайманість (відчуття незайманості, дикості, віддаленості від цивілізації)	віддаленість від цивілізації, незайманість, дикість не відчуваються	відчувається віддаленість від цивілізації, але немає відчуття дикості, незайманості	гостро відчувається незайманість, дикості місцевості, віддаленість від цивілізації
Душевне піднесення (відчуття душевного піднесення, викликане звуками і запахами природи)	переважають звуки і запахи антропогенного походження, які не викликають душевного піднесення	звуки і запахи природи змішуються зі звуками і запахами цивілізації, що викликає певне душевне піднесення	повнота лише природних звуків і запахів, що викликають душевне піднесення

геоморфологічні властивості. У другому випадку на перше місце виходять такі властивості, як стійкість до навантажень, різноманітність, унікальність, комфортність, культурно-історична цінність. Від рельєфу часто залежить вибір виду рекреаційно-туристичної діяльності.

Оцінка рельєфу для лікувально-оздоровчого відпочинку. Для лікувально-оздоровчого відпочинку як функціонально, так і естетично найбільш сприятлива пересічена місцевість, але з незначними перевищеннями [65]. Тому, як правило, лікувально-оздоровчі установи розташовуються або на рівнинних територіях, або в передгірській (200-400 м) і в низькогірській (400-

Рекреаційно-естетична оцінка ландшафтів [17]

Критерії	Умови оцінки місцевості		
	0 балів	2 бали	4 бали
Гармонія природних та антропогенних об'єктів	є антропогенні об'єкти, які сильно порушують ландшафт	є антропогенні об'єкти, які незначно порушують ландшафт	всі антропогенні об'єкти гармонійно вписуються в ландшафт
Мальовничі урочища, затишні куточки	відсутні	наявні декілька (2-3)	є більше 3-х (або, якщо ділянка невелика, вона сама по собі є мальовничим урочищем)
Визначні пам'ятки	відсутні	незначна кількість визначних пам'яток	багато різноманітних визначних пам'яток (або, якщо ділянка невелика, вона сама по собі є визначною пам'яткою)
Оглядові майданчики з гарними краєвидами	відсутні	один	декілька у різних місцях з різними краєвидами
Виразність рельєфу місцевості	місцевість рівнинна	горбиста або пересічена місцевість	рельєф сильно горбистий чи гірський
Виразність водних об'єктів	відсутні, або споглядання їх утруднене (наприклад у разі сильного заростання узбережжя очеретом)	присутні (або межують з ділянкою) здебільшого невиразні водні об'єкти з каламутною водою, рівним узбережжям тощо	більшість присутніх (або тих, що межують) водних об'єктів виразні, тобто мають мальовничі береги, чисту воду тощо
Різноманітність і чергування рослинних угруповань	одноманітна деревна або трав'яниста рослинність (голий степ, луки, суцільний сосновий ліс)	щонайменше два угруповання, які чергуються між собою (наприклад, березові гайки у хвойному лісі)	чергуються декілька (більше 2-х) угруповань (наприклад, хвойний ліс з березовими гайками та галявинами)
Різноманітність тваринного світу	можна зустріти лише комах, дрібних звірів і птахів	можна зустріти великих звірів і птахів	можна зустріти групи крупних звірів і птахів, а також хижаків

1000 м) частинах, а у виняткових випадках - в нижньому поясі середньогір'я (1000-1500 м), якщо є особливі природні умови. Отже, при оцінці території необхідно вказувати абсолютні відмітки висот місцевості.

Ступінь розчленованості рельєфу характеризують три параметри: глибина розчленування (відносні перевищення в метрах); густота розчленування (через яку відстань в кілометрах відбувається зміна форми рельєфу з випуклого на увігнутий і навпаки); крутизна схилів (в градусах) [38, 120]. Для оздоровчих цілей найбільш сприятливий крупногорбистий або грядовий рельєф; відносно сприятливий - слабогорбиста та хвиляста місцевість; рівна, плоска поверхня несприятлива, так як з точки зору естетики пейзажного сприйняття монотонний рельєф нецікавий, а також функціонально малоприсадибний (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Оцінка рельєфу для лікувально-оздоровчого відпочинку [200]

Параметр	Ступінь сприятливості рельєфу		
	сприятливи й	відносно сприятливий	несприятливий
Глибина розчленування, м	30-60	10-30	< 10
Густота расчленения, км	< 1	1-3	> 3
Крутизна схилів, град	3-5	5-10	< 3; > 10

Особливо важливі характеристики рельєфу при прокладці теренкурів - маршрутів дозованої ходьби, яка призначається відпочиваючим в санаторіях для тренування серцево-судинної системи, опорно-рухового апарату, дихальної системи [94]. За енергетичним навантаженням на організм людини теренкури діляться на три категорії складності: I (слабкі навантаження) - призначаються хворим, які знаходяться в стадії реабілітації (після інфаркту, інсульту і ін.); II (середні навантаження) - призначаються відпочиваючим з хронічними захворюваннями (в стадії ремісії); III (сильні навантаження) - призначаються практично здоровим відпочиваючим [138]. У табл. 1.4 наведено основні параметри трьох категорій теренкурів.

Оцінка рельєфу для спортивно-оздоровчого пішохідного туризму. Категорійні пішохідні спортивні походи (I-VI категорії складності) проводяться на рівнинній, передгірській та гірській місцевостях. Категорії маршрутів

Характеристика маршрутів теренкурів [38, 94]

Категорія маршруту за енергетичними навантаженнями на організм людини	Протяжність маршруту, км	Протяжність горизонтальної ділянки, %	Ухил, град		Висота підйому від початку теренкура, м
			максимальний	середній	
I	2,5-4	80-85	3	1-2	20-25
II	3-5	25-30	6	2-4	100-200
III	6-8	20-25	12	4-6	400-600

залежать від висоти місцевості, крутизни схилів, протяжності дистанції і наявності перешкод на маршруті [138]. На рівнинах перешкодами є болота (з купинами, розташованими на відстані менше 1-1,5 м один від одного), лісові чагарникові хащі, круті береги річок і схили ярів з крутизною 25-40° [83]. При оцінці гірських територій необхідно враховувати мікрокліматичні особливості схилів [138] та ступінь стійкості їх до рекреаційних навантажень [257] (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Ступінь стійкості схилів до рекреаційних навантажень [257]

Крутизна схилів, град	Ступінь стійкості схилів
0-10	стійкі
11-15	відносно стійкі
16-40	слабостійкі
> 40	нестійкі

Оцінка рельєфу для гірського туризму і альпінізму. Основними ресурсами цих видів туризму є гірський рельєф, скелі, льодовики і сніжники [138]. Гірський туризм поширений в гірських районах, переважно в середньогір'ї та у високогір'ї (до висот 3500 м). Маршрути гірського туризму проходять на різних висотних рівнях з різними формами рельєфу (табл. 1.6).

Існує велика різноманітність скельних форм рельєфу: плити, ребра,

Характеристика гірського рельєфу [120, 138]

Абсолютна висота, м	Висотний пояс	Характеристика гірського рельєфу
< 400	передгір'я	горбистий, увалистий рельєф з відносними висотами 30-150 м
400-1000	низькогір'я	зазвичай трапляються на околицях великих гірських масивів; відносно перевищення менше 500 м. Переростання вертикальної диференціації ландшафтів в слабо виражену висотну поясність.
1000-2000	середньогір'я	Коливання відносних висот 500-1500 м.; мають м'які, округлі обриси хребтів та вершин; переважання пологих (до 40°) покритих лісом або трав'яною рослинністю схилів. У північних широтах цей пояс може досягати снігової лінії
> 2000	високогір'я	Характерний для високих гір. За типом ландшафту розділяється на альпійський тип рельєфу з широким розповсюдженням льодовикових форм, переважанням гострих зазубрених гребенів, піків, крутих скелястих схилів з карами, цирками і глибокими троговими долинами; вершини покриті снігом; другий тип рельєфу - гольцовий, з голими кам'янистими розсипами, гірською тундрою і слабким розвитком або відсутністю альпійських луків

кулуари, тріщини [138]. Скельні поверхні найбільш складні для підйому. Крутизна скель варіює від 45 до 70°, а в окремих випадках вертикальні скельні оголення досягають крутизни 90°. Скелі ділять на чотири ступені складності проходження [295]:

1) прості - сильно розчленований скельний рельєф з численними природними виступами; проходження по ним можливо навіть без допомоги рук;

2) середньої складності - зруйновані, але круті скелі (пересування за допомогою рук і мотузкою страховки);

3) важкі - природних виступів (зачіпок) в скелях мало і розташовані вони далеко один від одного (при проходженні використовуються гаки та карабіни);

4) дуже важкі - круті, майже прямовисні гладкі схили; спортивне вільне лазіння по ним можливо лише за допомогою скельних гаків.

Оцінка рельєфу для гірськолижних курортів. У світовій практиці при організації гірськолижних курортів спочатку вивчають рельєф, з точки зору

прокладки трас в даному гірському районі, визначаючи їх пропускну здатність, а отже, і ємність гірськолижного курорту, і тільки потім проектують підйомники, підвісні канатні дороги і вибирають місця для розміщення готелів [45]. У від цим потрібно знати вимоги, що пред'являються до схилів, по яким прокладають гірськолижні траси.

Основні характеристики гірськолижних трас: протяжність (довжина, м); ширина (м); крутизна (град.); профіль (рельєфні складності - віражі, обриви, канави, горби, контруклони); перешкоди (скелі, кам'яністі відслонення, дерева, опори); небезпека сходження лавин; особливості снігового покриву (снігові накопичення, бруствери, ями, ділянки з розбитим мокрим снігом); віддаленість від гірськолижної бази (км) [138]. У табл. 1.7 дана оцінка природних умов для гірськолижного катання.

Таблиця 1.7

Оцінка природних умов для гірськолижного катання [45, 62, 138]

Рекреаційна оцінка	Висота траси, м	Відстань між трасою і готелем, км	Довжина траси, м	Середня крутизна, град	Характер поверхні схилу	Лавинна небезпека
сприятливі умови	1000-2500	< 1	> 1000	12-18	помірно розчленована з відсутністю кам'янистих ділянок	можливе сходження прогнозованих лавин після сильних снігопадів
відносно сприятливі	<1000; 2500-3000	1-5	200-1000	18-20; 10-12	наявні окремі кам'яністі ділянки, що не заносяться снігом, які необхідно вирівняти і закрити сніговими гарматами	можливе сходження прогнозованих лавин після сильних снігопадів
несприятливі	3000-4000	5-30	50-200	5-10; 20-25	сильно розчленована з багатьма кам'янистими ділянками	траса перетинається лавинонебезпечними ділянками

Привабливість гірськолижного комплексу визначається головним чином протяжністю і різноманітністю трас [245]. Цей фактор є вихідним при виборі місця під гірськолижний курорт. Гірськолижні траси можуть бути довгими і короткими, важкими і легкими. Бажано, щоб в районі були представлені всі типи гірськолижних трас: навчальні, туристські, спортивні. Наявність навчальних і туристських трас є обов'язковою для гірськолижного курорту, а наявність спортивних трас підвищує привабливість курорту, так як туристи мають можливість спостерігати за катанням високопрофесійних лижників, дивитися змагання [138]. У табл. 1.8 наведено основні характеристики всіх трьох типів гірськолижних трас.

Наведений приклад оцінки рельєфу як однієї з природних складових рекреаційно-туристичного потенціалу дозволяє зробити певні методологічні узагальнення та висновки.

Рельєф як компонент рекреаційно-туристичного потенціалу має хорошу інформаційну основу у вигляді топографічних карт і матеріалів дистанційного зондування земної поверхні - аерофотознімання та космічні обстеження. Зазначимо і хорошу методичну розробленість прикладних оцінок рельєфу для різних видів його господарського використання. Огляд методичних розробок рекреаційної оцінки рельєфу засвідчує достатньо змістовну і докладну класифікацію до запитів і потреб рекреаційно-туристичної діяльності. Разом з тим стають більш очевидними і методологічні проблеми і труднощі подальшого розвитку даного напрямку.

Господарська оцінка рельєфу формує свій понятійно-термінологічний арсенал і свою систему причинно-наслідкових відношень. Як і всі інші природні компоненти ландшафтної оболонки, рельєф має складну багаторівневу, ієрархічну організацію. На різних рівнях життєдіяльності суспільства розробляють відповідні методики соціально-економічної оцінки рельєфу, які мають загальну тенденцію до послідовного узагальнення та інтегрування. Практично на всіх рівнях розроблені фізичні характеристики і показники прикладних оцінок рельєфу. І скрізь позначена головна

Таблиця 1.8

Основні параметри гірськолижних трас [83, 245]

Категорія траси	Протяжність, м	Ширина, м	Перепади висот, м	Швидкість спуску	Характеристика схилу	Ухили на трасі, град / %		
						мінімальні	середні	максимальні
навчальні								
дитячі	50-100	20-30	10-15; 20-150-200	20; 30-40	Відкритий дещо опуклий схил з пологим викочуванням на рівну поверхню	< 10	8-12	15
підліткові та дорослі	100-1000	20-30 і більше	150 при довжині <600м 200 при довжині 900 м 500 при довжині 2000м	30—50	Опуклі форми рельєфу (горби і гребені м'якого профілю), малий контур ухилу, викочування	10 / 50	10-15 / 25	15-20 / 25
туристські								
туристські	1000-2000	від 30-40 до 50-60	80-150 200-450	50-70	Різноманітний рельєф зі змінним профілем, з невеликими контруклоном	10 / 30	10-15 / 30	15-25 / 30
спортивні								
слалом	300-450	30-100	500-700	50-65 (жін.) до 70 (осіб)	Різноманітний рельєф зі змінним профілем, невеликими контруклонами, похилий профіль приземлення	12-15	16-18	до 30
слалом-гігант	700-1500	150-200	10-15 20-150-200	20 30-40	Відкритий дещо опуклий схил з пологим викочуванням на рівну поверхню	17-20 / 50	20-30 / 25	> 30 / 25
швидкісний спуск	1600-2500	20-50	150 при довжині <600м 200 при довжині 900 м 500 при довжині 2000м	30-50	Опуклі форми рельєфу (горби і гребені м'якого профілю), малий контур ухилу, викочування	10 / 20; 11-15 / 40	16-20 / 20	> 20 / 20

методологічна проблема: як об'єднати, як інтегрувати такі оцінки, щоб мати узагальнені показники соціально-економічної оцінки рельєфу? У практичних розробках вочевидь домінують якісні оцінки - порядкові, рейтингові, бальні, які впорядковують інтегральні оцінки рельєфу за відношеннями "більше-менше" і не припускають їх подальшого кількісного та метричного опрацювання. Іншими словами, стрижнева методологічна проблема оцінки рекреаційних умов і рекреаційних ресурсів - різноякісність і різноіменованість їх складових характеристик, повною мірою зберігається і в оцінці окремих компонентів.

Для практичного розв'язання зазначеної проблеми користуються експертними оцінками фахівців різної значущості, різної "ваги" окремих характеристик і показників. Практика "зважування" компонентних оцінок і використання відповідних вагових коефіцієнтів набула значного поширення [70, 168, 181, 264, 269].

Акцентуємо ще один підхід до інтегрованих оцінок РТП. Не знімаючи складну проблему розроблення загальних **інтегральних** оцінок рекреаційно-туристичного потенціалу, згадаємо методологічні можливості проміжних (**інтегрованих**) оцінок РТП. Необхідна більш деталізована і чітка рубрикація оцінок РТП для різних видів і форм рекреаційно-туристичної діяльності. Для кожного такого різновиду - наприклад РТД, як правило, вже відома сукупність головних характеристик і вимог, що визначають більшу-меншу сприятливість даного об'єкту чи ділянки саме для даного виду РТД. Йдеться не про повний перелік рекреаційних умов і ресурсів, необхідних для даного різновиду РТД, а про їх головну частину, що визначає його функціонування. Скажімо, спеціалістам добре відомі головні (і контрольні) вимоги до ділянок, придатних для гірськолижного спорту. І йдеться не про повний перелік всіх природно-географічних та соціально-економічних характеристик, а лише про головні з них.

Наведений огляд дозволяє зробити таке методологічне узагальнення: між вихідними диференційованими оцінками компонентних складових РТП та його інтегральним представленням реально існують різнорівневі проміжні

(перехідні) оцінки різних поєднань і комбінацій рекреаційних умов і ресурсів. На відміну від інтегральних оцінок, що характеризують РТП з усіма його складовими проміжні (перехідні) оцінки називаємо інтегративними.

Розроблення проміжних інтегративних оцінок РТП являє собою конструктивний методичний підхід до наближеної (ітераційної) характеристики його загального потенціалу. Загальною методологічною та методичною нормою оцінки РТП повинно стати таке положення: розроблення інтегральних оцінок РТП - багаторівнева ітераційна процедура послідовного узагальнення вихідних компонентних оцінок рекреаційних умов і ресурсів за їх функціональними поєднаннями і комбінаціями. Кожний різновид РТД необхідно характеризувати обмеженою групою головних характеристик і показників, які визначають його потенціал, і такий підхід дає можливість розробляти відповідні проміжні (перехідні) інтегративні оцінки РТП. Зазначена методологічна норма дозволить істотно спростити процедуру комплексної оцінки РТП, підвищити її функціональну спрямованість і результативність.

1.2.2. Оцінка історико-культурних ресурсів потенціалу

У структурі рекреаційно-туристичного потенціалу особливе місце займають культурно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси, що представляють собою спадщину минулих епох суспільного розвитку. Вони слугують передумовою для організації **культурно-пізнавальних видів рекреації**.

Всі культурно-історичні ресурси можна розділити на дві категорії: нерухомі і рухомі. Першу категорію об'єктів складають пам'ятки історії, культури, археології, етнографії, культові споруди, місця культових обрядів, унікальні історичні та сучасні інженерно-технічні споруди, природно-історичні комплекси та місцевості. До об'єктів другої категорії відносяться пам'ятники мистецтва, археологічні знахідки, мінералогічні, ботанічні і зоогеографічні колекції, документальні пам'ятки та інші речі, предмети і документи, які можна легко переміщати в просторі. Використання рухомих рекреаційно-туристичних

ресурсів переважно пов'язано з експозиційно-виставковою діяльністю (музеї, галереї, виставки та ін.) [259, с. 30-37].

Найчастіше в РТД використовуються матеріальні культурно-історичні ресурси: пам'ятники культової архітектури (православні храми, католицькі костели, лютеранські кірхи, єврейські синагоги, буддистські пагоди, мусульманські мечеті, монастирі), світської архітектури (об'єкти цивільного і промислового призначення, заміські палацово-паркові ансамблі, торгові ряди, будинки губернаторів, будівлі театрів, бібліотек, університетів і лікарень); археологічні (городища, кургани, залишки стародавніх поселень і укріплень, виробництв, каналів і доріг, археологічні музеї під відкритим небом, експозиційні комплекси з можливістю огляду різних культурних шарів (під вітринами), наскальні малюнки); етнографічні (народні костюми, знаряддя праці, предмети повсякденного вжитку, зразки житлової забудови, млини тощо); місця, пов'язані з діяльністю видатних історичних особистостей, діячів культури і мистецтв; фольклор і фестивалі, що проводяться на його основі (легенди, оповіді, народні музика і танці); народні промисли (інтерактивні програми, майстер-класи для туристів, сувеніри); традиційна кухня (підприємства громадського харчування, які спеціалізуються на стравах національної кухні, надання туристам можливості спостереження за особливостями приготування страв або безпосередньої участі в цьому процесі).

Для оцінки величезної кількості різноманітних об'єктів, що становлять культурно-історичні ресурси туризму, проводять їх облік, розробляють характеристики і проводять предметну типологію [72]. Спочатку характеризують культурно-історичний об'єкт. Для цього вказують назву об'єкта, його місце розташування, маркування, власника, літературні та інші джерела відносно об'єкту, схему розташування, дають коротку туристичну характеристику об'єкта.

Далі розробляють **типологію об'єктів**. За її основу приймається інформаційна сутність культурно-історичних об'єктів: унікальність, типовість серед об'єктів даного виду, пізнавальне і виховне значення, атрактивність.

Інформативність культурно-історичних об'єктів для цілей рекреації може бути виміряна кількістю необхідного і достатнього часу на їх огляд. За ступенем організації об'єкти поділяються на спеціально організовані і неорганізовані для показу [39]. Організовані об'єкти вимагають більше часу огляду, оскільки вони є метою огляду і складають основу екскурсії. Неорганізовані об'єкти слугують супутнім для екскурсії загальним планом, фоном, який охоплюється одним поглядом без детального розгляду. За місцем положення екскурсантів об'єкти підрозділяються на інтер'єрні (внутрішній огляд об'єкта) і екстер'єрні (зовнішній огляд об'єкта) [72]. До культурно-історичних ресурсів можуть бути застосовані не всі види оцінок. Неможливою є медико-біологічна оцінка культурно-історичних ресурсів, тому що даний тип оцінки характеризує вплив виключно природних чинників на організм людини. Однак цілком можливо проводити технологічну, естетичну, а в деяких випадках і екологічну оцінки.

Технологічна оцінка культурно-історичних ресурсів рекреації та туризму може здійснюватися за такими критеріями: ступінь фізичного збереження об'єкта (висока, середня, низька); час комфортного терміну використання об'єкта; пропускна здатність (кількість осіб в день); кількість експонатів для показу; зручність огляду об'єктів туристами; відсоток об'єктів показу, доступних для туристів на даний момент; можливість поліпшення технологічних властивостей об'єкта; пропускна здатність об'єктів рекреаційно-туристичної привабливості; щільність транспортної мережі.

Наведемо приклад методики технологічної оцінки історико-культурних рекреаційно-туристичних ресурсів з врахуванням окремих видів РТД (пізнавального та оздоровчого), яка проводиться на основі аналізу чотирьох показників (табл. 1.9).

Прикладом оцінки окремого компонента історико-культурного потенціалу є методика оцінки пам'яток замкового будівництва [165], що включає чотири групи складових: природно-географічну, історико-культурну, інфраструктурну та рекламно-інформаційну. За кожним з критеріїв об'єкт

Критерії оцінки культурно-пізнавальних ресурсів для РТД [257]

Фактори, що оцінюються	Ступінь сприятливості		
	сприятливий	відносно сприятливий	несприятливий
Середня щільність об'єктів туристичної привабливості, од. / тис. кв. км	>10	5-10	<5
Наявність об'єктів рекреаційно-туристичної привабливості в межах оцінюваної території			
пізнавальна	>20	2-20	<2
оздоровча	>1,5	0,5-1,5	<0,5
Пропускна здатність об'єктів рекреаційно-туристичної привабливості, тис. осіб / Добу			
пізнавальна	>20	2-20	<2
оздоровча	>1,5	0,5-1,5	<0,5
Щільність транспортної мережі, км / 100 кв. км			
автошляхів	>30	25-30	<25
залізниць	>2,5	2,1-2,5	<2,0
річкових шляхів для пасажирських суден	>2	1,5-2,0	<1,5
річкових шляхів для маломірних суден	>2000	1000-2000	<1000

замкового будівництва може отримати від 1 до 5 балів, а максимально можливий загальний показник за всіма елементами - 100 балів (табл. 1.10).

Таблиця 1.10

Шкала оцінки пам'яток замкового будівництва [165]

Критерії оцінки		Бали				
		1	2	3	4	5
Географічна	Орографічна специфіка побудови	Об'єкт розміщений на низовині (до 200 м)	На височині (200-500 м)	У межах плоскогір'я (500-1000 м)	У низьких горах (1000-2000 м)	У високих горах (понад 2000 м)
	Гідрологічні особливості розташування	Немає гідрологічних об'єктів	Пам'ятка знаходиться поблизу ставка	Замок розміщений поблизу водосховища	Пам'ятка знаходиться поблизу річки	Замок знаходиться на березі моря
	Заповідна характеристика території	Немає природно-заповідних територій	Замок знаходиться поблизу заповідного урочища	Замок побудований поблизу заказника	Замок знаходиться у межах регіонального ландшафтного парку	Об'єкт розташований у межах національного природного парку

Критерії оцінки	Бали					
	1	2	3	4	5	
Наявність об'єктів садово-паркового мистецтва	Немає об'єктів садово-паркового мистецтва	Збережені окремі елементи	Фрагментарн е збереження садово-паркового об'єкта	Ревіталізовані об'єкти садово-паркового будівництва	Повністю збережена пам'ятка садово-паркового	
	Ландшафтна специфіка розташування	Антропо-генний ландшафт	Рівнинний ландшафт	Материковий аквальний ландшафт	Приморський аквальний ландшафт	Гірський ландшафт
Історико-культурна складова	Фізична збереженість	Руїни	Збережені окремі фрагменти споруди	Збережені ключові елементи будівлі	Замок перебудовани й	Пам'ятка відмінно збережена
	Історична значущість	Замок побудовано у XVIII ст.	Пам'ятку споруджено в XVII ст.	Об'єкт побудовано в XVI ст.	Замок зведено в XV ст.	Пам'ятку споруджено до XV ст.
	Культурна цінність	Відсутність охоронного номера	Щойно виявлений об'єкт культурної спадщини	Пам'ятка архітектури місцевого значення	Пам'ятка архітектури національного значення	Об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО
	Архітектурно-стильова специфіка	Первісна відсутність стильового оформлення	Архітектурно-стильові елементи не збереглися	Слабко виражені стильові ознаки	Виражені ознаки одного архітектурного стилю	Поєднання ознак декількох архітектурних стилів
	Тип історичної оборонної системи	Відсутність елементів оборонної системи	Дерев'яно-земляні форми укріплення	Баштова оборонна система	Бастейна оборонна система	Бастіонна оборонна система
Інфраструктурна складова	Транспортна доступність	Об'єкт розташований поблизу доріг місцевого значення	Неподалік територіальних доріг	Поблизу регіональних доріг	Неподалік національних автодоріг	Поблизу міжнародних автострад
	Наявність закладів готельного господарства	Немає закладів розміщення	Є кемпінг	Є туристичний притулок	Є мотель	Є готель
	Наявність об'єктів ресторанної індустрії	Немає закладів ресторанного господарства	Є їдальня	Є бар	Є кафе	Є ресторан
	Наявність музейних установ	Відсутність музейної експозиції	Часткова музеєфікація приміщень	Музей-філія	Незалежна музейна установа	Скансен
	Наявність точок	Немає ніяких	Сувеніри замку	На території замку є	Замок має власний	Крамниця з сувенірами

Критерії оцінки	Бали					
	1	2	3	4	5	
продажу сувенірної продукції	сувенірних установ	продаються в найближчому торговельно-інформаційному центрі	сувенірна лавка	сувенірний магазин	власного виробництва	
Інформаційно-рекламна складова	Інтегрованість у туристичні маршрути	Об'єкт не включений у жоден маршрут	Замок включений у місцеві маршрути	Пам'ятка включена в регіональні маршрути	Об'єкт включений у національні маршрути	Замок включений у міжнародні маршрути
	Організація туристичних промо-кампаній	До 5 заходів на рік	5-10 подій на рік	10-15 туристичних заходів на рік	15-20 заходів на рік	Більше 20 заходів на рік
	Забезпеченість рекламними матеріалами	Немає рекламних матеріалів	Туристичні листівки про об'єкт	Замок рекламується в буклетах	Пам'ятка рекламується в брошурах	Є туристичні путівники
	Науково-інформаційна вивченість	Об'єкт не описаний у фахових виданнях	Пам'ятка висвітлюється в наукових статтях	Опубліковані туристичні посібники про пам'ятку	Опубліковані наукові книги про об'єкт	Видані монографії туристичного напрямку
	Насиченість інформацією мережі Інтернет	До 5 тис. пошукових результатів	5-10 тис. пошукових результатів	10-25 тис. пошукових результатів	25-50 тис. пошукових результатів	Більше 50 тис. пошукових результатів

Найскладнішим і відповідальним завданням є розробка оціночних шкал для окремих показників історико-культурних ресурсів. Схему структуризації історико-культурних рекреаційно-туристичних ресурсів запропоновано С.П. Кузиком [153], який запропонував виділити 14 підгруп, які надалі структуровані на п'ять підвидів історико-культурних рекреаційно-туристичних ресурсів. Кожному з них притаманний набір показників, що оцінюються за п'ятибальною шкалою (1 - дуже низька; 2 - низька; 3 - середня; 4 - висока; 5 - дуже висока) (табл. 1.11).

Технологічна оцінка історико-культурних ресурсів важлива для характеристики ступеня технологічної готовності, придатності, комфортності рекреаційних ресурсів для прийому туристів. За допомогою критеріїв

Бальна шкала оцінок історико-культурних рекреаційно-туристичних ресурсів [153]

№ з/п	Групи і підгрупи об'єктів	Оцінка, бали
I. Археологічні об'єкти		
1.1	Території первісного заселення	1
1.2	Стоянки, поселення	2
1.3	Кургани	3
1.4	Давні городища (прості)	4
1.5	Давні городища - складні (з декількома лініями оборони, дитинцем)	5
2. Меморіальні пам'ятки, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, війнами та бойовими традиціями		
2.1	Пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними подіями, що підтверджуються історичними джерелами	1
2.2	Окремі пам'ятки, меморіальні дошки, пам'ятні знаки простих форм	2
2.3	Окремі пам'ятки, меморіальні дошки, які становлять високу мистецьку цінність	3
2.4	Групи пам'яток, меморіальні парки, споруди, дошки, пам'ятні знаки простих форм	4
2.5	Група пам'яток, меморіальні музеї, парки, споруди та пам'ятні знаки, що мають високу мистецьку цінність	5
III. Пам'ятники учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури		
3.1	Пам'ятні місця, пов'язані з учасниками історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячами історії та культури, що підтверджуються історичними джерелами	1
3.2	Окремі пам'ятники учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури спрощені (з обмеженою інформацією)	2
3.3	Окремі пам'ятники учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури, що мають високу мистецьку цінність	3
3.4	Групи пам'ятників учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури простих форм (з обмеженою інформацією)	4
3.5	Групи пам'ятників учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури, які мають високу мистецьку цінність	5
IV. Пам'ятки архітектури (громадська архітектура, про архітектура, архітектурні монументи) та містобудування		
4.1	Фрагмент архітектурних споруд	1
4.2	Середньої збереженості архітектурні споруди	2

№ з/п	Групи і підгрупи об'єктів	Оцінка, бали
4.3	Добре збережені архітектурні споруди	3
4.4	Реставровані пам'ятки архітектури без музейної експозиції	4
4.5	Пам'ятки архітектури з музейною експозицією	5
<i>V. Пам'ятники оборонного будівництва (земляні укріплення, муровані укріплення, замки з бастіонними укріпленнями, монастирі, найновіші фортифікаційні споруди XIX-XX ст.)</i>		
5.1	Частково збережені елементи оборонних споруд	1
5.2	Середньої збереженості елементи оборонних будівель або окремих архітектурних комплексів	2
5.3	Повністю збережені елементи або окремі комплекси пам'яток оборонного будівництва	3
5.4	Реставровані пам'ятники оборонного будівництва без музейної експозиції	4
5.5	Добре збережені пам'ятки оборонного будівництва з музейною експозицією	5
<i>VI. Сакральні споруди або культова архітектура (церкви, костели тощо)</i>		
6.1	Фрагменти культових споруд	1
6.2	Окремі культові різностильові споруди	2
6.3	Комплекс культових різностильових споруд	3
6.4	Окремі культові стильові споруди	4
6.5	Комплекс культових стильових споруд	5
<i>VII. Пам'ятки народної архітектури (поселення, двори, господарські й житлові будівлі, дерев'яні церкви та ін.)</i>		
7.1	Окремі будівлі з елементами народної архітектури	1
7.2	Окремі будівлі, що є пам'ятками народної архітектури	2
7.3	Окремі садиби - пам'ятки народної архітектури	3
7.4	Окремі вулиці або групи будівель, які є пам'ятками народної архітектури	4
7.5	Поселення, визнані пам'ятками народної архітектури або спеціально зведені (музеї під відкритим небом)	5
<i>VIII. Громадські споруди (народні школи, народні дома, шпиталі, корчми, млини тощо)</i>		
8.1	Частково збережені елементи громадських споруд	1
8.2	Середньої збереженості елементи громадських споруд	2
8.3	Повністю збережені елементи громадських споруд	3
8.4	Реставровані пам'ятки громадських споруд	4
8.5	Добре збережені пам'ятки громадських споруд	5
<i>IX. Палацово-паркові ансамблі</i>		
9.1	Окремі залишки палацово-паркових ансамблів	1
9.2	Окремі фрагменти палацово-паркових ансамблів	2
9.3	Упорядковані фрагменти палацово-паркових ансамблів	3
9.4	Добре збережені палацово-паркові ансамблі	4
9.5	Добре збережені та впорядковані палацово-паркові ансамблі	5
<i>X. Сучасні пам'ятки архітектури</i>		

№ з/п	Групи і підгрупи об'єктів	Оцінка, бали
10.1	Окремі пам'ятки архітектури, збудовані з використанням сучасних будівельних матеріалів, технологій, композиційних вирішень	3
10.2	Окремі сучасні пам'ятки архітектури, зведені з використанням найновіших технічних засобів	4
10.3	Група сучасних пам'яток архітектури, зведених із використанням найновіших технічних засобів	5
XI. Пам'ятки професійних художніх промислів		
11.1	Наявність музейних експозицій, що побудовані на основі зібраних зразків фахових народних майстрів	3
11.2	Наявність окремих майстрів з експозицією власних творів	4
11.3	Наявність декількох фахових майстрів та музейних експозицій, складених із художніх творів професійних майстрів	5
XII. Пам'ятки художніх промислів (ткацтво, килимарство, вишивка, художня обробка шкіри, художнє плетіння, деревооброблення, гончарство тощо		
12.1	Наявність музейних експозицій, побудованих на основі зібраних зразків народних умільців	3
12.2	Наявність окремих народних умільців із експозицією власних творів	4
12.3	Наявність декількох народних умільців та музейних експозицій, складених із художніх творів народних умільців	5
XIII. Пам'ятки музейної культури		
13.1	Індивідуальні музейні експозиції	3
13.2	Відомчі музеї пам'яток матеріальної культури	4
13.3	Етнографічні музеї, музеї народної архітектури та побуту	5
XIV. Пам'ятки фольклору		
14.1	Наявність окремих традицій, що збереглися у родинному та громадському побуті	3
14.2	Поширення окремих жанрів або видів фольклору	4
14.3	Наявність різножанрового та різновидового складу фольклору	5

оцінки можна показати, в якому технологічному стані знаходяться туристські об'єкти або комплекси, чи готовий об'єкт до прийому відвідувачів.

Прикладом сучасних тенденцій рубрикації є розроблена О.О. Бейдиком компонентна структура суспільно-історичних ресурсів (рис. 1.4). До суспільно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів за його класифікацією належать архітектурно-історичні пам'ятки (громадської, промислової, військової, сакральної архітектури), пам'ятки садово-паркового мистецтва, архітектурні монументи та скульптурні пам'ятники, біосоціальні пам'ятки, що фіксують життєві цикли та знакові події видатних людей (народження, діяльність,



Рис. 1.4. Структура суспільно-історичних рекреаційно-туристських ресурсів [24]

перебування, загибель, пам'ятки подій (політичних, військових, культурних, екологічних, економічних) [24].

На рис. 1.5 представлена компонентна структура культурної спадщини, розроблена К.А. Поливач (2012 р.) [237] для України з урахуванням чинного вітчизняного законодавства про культурну спадщину та її складові. На цій схемі історико-культурна спадщина поділена на матеріальні та нематеріальні (духовні) компоненти, а матеріальні об'єкти структуровані на пам'ятки і ансамблі, території, об'єкти соціокультурної інфраструктури.

Наведені приклади (таблиці 1.9-1.11 та рис. 1.4-1.5) засвідчують достатньо докладну і узгоджену систематику і рубрикацію історико-культурного потенціалу у вітчизняному туризмознавстві. Історико-культурні ресурси - традиційна і обов'язкова складова РТП, що має достатньо високий

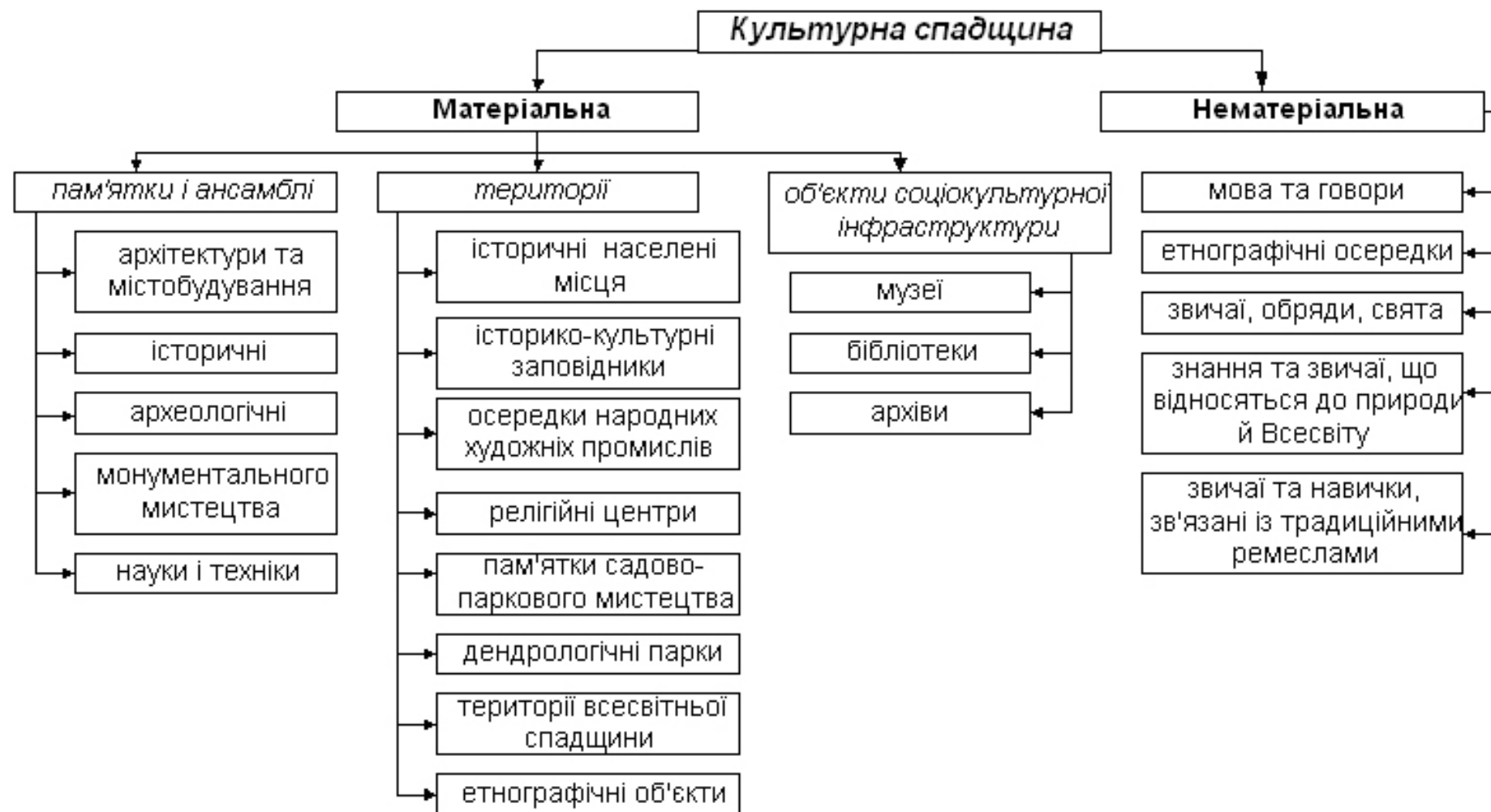


Рис. 1.5. Компонентна структура культурної спадщини [237]

рівень вивченості і практичного використання. Разом з тим для історико-культурного потенціалу властиві всі методологічні та методичні проблеми, які вже обговорювались для природно-географічних ресурсів і серед них – різноякість та різноіменованість численних характеристик і показників рекреаційних благ. На відміну від природних рекреаційних умов і ресурсів, більша частина яких має натуральну розмірність та відповідні кількісні показники, історико-культурні компоненти РТП таких характеристик не мають. Звичайно, вони систематизовані хронологічно, а також за відповідними періодами формування та розвитку міст, регіонів, країн, міжнародних інтеграцій. Поширені різноманітні систематики культурно-історичних ресурсів за цивілізаційними стадіями та етапами суспільного розвитку, за головними конфесіями та геополітичними і геоекономічними орієнтаціями. Кількісних характеристик і показників історико-культурних ресурсів, які дозволяли б порівнювати ресурсні потенціали хоча б за найбільш простим відношенням "більше-менше", нема. Відтак, актуальним завданням рекреаційної географії та туризмознавства є "метризація" характеристик і ознак історико-культурних ресурсів, представлення їх хоча б у напівкількісних формалізаціях, що допускать їх рейтингове і бальне впорядкування

Ще одна особливість оцінки історико-культурних ресурсів зумовлена їх соціально-економічною природою. Суб'єктивні – особисті та громадські оцінки таких ресурсів були і залишаються визначальними, орієнтованими на чинний суспільно-політичний устрій країн, на громадсько-політичну організацію регіонів. Відповідно до політико-економічних і суспільних змін і трансформацій відбуваються певні перегляди культурно-історичних подій та їх оцінок. Деяко позначена орієнтовна систематика культурно-історичних імен і подій за масштабами їх впливу та визнання – від місцевих і регіональних до національних і світових.

Слід зазначити достатньо уважне і цілеспрямоване розроблення проблем систематики і ресурсної оцінки історико-культурного потенціалу у вітчизняному туризмознавстві (О.О. Бейдик, 20011; О.В. Музиченко-

Козловська, 2006; С.П. Кузик, 2011, М.Д. Гродзинський та О.В. Савицька, 2005; І. Лисий, 2015; К. А. Поливач, 2012 та ін.). Достатньо узгоджені загальні методологічні принципи структурування історико-культурного потенціалу: його складають історико-культурні ресурси, що об'єднують матеріальну і нематеріальну (духовну) культурну спадщину, а також окремі природно-географічні та соціально-економічні чинники, що формують історико-культурний потенціал. Порівняльний аналіз методик оцінювання культурної спадщини [237] засвідчує їх загальну орієнтацію на показники кількості та щільності розміщення культурно-історичних об'єктів, які за рівнем значимості поділяють на міжнародні, державні, регіональні та місцеві. Поширені також найпростіші бальні оцінки історико-культурного потенціалу (3- чи 5-бальні шкали). Пропонуються оцінки рекреаційно-туристичних об'єктів за частотою їх згадування на рівні енциклопедій [105].

1.3. Рекреаційно-туристичний потенціал: зміст, структура і функції поняття

Поняття рекреаційно-туристичного потенціалу в сучасній науці демонструє широкий спектр трактування.

Термін "**рекреаційний потенціал**" був введений на початку 80-х років ХХ ст. М. Ф. Реймерсом та О. В. Яблоковим, які визначали його "одним з показників природного потенціалу, що відображає ступінь спроможності природної території чинити на людину позитивний фізичний, психічний і соціально-психологічний вплив під час відпочинку" [251, с. 47].

За визначенням О. І. Шаблія і З. О. Касянчука, рекреаційний потенціал - "система природних і суспільних об'єктів, їх властивостей і відношень, які можуть використовуватись або використовуються для цілей оздоровлення чи відновлення (рекреації), поповнення, розширення чи нагромадження (аккумуляції) духовних і фізичних сил людини у вільний від основного виду її діяльності час" [355, с. 44].

Поняття "**рекреаційний потенціал території**" вперше було введено І. І. Дедю в 1989 році: "це здатність території забезпечувати певну кількість відпочиваючих психофізіологічним комфортом і можливістю для відпочинку (спортивно-зміцнювальної діяльності) без деградації природного середовища. Виражається числом людей (або людиноднів) на одиницю площі» [81, с. 70].

На думку В. І. Мацоли "потенціал рекреаційної території визначається природно-ресурсною та соціально-економічною базою, загальною якістю природних та соціально-економічних умов та рекреаційною місткістю" [180, с. 49].

Ю. Є. Дащук визначає **рекреаційний потенціал регіону** як "інтегровану системи взаємозв'язків та властивостей, що характеризуються здатністю використовувати природні ресурси, реалізуючи при цьому можливості, через призму умов, які продукують готовність до ведення рекреаційної діяльності, що здійснюється під впливом комплексу засобів для задоволенню потреб рекреанта у відпочинку та відновленні» [79, с. 72].

Ю. В. Шабардіна пропонує рекреаційний потенціал регіону визначати як "інтегральний показник, що характеризує кількісний і якісний склад рекреаційних ресурсів, а також умови і можливості їх ефективного використання в межах певного регіону в конкретний час [354, с. 287]

Дж. Крипендорф подає таке визначення поняття **туристський потенціал** - це можливість територій створювати кінцевий продукт (комплекс матеріальних і нематеріальних елементів, щоб забезпечувати задоволення потреб і вигоду туристам, запропоновану для споживання) і розвивати економічно важливий туризм, причому не обов'язково цей потенціал використовувати, головне, щоб він існував [403].

Горин В. Г. під **рекреаційно-туристичним потенціалом** розуміє "сукупність як безпосередньо рекреаційно-туристичних ресурсів, так і всіх наявних ресурсів (природно-ресурсні, виробничі, трудові, фінансово-інвестиційні, технологічні, інформаційні та екологічні) і можливостей відповідного регіону, які можуть використовуватись або використовуються в

цілях виконання фізіологічного існування людини (відпочинок, оздоровлення та туризм), забезпечення діяльності суб'єктів рекреаційно-туристичної сфери економіки, досягнення стійкості регіонального розвитку [60, с. 197].

Таким чином, рекреаційно-туристичний потенціал території визначають як сукупність (комплекс) усіх умов і ресурсів, що забезпечують рекреаційно-туристичну діяльність. За традиційними підходами йдеться про ресурсну оцінку компонентів, що забезпечують рекреацію і туризм. Зрозуміло, що таке визначення лишається суто теоретичним: дискутуються не лише принципи і методи оцінки умов і ресурсів для потреб рекреації і туризму, але і їхній склад і характер поєднань. Чимало чинників, які визначають ресурсні можливості рекреації, ще лишаються поза увагою дослідників. Згадаймо, як приклад, рекреаційну інфраструктуру, яку нещодавно почали розглядати як чинник туристичної діяльності. У наш час вже започаткований космічний туризм, хоча космічні рекреаційні ресурси ще не визначені.

У дослідженнях рекреаційного потенціалу території спостерігається послідовне ускладнення його компонентного складу: класичне структурування туристичних ресурсів на природні та історико-культурні (О.О. Бейдик [24]) у наш час істотно розширилось за рахунок соціально-економічних складових [196]. На думку хорватського дослідника Едварда Кушена, ресурсами є і "туристичні атракції", які поділяються на реальні та потенціальні. В свою чергу, фактори, що формують рекреаційний потенціал території, поділяють на дві частини: **прямі**, що безпосередньо споживаються у процесі рекреаційного природокористування (розміщення, організація обслуговування туристів, дестинації), і **непрямі (опосередковані)**, які забезпечують кращі-гірші умови рекреаційної діяльності: географічне положення, транспортне сполучення, соціальна інфраструктура, рівень заповідності території, якість просторового планування, зовнішній вигляд будинків, вулиць та парків, політична стабільність [404]. Тенденція послідовного ускладнення рекреаційного потенціалу за його компонентами і чинниками розглянута у відповідних підрозділах даної роботи.

Ресурсний потенціал території визначається не лише наявними природними ресурсами, а і рівнем її господарського освоєння: малоосвоєні території мають більші можливості щодо подальшого заселення та нарощування господарської діяльності, ніж ділянки, що вже активно використовуються для розселення та господарства. В Україні багато територій, які вже досягли критичних порогів свого господарського освоєння і потребують відповідних обмежень щодо подальшого освоєння і навіть «розвантаження». Головні характеристики рівнів господарського освоєння територій – густина населення та антропогенно-техногенні навантаження на довкілля.

У вітчизняному ресурсознавстві потенціал рекреаційної та туристичної діяльності звичайно характеризують за двома складовими - рекреаційні умови та рекреаційні ресурси. Але в умовах інтенсивного розвитку РТД такої спрощеної систематики вже вочевидь недостатньо. Про це свідчить, зокрема, і цитована робота Е. Кушена. До того ж розмежування рекреаційного потенціалу за умовами і ресурсами доволі нечітке і неоднозначне: одні й ті ж самі чинники дослідники розглядають і як рекреаційні умови, і як рекреаційні ресурси. У подальших розділах структурування та рубрикація рекреаційно-туристичного потенціалу буде деталізована та поглиблена.

Поняття "рекреаційний потенціал" та "туристичний потенціал" набули поширення у географічних, економічних, соціологічних розробках рекреаційної та туристичної діяльності. Ними користуються у туристичному менеджменті та маркетингу. Існує реальна потреба їх поєднаного використання для оцінки **рекреаційно-туристичного потенціалу** територій і об'єктів. Вже наявні приклади такого підходу у туризмознавстві, коли розглядають "туристично-рекреаційний потенціал". Рекреаційна географія більшою мірою вважає туризм видовим різновидом рекреаційної діяльності (про що вже йшлося), а відтак користується поняттям рекреаційно-туристичного потенціалу.

Понятійно-термінологічна схема "Рекреаційно-туристичний потенціал" (РТП) показує компонентний склад ресурсного середовища РТД за його головними складовими. Вже зазначалося, що на даний час загальноприйнятої

систематики рекреаційних умов і ресурсів нема. Відтак, представлений найбільш поширений у сучасних розробках склад РТП (рис. 1.7).

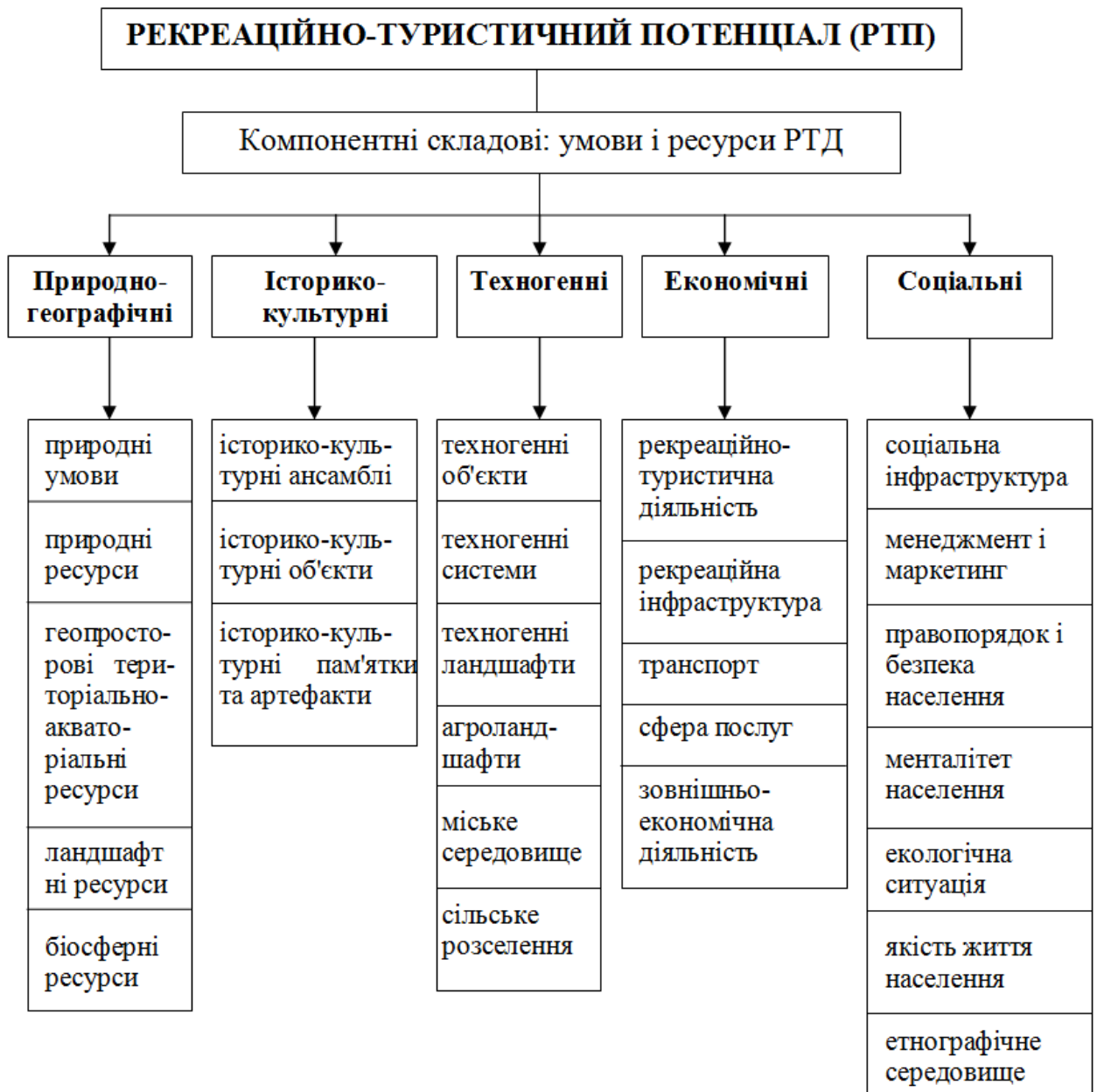


Рис. 1.7. Понятійно-термінологічна схема "Рекреаційно-туристичний потенціал" (розроблено автором)

Схема показує головні напрямки оцінки РТП за його складовими компонентами. Зазначимо, що саме компонентна оцінка ресурсного потенціалу отримала у вітчизняному туризмознавстві та рекреаційній географії найбільший розвиток. Разом з тим переважна більшість ресурсних складових ще не мають надійних методик щодо їхньої інвентаризації та оцінки. Чекає на подальше

методологічне та методичне розроблення і проблема визначення інтегральних оцінок РТП.

Другий напрям структурування рекреаційно-туристичного потенціалу пов'язаний із систематикою і класифікацією видів рекреаційно-туристичної діяльності. І тут оцінка може бути диференційованою за окремими видами і формами туризму і рекреації, а також інтегрованою - для їх різних комбінацій і поєднань і далі - до узагальненої оцінки рекреаційного потенціалу. Узагальнений склад рекреаційно-туристичної діяльності зі схематизованою рубрикацією її окремих складових буде розглянуто далі. Ще раз підкреслимо, що вітчизняні дослідники вивчають проблеми ресурсного потенціалу лише для комерціалізованих (частково ще державних форм власності) різновидів рекреації - туризму, санаторно-курортного господарства та масового організованого оздоровлення та відпочинку. Інші види рекреаційної діяльності традиційно лишаються поза увагою. І ще раз акцентуємо, що концепція рекреаційного середовища орієнтована саме на комплексні оцінки рекреаційного потенціалу регіону, що інтегрують ресурсні оцінки для всіх різновидів і форм рекреаційно-туристичної діяльності. Методологічні труднощі ресурсної оцінки для неструктурованих (таких, що лишаються поза розглядом) видів рекреації, зокрема побутової, дачно-городньої та ін., вже згадувались. Але їх докладна і поглиблена методична розробка лишається справою майбутнього. Першочерговою проблемою є формування менеджменту і маркетингу для масової самодіяльної рекреації.

Поняття **рекреаційно-туристичного потенціалу (РТП)** розроблене для інтегрованої - повної та комплексної характеристики спроможності рекреаційних ділянок і об'єктів приймати та обслуговувати певний потік рекреантів і туристів [60, 79, 201]. Головними складовими РТП є комплекс його рекреаційних умов і ресурсів, сформована рекреаційно-туристична інфраструктура, сфера послуг, розвинені галузі і види економічної діяльності, що надають послуги відпочинку, оздоровлення та туризму потокам рекреантів і мандрівників, органи і структури організації та управління РТД, населення, що

формує потоки рекреантів і туристів і забезпечує функціонування РТД. Нагадаємо, що на даний час рекреаційну і туристичну діяльність у багатьох ситуаціях розглядають нарізно, а відтак характеризують роздільно рекреаційний потенціал та туристичний потенціал територій та об'єктів. Важливою складовою РТП є **атрактивність** рекреаційних об'єктів і територій. З нею пов'язана характеристика **рекреаційної ємності територій**, що визначає верхні межі потоків рекреантів та туристів, що не порушують природну, екологічну та соціально-економічну рівновагу у місцях рекреації та туризму.

Рекреаційно-туристичний потенціал - базова категорія рекреаційно-туристичної діяльності, достатньою мірою розроблена і у ресурсознавстві, і у рекреаційній географії. Дане поняття поєднує диференційні (компонентні) оцінки рекреаційних умов і ресурсів з їх інтегрованим представленням. При цьому слід пам'ятати, що інтегровані оцінки можуть бути багаторівневими відповідно до предметного об'єднання компонентних оцінок, яке може мати різні варіанти об'єднання та узагальнення. У різних авторів перелік складових РТП дещо різний, різними бувають і принципи змістовного об'єднання та інтеграції вихідних компонентних оцінок рекреаційних умов і ресурсів. Разом з тим домінує комплексний підхід до характеристик умов і ресурсів, орієнтований на встановлення інтегрального рекреаційно-туристичного потенціалу. За однією з розробок (Н.В. Святохо, 2007) [265], РТП представляють як поєднання чотирьох його компонентів - природно-ресурсного, історико-культурного, економічного та соціального. Наведений приклад акцентує нову тенденцію включення до складу РТП економічних та соціальних чинників.

Рекреаційно-туристичний потенціал країни (регіону) характеризують за такими складовими:

- 1) рекреаційно-туристичні ресурси - природні, природно-економічні, культурно-історичні, соціально-економічні;
- 2) туристичні дестинації - об'єкти, місця показу, туристичні маршрути;
- 3) інфраструктура рекреаційно-туристичної діяльності - заклади

розміщення та харчування, транспорт і зв'язок, заклади дозвілля та розваг, фінансове обслуговування та страхування, мережа технічних засобів інформації, медичне обслуговування, громадська безпека;

4) для в'їзного туризму: менталітет населення (традиції, звичаї, гостинність, одяг, смаки, вдача), історія краю;

5) для виїзного туризму: кількість населення, рівень доходів, якість життя, менталітет населення;

6) сфера послуг та її орієнтація на РТД;

7) ресурси організації, маркетингу та менеджменту РТД;

8) екологічна ситуація та природоохоронна діяльність;

9) нормативно-правова база РТД;

10) правопорядок та особиста безпека рекреантів і туристів;

11) підтримка РТД органами державного управління та місцевого самоврядування.

У вітчизняній рекреаційній географії методичні засади оцінки **природних рекреаційних ресурсів** розроблені найбільш ґрунтовно. На їх прикладі розглянемо методичні проблеми оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу (РТП) з врахуванням всіх його складових.

Оцінка рекреаційних ресурсів може бути економічною та позаекономічною. **Економічна оцінка** показує господарський ефект від використання даного ресурсу у РТД у вартісному (грошовому) виразі. **Позаекономічна оцінка** рекреаційних ресурсів характеризує їх ефективність, що не має виразу в економічних показниках - екологічну, соціальну, пізнавальну, культурно-естетичну. Економічна оцінка рекреаційних ресурсів представляє їх цінність у грошовому виразі для формування і розвитку РТД. Рекреаційні умови – одна із базових характеристик соціально-економічного середовища життєдіяльності, якості життя населення. Поряд з економічною оцінкою рекреаційних благ розробляють їх позаекономічні характеристики та оцінки, головну роль серед яких відіграє **соціальна оцінка рекреаційних ресурсів**.

Свого часу Ф. Кене (1694-1774 рр.) - фундатор економічної школи фізіократів, розрізняв блага, що мають споживчу цінність, і не мають продажної ціни [124]. Ця теза зберігає свою актуальність і в наш час. Економісти наголошують перехід від економічних систем і обґрунтувань до соціально-економічних та еколого-економічних [2]. У Німеччині розроблена **система екологічного рахівництва** (2007 р.), яка включає такі блоки: 1) навантаження на довкілля; 2) стан довкілля; 3) природоохоронні заходи. Додатково позначені також транспорт і довкілля (4), ландшафт і довкілля (5), екологічні платежі і збори (6), екологічні податки (7) [364].

Багато природних благ не мають ринкової цінності і являють собою **ресурси суспільного (сумісного) споживання**. Головна особливість таких ресурсів - їх загальна доступність. Мовою економіки, вони не мають властивості виключення: користування такими ресурсами одними споживачами не може виключати його використання іншими. На другому полюсі такої систематики - **чисте приватне благо**, ресурс індивідуального споживання його власником. Перехідною формою є так звані **насущні блага** (англ. Merit good), які поєднують ознаки суспільних і приватних благ. Такими є різновиди соціально-економічних благ - загальноосвітні школи, мережа автомобільних доріг тощо. Поряд з ресурсами суспільного використання (англ. Public goods) та сумісного використання (англ. Common-pool resources) розглядають також так звані **клубні товари** (англ. Toll (club) goods) та **приватні товари** (англ. Private goods) [410]. Прикладами клубних товарів можуть слугувати товариства мисливців і рибалок, орієнтованих на відповідні різновиди рекреації, яхт-клуби, що організують прогулянки та спортивні змагання на суднах. Частина природних ресурсів може мати економічні властивості приватних товарів - земельні ресурси, невеликі водойми, лісові угіддя тощо.

Економічну оцінку природних ресурсів здійснюють за різними підходами. За радянських часів користувались і горезвісною **концепцією дарових природних благ**, за якою природні ресурси були "природними благами" і економічної оцінки не потребували. Саме за цим ідеологізованим

підходом земельний кадастр у нашій країні не розробляли, і СРСР лишався єдиною країною у світі, що не мала кадастрової оцінки земельних ресурсів. Зауважимо, що після розпаду СРСР всі пострадянські країни поспіхом розробляють державні земельні кадастри. В Україні земельний кадастр започаткований у 1995-1997 роках, і розробка його ще триває.

Більш поширеним у вітчизняній економічній науці був **затратний (витратний) підхід** до оцінки природних ресурсів. Економічну оцінку ресурсів визначали за величиною витрат на їх освоєння, розроблення та використання. В умовах ринкової економіки найбільшого поширення набули оцінки природних ресурсів **рентні, інвестиційні, еколого-економічні, комерційні**. Головним серед них виступає рентний підхід, основу якого становить порівняння різниці доходів від використання ресурсу певного виду на різних ділянках і родовищах залежно від його обсягу, якісних характеристик та місцеположення. У наш час набувають популярності **суспільно-вартісні підходи** до оцінки рекреаційних ресурсів, за якими характеризують можливості та ефективність їх використання для оздоровлення та відпочинку населення, організації дозвілля, впорядкування довкілля та якості життєдіяльності населення.

В оцінці умов міжнародної туристичної діяльності позначений так званий **метод транспортних витрат**, оскільки транспортна складова може бути вагомою і головною у вартості турпакетів. Рентну оцінку окремих різновидів рекреаційних ресурсів пропонують поширити на узагальнені оцінки рекреаційного потенціалу (РП) за такими напрямками: природна рента РП; культурно-історична рента РП; природно-господарська рента РП; інфраструктура рента РП; рента географічного положення РП. Такі розробки і пошуки засвідчують високу актуальність проблеми оцінки умов і ресурсів рекреаційно-туристичної діяльності.

Показники оцінки рекреаційних ресурсів можуть мати різну форму. Вони можуть бути **натуральними** і вимірюватись у фізичних одиницях. Поширені також **бальні показники**, що представляють оцінки рекреаційних ресурсів у вигляді бальних шкал - переважно 100-бальних, а також 10- та 5-бальних.

Економісти надають перевагу **вартісним (грошовим) показникам** оцінки ресурсів, що характеризують рекреаційний потенціал за економічною вигодою - доходом. Здавна у ресурсознавстві поширений **рентний підхід** до оцінки природних ресурсів, який розуміють як різницю доходів від використання даного ресурсу (з його наявними якостями, обсягами та місцеположенням) і такого ж ресурсу, що використовується з найгіршими характеристиками і умовами. Підкреслимо, що поряд з якісною і кількісною оцінкою ресурсів рентні підходи враховують і його географічне місцеположення - географічний чинник, що формує диференційну ренту.

У рекреаційній географії та туризмознавстві набувають поширення **методи суб'єктивних оцінок** рекреаційних ресурсів, які називають також **методами умовних оцінок**. Такі оцінки визначають опитуванням самих рекреантів чи експертів-фахівців з РТД. Цей підхід використовує методологічні **принципи соціологічного опитування**, яке здійснюють у формі публічного опитування, анкетування або ж експертних висновків та оцінок. Дослідники стверджують, що кількаразове опитування експертів (за єдиною формою) - це своєрідні і послідовні ітерації (наближення) у встановленні оцінок, що дають задовільні результати.

У багатьох випадках є необхідність оцінювати ресурси і умови РТД за **показниками атрактивності** (привабливості) різних об'єктів та ділянок рекреації та туризму. Це суб'єктивні показники популярності таких об'єктів за кількістю рекреантів та туристів, що ними користуються. І у цьому випадку головною проблемою є обмеженість (чи повна відсутність) відповідної статистики. Вітчизняна статистика веде облік рекреантів і туристів вкрай недостатньо, лише за окремими напрямками і формами РТД. Дослідники намагаються оцінювати рекреаційну атрактивність об'єктів і територій методами соціологічних опитувань, які вже обговорювались - анкетуваннями, опитуванням населення та експертними оцінками.

Співставно з оцінкою рекреаційних ресурсів за їх атрактивністю (притягальністю) необхідно розробляти ще один напрям характеристики умов

РТД - методи оцінки рекреаційних навантажень на території та об'єкти рекреації. У дослідженнях РТД чітко простежується необхідність нормувати та регламентувати потоки рекреантів і туристів. Обидва напрями - і оцінка рекреаційних навантажень, і їх нормування, на даний час ще лишаються постановочними і потребують прискореного розроблення. Існує загальна думка оцінювати рекреаційне навантаження за кількістю рекреантів на одиницю площі за одиницю часу для рекреаційних територій, і за кількістю рекреантів за одиницю часу - для рекреаційно-туристичних об'єктів. Вже наявні методики таких розрахунків для окремих видів рекреації. Але загальна методична схема оцінки рекреаційних навантажень ще чекає на своє розроблення. У підрозділі 5.2 даної роботи розглянуті методологічні принципи та методичні підходи оцінки антропогенно-техногенних навантажень на територію.

Активний пошук нових характеристик і показників ресурсного потенціалу РТД триває. Відома пропозиція розглядати особливий вид рекреаційно-туристичних ресурсів - **асиміляційний потенціал довкілля** - спроможність навколишнього середовища приймати та утилізувати відходи рекреаційно-туристичної діяльності [73].

Існують чотири основні напрями (типи) рекреаційної оцінки природних умов і ресурсів території: технологічний, психологічний (естетичний), фізіологічний (медико-біологічний) та економічний. **Технологічний тип** - це можливість проведення того чи іншого заняття або системи занять відпочинку. За **психологічним (естетичним) підходом** оцінюється характер емоційного (перцепційного) впливу ландшафту, а при **медико-біологічній (фізіологічній) оцінці** - ступінь комфортності природних умов для організму відпочиваючих. **Економічна оцінка** дозволяє визначати ефективність різних заходів, спрямованих на більш повне і раціональне використання ресурсів за співвідношенням витрат-результатів.

Висновки до розділу 1.

На даний час рекреаційну діяльність і туризм розглядаються переважно нарізно. Є реальна потреба досліджувати їх поєднано й цілісно як **рекреаційно-туристичну діяльність (РТД)**. Рекреація і туризм – взаємопов’язані види діяльності, що на різних рівнях організації життєдіяльності суспільства формують своєрідні групи та комбінації галузей і видів економічної діяльності, які називають **рекреаційно-туристичними господарськими комплексами (туристичними комплексами)**. Поширена також ще одна дефініція таких формувань – **міжгалузеві комплекси РТД**.

У вітчизняних рекреаційній географії та туризмознавстві ще зберігається значний дисбаланс у дослідженнях комплексів РТД, зумовлений відносно пізнім розвитком зазначених наукових напрямів. Помітну методологічну та методичну розробку одержали лише окремі складові РТД, що вже мають відповідну комерціалізацію та різноманітні форми маркетингу і менеджменту. У цих умовах такими є туризм та масова організована рекреація, що охоплює курортно-санаторне господарство та спортивно-оздоровчу рекреацію. Вкрай недостатню увагу приділяють у наш час **масовій неорганізованій рекреації**, яка ще практично не одержала відповідної комерціалізації та організації, не зважаючи на її активний розвиток. Нагадаємо, що у багатьох країнах саме масова неорганізована рекреація формує потужні галузі і сфери економіки. Поза увагою дослідників лишається і **побутова рекреація** населення. З одного боку, вона має "абсолютне поширення" - повсякденне і повсякчасне. З другого – кількість її різновидів і форм значна, і вітчизняна статистика ще неспроможна вести відповідний моніторинг побутової рекреації у всіх її формах.

В умовах революції послуг спостерігається стрімке зростання різних видів і форм обслуговування, швидко збільшується частка галузей і видів економічної діяльності, пов’язаних з рекреацією та туризмом. Світова статистика помітно відстає від таких тенденцій: у чинних галузевих класифікаціях та систематиках видів економічної діяльності на даний час

відсутні виокремлені рубрикації туризму та головних видів рекреації; відповідна статистика розпорошена у десятках інших видів діяльності. Враховуючи вже досягнуті частки галузей і видів РТД у загальних обсягах валового продукту та тенденції подальшого зростання, актуальною стає проблема їх офіційних статистичних статусів.

У світі відбуваються радикальні зміни у структурі господарства: традиційне лідерство галузей сфери матеріального виробництва поступається беззастережному пріоритетові сфери послуг. Галузі РТД разом з іншими видами діяльності сфери нематеріального виробництва послідовно формують нові сектори національних економік – **сектори соціоприродних видів діяльності**, що забезпечують регламентовану й ефективну взаємодію суспільства з природним середовищем. Зазначений сектор господарства об'єднує галузі рекреаційно-туристичного господарства, природоохоронної діяльності, види діяльності з впорядкування довкілля та екологічної безпеки населення.

На регіональному рівні відповідні поєднання галузей і видів діяльності розглядають як **міжгалузеві комплекси**. До їх складу відносять **міжгалузеві комплекси соціоприродних видів діяльності**, а також їх різноманітні складові – комплекси природоохоронних видів діяльності, комплекси рекреаційних середовищ, комплекси приміських зон і дачного розселення і ін.

Складною і актуальною лишається проблема систематики і класифікації рекреаційних благ. Традиційно рекреаційні блага поділяють на рекреаційні умови і рекреаційні ресурси. Стає необхідним розроблення **загальної систематики умов і ресурсів рекреаційно-туристичної діяльності** та відповідних класифікацій умов РТД та ресурсів РТД. Новим підходом у систематиці рекреаційних умов і рекреаційних ресурсів є їх розподіл за соціально-економічними видами користування – індивідуальними, груповими (громадськими), суспільними (загальнодержавними). Перші розробки за цим напрямом засвідчують його складність, змістовність та актуальність.

Загальною тенденцією розвитку РТД є невпинне і послідовне розширення

складу і форм рекреаційних умов і рекреаційних ресурсів. Донедавна їх поділяли на природні та історико-культурні різновиди. У наш час своєрідним стандартом РТП став його поділ на природно-географічні, історико-культурні та соціально-економічні складові. Активно розробляють нові і новітні форми рекреації, що потребують інвентаризації і оцінки все нових різновидів умов і ресурсів рекреаційної діяльності. Активно формуються напрями перцепційної – естетичної, психоемоційної оцінки РТП. Номенклатура видів і форм РТД потребує постійного моніторингу та оновлення, а існуючі систематика та класифікації складових РТП повинні бути "відкритими" для наступних доповнень і розширень. Відповідно до концепції рекреаційних середовищ необхідно розробляти систематику і оцінку умов і ресурсів РТД для різних типів рекреаційних середовищ та головних їх складових – компонентних середовищ.

Більш складною порівняно з природно-географічними складовими РТП виглядає проблема оцінки історико-культурних ресурсів. На відміну від природних рекреаційних благ, значна частина яких має натуральні показники і характеристики, історико-культурні ресурси таких ознак, як правило, не мають. Звичайно вони впорядковані хронологічно, за відповідними періодами та станами формування і розвитку поселень і міст, етносів і народів, країн, регіонів, міжнародних інтеграцій. Поширені різноманітні систематики історико-культурних ресурсів за стадіями та етапами цивілізаційного розвитку людства, за головними конфесіями, геоекономічними та геополітичними орієнтаціями. Кількісних характеристик і показників історико-культурних ресурсів, які дозволяли б порівнювати ресурсні потенціали хоча б якісно, за простим відношенням "більше-менше", нема.

Однією з головних проблем туризмознавства на даний час є "метризація" якісних характеристик і ознак історико-культурних ресурсів. Для обчислень і розрахунків рекреаційно-туристичних потенціалів необхідно обґрунтувати хоча б напівкількісні (рейтингові) відношення між окремими історико-культурними ресурсами і впорядкувати їх за схемою «більше-менше». Спеціалізований

науковий напрям – **кваліметрія**, розглядає методологічні проблеми переведення якісних характеристик у кількісні показники, і географічне ресурсознавство повинно використовувати таку методологію. А у рекреаційній географії та туризмознавстві необхідно активізувати обґрунтування і розроблення різних експертних оцінок для потреб визначення загального історико-культурного РТП.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ТА ОЦІНКИ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

2.1. Методологічні особливості інвентаризації рекреаційно-туристичного потенціалу

Ресурсний потенціал РТД традиційно визначають за поєднанням рекреаційних умов та рекреаційних ресурсів [161, 227, 236, 342]. Предметно умови і ресурси розрізняють за їх роллю та функціями у формуванні РТД. **Рекреаційні ресурси** визначають як компоненти середовища РТД, що їх споживають (використовують) рекреанти і туристи. При цьому споживання рекреаційних ресурсів може бути безпосереднім (прямим), коли ресурс використовується кожним рекреантом індивідуально, чи опосередкованим (непрямим), якщо ресурс споживається безособово, колективно. Розрізняють рекреаційні ресурси індивідуального, групового (колективного) та спільного (громадського) використання.

Рекреаційні умови рекреантами не споживаються. Вони забезпечують можливості функціонування РТД, створюють більш чи менш сприятливі обставини для використання наявних рекреаційних ресурсів. Рекреаційні умови визначають кращі-гірші можливості використання рекреаційних благ. Вони можуть мати якісні та кількісні оцінки своєї ролі у формуванні загального рекреаційного потенціалу. Наявність кількісних показників - передумова розроблення відповідних кількісних оцінок рекреаційних умов. Значна частина рекреаційних умов характеризує суспільні блага, що не мають кількісних оцінок. У цьому разі рекреаційні умови поділяють на кращі-гірші методами ранжування чи рейтингового впорядкування. Якщо рейтингові розподіли мають умовну точку відліку - середній показник, то стає можливою побудова **відносних оцінних шкал**, у яких відносні оцінки (ранги, рейтинги) отримують співставленням показника кожного з об'єктів оцінки з середнім. Результативна

оцінна шкала має напівкількісний формалізований вираз : кожний об'єкт за оцінкою рекреаційних умов має свій кількісний рейтинг по відношенню до пересічної оцінки. Слід пам'ятати, що такі показники неопераційні і не допускають математико-статистичної обробки. Їх призначення - впорядкувати об'єкти за оцінками рекреаційних умов і показати умовну (напівкількісну) різницю між ними.

Об'єкти оцінки рекреаційних умов, що мають лише якісні характеристики і не мають загальної "точки відліку" чи "пересічного рівня", можна впорядкувати лише за **вербальними атрибутивними порівняннями** за схемами "більше-менше" чи "краще-гірше".

Головні труднощі у систематиці та оцінці рекреаційних умов і рекреаційних ресурсів зумовлені їх поступальним розширенням та ускладненням. Перелік рекреаційних благ невинно зростає, а їх рейтингова впорядкованість знову й знов оновлюється. З одного боку, номенклатура рекреаційних умов і ресурсів розроблена достатньо докладно й деталізовано, а з другого - з'являються все нові різновиди рекреаційних благ, які істотно змінюють їх традиційні переліки. Розглянемо окремі приклади.

Віднедавна започаткована характеристика та оцінка як рекреаційного блага **природного середовища**. Природознавці традиційно розглядають природне середовище як джерело всіляких природних благ у вигляді природних умов і природних ресурсів, але його розуміння як глобального рекреаційного ресурсу ще перебуває у стадії формування. По відношенню до суспільства природа має функції середовища життєдіяльності, що "віддає" - повітря, воду, землю, мінеральну сировину, біологічні ресурси, природні ландшафти, території та акваторії. І такі "постачальні функції" природного середовища традиційно розглядали і вивчали. Значно пізніше почали розглядати середовище як колектор відходів життєдіяльності людини, як компенсатор різноманітних антропогенно-техногенних навантажень на довкілля. За такою функцією характеризують **асиміляційний ресурс природного середовища**. Дослідники вже розглядають і оцінюють асиміляційний потенціал середовища

за його спроможністю приймати і нейтралізувати різноманітні відходи життєдіяльності та його господарської діяльності.

Відносно новим різновидом рекреаційних ресурсів є якість навколишнього середовища. За традиційними підходами довкілля характеризували за його різними складовими і компонентами з відповідними оцінками їхніх внесків у якість довкілля. Актуальною стала проблема **загальної (інтегральної) оцінки якості навколишнього середовища (довкілля)** для рекреаційно-туристичної діяльності.

У світовій науці активно розробляють **концепцію природного капіталу**. Навколишнє середовище (довкілля) розглядають як природний капітал суспільства серед інших основних засобів господарської діяльності. Природний капітал включає природні ресурси та природні умови і виконує такі соціальні функції: 1) ресурсні - забезпечує виробництво товарів і послуг; 2) екологічні (екосистемні) - збереження середовища; 3) пізнавально-культурні функції. У середині 1990-х років Світовий банк МВФ розробив оновлену концепцію національного багатства з трьома формами капіталу - відтворювального, природного і людського.

Недостатньо позначена у систематиках природних ресурсів **оцінка природних територіальних комплексів**, і разом з тим лише позначена оцінка ландшафтів як характерних і своєрідних природних комплексів. Ландшафтний напрям необхідно поширювати і на систематику рекреаційних умов і ресурсів: поряд з поширеними оцінками окремих природних компонентів, що формують рекреаційний потенціал територій і акваторій, слід розробляти й інтегральні рекреаційні оцінки територіальних природних комплексів у цілому. Це відносно новий різновид оцінок рекреаційного потенціалу, який вже називають **ландшафтними оцінками** [69, 216]. Рівень науково-методичного розроблення оцінок природних комплексів (ландшафтів) у цілому лишається ще пошуковим і постановочним. Йдеться про більшу-меншу **психоемоційну цінність ландшафтів**, про типові поєднання певних рекреаційних умов і ресурсів у різних комплексах і т. ін.

Поряд із природними, соціальними та економічними оцінками рекреаційних благ значну увагу привертає **екологічна оцінка** рекреаційних умов і рекреаційних ресурсів. Дослідники наголошують складність оцінки екологічних благ і називають головні методологічні проблеми еколого-економічних оцінок [169]:

- фізіологічні, соціальні та економічні функції природи безцінні і не можуть мати в принципі вартісної оцінки: жодні гроші не можуть їх замінити;
- природні чинники, що забезпечують зазначені функції, не можуть економічно відтворюватись;
- такі функції не можна компенсувати іншими благами: вони незаміщувані;
- значна частина природних чинників, що виконують зазначені функції, не підлягає відчуженню (привласненню) і не може приймати участь у товарно-грошовому обміні.

Екологічні ресурси визначають як сукупність елементів середовища, що забезпечують екологічну рівновагу у біосфері, а відтак і нормальне середовище життєдіяльності населення [169]. Більша частина таких ресурсів забезпечує суспільні блага як такі, що мають суспільне (сумісне) використання.

Значну увагу дослідників привертають своєрідні характеристики рекреаційних благ суспільного і сумісного використання. Зокрема **суспільні екологічні блага** мають такі властивості [229]:

- вони відносно невичерпні (за сучасним поглядами);
- перебувають у державній чи колективній власності;
- не мають форми класичних товарів і не формують відповідних ринків;
- можуть позначати потенційні (майбутні) рентні відношення за рахунок різної якості та різного місцеположення екологічних благ.

Підкреслимо, що екологічні умови і ресурси розглядають як один з головних чинників, що формують рекреаційний потенціал. Екологічна ситуація сприяє чи обмежує використання наявних рекреаційних умов та ресурсів.

В умовах ринкової економіки посилюється значення соціально-економічних чинників у формуванні загального потенціалу. Дослідники

зазначають, що останнім часом до двох традиційних груп рекреаційно-туристичних ресурсів - природних та історико-культурних, додається ще одна група - **соціально-економічних ресурсів** РТД [166, 191, 394]. Така структуризація рекреаційних благ використана і у даній роботі.

Поглиблюється розуміння участі у формуванні рекреаційних благ так званої "квaziприроди" [251] - штучного матеріального світу, створеного людиною. Географи розглядають його як одну із земних оболонок – техносферу, що має глобальне поширення і продукує різноманітні впливи суспільної життєдіяльності на природне середовище, які називають **антропогенно-техногенне навантаження** (АТН). Донедавна вплив техносфери на довкілля за такими навантаженнями був пріоритетним у дослідженнях взаємодії суспільства з природою. У відношенні до РТД його розглядали як рекреаційний "антиресурс", який обмежував рекреаційний потенціал і лімітував використання рекреаційних благ.

На даний час участь техносфери у функціонуванні РТД у наукових розробках значно розширилась і ускладнилась. Техносфера формує рекреаційну інфраструктуру, яку розглядають серед головних чинників розвитку РТД та використання рекреаційного потенціалу. Штучний матеріальний світ має свою номенклатуру рекреаційних благ, яка швидко зростає. Йдеться про промислові, портово-логістичні, інженерно-технічні, архітектурно-будівельні об'єкти, комплекси, системи і ландшафти, які стали об'єктами РТД. Йдеться також про **штучні (неприродні) об'єкти рекреації та туризму**, такі як діснейленди, аквапарки, атракціони розваг та ін., частка яких у РТД невинно зростає.

Останнім часом увагу дослідників привертає проблема **суспільних рекреаційних благ**, згадана нами у характеристиці екологічних ресурсів. Встановлено, що значна частина рекреаційних благ не має форми індивідуального використання і споживається як умови і ресурси сумісного і суспільного споживання. Ресурси суспільного (сумісного) користування називають також **вільними (неекономічними) благами**. Дослідники акцентують економічний парадокс, пов'язаний з використанням таких ресурсів:

масове і безоплатне користування суспільними благами загострює проблему відповідних компенсацій та захисту ресурсів сумісного споживання від виснаження, це так звана "трагедія спільного" [395]: спільні блага прискорено споживаються, а проблеми їхнього збереження чи відновлення лишаються поза увагою.

Як приклад розглянемо, які особливості мають **природні рекреаційні ресурси сумісного використання**:

- це вичерпні природні ресурси;
- для них властиві рентні відношення, зумовлені їх різною якістю та місцеположеннями;
- характерна конкуренція за право доступу та використання таких ресурсів;
- можуть бути об'єктами власності державної, колективної та приватної;
- можуть мати форму товарів і створювати ринки відповідних ресурсів.

Дослідники [230, 377] наголошують, що суспільні екологічні блага і природні рекреаційні ресурси сумісного використання формують неринкову сферу економічної діяльності у природокористуванні, за якою рекреаційні блага мають форму товарів.

В економіці природокористування [229] природні ресурси за їх доступністю та властивостями конкуренції (конкурентного виключення) ранжуються на:

- 1) **блага вільного доступу** – доступність для використання кожним індивідом і не можуть бути конкурентними – виключеними з використання для одних за рахунок інших (такими є повітря, клімат тощо);
- 2) **ресурси сумісного споживання** – природні блага доступні для використання всім, що мають конкурентні властивості, які обмежують споживання одних за рахунок інших (такими ресурсами є земля, мінеральна сировина, водні ресурси та ін.);
- 3) **природні ресурси сумісного використання**, що не мають властивості виключення (конкуренції): пляжні ресурси, рекреаційні ресурси зелених насаджень громадського використання, акваторії для водних прогулянок і

відпочинку.

Суспільні екологічні блага мають такі властивості:

- вважаються відносно невичерпними;
- перебувають у державній чи колективній власності;
- не мають форми класичних товарів;
- можуть формувати рентні відношення за рахунок різної якості та різних місцеположень

Природні ресурси сумісного використання:

- вичерпні;
- конкурентні, з рентним відношенням;
- об'єкти державної, колективної та приватної власності;
- можуть мати форму товару.

В умовах ринкової економіки посилюється значення соціально-економічних чинників у класифікаціях і систематиках рекреаційних благ. У вітчизняному ресурсознавстві нещодавно рекреаційно-туристичний потенціал оцінювали за рекреаційними умовами та рекреаційними ресурсами, а на даний час стало вже необхідним характеризувати його за **відносинами власності і можливостями користування ним** як благом суспільним, колективним чи громадським. За сучасними підходами, оцінка рекреаційних благ повинна враховувати їх можливу участь у формуванні ринкових відносин [169]. Реалізація ринкових відносин може бути прямою, якщо рекреаційний ресурс має статус об'єкту купівлі-продажу, або опосередкованою (непрямою), якщо об'єктом купівлі-продажу є не ресурс, а його дія (вплив) - так звана **ресурсна функція**. Зауважимо, що у сучасних розробках посилилась увага до фізіологічних та соціальних функцій природного середовища на противагу традиційним економічним функціям.

Наведений огляд напрямів і підходів до систематики рекреаційних благ дає такі узагальнення. Зберігає свою роль традиційний поділ рекреаційних благ на умови і ресурси відпочинку та оздоровлення. Наявна тенденція постійного і послідовного розширення та ускладнення переліків і характеристик

рекреаційних умов і рекреаційних ресурсів. Очевидною стає також методологічна обмеженість такого підходу, який часом розглядають як "класичний". З'являються все нові різновиди і форми РТД, які потребують відповідного теоретико-методологічного осмислення та методичного розроблення.

Подальше розроблення систематики рекреаційних благ потребує розв'язання численних методологічних проблем і труднощів, що охоплюють склад рекреаційних умов і рекреаційних ресурсів, принципів і методів їх оцінки – соціальної, економічної, екологічної, організаційно-економічної (управлінської). Коротко представимо такі проблеми.

По-перше, необхідно поширити класичний поділ рекреаційних благ на умови і ресурси, розроблений для природних компонентів, на інші складові рекреаційного потенціалу – на історико-культурний та соціально-економічний блоки. По-друге, потрібно враховувати у наступних систематиках предметну своєрідність культурно-історичних та соціально-економічних умов і ресурсів, порівняно з традиційним природним блоком. У багатьох розробках принципи класифікації природних умов і ресурсів автоматично переносять на історико-культурні та соціально-економічні компоненти без врахування їх предметної специфіки. По-третє, у класифікаціях і систематиках рекреаційних благ необхідно враховувати сучасні теоретико-методичні розробки соціально-економічних благ. Науковці обґрунтовують економічні принципи і підходи систематики природних і соціально-економічних умов і ресурсів, які необхідно використовувати у розробленні класифікації і систематики рекреаційних благ. Предметно близький до принципів систематики рекреаційних благ соціально-економічний розподіл користувачів благ на групи суспільного та індивідуального користування, а з врахуванням відносин власності – на громадське (суспільне), колективне (групове) та приватне користування. По-четверте, науковці наголошують так званий **екологічний імператив** (моральний закон): з огляду на глобальну екологічну кризу у будь-яких стратегіях і концепціях соціально-економічного розвитку критерій екологічної

безпеки стає головним. По відношенню до проблеми систематики рекреаційних благ екологічний імператив позначений численними розробками **екологічних благ**, які розглядають як головний рекреаційний ресурс.

2.2. Методичні проблеми оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу

Рекреаційно-туристичний потенціал (РТП) характеризують за надзвичайно широкою номенклатурою властивостей і показників, перелік яких може охоплювати десятки і сотні складових. До того ж такі компоненти мають різну фізичну природу і, як правило, недостатньо співставні характеристики і показники. Зауважимо також, що склад рекреаційно-туристичних умов і ресурсів постійно оновлюється і розширюється. Така ситуація зумовлює значні методологічні труднощі у розробленні цього напрямку.

Стрижневою проблемою використання натуральних (фізичних) показників оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів є їх **різноманітність та різноіменованість**. Різні види рекреаційних ресурсів мають різну фізичну природу і форми, і в різних ситуаціях, а також для різних видів РТД можуть мати дуже різну значущість та "вагомість" - від мінімальної до головної. Для подолання різноманітності показників користуються різноманітними **методами їх стандартизації та нормування**, приведення до "однакового масштабу". Нагадуємо, що статистика використовує таке нормування лише для достатньо близьких, споріднених і сумісних показників. Рекреаційні ресурси такої "подібності" не мають і охоплюють об'єкти і явища дуже різної і мало співставної природи.

Складною методологічною проблемою у розробленні комплексних та інтегральних оцінок РТП виступає змістовна різноманітність вихідних компонентних оцінок, їх природна різноманітність та різноіменованість. Скажімо, як поєднати цінність археологічних артефактів та джерел мінеральних вод, ємність пляжної ділянки та показники якості життя населення та його доходів. Часом здається, що ця проблема чіткого розв'язання не може мати в

принципі. Але це не зовсім так: запити рекреаційно-туристичної діяльності позначають необхідність її розроблення знов і знов. Комплексні та інтегральні оцінки рекреаційного потенціалу і необхідні, і можливі.

Бальна оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів у наш час набула значного поширення. Її використовують для "приведення" та "нормування" натуральних показників, а також для показників, що не мають натурального виразу і представлені різноманітними вербальними та якісними характеристиками. Головна методологічна проблема такого підходу полягає в тому, що бальні оцінки не мають метричних відношень і не дають (не можуть дати взагалі) кількісних розрахункових показників. Бальні шкали порівнюють різні ресурси за відношеннями "менше-більше" і забезпечують лише їх відносне (рейтингове) впорядкування. Наведемо приклад: за гідрологічними ресурсами рекреаційну ділянку оцінюють в 5 балів, а за культурно-історичними - у 3 бали; який сенс буде мати середня оцінка у 4 бали? І ще: чи можна 4 заклади розміщення туристів з оцінками в 1 бал прирівнювати до туристичного готелю, що має оцінку 4 бали? Такі приклади можна продовжити.

На даний час більшість дослідників розробляють інтегральні оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу за **бонітувальними шкалами** (шкали бонітету рекреаційних ресурсів), які можуть давати якісну (краще-гірше) чи напівкількісну (порядкову, рейтингову) оцінку ресурсам. У ресурсознавстві поширені 100-бальні шкали бонітету ресурсів, які мають кількісний вимір відповідних ознак. Проте слід пам'ятати, що такі оцінки можливі лише для ресурсів, які вже мають натуральні кількісні показники. Перехід від натуральних показників до балів є формою їх стандартизації та нормування. Підкреслимо також, що в оцінці рекреаційного потенціалу більшість ресурсних характеристик натуральних кількісних показників не мають і не можуть бути переведені у 100-бальні шкали. Саме тому у рекреаційній географії поширені вкрай спрощені і схематичні 3-, 5-, 10-бальні шкали, які представляють лише порядковий (ранжований, рейтинговий) розподіл ресурсних ознак за відношенням "менше-більше".

У багатьох методичних розробках **інтегральні оцінки** РТП одержують простим додаванням компонентних показників, які для статистичної співставності представлені бальними шкалами [24, 70, 264, 269]. На жаль, цей популярний підхід не є коректним: бальні оцінки позбавлені метричних (кількісних) відношень та відповідних математичних дій, вони **неопераційні**.

В обчисленнях загальних (усереднених, інтегративних) показників типовими є процедури "нормування" та "зважування" вихідних показників. У багатьох випадках це суто статистична проблема. Існує чимало всіляких принципів і методів її розв'язання. Значно складніше виглядає це питання в оцінці РТП. Перелік складових рекреаційного потенціалу настільки різноякісний, різноманітний і різноіменований, що простого нормування відповідних показників вочевидь недостатньо. Статистичне "вирівнювання" вихідних характеристик (за їх стандартними відхиленнями чи на іншій основі) аж ніяк не знімає проблеми різної предметної якості вихідних показників та їх змістовної неспівставності. Подібна ситуація має місце і у визначенні (оцінці) різної значущості окремих характеристик і показників та їх попередньому "зважуванні". Вагові коефіцієнти для окремих складових РТП мають на меті зробити оцінку рекреаційних умов і ресурсів більш точною. Але загальних методологічних чи методичних засад для такого зважування ще нема.

Змістовне зважування ресурсних характеристик і показників здійснюють різними методичними прийомами [263]:

- ранжуванням показників за рекреаційно-ресурсними аспектами - "елімінування за аспектами";
- визначенням мінімального рівня вимог для найбільш значущих (або для всіх) показників
- лексиграфічне правило: вибір кращих об'єктів за кількома найбільш вагомими показниками;
- системне правило: об'єкт можна оцінити лише за всією сукупністю показників (аксіома емерджентності);
- компенсаційне правило: високий рівень одних показників компенсує інші

показники з низьким рівнем.

Відомі пошукові розробки багатофакторних методичних схем. Наприклад, для оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу використовують **багатокритеріальні підходи** [201], **багатокритеріальну теорію корисності** (MAUT - Multi-Attribute Utility Theory) - для визначення вагових коефіцієнтів критеріїв [399, 402], **методи аналітичної та мультиплікативної ієрархії** [43, 239], відношення **переваг ресурсних показників за якістю** [270]. Але очікуваних результатів для оцінки РТП вони ще не дають. Чи не найбільш поширений варіант встановлення відносної значущості та "ваги" різних показників - **експертні оцінки**.

Більш перспективним щодо інтегральних оцінок РТП виглядають **типологічні підходи** до групування і систематики його складових. Встановлення **типових поєднань (комбінацій) компонентів**, що визначають особливості використання такого потенціалу, певною мірою представляє їх відносну значущість та роль у формуванні рекреаційного потенціалу. Подальша розробка типологічних підходів для оцінки РТП з встановленням рекреаційно-ресурсних кластерів та рекреаційно-галузевих комплексів сприятиме поглибленню таких оцінок і посилить диференціацію складових за їх відотною роллю у формуванні РТП.

Характеристика рекреаційно-туристичних потенціалів (РТП) та їх оцінка ще залишаються багато в чому пошуковими напрямками. З одного боку, реальний попит на оцінку ресурсного потенціалу об'єктів і територіальних таксонів - територій, акваторій постійно зростає, з другого - РТП об'єднує та інтегрує великий і складний перелік різноякісних і різнорівневих характеристик і показників умов і ресурсів, які не підлягають простим статистичним узагальненням та інтегруванню. У сучасних систематиках і класифікаціях рекреаційно-туристичних благ поряд з ресурсами природними (природно-географічними) розглядають ресурси природно-економічні (природно-господарські), історико-культурні, соціально-економічні. Зауважимо, що номенклатура рекреаційно-туристичних умов і ресурсів послідовно

розширюється і ускладнюється. Виникають все нові різновиди РТД, що потребують оцінки відповідних ресурсів. Згадаємо лише зародження у наш час космічного туризму, який ставить вкрай нестандартну проблему оцінки ресурсів космічних подорожей. Заплановані туристичні маршрути у стратосферу, яку вже слід розглядати як туристичний ресурс. І такі приклади можна продовжувати.

У ресурсознавстві рекреаційні оцінки окремих компонентів географічного середовища - природних, соціально-економічних, культурно-історичних, визначають головний напрям представлення РТП. Будемо називати його **компонентною оцінкою РТП**. Головними методологічними труднощами у подальшому розробленні даного напрямку є:

- незавершеність видового переліку рекреаційних ресурсів і рекреаційних умов та його послідовне розширення;
- недостатньо чітка розмежованість рекреаційних ресурсів і рекреаційних умов;
- регулярні спроби визначення сумарного (інтегрального) ресурсного потенціалу без врахування відмінностей між рекреаційними умовами і рекреаційними ресурсами;
- недостатнє врахування різної іменованості та різної «ваги» окремих різновидів рекреаційних умов і ресурсів;
- недостатньо критичне запозичення методичних розробок кваліметрії (кількісне оцінювання якісних характеристик) для інтегральної оцінки РТП.

Достатньо поширеним напрямом оцінки РТП виступає **функціональна оцінка рекреаційних умов і ресурсів**. РТД охоплює кілька десятків різновидів рекреації і туризму. Кожен вид РТД має свої запити і вимоги до ресурсних характеристик територій і об'єктів, і потребує розроблення відповідних методологічних принципів та методичних підходів щодо їх оцінки. За цим напрямом у сучасних оглядах і розробках наявні чи не найбільші розбіжності. Серед головних труднощів та нерозв'язаних проблем функціональної оцінки

РТП зазначимо такі:

- переважна більшість дослідників розглядає рекреацію і туризм нарізно; терміни "туристично-рекреаційний" та "рекреаційно-туристичний" лише нагадують взаємопов'язаність цих видів діяльності; реальних методологічних розробок РТД у цілому вкрай недостатньо;
- у переліках головних складових РТД традиційно розглядають лише її комерціалізовані види (туризм, масову організовану рекреацію, санаторно-курортне оздоровлення), інші види і форми РТД лишаються поза увагою дослідників, або ж їх розглядають як "інші";
- не одержала необхідного теоретико-методологічного розроблення побутова рекреація, не зважаючи на її "всеосяжність" і "повсюдність"; нагадаємо, що побутова рекреація у часовому бюджеті дозволя населення становить близько його половини;
- потребує методологічного обґрунтування та методичного забезпечення оцінка рекреаційної життєдіяльності населення міст, зокрема великих міст, агломерацій і конурбацій;
- чи не найменш методологічно та методично розробленими залишаються такі різновиди і форми відпочинку і оздоровлення, як щоденна і щотижнева (уїкендова) рекреація, дачна і садово-городня діяльність;
- потребує окремого розгляду рекреаційна діяльність населення урбанізованих ареалів (приміські зони великих міст і агломерацій, індустріалізовані райони і зони тощо).

Нові напрями РТД потребують нових методологічних підходів і методичних розробок оцінки РТП. Сучасні запити на інвентаризацію рекреаційних благ міст і приміських зон (урбанізованих ареалів) орієнтовані на врахування нових принципів і критеріїв оцінки рекреаційного потенціалу. Відповідні характеристики та показники РТП необхідно стикувати і узгоджувати з містобудівельними регламентами і нормативами. І цей напрям ще залишається пошуковим.

З кінця минулого століття у європейських країнах посилилась увага до

планування територій і геопросторового впорядкування довкілля. Зауважимо, що України імплементувала цей досвід і на законодавчому рівні затвердила "Генеральну схему планування території України" [96]. Принципи і методи планування територій повинні розглядатись як складові, що формують РТП і потребують відповідної оцінки. У нашій роботі вони розглянуті у розділі 5, де природний каркас Українського Причорномор'я співставно розглядається з геопросторовим розподілом антропогенно-техногенних навантажень на довкілля.

Як і для компонентної оцінки РТП, функціональна систематика ресурсного потенціалу має два базових рівні: нижній, за яким для кожного виду РТД розробляють свою методику оцінки РТП, і верхній, що має на меті визначення загального (інтегрального) показника РТП. І у цьому випадку існує необхідність характеристики і оцінки **проміжних - інтегративних потенціалів** для характерних і типових поєднань видів і форм РТД для територій і об'єктів з різними природно-географічними і соціально-економічними умовами і ресурсами. Рекреаційна географія і туризмологія повинні розробити систематику таких поєднань і комбінацій видів і форм РТД для рекреаційних територій і об'єктів з різними ресурсними потенціалами. Є потреба термінувати такі типові комбінації різновидів РТД.

Географи вже розробили базове поняття для територіальних господарських формувань на регіональному рівні і назвали їх **рекреаційними міжгалузевими комплексами (РМК)** [84]. Це поняття слід поширити і на інші рівні територіальної організації господарства і виділяти, відповідно, РМК національні (загальнодержавні), регіональні, мезо- та мікрорегіональні, локальні. Типізація комплексів РТП сприятиме визначенню відповідної ролі ("ваги") різних видів і форм РТД.

Огляд наявних публікацій та наукових розробок оцінки РТП засвідчує недостатню її розробленість і наявність численних питань, що потребують поглибленого розгляду. Серед них наступні:

1) оцінка рекреаційно-туристичного потенціалу об'єктів і територіально-

- акваторіальних одиниць РТД лишається актуальним і ще недостатньо розробленим науковим напрямом ресурсознавства, рекреаційної географії та туризмознавства;
- 2) концепція РТП поєднує три рівні оцінок рекреаційно-туристичних умов і ресурсів: інтегральні оцінки РТП; проміжні (інтегративні) оцінки типових поєднань (комплексів) умов і ресурсів; компонентні оцінки умов і ресурсів РТД;
 - 3) головною методологічною проблемою оцінки РТП є значна номенклатура його компонентних характеристик і показників, що зберігають свою предметну різноякісність та різну фізичну природу;
 - 4) поширені у наш час бальні оцінки рекреаційно-туристичних умов і ресурсів і пропонувані методики їх математико-статистичного узагальнення та інтегрування є недостатньо коректними, оскільки вони позбавлені метричних відношень і для математичної статистики неопераціональні;
 - 5) в оцінці РТП поєднані методологічно різні підходи, орієнтовані на різні критерії оцінювання, серед яких головними лишаються оцінки натуральні (фізичні), економічні, екологічні, соціальні.

2.3. Ординація та впорядкування кваліметричних шкал

Кваліметрія - відносно нова наукова галузь, що вивчає методологію і проблематику як комплексного кількісного оцінювання якості різних об'єктів (і, наприклад, такого об'єкта, як якість життя), так і окремих їх якісних характеристик, які на даний час не відображаються в звичайних фізичних або економічних одиницях виміру. Кваліметрія почала розвиватися в кінці 60-х років минулого століття в зв'язку з проблемою вдосконалення якості промислової продукції. З часом розроблені в рамках цієї дисципліни принципи і методичні підходи стали широко використовуватися в дослідженнях, пов'язаних з якісною характеристикою різних об'єктів дійсності. Кваліметричний аналіз застосовується в тих випадках, коли в короткі терміни в

умовах дефіциту інформації необхідно оцінити якість будь-якого об'єкта. Під якістю розуміють здатність матеріального (ідеального) об'єкта (явища) задовольняти суспільні потреби (матеріальні або духовні) в конкретних умовах [2].

Об'єктом оцінювання можуть бути як продукти праці (база відпочинку), так і продукти природи (рельєф місцевості в місці розташування бази відпочинку); природні (ландшафт) або штучні (комплекс споруд ландшафтної архітектури); продукція (предмет туристичного спорядження) або послуга (послуги лікувального туризму); предмети (автошляхи) або процеси (процеси життєдіяльності; діяльності, що в сукупності формують якість життя).

Кваліметрична інформація - кількісна інформація про якість об'єкта, що дозволяє зробити висновок про те - вище або нижче (а також наскільки або у скільки разів вище або нижче) якість даного об'єкта в порівнянні з іншим об'єктом.


Кількісне оцінювання якості або інтегральної якості - процес, на виході якого отримуємо в комплексній, кількісній формі кваліметричну інформацію про якість (або інтегральну якість) об'єкта з урахуванням не окремих, а одночасно всіх його властивостей [125].

Методик оцінки якості вкрай недостатньо. Відповідно до логічної структури проявів властивостей, розрізняють чотири основні типи шкал вимірювань: найменувань (номінаційна, ідентифікаційна), порядку (рангів), інтервалів (дистанцій) і відношень (відстаней) (рис. 2.1). Зазначимо головні методичні властивості цих кваліметричних шкал.

Шкала найменувань дозволяє впорядкувати об'єкти лише за однією ознакою – їх приналежністю до тієї чи іншої групи (класу).

Порядкова шкала (шкала ранжування) не має масштабу і початку шкали, надає можливість ранжувати за відношенням "більше-менше". Вона ідентифікує об'єкти за їх рангами, але не користується кількісними мірами таких переваг. У багатьох випадках невідомі величини об'єктів порівняння. Неможливо визначити, наскільки або, тим більше, у скільки разів один об'єкт за

Шкали	Допустимі операції	Критерії систематики		Напрями систематики показників			
		еквівалентність	перевага				
Найменувань (номінаційна, ідентифікаційна)	\neq	X	X				4
Порядкова (рангів)	\neq \Leftrightarrow	-	X			3	
Інтервалів (дистанцій)	\neq \Leftrightarrow + -	-	X		2		
Відношень (відстаней)	\neq \Leftrightarrow + - $\times \div$	-	X	1			

 – предметна область систематики показників;

Операції:

- \neq – приналежність - неприналежність;
- \Leftrightarrow – порівняння двох показників "більше - менше";
- + - – можливість додавання та віднімання показників;
- $\times \div$ – можливості множення та ділення показників.

Напрями систематики:

- 1 – шкала відношень – за всіма видами операцій;
- 2 – шкала інтервалів – за дистанціями (з додаванням та відніманням), відношеннями "більше-менше", ранжуванням та ідентифікацією;
- 3 – порядкова шкала – за ранжуванням "більше-менше" та найменуванням (ідентифікацією);
- 4 – шкала найменувань (номінаційна, ідентифікаційна) – за приналежністю

Рис. 2.1. Кваліметричні шкали та можливості їх формалізації (розроблено автором)

якістю відрізняється від іншого.

Для полегшення вимірювань на шкалі порядку можна зафіксувати деякі опорні точки в якості «реперних». Така шкала називається **реперною**. Точкам реперних шкал можуть бути проставлені цифри - бали; за реперними шкалами вимірюються: інтенсивність землетрусів за 12-ти бальною міжнародною шкалою MSK-64 (Медведева-Шпонхойера-Карніка); сила вітру за шкалою Бофорта; сила морського хвилювання; ступінь торошення льоду; твердість мінералів тощо. Недоліком реперних шкал є невизначеність інтервалів між реперними точками. Тому бали не можна складати, віднімати, множити або

ділити. Вимірювальна інформація, отримана за шкалою порядку непридатна для математичної обробки.

Шкала інтервалів також впорядковує об'єкти за відношенням "більше-менше" і кількісно характеризує такі переваги відповідними дистанціями. Вимір дистанцій між сусідніми групами (класами) не має єдиної точки відліку, і тому дистанції лишаються відносними і умовними характеристиками. Вони допускають операції додавання та віднімання, тому їх називають "напівкількісними". З огляду на невизначеність початку відліку мультиплікативні операції на шкалі інтервалів не визначені. Відповідно на шкалі інтервалів не можна визначати у скільки разів один розмір більше або менше іншого.

Поділ шкали інтервалів здійснюється на рівні частини - градації: рівномірна градація (арифметична прогресія); укрупнення масштабу вимірів (геометрична прогресія); дуже великий діапазон (логарифмічна шкала); градації за статистичними розподілами; градації на основі переважних чисел (купальний сезон та ін.)

Шкала відношень - це шкала інтервалів, що має початок відліку - нульовий елемент, а також масштабовану одиницю відліку. Ця шкала дає можливість користуватися всіма різновидами формалізаційних операцій і об'єднує методичні потенціали впорядкування об'єктів всіх попередніх шкал. Головна її методична відмінність полягає у кількісних характеристиках положення об'єктів, що підлягають систематиці.

Шкали відношень та інтервалів потребують вимірювань. Шкала відношень (переважно) має метрику і є найбільш операціональною, такою, що допускає всі методи математико-статистичної обробки. Порядкові шкали дають змогу систематизувати об'єкти за відношенням "більше-менше" і ранжувати їх. Шкали найменувань оперують поділами множин об'єктів на класи. Там, де неможливі вимірювання, потрібні експертні оцінки [2].

Представлені кваліметричні шкали взаємопов'язані між собою і певною мірою ординовані (впорядковані). Найпростішою щодо методичних

можливостей є шкала найменувань, найбільш складною за переліком можливих дій – шкала відношень. За такою впорядкованістю кожна наступна кваліметрична шкала включає попередню як свою складову. Іншими словами, формалізаційні операції шкали відносно нижчого рівня можливі щодо свого використання у всіх наступних шкалах. Наприклад, шкала інтервалів користується операціями попередніх шкал – ранжуванням (як порядкова шкала) та ідентифікацією (шкала найменувань).

Важливою методичною характеристикою кваліметричних шкал є їх спроможність надавати якісні та кількісні показники систематики об'єктів. Дві шкали відносно нижчих рівнів – шкали найменувань та порядкова шкала, користуються тільки **якісними показниками** впорядкування і не допускають їх кількісного виразу. Шкала інтервалів також орієнтована на якісне впорядкування об'єктів систематики. Разом з тим вона вже користується показниками дистанцій між сусідніми групами (класами), що мають кількісний вираз. Відтак, шкала інтервалів продукує **напівкількісне впорядкування** об'єктів систематики: "напів" – оскільки виміри не мають єдиного відліку і можуть бути довільними і недостатньо співставними. Шкала відношень – єдина шкала, що надає повноцінні **кількісні характеристики** впорядкування об'єктів. З певним узагальненням, шкали найменувань та порядкові забезпечують розподіли об'єктів систематики за якісними показниками, шкала інтервалів – за якісними показниками, що мають спрощену кількісну формалізацію (напівкількісні показники), а шкала відношень з її кількісними показниками має ознаки метричності.

Зауважимо, що перелік можливих оціночних шкал значно ширший. Згадаймо для прикладу типові кваліметричні шкали, що їх встановлюють за типовими статистичними розподілами вихідних показників чи розподіли оцінок за головними або переважними інтервалами. У наведеному огляді розглянути головні різновиди кваліметричних шкал, найбільш поширені у методичних розробках оцінки РТП.

Загальна методична схема оцінювання рекреаційно-туристичного

потенціалу (РТП) на засадах поєданого використання всіх основних шкал – ідентифікаційних, порядкових, інтервальних, відстаней, а також з використанням експертних та соціальних (опитувальних) методів оцінки рекреаційних умов і ресурсів включає вісім основних етапів (рис. 2.2). Коротко розглянемо їх зміст.

На **першому етапі** встановлюють цільові настанови дослідження та його методологічний і методичний апарат.

На **другому етапі** впорядковують інформаційну базу дослідження: наявну звітно-статистичну інформацію, фондові матеріали наявних обстежень рекреаційно-туристичної діяльності (РТД), матеріали галузевих і регіональних геоінформаційних систем (ГІС), що мають відношення до РТД, наявні літературні та картографічні джерела.

Третій етап дослідження орієнтований на збирання та попередню систематику первинної інформації, що характеризує РТП регіону (території). Йдеться про систему спостережень, вимірів та обслідувань відповідних умов і ресурсів РТД, збирання та систематизацію звітно-статистичних, літературних, картографічних, геоінформаційних матеріалів.

Завдання **четвертого етапу** – розроблення кваліметричних шкал оцінки компонентів і складових РТП: номінаційних (за ознакою приналежності), порядкових (за відношенням "більше-менше"), інтервальних (за дистанційованим відношенням "більше-менше"); за шкалою відношень (що допускає всі види операцій).

П'ятий етап – приведення оцінки різних шкал до одного масштабу методами стандартизації показників різної якості та іменованості. Цільова настанова цього етапу – експертна оцінка якісних показників і характеристик, що не мають кількісних мір. Експертні оцінки потребують розроблення відповідних методик для різних груп показників. У багатьох випадках така експертиза може бути послідовно-багаторівневою, мовою математики – "ітераційною".

Шостий етап - "зважування" відносної значущості (ролі) різних

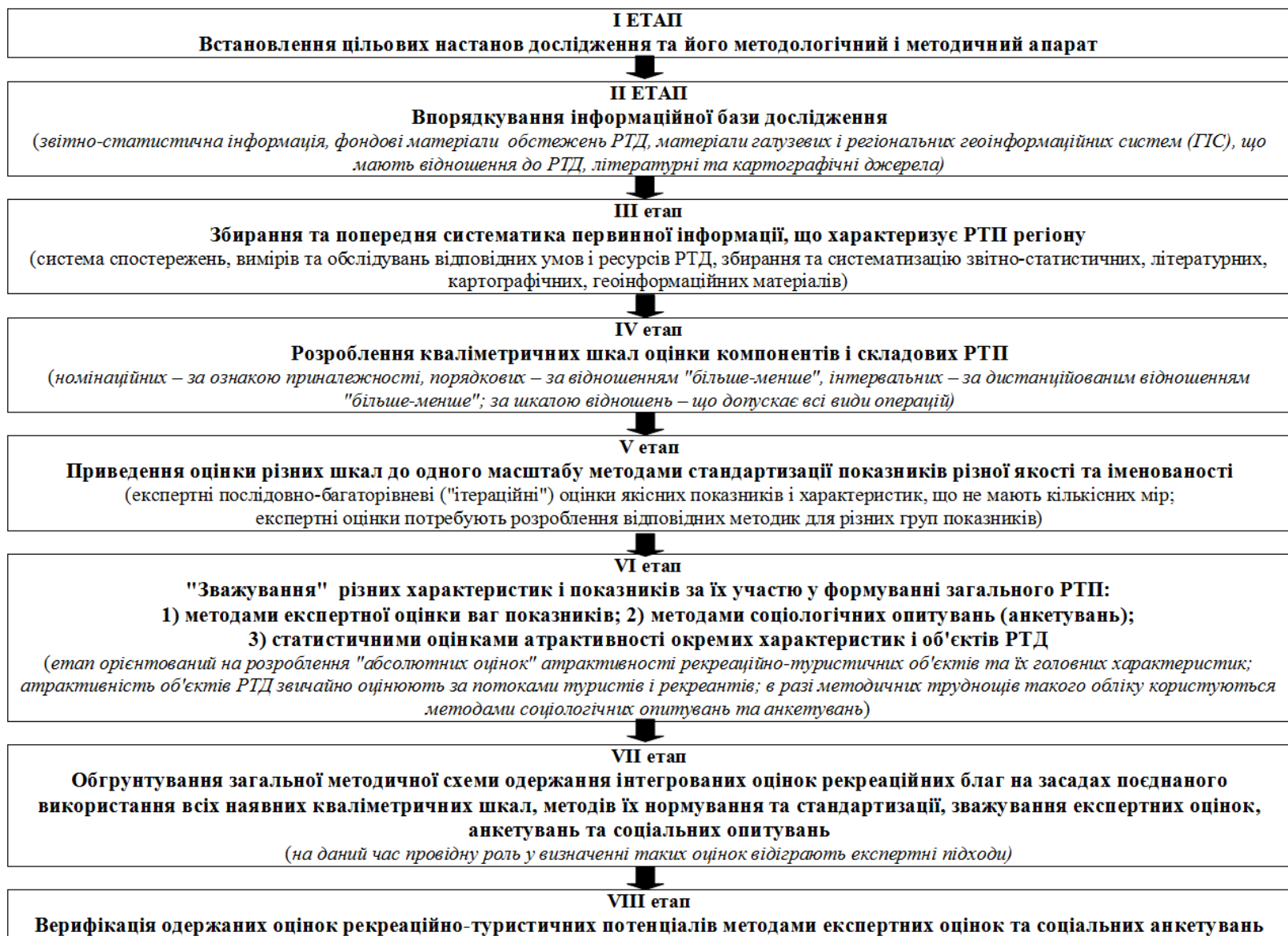


Рис. 2.2. Загальна методична схема оцінювання рекреаційно-туристичного потенціалу (РТП) (розроблено автором)

характеристик і показників за їх участю у формуванні загального РТП: 1) методами експертної оцінки ваг показників; 2) методами масових анкетувань (соціологічних опитувань); 3) статистичними оцінками атрактивності окремих характеристик і об'єктів РТД.

Даний етап орієнтований на розроблення "абсолютних оцінок" атрактивності рекреаційно-туристичних об'єктів та їх головних характеристик. Притягальність (атрактивність, популярність) об'єктів РТД звичайно оцінюють за потоками туристів і рекреантів. В разі методичних труднощів такого обліку користуються методами соціологічних опитувань та анкетувань, які набувають поширення.

Сьомий етап – обґрунтування загальної методичної схеми одержання інтегрованих оцінок рекреаційних благ на засадах поєданого використання всіх наявних кваліметричних шкал, методів їх нормування та стандартизації, зважування експертних оцінок, анкетувань та соціальних опитувань. На даний час провідну роль у визначенні таких оцінок відіграють експертні підходи.

Восьмий етап – верифікація одержаних оцінок рекреаційно-туристичних потенціалів методами експертних оцінок та соціальних анкетувань.

2.4. Населення як складова рекреаційно-туристичного потенціалу

Донедавна вітчизняна рекреаційна географія та туризмознавство не розглядали населення як ресурс РТД. У методичних рекомендаціях Всесвітньої туристичної організації самих туристів не включали до складу туристичної діяльності і обмежувались лише розробниками туристичних послуг - турагентами та туроператорами. У численних розробках навколишнього середовища користувались його суб'єкт-об'єктною формалізацією: людина - суб'єкт, господар середовища, а її оточення (середовище) - об'єкт. За такими ж суб'єкт-об'єктними моделями розглядали і рекреаційні середовища: рекреанти і туристи - суб'єкти середовища, а всі інші його складові (без населення) формують середовище як об'єкт РТД.

Разом з тим були позначені й інші підходи, за якими населення розглядали вже як чинник РТД. Окремі дослідники вивчали саме людський ресурс як головний чинник РТД [191, 391]. Поступово роль населення як головної складової рекреаційної діяльності і туризму істотно посилилась. Населення почали розглядати як вагомий ресурс РТД, що потребує відповідного обліку та оцінки. На даний час загальна методологічна ситуація така: населення, що формує туристичні потоки і здійснює різноманітну рекреаційну діяльність, являє собою головну складову РТД, її своєрідний ресурс. Потреби і запити населення, його мобільність, рівень і якість життя визначають рекреаційний потенціал країн і регіонів щодо виїзного туризму, а також формують рекреаційні середовища різних типів і масштабів, особливості та обсяги їх використання для в'їзного туризму та рекреації. Населення формує суспільний запит на рекреаційну та туристичну діяльність. Зрозуміло, що обсяги такого попиту можуть бути різними, і це вагомий чинник загального розвитку РТД.

Діяльність - усвідомлена активність людини, що відбувається за такою послідовністю: потреби - мотиви - мета - дії - операції - результат. Дії поділяють на внутрішні - розумові, та зовнішні - предметні. Діяльність може бути продуктивною та споживчою. **Господарська діяльність** являє собою виробництво та обмін матеріальних і нематеріальних благ, що мають форму товарів.

Рекреаційна діяльність (РД) - одна з форм життєдіяльності людини, спрямована на відпочинок, оздоровлення та задоволення духовних потреб людини у вільний від роботи час. Дослідження РД орієнтоване на розгляд рекреаційних потреб населення, рекреаційних ресурсів, рівня і якості життя населення. Головна особливість РД - її масовість і повсякденність: нею користується все населення постійно і повсякчасно. Фахівці наголошують, що РД має "абсолютне споживання" [39, 289]. Разом з тим РД являє собою надзвичайно диверсифіковану і різноманітну діяльність. Більшість різновидів РД поєднуються і комбінуються у часі і просторі і формують певні види і

форми **рекреаційних занять**. За часовим виміром РД поділяють на цикли рекреаційної діяльності - добові, тижневі, сезонні, річні, життєві.

Рекреаційна діяльність формує особливий тип природокористування [373]. **Природокористування** - це форма взаємодії суспільства з природним середовищем, спрямована на використання природних умов і природних ресурсів для задоволення матеріальних і духовних потреб населення. Рекреація характеризує не тільки процес та заходи з відновлення сил людини, але і той простір, де це відбувається [342]. Йдеться про **рекреаційне середовище** - відносно нову категорію, що перебуває в активному розробленні. Згадаймо, що одна з цільових настанов даної роботи - заміна традиційного поняття РТП як "сукупності умов і ресурсів" на "рекреаційне середовище" - новий об'єкт досліджень у рекреаційній географії і туризмознавстві. Рекреаційне середовище стратифіковане відповідно до змісту і форм РД. Розрізняють такі рівні РД та її середовища:

- рекреаційна зона житла - найближче оточення людини;
- рекреаційне середовище добового циклу РД: зелена зона міста та приміська лісопаркова зона, пляжні ділянки і ландшафтні осередки неорганізованої рекреації;
- осередки короткочасної рекреації: узбережжя водних об'єктів, лісові ділянки, об'єкти і території рекреаційно-туристичного призначення;
- осередки тривалої масової неорганізованої (самодіяльної) рекреації: ділянки, що мають високу атрактивність для тривалої соціальної (позакомерційної) рекреації;
- осередки і простори тривалої масової організованої (комерційної) рекреації: заклади і комплекси оздоровчо-лікувального призначення, середовища внутрішнього та зарубіжного туризму.

Рекреація – одна з головних складових життєдіяльності населення, потребує прогнозування і планування за своїми численними напрямками і різновидами. Необхідно розглядати населення як ресурс рекреаційної діяльності. На жаль, вітчизняна статистика недостатньо відстежує рекреаційну

діяльність населення і обмежується лише її комерціалізованими формами – санаторно-курортним господарством та спортивно-оздоровчою рекреацією. Поза увагою і статистиків, і дослідників лишаються потужні потоки самодіяльної (неорганізованої) рекреації, а також побутової рекреації, яка включає щоденний, короткочасний і тривалий відпочинок, дачну та садово-городню діяльність. Кожен різновид рекреаційної діяльності потребує інвентаризації та оцінки свого ресурсного потенціалу, і потребує відповідних рекреаційно-географічних досліджень.

Населення утворює потоки виїзного туризму і це одна з головних ресурсних характеристик туристичної діяльності. Рівень туристичної активності населення зумовлюють якість життя населення та рівень доходів, освітньо-культурний рівень, геополітична та гео економічна ситуація, що сприяє чи обмежує туристичну діяльність. Перелік чинників, які формують туристичні потоки, значно ширший і складніший. Проте всі вони розглядають населення як головний ресурс туристичної діяльності.

Вагома роль населення і у формуванні потоків в'їзного туризму. Йдеться про загальний рівень розвитку сфери послуг і про її орієнтацію на в'їзний туризм. Йдеться про якісні і кількісні особливості обслуговування в'їзних туристів, регіональну і місцеву специфіку гостинності, цивілізаційно-культурних традицій, менталітету населення. І в цьому разі населення слід розглядати як ресурсний чинник в'їзного туризму, що визначає якість відпочинку зарубіжних туристів і значною мірою формує бренди – міжнародні візитівки місць туризму.

До напрямів, які слід віднести до найменш розроблених при розгляді населення як складової РТП, належить і аналіз **якості життя населення**. Якість життя у широкому розумінні - ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини [319]. Згідно дефініції О. Г. Топчієва, якість життя - це інтегральна характеристика умов життєдіяльності населення, визначається за всіма показниками, що впливають на життєдіяльність населення і можуть оцінюватись як кращі чи гірші [321]. Як зазначає І. В. Гукалова в своїй

монографії "Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація" [40], поняття "якість життя" характеризується не індивідуальними, а типовими груповими рисами населення в цілому; це комплексне, системне поняття, яке знаходиться під впливом різних факторів і відображає різноманітні умови життя; якісні характеристики населення не менш важливі за характеристику якості умов його життєдіяльності.

Таким чином, якість життя населення виступає **інтегральним показником умов життєдіяльності населення**. Окремі характеристики таких умов можуть поєднуватися у різноманітні блоки в залежності від конкретних програм дослідження якості умов життя населення.

У контексті дослідження передумов розвитку рекреаційно-туристичної діяльності регіону, поняття «якість життя» характеризує і дає порівняльну оцінку умов життєдіяльності населення в різних регіонах співставно з регіональним комплексом відповідних передумов і чинників - природно-географічних, культурно-історичних, соціально-економічних [319].

На даний час не існує єдиного підходу до оцінки якості життя населення. З 1990 р. функціонує "Програма розвитку ООН" (ПРООН), за якою введений постійний моніторинг якості життя населення. Всі країни (на той час їх було 187) кожного року обчислюють **індекс людського розвитку** (англ. - human development indicator) – ІЛР, який інтегрує такі показники:

- середня очікувана тривалість життя при народженні;
- рівень освіти населення;
- реальний душевий валовий внутрішній продукт.

На глобальному рівні ІЛР розглядають як спрощений аналог якості життя населення різних країн [319]. Зазначені характеристики дають дуже спрощену й орієнтовну оцінку якості життя населення, оскільки значна частина країн ще не має більш повної статистики. Для прикладу, статистика США характеризує якість життя населення за 160 показниками, статистика Канади – за 64 і т. д. Розрахунки ІЛР для України були вперше включені у Звіт ПРООН з людського розвитку у 1993 році. На тому етапі Україна посідала 45 місце й була віднесена

ПРООН до країн з високим рівнем людського розвитку [319]. Згідно Доповіді ПРООН про стан людського розвитку за 2019 рік Україна посіла 88 позицію зі 189 країн і територій.

В Україні показники регіонального людського розвитку обчислюють, починаючи з 2001 року. У 2012 р. фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України розроблена національна методика вимірювання **регіонального людського розвитку**, що включає 33 показники, об'єднані у 6 блоків (додаток В.1): 1) відтворення населення; 2) соціальне становище; 3) комфортне життя; 4) добробут; 5) гідна праця; 6) освіта.

Загальна особливість регіонального розподілу ІЛР – їх значна контрастність та нервномірність (додаток В.2 - В.3). Лише п'ять регіонів перевищують середній рівень людського розвитку в країні. Мала група регіонів (4 області) має показники людського розвитку середнього рівня. Інші регіони – 16 областей, поступаються середньому рівню і мають значні відхилення від нього. Зауважимо, що подібна ситуація характерна і для розподілу показників економічного розвитку регіонів країни [319, с. 284].

Підкреслимо, що саме ця обставина – висока контрастність та різноманітність оцінок ІЛР, робить необхідним їх включення до складу чинників, що формують рекреаційно-туристичний потенціал.

У вітчизняній географії цей напрям активно розробляють як оцінку якості життя населення (Л. Г. Руденко (2005), І. В. Гукалова (2009), Л. В. Ноздріна (2001), В. Ф. Узунов (2004) та ін.). Разом з тим показники рівнів людського розвитку та якості життя населення ще не введені до переліків чинників – умов і ресурсів РТД. У публікаціях і практичних розробках можна зустріти поодинокі згадки та приклади використання таких характеристик і показників, але відповідного методологічного розроблення цей напрям не одержав. Відтак, одне з положень даного дослідження має на меті наголосити сучасну актуальність розгляду якості життя населення як чинника формування рекреаційно-туристичного потенціалу і розробити методологічні підходи і

принципи до його оцінки.

Роль населення у формуванні РТД необхідно досліджувати ще за одним напрямком. Серед численних характеристик і показників ресурсних потенціалів РТД все більшу увагу привертають **оцінки атрактивності** різних її видів і форм, а також об'єктів територіальних одиниць (таксонів) РТД. На даний час показники атрактивності (притягальності, популярності) різних об'єктів і місць рекреації та туризму вважають чи не найбільш об'єктивними і правильними оцінками їх ресурсного статусу. Ступінь атрактивності (популярності) характеризують різними показниками, але головними серед них є **кількість рекреантів чи туристів**. Загальні (валові) показники атрактивності представляють обсяги рекреаційних потоків за чисельністю рекреантів. Поширені також і відносні показники атрактивності, які співставляють кількість рекреантів з відповідними обсягами рекреаційних ресурсів.

Зауважимо, що у вітчизняному туризмознавстві набувають поширення методи спеціального **анкетування потоків рекреантів і туристів** з метою оцінки об'єктів РТД за їх атрактивністю. Як методичний приклад розглянемо оцінку атрактивності зони короткочасного відпочинку населення. Потенціал (атрактивність) короткочасного відпочинку для населення регіону визначають так [65]:

$$P_o = (S_p \times N_p + S_h - N_h) \times t$$

*де, P_o — природний потенціал короткочасного відпочинку, осіб/рік;
 S_p, S_h — площа лісопаркової і лісогосподарської частин лісів зелених зон, га;
 N_p, N_h — норми допустимих навантажень на ландшафти лісопаркової і лісогосподарської частин зелених зон, осіб/га;
 t — кількість вихідних і святкових днів за теплий період року, днів/рік.*

Природний потенціал короткочасного відпочинку території регіону має натуральний вираз за кількістю рекреантів протягом року. Він може мати і вартісну оцінку, якщо будуть відомі показники соціально-економічного ефекту

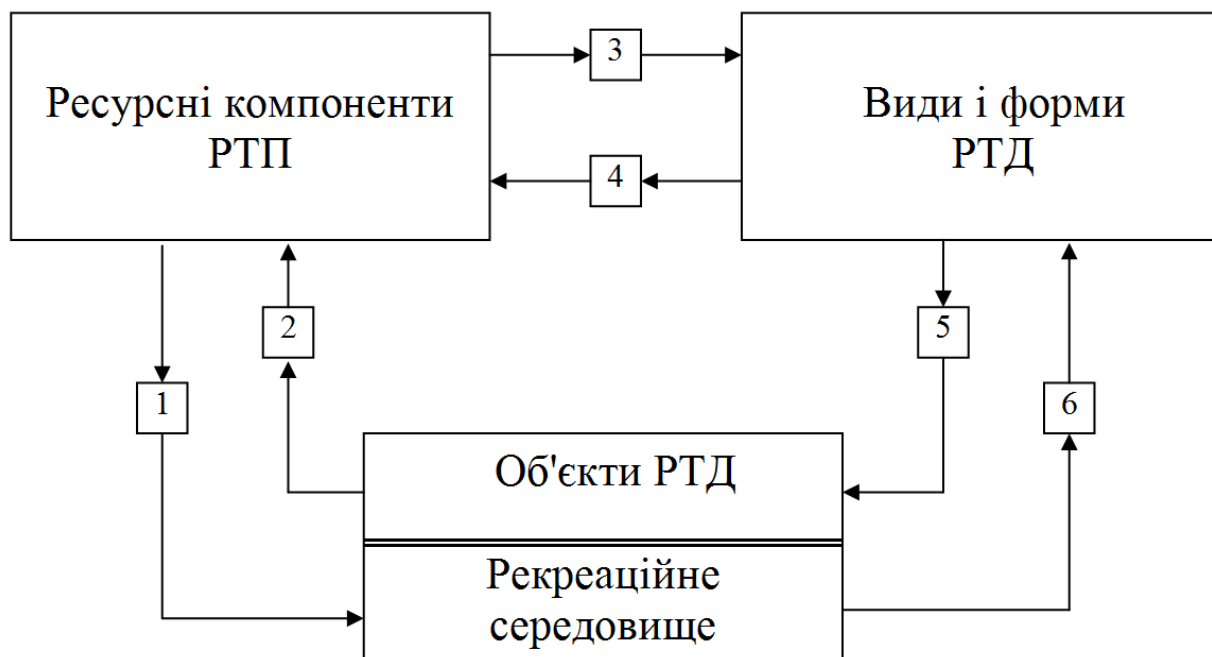
для даного виду рекреації.

2.5. Методологічні засади систематики та оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу

На даний час у рекреаційній географії та туризмознавстві користуються двома найбільш розробленими напрямками систематизації та оцінки рекреаційних благ. Умови і ресурси рекреаційно-туристичної діяльності (РТД) розглядають за їх компонентним складом. Обліку (інвентаризації) та оцінці підлягають умови і ресурси, що формують рекреаційно-туристичний потенціал (РТП) - природно-географічні, історико-культурні, соціально-економічні. Поширені також оцінки різноманітних комбінацій та комплексів таких рекреаційно-туристичних умов і ресурсів. Дослідники називають цей напрям **компонентним підходом** до оцінки рекреаційних благ (рис. 2.3).

Різні види і форми рекреаційно-туристичної діяльності потребують різних (власних) умов і ресурсів для їх функціонування, а також характерних і своєрідних поєднань зазначених рекреаційних благ. Скажімо, санаторно-курортна бальнеологія, пляжна масова рекреація, щоденна побутова рекреація потребують різних і своєрідних поєднань рекреаційних умов і рекреаційних ресурсів. Цей напрям орієнтований на систематику і оцінку рекреаційних благ для різних видів РТД, для забезпечення їх функціонування, виконання певних рекреаційних функцій. Відтак його називають **функціональним підходом** до систематики і оцінки рекреаційних благ (рис. 2.3).

За обома напрямками - і компонентним, і функціональним, ресурсній систематиці та оцінці підлягають об'єкти рекреаційно-туристичної діяльності, які представлені окремим блоком (рис. 2.3). Перелік об'єктів РТД складний і багаторівневий - від окремих природних одиниць і комплексів до територіальних таксонів різних рангів - локальних, регіональних, національних,



Напрями оцінки:

- 1 – відносин ресурсних компонентів до об'єктів РТД;
- 2 – ресурсної орієнтації об'єктів РТД;
- 3 – відносин ресурсного блоку до різновидів РТД;
- 4 – технологічних вимог різних видів і форм РТД до ресурсної бази;
- 5 – співставлення різновидів РТД з об'єктами РТД;
- 6 – відносин об'єктів РТД до різновидів і форм РТД

Рис. 2.3. Головні напрями оцінки рекреаційних благ (розроблено автором)

глобальних. На даний час номенклатура об'єктів РТД впорядкована ще недостатньо. Зокрема систематику об'єктів рекреації та туризму здійснюють переважно за наявними просторовими розподілами - адміністративно-територіальним, природно-географічним, історико-географічним, політико-географічним, соціально-економічним. Спеціального (фахового) терміну для позначення сукупностей об'єктів РТД ще нема. Ця проблема надалі буде розглянута більш докладно.

На представленій схемі (рис. 2.3) об'єкти РТД показані двома рівнями: 1) рівень окремих об'єктів і явищ рекреаційно-туристичної діяльності; 2) рівень узагальненого (інтегрального) представлення об'єктів РТД, який ми називаємо **рекреаційними середовищами**. Термін рекреаційне середовище_допіру вже

відомий, але необхідного методологічного обґрунтування як базове поняття рекреаційної географії ще не одержав. Окремі дослідники визначають його як сукупність рекреаційних умов і ресурсів і не розглядають механізм формування рекреаційного потенціалу середовища. Цей напрям надалі буде розглядатися як базова концепція оцінки РТП. За даною схемою (рис. 2.3) рекреаційне середовище представляє інтегральний підхід до систематики і оцінки умов і ресурсів РТД.

Розглянемо головні напрями систематики та оцінки рекреаційних благ, представлені на методологічній схемі (рис. 2.3).

Перший напрям [1] характеризує відношення ресурсних компонентів до об'єктів РТД. Його цільова настанова - показати, які різновиди рекреаційних умов і ресурсів відповідають тим чи іншим рекреаційним об'єктам. Типові об'єкти РТД на даний час вже певною мірою мають стандартні ресурсні характеристики. В окремих випадках вони паспортизовані за такими характеристиками. Разом з тим цей напрям потребує подальшого розроблення, зокрема визначення типових ресурсних характеристик і комплексів для найбільш поширених видів об'єктів РТД. Зворотне відношення – **другий напрям** [2] – характеризує ресурсну орієнтацію об'єктів РТД. Йдеться про сукупність рекреаційних умов і ресурсів, що формують ресурсний потенціал РТД для кожного об'єкту рекреації і туризму, до територіальних одиниць - таксонів РТД. За цим напрямом об'єкти РТД поєднують певне поєднання рекреаційних умов і ресурсів, які називають комплексом рекреаційних умов і ресурсів. Необхідно пам'ятати про різницю між теоретичним комплексом умов і ресурсів - повним, сформованим, певною мірою ідеальним, що забезпечує функціонування даного об'єкту РТД, та його реальним складом, який може бути з різних причин і не повним, і навіть "дефіцитним".

Третій напрям [3] оцінки рекреаційних благ показує відношення ресурсного блоку до різновидів РТД. Цей напрям достатньою мірою розроблений: для всіх видів і форм рекреаційно-туристичної діяльності розроблені комплекси умов і ресурсів, що забезпечують їх функціонування.

Необхідно оцінити відносний внесок кожного ресурсного компоненту у можливості формування та функціонування різних видів і форм РТД. Як вже зазначалось, перелік видів і форм РТД має чітку тенденцію до розширення та ускладнення. Нові різновиди рекреації та туризму, як правило, недостатньо співставні з наявним переліком рекреаційних умов і ресурсів: які ресурсні характеристики і показники забезпечують туристичні маршрути до Антарктиди (?); на які ресурсні блага орієнтований космічний туризм, що вже започаткований (?); як оцінити атрактивність (привабливість) ландшафтних краєвидів (?). Цей перелік питань можна продовжувати. У зворотному відношенні – **четвертий напрям** [4] – необхідно характеризувати й оцінити технологічні вимоги різних видів і форм РТД до ресурсної бази.

Розглянемо відношення між видами і формами РТД та об'єктами РТД (рис. 2.3). **П'ятий напрям** [5] співставляє різновиди рекреаційно-туристичної діяльності з об'єктами РТД: різні види і форми рекреації та туризму мають різну участь - неучасть у функціонуванні різних об'єктів і територіальних одиниць РТД. Така участь потребує диференційованих оцінок - соціальних, економічних, екологічних. Цей напрям у вітчизняній рекреаційній географії розроблений вкрай недостатньо. Звичайно дослідники обмежуються суто якісними характеристиками щодо участі різних видів рекреації та туризму у функціонуванні РТД.

Зворотний напрям – **шостий** [6] – характеризує відносини об'єктів РТД до різновидів і форм рекреаційно-туристичної діяльності. Орієнтація об'єктів РТД на певні поєднання видів РТД на даний час фіксується доволі чітко і просто. З розширенням номенклатури видів і форм РТД та з відповідним кількісним і якісним зростанням об'єктів РТД цей напрям помітно ускладнюється і потребує більшої уваги дослідників.

На цій схемі (рис. 2.3) вперше представлено поняття "**рекреаційне середовище**". Сам термін у сучасній географії достатньо вживаний, але базового статусу поняття у рекреаційній географії та туризмознавстві ще не набув. На даний час рекреаційний потенціал об'єктів РТД традиційно

представляють "розлогими" вербальними характеристиками: сукупність (комплекс) рекреаційних умов і ресурсів пляжної зони курорту Сергіївка; сукупність рекреаційних умов і ресурсів міста Білгород-Дністровський; сукупність рекреаційних умов і ресурсів зони відпочинку Тилігульського лиману; сукупність рекреаційних умов і ресурсів курорту Моршин. Виникає потреба термінувати "сукупність (комплекс) рекреаційних умов і ресурсів" і позначати її спеціальним поняттям. Пропонується нове поняття "рекреаційне середовище", яке методологічно буде розглянуто в четвертому розділі.

Висновки до розділу 2.

Стрижневою методологічною проблемою оцінки природних рекреаційних ресурсів є їх предметна різноякісність і різноіменованість. Різні види природних рекреаційних ресурсів мають дуже різну фізичну природу і у поєднаннях можуть мати неоднакову "вагу" і значимість – від головної до мінімальної. Для подолання цієї "різноманітності" використовують різноманітні методи стандартизації та нормування вихідних показників, приведення їх до співставного масштабу. Значного поширення набула бальна оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів, яка дає їх порядкове (рейтингове) впорядкування за відношеннями "менше-більше" чи "краще-гірше". Загальна методологічна характеристика таких підходів багато в чому негативна і невтішна: бальні шкали можна розробляти за вихідними натуральними показниками, а чимало різновидів ресурсів таких показників позбавлені; бальні оцінки не мають метричних відношень і в принципі не підлягають подальшій інтеграції (мовою статистики, вони не операційні).

Необхідна подальше методологічна і методична розробка цього напрямку, зокрема більшої предметної і формалізованої співставності вихідних ресурсних характеристик і показників. Між диференційованими оцінками окремих ресурсних складових та їх інтегральним представленням, яке на даний час лишається суто теоретичним, реально існують **проміжні (перехідні) оцінки**

різноманітних поєднань і комбінацій первинних показників. На відміну від **інтегральних оцінок**, що характеризують РТП за усіма його складовими, проміжні (перехідні) оцінки визначені як **інтегровані**. Для різних видів і форм РТД слід визначити необхідні поєднання рекреаційних умов і ресурсів і розробити для них відповідні інтегративні оцінки. Такий підхід робить проблему інтегральної оцінки РТП більш конструктивною. Інтегративні оцінки можна розглядати як послідовні ітерації у розробленні РТП.

За сучасною методичною схемою оцінки РТП, розробленою автором, обов'язковими етапами повинні стати впорядкування системи кваліметричних шкал (1), що переводять якісні характеристики у кількісні показники, а також обґрунтування сукупності методів експертних оцінок та соціальних опитувань (2), які дають можливість зважування характеристик і показників, встановлення їх відносної ролі - "ваги" у формуванні загального РТП.

Донедавна туризмознавство не розглядало населення як ресурс РТД. У методичних рекомендаціях Всесвітньої туристичної організації до складу туристичної діяльності включали лише безпосередніх виробників туристичних послуг. На даний час ситуація принципово відмінна: населення, що формує туристичні потоки і здійснює різноманітну рекреаційно-туристичну діяльність вже розглядають як головну складову РТД, як її своєрідний ресурс.

Якість життя населення виступає інтегральним показником умов життєдіяльності населення, тому необхідне обов'язкове включення цього показника до складу чинників, що формують РТП регіону з розробкою відповідних методологічних підходів і принципів його оцінки.

І ще одна характеристика населення як чинника РТД. Населення формує суспільний запит на рекреаційну і туристичну діяльність. Потоки рекреантів і туристів являють собою чи не найбільш об'єктивну оцінку атрактивності (притягальності) різних об'єктів і ділянок рекреації та туризму. На жаль, вітчизняна статистика недостатньо відслідковує рекреаційно-туристичну діяльність населення, обмежуючись лише її комерціалізованими формами. Стають популярними спеціалізовані обстеження атрактивності різних місць і

об'єктів відпочинку і туризму, а також різних видів рекреаційно-туристичної діяльності. Такі обстеження здійснюються у формі різноманітних соціологічних опитувань і анкетувань, а також у формі безпосередніх спостережень і підрахунків.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ СИСТЕМАТИКИ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. РЕКРЕАЦІЙНІ КЛАСТЕРИ

3.1. Територіальні рекреаційні системи

Найважливішою характеристикою території, поряд з фізико-географічними параметрами і ресурсною забезпеченістю, є рівень організованості, як самої території, так і діяльності людини на ній. В свою чергу, ефективність діяльності в будь-якій сфері поряд з іншими чинниками залежить також від її просторової організації [210]. Поняття "організація" не має однозначної дефініції, тому що вона інтегрує декілька більш простих понять. Організація - це внутрішня впорядкованість, узгодженість, взаємодія більш чи менш диференційованих і автономних частин цілого, що зумовлені його будовою. **Територіальна організація** характеризує геопросторову впорядкованість соціально-економічних компонентів ландшафту. Як і сама життєдіяльність суспільства, територіальна організація має ієрархічну багаторівневу структуру з системою різноманітних зв'язків [321].

Серед численних форм просторової організації РТД найбільш популярними на даний час лишаються **міжгалузеві рекреаційні комплекси та територіальні рекреаційні системи**. Перші розглядають як базові одиниці галузевої систематики форм РТД і називають систематикою по-вертикалі, другі являють собою базові складові територіальної систематики РТД і утворюють так звану систематику по-горизонталі. Наявна тенденція активного пошуку новітніх форм просторової організації РТД, серед яких найбільш змістовними є **концепції туристичних дестинацій, мережевих форм просторової організації РТД та рекреаційно-туристичних кластерів**. Зауважимо, що на даний час ці концепції використовують і для вертикальної систематики РТД (напряма міжгалузевих рекреаційних комплексів), і для горизонтальної систематики РТД, продовжуючи напряма територіальних рекреаційних систем.

Аналіз наукових джерел за результатами зарубіжних і вітчизняних

досліджень регіонального розвитку РТД виявив велику кількість визначень і понять, які характеризують територіальну організацію РТД, таких як: "система", "район", "регіон", "комплекс", "кластер" та інші. Більшість термінів підкреслюють складність і багатокomпонентність форм організації туристичної діяльності.

У другій половині минулого століття у вітчизняній географії сформувалася нова галузь географічної науки - рекреаційна географія, в межах якої було сформульовано поняття **територіальної рекреаційної системи (ТРС)** як міжгалузевого різновиду соціально-економічних геосистем. Термін ТРС введено В. С. Преображенським у 70-х роках ХХ століття, який обґрунтував її як основну форму територіальної організації рекреаційного господарства. Під ТРС він розумів "соціальну географічну систему, що складається з взаємозв'язаних підсистем: природних і культурних споруд, обслуговуючого персоналу, органу управління та, нарешті, відпочиваючих (рекреантів), що характеризується як функціональною цілісністю (стан підсистем визначається соціальною функцією системи в цілому), так і територіальною" [297, с.30].

Основними пріоритетами у вивченні ТРС були: побудова, функціонування, управління, розміщення виробничих (в даному випадку рекреаційних) об'єктів на певній території. Питанням взаємодії даних територіальних утворень з іншими функціональними системами, з іншими територіями не надавалося великого значення, в зв'язку з розробкою і застосуванням даних теорій в умовах планової адміністративно-командної економіки. На практиці ТРС були закритими системами, з високою координацією зв'язків усередині системи і практично відсутніми зовнішніми зв'язками.

Згодом поняття ТРС узагальнювалося, але продовжувало зберігати традиційний зміст. Дослідження теоретичних питань планування та розміщення ТРС здійснено у роботах Ю. А. Веденіна [37], П. В. Гудзя [75], А. Н. Ігнатенка [110], О. Г. Кропінової [149], Л. Ю. Мажар [174], М. М. Поколодної [236], Л. М. Черчик і Н. В. Коленди [351] та інших.

За В. І. Стафійчуком територіальна рекреаційна система "характеризується єдиною територією, що має значний рекреаційний потенціал, сукупністю рекреаційних установ, які функціонують на основі тісних виробничих контактів, єдністю організаційних форм управління, які забезпечують ефективне використання природних рекреаційних ресурсів і соціально-економічних умов, що склалися на даній території" [289, с. 31].

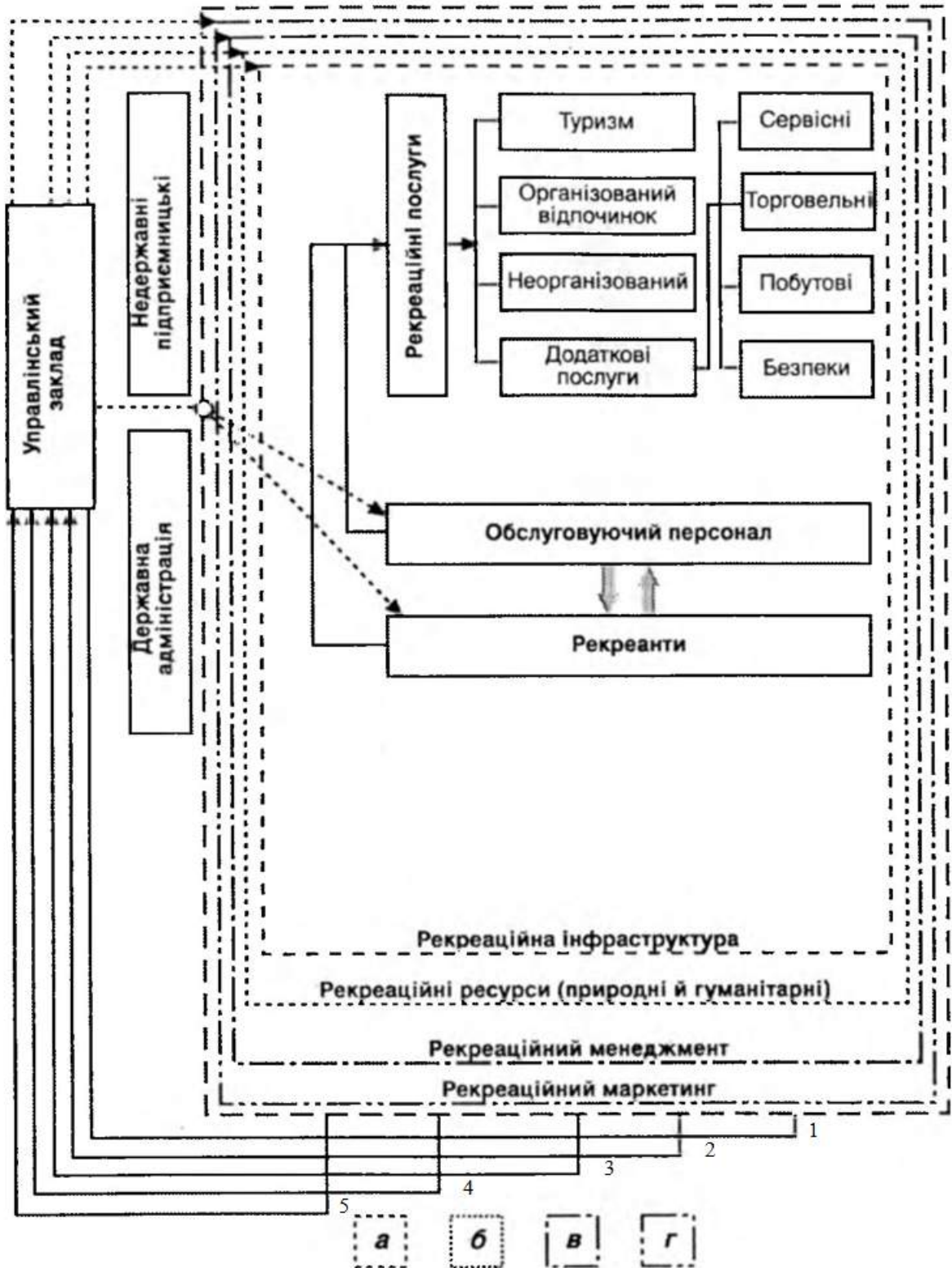
За визначенням І. В. Зоріна і В. А. Квартального рекреаційна система - "складна соціально керована (частково самокерована) система, центральною підсистемою якої є суб'єкти туризму, а цільовою функцією - найбільш повне задоволення їх рекреаційних потреб. Рекреаційна система складається з взаємопов'язаних підсистем: відпочиваючих, туристів, природних комплексів, матеріальної бази та рекреаційної інфраструктури, обслуговуючого персоналу і органу управління" [107, с. 242].

Прихильники функціонального підходу О. Г. Топчієв та Ван Ціншен вважають, що з огляду на прогрес науки і практичний досвід, традиційна схема має бути доповнена принаймні такими елементами (рис. 3.1): рекреаційні послуги як основна продукція ТРС, рекреаційний менеджмент і маркетинг [348, с. 46].

У рекреаційній системі важливо враховувати такі властивості, як цілісність, динамічність, надійність, ефективність, ієрархічність тощо. Оцінка ефективності функціонування рекреаційної системи може проводитися за двома критеріями: зовнішнім і внутрішнім. Внутрішній критерій може бути за змістом соціальним (рівень задоволення потреб, задоволеність відпочинком), економічним (максимізація прибутку) або соціально-економічним (задоволення попиту) [159].

Згідно Ю. С. Кушнірука, у типології за функціями рекреаційної діяльності виділяються чотири функціональних основних типи ТРС: лікувальний, оздоровчий, спортивний, пізнавальний [146].

Будь-які складні рекреаційні системи мають і відповідні типи структури. Виділяють два основних типи структури - ієрархічний і територіальний.



а — сфера рекреаційної інфраструктури, *б* — сфера рекреаційних ресурсів, *в* — сфера рекреаційного менеджменту, *г* — сфера рекреаційного маркетингу; зворотні управлінські зв'язки: 1 — задоволення рекреантів, 2 — рівні збереження відповідності природних комплексів потребам рекреантів, 3 — рівні збереження корисних властивостей і можливостей інфраструктури, 4 — стан обслуговуючого персоналу, 5 — рівні організації рекреаційного менеджменту й маркетингу

Рис. 3.1. Організаційна схема рекреаційного господарства [348]

Ієрархічна структура характерна для складної рекреаційної системи, в якій існує поділ безлічі складових її елементів на підсистеми, що мають властивість цілісності, частково саморегулювання і пов'язані багатоступінчатими відносинами підпорядкування підсистем одних рівнів іншим - більш високим. Територіальна структура являє собою сукупність територіальних зв'язків між елементами системи. Територіальна структура реалізується в рекреації та туризмі як сукупність територіальних зв'язків між підсистемами рекреаційної системи [210]. До територіальної структури, наприклад, відносяться: планувальна структура курорту; територіальна структура туристичних потоків; територіальна організація рекреаційної діяльності; територіальна організація туристичного обслуговування; територіальна структура туристичного ринку тощо [107].

Одним із сучасних інваріантів ТРС є **територіальна туристсько-рекреаційна система (ТТРС)**, запропонована Л. Ю. Мажар (2008 р.) [174], що представляє собою один з видів суспільних геосистем, сукупність елементів сфери рекреації і туризму, об'єднаних просторовими відносинами і взаємозв'язками (рис. 3.2).

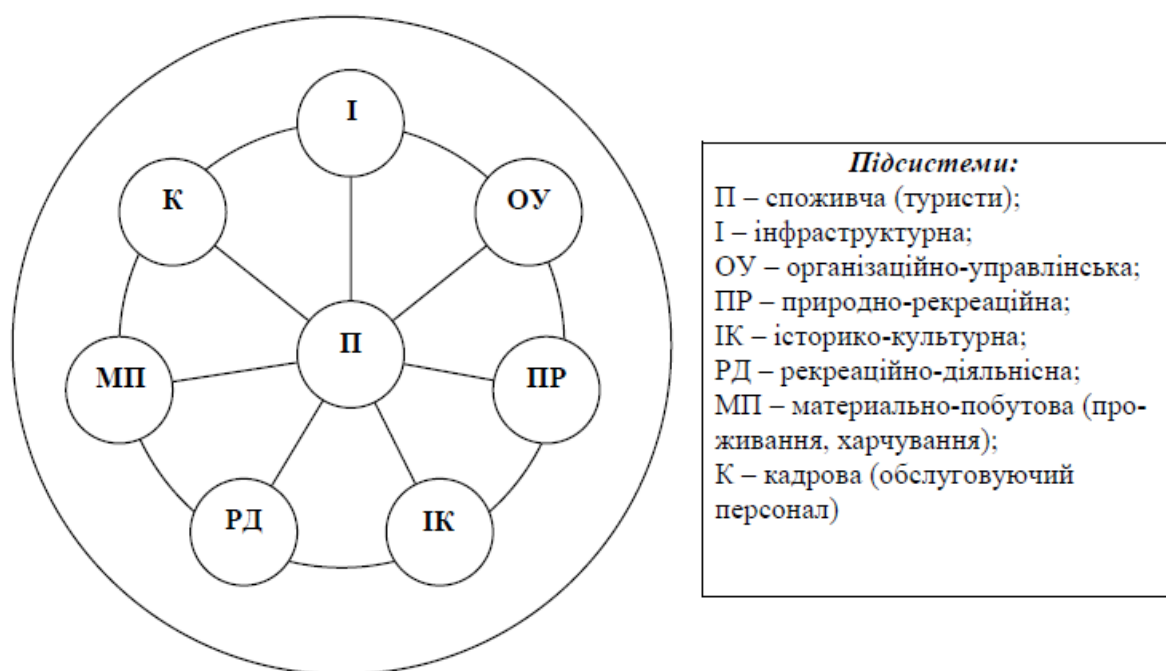


Рис. 3.2. Принципова схема територіальної туристсько-рекреаційної системи (ТТРС) [174]

Основна відмінність ТТРС від ТРС в "конкретизації" і "звуженні" поняття "рекреація". "Туристично-рекреаційний" варіант поняття, характеризує в основному багатогранну туристичну діяльність, не виключаючи задоволення потреб у відпочинку в процесі організації туру" [174, с. 74].

Таким чином, форми організації виробництва традиційно систематизують за двома головними напрямками – по-вертикалі (функціональне групування галузей і видів виробництв) і по-горизонталі (їх просторові поєднання). Перші називають «комплексами», другі – «формами територіальної організації». У багатьох випадках таке розмежування не витримують, і комплекси розглядають як форми територіальної організації. І ми це сприймаємо як пошукові розробки, але пам'ятаємо і про два методологічних напрями.

3.2. Сучасні напрями систематики рекреаційно-туристичної діяльності

3.2.1. Туристичні дестинації

Наприкінці 1970-х років Н. Лейпер розробив поняття **туристична дестинація** або просто **дестинація**. Методологічною розробкою поняття туристських дестинацій займалися такі дослідники, як А. І. Зорін [103], І. В. Зорін [106], Н. В. Корж [140], О. О. Любіцева [173], А. Макіавеллі [407], Т. В. Рассохіна [247], М. Фабріціус [376] та інші.

Цільова настанова концепції дестинацій – позначити (термінувати) об'єкт оцінки туристичного потенціалу. У Лейпера дестинація - це географічна територія, в яку спрямовані потоки туристів [405]. Надалі зміст туристичної дестинації розширювався, її розглядали вже і як специфічний продукт туристичної діяльності, що має свою споживчу та мінову вартість [247]. Дестинація включає туристичні продукти, такі як послуги та атракції, і туристичні ресурси в межах одного дня подорожі. Це простір, що має фізичні та адміністративні кордони, що визначають спосіб його управління, логотипи, образи та перцепції, які визначають його конкурентоспроможність.

У вітчизняному туризмознавстві DESTИНАЦІЯМИ позначають сукупність рекреаційних умов і рекреаційних ресурсів, що формують загальний потенціал рекреаційно-туристичної діяльності. Підкреслимо, що це одна з перших спроб термінувати (дати назву) об'єктам оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу і що така спроба поширена лише на туристичну діяльність. У нашій роботі показана реальна потреба термінувати об'єкти оцінки для всієї рекреаційно-туристичної діяльності, що об'єднує і туризм, і рекреацію.

За визначенням Всесвітньої туристичної організації (UNWTO): DESTИНАЦІЯ - це фізичний простір, у якому відвідувач проводить не менше однієї доби. Він включає туристичні продукти, такі як послуги і атракції, а також туристичні ресурси в межах однієї доби подорожування. Цей простір має фізичні й адміністративні кордони, які визначають форму його управління, імідж і репутацію, що впливають на його конкурентоспроможність на туристичному ринку" [103, с. 5].

К. А. Ганн включає в поняття "DESTИНАЦІЯ" функціональну і територіальну складову, що співвідноситься з вітчизняними підходами до поняття ТРС. Основою появи "DESTИНАЦІЇ" є природні та інші ресурси, які є стартовою умовою для розвитку різних видів туризму [393]. Подальший розвиток даної території забезпечує стратегічне планування даної території, державна політика, залучення інвестицій, створення спеціалізованої інфраструктури, проведення грамотної маркетингової політики [392].

А. Макіавеллі в своїй роботі "Туристські DESTИНАЦІЇ як інтегрована система туризму" дає таке визначення: DESTИНАЦІЯ - територія, що має різноманітні атрактивні об'єкти для туристів і пропонує різні види туристських послуг [407]. Відповідно до даної концепції основним чинником розвитку DESTИНАЦІЇ є наявність ресурсної бази та наявність підприємств, які виробляють туристичні послуги.

Згідно дефініції О. О. Любіцевої, DESTИНАЦІЯ - "територія (місце, місцевість), наділена властивостями приваблювати туристів та задовольняти їхні різноманітні зростаючі потреби, пристосована (облаштована) для

задоволення споживчих уподобань туристів на якісному та безпечному рівні. Дестинації формуються на основі спільного використання туристичних ресурсів складовими індустрією туризму певного порядку, що визначає ієрархічний рівень дестинації, її масштаби. До складу дестинації входять різні за формою і типом елементи територіальної структури туризму" [171, с. 7]. Залежно від кількісних та якісних ознак виділяють дискретні (пункти, центри, вузли) та ареальні (курорти, курортні райони, зони) елементи дестинацій [172].

Т. І. Ткаченко дає таке визначення дестинації: "це об'єкт (місто, регіон, район, місцевість, місце, заклад), що має туристично-рекреаційні ресурси (унікальні або специфічні), які є привабливими для подорожуючих, доступними завдяки наявності необхідної інфраструктури (зручності, послуги), доведені до споживача у формі сформованого та підготовленого до продажу туристичного продукту сучасними засобами маркетингових комунікацій (наявність логотипа, торгової марки тощо) в системі важелів інтегрованого управління суб'єктами господарювання" [302, с. 65].

Таким чином, сучасні дослідники розуміють дестинації як поняття, що позначає спеціальним терміном об'єкт оцінки рекреаційного потенціалу туристичних об'єктів. Йдеться про туристичні регіони, міста, комплекси, об'єкти. Змістовно дестинація являє собою базове географічне поняття, що представляє рекреаційно-туристичний потенціал за такими складовими: 1) географічне положення рекреаційних регіонів і об'єктів на туристичних мережах - міжнародних, національних, регіональних; 2) рекреаційно-туристичні ресурси об'єктів РТД; 3) рекреаційно-туристична інфраструктура; 4) рекреаційно-туристичний менеджмент і маркетинг; 5) сфера обслуговування РТД; 6) соціально-економічне середовище РТД; 7) місцеве населення, що формує потоки туристів і рекреантів і обслуговує їх.

3.2.2. Сучасні тенденції мережевої організації рекреаційно-туристичної діяльності

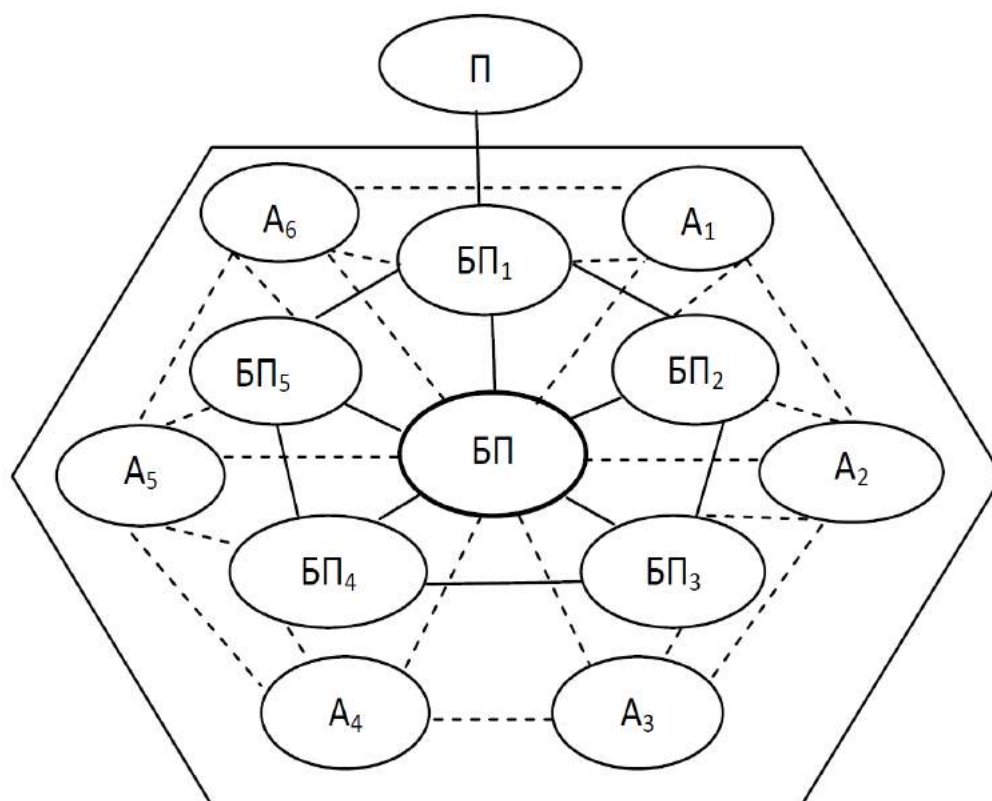
Рекреація відноситься до галузі з безліччю взаємозв'язків і

взаємозалежностей між учасниками ринку. Тому на перший план виходить формування стійких взаємодій всіх учасників, комплексний підхід і системне вирішення питань розвитку РТД. Сучасні тенденції в економіці та управлінні визначальну роль у цій взаємодії віддають **мережевим формам просторової організації РТД**, значимість яких посилюється з кожним роком.

За даними Всесвітньої туристської організації, під час семиденного перебування відвідувача в віддаленому туристському центрі працює від 10 до 20 ланцюжків, задіяні від 30 до 50 фірм, включаючи транспортні компанії, засоби розміщення, екскурсійні бюро, страхові компанії, сувенірні магазини, пункти обміну валют, таксі тощо [232, с. 113]. З урахуванням кількості фірм, що прямо або побічно беруть участь в створенні турпродукту і формують загальне враження про регіон як туристську дестинацію, на перший план виходить така організація туристської діяльності, яка дасть значний мультиплікативний ефект на рівні регіональних економік і виступить каталізатором його розвитку. При цьому, мобілізуючи власні ресурси території, основний вектор розвитку необхідно направляти на зовнішні ринкові сегменти і зовнішніх споживачів.

Концентраційне насичення розріджених сегментів економіки регіону мережевими формуваннями, що володіють високими сполучними функціями, виступає новим етапом сталого розвитку території. Мережі являють собою досить гнучку структуру, яка дозволяє компаніям, що входять до неї, "конкурувати між собою, залучати нових партнерів та одночасно організовувати і координувати діяльність своїх членів" [206, с. 63]. По суті, мережеві структури об'єднують два протилежних принципи - конкуренцію і кооперацію. Ключовими передумовами стійкості мережевої моделі виступають залежність окремо взятого учасника мережі від ресурсів, контрольованих іншими учасниками, і можливість комбінування ресурсів з метою досягнення синергетичного ефекту.

Розглянемо архітектуру мережевої взаємодії при формуванні регіонального турпродукту (рис. 3.3).



*БП - базове підприємство;
 БП1-БП4 - базові підприємства другого рівня мережі;
 А1-А6 - підприємства супутніх галузей;
 П - споживач турпослуг*

Рис. 3.3. Базисна мережева конструкція формування регіонального турпродукту [212]

Дану мережеву конструкцію можна вважати універсальною, що не залежить від території, тому назвемо її «базисною мережею». Елементи мережі (агенти) є суб'єктами мережі, що прямо або побічно беруть участь в формуванні регіонального турпродукту. Разом з тим її підсистеми будуть змінюватися в залежності від ресурсної, інфраструктурної та інших складових, а рівень взаємин і взаємозалежностей між елементами мережі і буде визначати ефективність мережі в цілому. На рис. 3.3 представлена мережева модель, де БП - базове підприємство (регіональні туроператори); БП1, БП2, БП3 і БП4 - базові підприємства другого рівня мережі (турагенти, транспортні компанії, підприємства харчування і засоби розміщення,); підприємства А1-А6 - економічні агенти супутніх галузей з різним ступенем залежності від участі у

виробництві і реалізації мережевих послуг (підприємства індустрії розваг і відпочинку, атракції, екскурсійні бюро, страхові та фінансові компанії, ЗМІ, інформаційні компанії та ін.), до даного рівня ми також відносимо структури (департаменти), які відповідають за розвиток туризму на рівні регіону. Турпродукт формує туроператор, який виступає базовим елементом структури, «вузлом» мережі. Взаємозв'язок зі споживачем послуг здійснюється як правило через турагентів, які утворюють другий рівень мережі. До другого рівня мережі також відносяться галузеві підприємства, які надають послуги з формування турпродукту. Підприємства третього рівня мережі - агенти допоміжної інфраструктури.

Така мережа є відкритою, на рівні базових підприємств можна виділити ряд підприємств-лідерів, які найбільш активно беруть участь у формуванні регіонального турпродукту, і між ними і туроператором встановлені досить стабільні зв'язки. Наприклад, в сегменті готельних послуг Одеського регіону такими підприємствами є готельні комплекси «Чорне море», спа-готель «Немо», парк-готель «Малібу Одеса» та ін. Завдяки такій взаємодії ресурси і специфічні можливості об'єднуються, і окремі послуги перетворюються в інтегрований турпродукт кількох економічних агентів, кожен з яких спеціалізується на певних діях і послугах. Всі елементи мережі повинні бути замкнуті в єдиний інформаційний простір, що дає можливість споживачеві турпослуг (П на рис. 3.3) отримати всю необхідну інформацію про будь-якого агента цієї мережі [212].

3.2.3. Кластерні форми систематизації рекреаційно-туристичної діяльності

Наприкінці минулого століття Майкл Портер (США) розробив поняття **кластер**, яким позначав галузеві чи територіальні групи виробництв і фірм, що їх формують для одержання нових конкурентних переваг за рахунок можливостей сумісної скоординованої та узгодженої економічної діяльності [414]. Концепція кластерів набула значного поширення в рекреаційно-

туристичній сфері і як організаційно-економічна форма, і як методологічний принцип наукових розробок і систематик. Дослідженням проблем створення, функціонуванні і розвитку туристичних та рекреаційних кластерів займалися такі зарубіжні та вітчизняні вчені: А. Ю. Александрова [4], В. І. Алешнікова [5], Н. М. Андрєєва [8], О. Є. Афанасьєв [16], О. А. Бакуменко [19], Д. І. Басюк [20], Ю. П. Бачініна [21], Е. Бергман [382], А. В. Богославська [27], А. Є. Бойко [28], Ю. Г. Бондаренко [30], М. П. Войнаренко [41], Г. К. Галіулліна [47], В. Г. Гоблик [56], С. Ю. Гришин [64], І. Б. Дегтярьова [81], І. М. Дишловий [85], А. В. Дубодєлова [89], В. М. Зайцева [95], А. І. Зирянов [109], О. М. Кальченко [116], Е. А. Каменських [117], А. В. Ключенко [128], Ю. М. Ковальова [130], І. Є. Ковальчук [131], О. М. Кострюкова [141], О. Г. Кропінова [150], О. Л. Ксенофонтова [152], Дж. Кунья [386], М. П. Мальська [175], А. В. Митрофанова [187], Г. І. Михайліченко [190], О. В. Музиченко-Козловська [198], Ю. О. Ніколаєв [209], С. Нордін [409], А. Г. Охріменко [220], О. Г. Підвальна [232], В. Н. Рудченко [256], Є. Л. Рюміна [258], В. Ф. Семенов [266], І. В. Смаль [279], Д. М. Стеченко [290], Ю. В. Тимчишин-Чемерис [298], О. Г. Топчієв [317], А. А. Требух [326], Г. Трілленберг [328], Л. М. Черчик [352] та ін.

У рекреаційній географії та туризмознавстві кластери розглядають як галузеві та міжгалузеві комплекси, що змістовно близькі до поширених у вітчизняній географії концепцій територіальних виробничих комплексів. Популярними стають і розробки кластерів і як форм територіальної організації туристичної діяльності, що змістовно близько до концепції територіальних рекреаційних систем.

Кластер як міжгалузевий рекреаційний комплекс формують галузі і види економічної діяльності, що обслуговують населення за його потребами у відпочинку, оздоровленні та туризмі. Такі комплекси формуються на рівні регіонів і міст, охоплюють всі різновиди рекреаційної інфраструктури – виробничу та соціальну, рекреаційне середовище з його рекреаційними умовами і ресурсами, а також саме населення, зайняте у РТД та позначене у

потоках рекреантів і туристів. За другим напрямом, кластер – організаційно-економічна форма рекреаційної діяльності, що має (може мати) статус господарської одиниці з відповідним менеджментом. Це сучасна (нова) форма організації (управління) РТД, покликана до життя становленням ринкової економіки (конкурентні переваги) та тенденціями глобалізації господарської діяльності, поширення мережевих форм організації РТД.

Сучасні підходи науковців до тлумачення поняття "кластер" у сфері рекреації та туризму є досить неоднозначними. Так, можна виділити наступні сутнісні тлумачення кластеру.

Згідно дефініції В. В. Гоблика [56, с. 6], туристичний кластер - "добровільне об'єднання взаємодоповнюючих один одного підприємств різних форм власності матеріального і нематеріального виробництва, соціальної, туристичної та рекреаційної сфери, що тісно співпрацюють з науковими установами, громадськими організаціями та органами місцевої влади, для досягнення економічного ефекту від створення і реалізації конкурентоспроможного рекреаційно-туристичного продукту".

За визначенням М. П. Мальської та Ю. В. Зінько [177, с. 10] туристичні кластери організують на базі закладів гостинності, центрів розвитку спеціалізованого туризму чи певних туристичних дестинацій.

Д. І. Басюк [20, с. 17] запропоновано визначення туристичного кластеру як "неформального об'єднання установ, організацій, фірм туристичного профілю, що розташовані на території туристичної дестинації або туристично-рекреаційного регіону з метою розробки, просування та продажу конкурентоспроможного туристичного продукту".

Туристичний кластер розглядається Ю. В. Тимчишин-Чемерисом як "система інтенсивної виробничо-технологічної та інформаційної взаємодії туристичних підприємств, постачальників базових і додаткових послуг з приводу створення "основного продукту" кластера - туристичного продукту" [298, с. 47].

На думку Є. Л. Рюміної [258, с. 85] до структури рекреаційно-

туристичного кластера повинні входити "обов'язкові компоненти, без яких створення кластера неможливе, а саме: сектор виробництва рекреаційно-туристичних послуг; сервісний сектор; допоміжний сектор; сектор забезпечення життєдіяльності рекреаційно-туристичного кластера".

Туристичний кластер за А. Родрігесом [417, с. 307] - група компаній та інститутів, що випускають туристський продукт або групу продуктів; дані компанії та інститути концентруються за географічним принципом і мають вертикальні зв'язки (низка компаній, що випускають туристський продукт) і горизонтальні зв'язки (включаючи промисловість, нормативну підтримку, інформаційний обмін).

Конфігурацію туристського кластера згідно С. Нордін [409] представляє "комплекс туристичних ресурсів, які приваблюють некорінних жителів території; концентрацію компаній, спрямованих на задоволення туристського попиту (ресторани, сектор розміщення, транспортні послуги, ремесла і туристські агентства і т.д.); сектора і виробництва, спрямовані на підтримку туристичних послуг; екологічно чиста і дешева інфраструктура; компанії й інститути, що забезпечують необхідну кваліфікацію кадрів, інформаційну підтримку і фінансовий капітал; внутрішні агентства, що організують і впроваджують кластерну концепцію; державні органи, які регулюють і координують структури, що впливають на кластерні утворення".

У туризмознавстві туристичний кластер розглядають і як "форму просторової організації туризму, яка представлена сукупністю підприємств сфери туристського обслуговування і пов'язаних галузей, об'єднаних горизонтальними зв'язками, синергія яких призводить до підвищення ефективності функціонування сукупності в цілому і її окремих підприємств, виникненню ефекту інноваційності, сприяє посиленню внутрішньо- і міжрегіонального поділу праці" [42, с.28-29]. На думку дослідників Є. Г. Кропінової та А. В. Митрофанової [150, с. 71] "в основу вивчення територіальної організації туризму може бути покладено локалізовану туристично-рекреаційну систему, що складається з груп виробничих

підприємств в сфері туристичного обслуговування і пов'язаних галузей, а також різних допоміжних організацій, спільна діяльність яких забезпечує посилення індивідуальної конкурентоздатності і спеціалізації членів кластера внаслідок виникнення синергічного ефекту комплексу послуг і призводить до створення регіонально сконцентрованого туристського ринку праці".

Таким чином, поняття кластер (у буквальному перекладі – група) використовують і у вертикальних систематиках – групи галузей, виробництв, компонентів, і у територіальних – форми територіальної організації РТД. Важливо підкреслити, що ще не розроблені чітко окреслені просторові та предметні межі для туристично-рекреаційних комплексів, кластерів, зон, районів: кілька зон можуть бути об'єднані в кластер, кілька кластерів – в зону, сам комплекс може бути окремим кластером.

Кластерний підхід у РТД передбачає зосередження на обмеженій території підприємств і організацій, що займаються розробкою, виробництвом, просуванням і продажем туристського продукту та рекреаційних послуг, а також діяльністю, суміжною з туризмом і рекреаційними заняттями. При цьому діяльність учасників кластера орієнтована на збереження, реновацію та використання об'єктів культурно-історичної спадщини, будівництво, реконструкцію, експлуатацію об'єктів рекреаційно-туристичної індустрії, об'єктів, призначених для санаторно-курортного лікування, медичної реабілітації та відпочинку громадян, а також на видобуток і використання природних лікувальних ресурсів.

Яскравим прикладом формування кластерів в туризмі є створення **особливих економічних зон туристсько-рекреаційного типу**, в яких діє особливий режим здійснення підприємницької туристсько-рекреаційної діяльності [222]. У найбільш загальному розумінні туристично-рекреаційна зона являє собою один з видів вільних економічних зон. В якості основних характеристик туристично-рекреаційних зон виступають: конкретно окреслена межа господарювання суб'єктів рекреаційно-туристичної діяльності, наявність розвиненої інфраструктури, високий економічний потенціал і щільність об'єктів

туристського інтересу, транспортна доступність, сприятливі природно-кліматичні умови, особливий режим здійснення підприємницької туристсько-рекреаційної діяльності [87, 353].

Використання кластерного підходу в туризмі направлено на вирішення таких проблем як низький ступінь розвитку внутрішнього туризму, слабка активність інвесторів, невідповідність розвитку туристичної інфраструктури вимогам сучасних споживачів тощо. Створення туристичного кластера сприяє формуванню сучасного високоефективного і конкурентоспроможного туристського комплексу, що забезпечує широкі можливості для задоволення потреб місцевого населення, українських та іноземних громадян в туристичних послугах, внесенню значного вкладу у розвиток економіки, в тому числі за рахунок податкових надходжень до бюджету, притоку іноземної валюти, збільшення кількості робочих місць, збереження та раціонального використання культурної і природної спадщини [28].

Створення конкурентоспроможного туристичного продукту - одне з найважливіших завдань рекреаційно-туристичного комплексу будь-якого рівня. У зв'язку з цим, кластерний підхід є оптимальним інструментом для забезпечення просторового розвитку регіону. Особливістю даного підходу є орієнтація на створення конкурентних переваг учасників кластера, що сприяє розробці і впровадженню інноваційних проектів в туристську індустрію. При цьому основний принцип підприємств, що входять в кластер, - створити перевагу кластера через співпрацю на місцевому рівні, щоб конкурувати на міжрегіональному рівні.

3.3. Концепція рекреаційних кластерів: мережева класифікація умов і ресурсів рекреаційно-туристичної діяльності

Стрижневою проблемою досліджень рекреаційно-туристичного потенціалу (РТП) залишається систематика і класифікація рекреаційно-туристичних умов і ресурсів. У сучасних її розробках загальні підходи, що мають на меті обґрунтування загальних принципів і методів класифікації РТП,

поєднуються з конкретними дослідженнями окремих об'єктів і територій рекреаційно-туристичної діяльності (РТД). Теоретико-методологічна розробка загальної систематики рекреаційних благ доповнюється інвентаризацією та оцінкою рекреаційних умов і рекреаційних ресурсів окремих ділянок і територій, об'єктів і комплексів РТД. Теоретико-методологічний напрям орієнтований на обґрунтування **загальної класифікації рекреаційних умов і ресурсів**, а конкретні розробки орієнтовані на **прикладні запити з інвентаризації та оцінки РТП**. Перший напрям потребує методологічної єдності та методичної цілісності, другий – певною мірою враховує загальні методологічні принципи і разом з тим являє собою "пошукову зону", в якій дослідники випробовують найрізноманітніші підходи і методи. Другий напрям можна розглядати як фрагментарні і часткові розробки загальної проблеми систематики РТП.

Зазначені напрями мають наступні методологічні особливості. Загальні класифікації, як правило, ієрархічні і багаторівневі. Сукупність об'єктів, що підлягає класифікації, послідовно, "зверху вниз" поділяють на таксономічні рівні, в межах яких об'єкти групують за ознаками класифікації у різні класи, а обсяги класів стають все більш деталізованими і дрібними, аж до окремих класифікаційних об'єктів. Такі систематики і класифікації називають **ієрархічними**. Акцентуємо їх головні методологічні особливості:

- ієрархічна систематика являє собою чітко впорядковану і цілісну класифікацію, в якій всі об'єкти класифікації займають своє місце;
- ієрархічна класифікація має єдину методологічну основу – головну класифікаційну ознаку;
- ієрархічна систематика багаторівнева, і таксономічні рівні терміновані відповідними назвами об'єктів класифікації;
- ієрархічна впорядкованість припускає виокремлений розгляд об'єктів певного рівня, але обов'язково з його сусідами – "верхнім" і "нижнім" таксономічними рівнями;
- формалізована ієрархічно систематика являє собою граф-дерево, коріння

- якого становить класифікована множина об'єктів, а напрямки систематики формують розгалужену крону такого дерева; відповідно до таксономічної організації граф-дерево показують кроною донизу;
- ще один формалізований підхід розглядає ієрархічну систематику як піраміду, в якій її таксономічні рівні розширюються зверху-донизу, від цілісної сукупності об'єктів класифікації до окремих елементів; таку формалізацію іноді називають класифікаційною пірамідою.

Поряд з ієрархічними класифікаціями набули поширення так звані **фасетні класифікації** [246], що поділяють сукупність об'єктів на фасети (facet – рамка). Головна відмінність фасетних систематик – вони не мають обов'язкової методологічної вимоги єдиної класифікаційної ознаки: фасети можуть виділятися за будь-якими ознаками, що цікавлять дослідника, у тому числі і "побічними", такими що не відповідають предметно класифікованій сукупності; у багатьох випадках фасети виділяють за поєднанням кількох ознак. Ще одна особливість фасетних класифікацій – вони позбавлені ієрархічної організації. Систематика об'єктів розробляється на певному рівні організації і не має зв'язків і відносин з сусідніми рівнями. Фасетні систематики певною мірою враховують загальні принципи і вимоги класифікації, але у багатьох випадках розробляють свої власні нормативи.

Протягом останніх десятиріч у світовому господарстві спостерігається перехід від жорстко координованого й централізованого менеджменту, що формує ієрархічні багаторівневі "управлінські піраміди", до більш гнучких **мережевих структур**. Мережева організація більшою мірою користується ринковими механізмами на противагу централізованам. Дослідники вважають, що мережева організація управління більшою мірою відповідає сучасним запитам соціально-економічного розвитку, зокрема загальній тенденції до децентралізації господарської діяльності [277, 281, 401, 432].

Принципи мережевої організації поширюються і на рекреаційно-туристичну діяльність [140, 212, 227]. Поряд з традиційними управлінськими пірамідами, що зберігають високу централізацію управлінських рішень,

примножуються мережеві форми організації РТД, за яких ринкові механізми її функціонування значно підсилюються [13, 31]. Потужним чинником формування мережевої організації РТД стало масове поширення інформаційних технологій і економічний розвиток телекомунікаційних мереж [336].

Мережевий принцип організації РТД полягає у послідовній заміні багаторівневих управлінських ієрархій у туристичній індустрії та рекреації організаційними поєднаннями - **кластерами** фірм та виробничих одиниць, що координуються ринковими механізмами [123]. Суб'єкти мережевої економіки організують рівні відносини між собою, без субпідрядності. Іншими словами, головний принцип традиційної організації – ієрархія та централізація менеджменту відходять на другий план. І ще одна методологічна особливість: мережеві структури мають високу самоорганізацію і формують "знизу-вверх", а не "зверху-вниз" [228]. Нагадаємо, що формується новий напрям системного підходу – синергетика, за яким досліджують складні системи, що мають властивість самоорганізації.

Зазначені тенденції сучасного поєднання ієрархічних та мережевих форм організації РТД необхідно достатньою мірою враховувати у розробленні стрижневої проблеми – інвентаризації та оцінці РТП. Поряд з традиційними розробками ієрархічних систематик РТП слід розглядати принципи і методи мережевої систематики рекреаційних благ відповідно до новітніх форм мережевої організації РТД.

Мережева систематика рекреаційних умов і ресурсів являє собою сучасний різновид фасетних класифікацій. Ознаками такої класифікації слугують типові поєднання рекреаційних умов і ресурсів, з одного боку, та видів і форм РТД – з другого. Підкреслимо, що такий підхід принципово відрізняється від традиційних класифікацій рекреаційних благ, що їх розробляють за однією головною класифікаційною ознакою – основою класифікації. Зауважимо також, що у різноманітних прикладних систематиках і оцінках РТП такий принцип (а може "канон") не витримується, і рекреаційні блага групують і за мішаними класифікаційними ознаками, і без методичних

нормативів ієрархічних систематик.

Розглянемо можливості використання ієрархічних та мережових систематик РТП з урахуванням їх головних методологічних відмінностей. **Ієрархічні класифікації умов і ресурсів РТД** мають чітку впорядковану і багаторівневу структуру. Місце кожної складової РТП – його умов і ресурсів, у такій систематиці чітко визначено, а загальна розробка класифікаційної піраміди РТП на даний час лишається суто теоретичним напрямом, оскільки склад і рубрикація умов і ресурсів РТД перебувають у постійному оновленні та оцінках. **Мережева систематика умов і ресурсів РТД** таких методологічних обмежень позбавлена: різні види і форми РТД потребують для свого функціонування певні комбінації рекреаційних умов і ресурсів, які на даний час достатньо визначені та характеризовані. Поява нових різновидів РТД потребує встановлення відповідної комбінації вихідних умов і ресурсів і не потребує перегляду загальної класифікації складових РТП.

У вітчизняній рекреаційній географії та туризмознавстві поширені різновиди ієрархічної систематики РТП, зокрема їх компонентна та функціональна класифікація. У **компонентних систематиках** РТП рекреаційні умови і ресурси представляють багаторівневими ієрархічними класифікаційними пірамідами [24, 176, 278, 351], поділеними на ресурсні блоки – природно-географічні, історико-культурні та соціально-економічні. Багаторівнева класифікація послідовно деталізує і подрібнює зазначені блоки аж до окремих складових і показників. Таку ж структуру має і **функціональна систематика**, за якою РТД класифікують за видами і формами рекреації та туризму. І в цьому разі розробляють типову ієрархічну систематику, в якій РТД розподілена за напрямками і видами "зверху-вниз", від цілісного сектору господарства до окремих різновидів і форм рекреації й туризму.

Стає необхідним доповнити традиційні підходи до ієрархічної систематики РТП – компонентної та функціональної, новим методологічним напрямом, орієнтованим на дослідження новітніх тенденцій трансформації РТД. Йдеться про мережевий підхід, про введення у сучасні систематики та

класифікації РТП принципів **мережевої організації РТД**.

У традиційних розробках РТД дослідники постійно зіставляють компонентну класифікацію рекреаційних умов і ресурсів з функціональною систематикою наявних і можливих видів і форм відпочинку та оздоровлення населення. На нашу думку, саме за цим напрямом необхідно включати у вивчення та оцінку РТП принципи і методи мережевого підходу. Кожному різновиду РТД притаманний свій набір рекреаційних умов і ресурсів, що забезпечує його функціонування. На відміну від загальної оцінки РТП йдеться лише про характерні і типові поєднання умов і ресурсів для реалізації окремих різновидів РТД. Проблема розроблення інтегральних оцінок РТП залишається як стрижневий методологічний напрям, який ще далекий від свого розроблення. Разом з тим оцінці підлягають не теоретичні ресурсні потенціали з їх ще недостатньо характеризованими обсягами, а достатньо конкретні та обмежені **поєднання рекреаційних умов і ресурсів**. Такий підхід помітно полегшує розрахунки РТП і дає можливість оцінювати його за характерними комбінаціями рекреаційних умов і ресурсів, що відповідають певним видам і формам РТД. Проілюструємо такий підхід формалізованою методичною схемою (рис. 3.4).

На ній представлені два напрями ієрархічної систематики РТП – компонентний і функціональний. Ще один напрям на перетині ієрархічних класифікацій формує **мережева систематика РТП**.

Елементи компонентної класифікації представляють ресурсні складові РТП – природно-географічні, історико-культурні, соціально-економічні, які надалі деталізовані до окремих характеристики – k_1, k_2, k_3 і т.д.

Подібну структуру має і функціональна систематика РТД, представлена кількома блоками – лікувально-оздоровча РТД, оздоровчо-спортивна РТД, масова неорганізована (самодіяльна) рекреація, побутова рекреація та ін., кожен з яких додатково класифікований до елементарних складових туризму і рекреації – f_1, f_2, f_3, \dots

На перетині двох зазначених класифікацій РТП показані характерні і



k_i – компонентні різновиди рекреаційних умов і ресурсів;
 f_i – функціональні види і форми рекреаційно-туристичної діяльності (РТД);
 $C-i$ – рекреаційні кластери: комплекси та комбінації компонентних умов і ресурсів, що забезпечують функціонування певного виду РТД чи їх просторових поєднань.

Рис. 3.4. Напрямки систематики рекреаційно-туристичного потенціалу (РТП)
 (розроблено автором)

типові поєднання певних ресурсних компонентів ($\sum k_i$) для окремих різновидів РТД ($\sum f_i$). Скажімо, для масової самодіяльної рекреації на морських узбережжях необхідними є ділянка пляжу, морська акваторія, теплий сезон,

наявна інфраструктура й обслуговування. Подібні приклади легко продовжувати, оскільки вони добре відомі рекреантам. Разом з тим рекреаційна географія ще не спромоглася термінувати такі характерні і типові комбінації рекреаційних умов і ресурсів для різних видів і форм РТД. У різних авторів їх називають "сукупностями рекреаційних умов і ресурсів", "комбінаціями рекреаційних благ", "комплексами умов і ресурсів РТД" і т. ін.

У вітчизняному туризмознавстві характерні поєднання і комбінації складових у мережевих структурах називають **кластерами** [123, 128, 190, 209, 220, 266, 268, 281]. На даний час поняття "кластер" має багато різних змістовних визначень, але у всіх розробках ним позначають сукупності первинних об'єктів, що мають певну функціональну згуртованість та об'єднаність. З таких міркувань типові поєднання рекреаційних умов і ресурсів з окремими різновидами РТД ми термінуємо **рекреаційними кластерами**. На нашій схемі (рис. 3.4) вони позначені як C_i : C-1, C-2, C-3...

Вся номенклатура рекреаційних кластерів представляє собою мережеву систематику рекреаційних благ для даної території чи даного об'єкту РТД.

Методологічне співвідношення ієрархічної та мережевої систематики складових РТП представляє зазначена схема (рис. 3.4). На ній традиційні напрями класифікації РТП та РТД - **компонентно-галузевий** та **функціональний** доповнені новим підходом – **мережевою системою**. Перші два напрями належать до так званих ієрархічних систематик, в яких цілісні об'єкти, що підлягають класифікації, послідовно та ієрархічно – за різними рівнями систематик, поділяють на все більш дрібні класифікаційні одиниці. Ієрархічна систематика звичайно формує "класифікаційну піраміду", в якій всі об'єкти розподілені за різними рівнями і мають свої класифікаційні ознаки. Саме на таких засадах побудовані численні компонентно-галузеві (компонентні) класифікації РТП та функціональні систематики РТД. Нагадаємо, що головною ознакою мережевих структур є прямі економічні зв'язки та безпосередня координація ринкової діяльності між всіма основними ланками – від поставок сировини і матеріалів до реалізації готових товарів і

послуг. Стосовно РТД це означає поєднання рекреаційних умов і ресурсів з їх споживанням у різних видах і формах РТД. Формування мережевого напрямку систематики рекреаційних благ орієнтоване на послідовне розв'язання даної проблеми.

Наведена методологічна схема (рис. 3.4) показує співвідношення та взаємодію головних напрямків систематизації РТП. Зауважимо, що компонентно-галузева класифікація РТП та функціональна класифікація РТД набули значного поширення у рекреаційній географії та туризмознавстві і вже являють собою традиційні напрями систематики, які називають **компонентним** та **функціональним**. Класифікація рекреаційних умов і ресурсів та видів РТД в обох напрямках багаторівнева та ієрархічна: базові об'єкти, що підлягають систематиці, послідовно, "зверху-вниз" класифікують за відповідними ознаками, і детальність таких класифікацій доводять до окремих ознак і характеристик. Як результат одержують "класифікаційну піраміду". У загальнонауковій методології такий напрям називають ієрархічною систематикою.

Відносно новим напрямом представлена **мережева систематика РТП**, яка позбавлена ієрархічної організації і не поділяється на класифікаційні рівні. Базові одиниці такої систематики – **рекреаційні кластери**, які являють собою характерні комплекси (комбінації, поєднання) вихідних ресурсних характеристик, а також видів і форм відпочинку та оздоровлення населення, що забезпечують функціонування різних видів і форм РТД. І головне методологічне зауваження: відповідність комплексів рекреаційних умов і ресурсів різним видам РТД відома давно і вже є своєрідною "аксіомою" чи "базовим постулатом" рекреаційної географії. Проте дане положення не знімає проблему розроблення туристичних кластерів. Головна особливість РТД полягає в тому, що окремі види і форми оздоровлення і відпочинку функціонують поєднано, у найрізноманітніших комбінаціях.

На представленій схемі (рис. 3.4) рекреаційний кластер С-1 поєднує два різновиди оздоровчо-лікувальної РТД (f_1 та f_2) з природно-географічним

ресурсом (k_1) та історико-культурною складовою (k_4). У рекреаційному кластері С-2 кілька видів оздоровчо-лікувальної РТД (f_1 та f_3) та один напрям масової неорганізованої рекреації (f_7) використовують природно-географічні рекреаційні ресурси виду k_1 та історико-культурні складові виду k_5 . Зрозуміло, що наведені приклади мають формалізований, суто методичний характер.

Як змістовний приклад наведемо коротку характеристику рекреаційних кластерів Одеського регіону. Рекреаційно-туристичний потенціал Одещини представляють такі рекреаційні кластери – територіальні поєднання (комплекси) умов і ресурсів і функціональних видів (типів) РТД:

- 1) комплекс умов і ресурсів РТД, пов'язаний з наявністю морських акваторій, узбереж і пляжних зон, орієнтований на розвиток пляжно-купальної рекреації та водно-спортивних розваг і відпочинку (довжина морських і лиманних узбереж Одеської області від гирла річки Дунай до Тилігульського лиману сягає 300 км.);
- 2) комплекси формування і розвитку курортно-бальнеологічної, курортно-грязевої та курортно-кліматичної діяльності; в області 29 санаторно-курортних закладів; до водних об'єктів області, які мають категорію лікувальних, відносяться, зокрема, такі відомі родовища пелоїдів лиманів Сасик, Бурнас, Алібей, Шагани, Будацького, Тилігульського, Куяльницького і Хаджибейського, а також родовища мінеральних вод Одеське, Куяльницьке, Чорноморське;
- 3) комплекс умов і ресурсів історико-культурної діяльності, пов'язаний з історією края включає понад 5000 об'єктів культурної спадщини загальнодержавного та місцевого значення; відомі у світі Одеський національний академічний театр опери і балету, знамениті Потьомкінські сходи, українська Венеція – місто Вилкове, фортеця XII-XV ст. в м. Білгород-Дністровському, розкопки античних міст Тіри і Ніконії, пам'ятки культової архітектури в Одесі, Ізмаїлі, Рені, Кілії та ін.;
- 4) комплекс передумов формування круїзного туризму: Одеський морський порт - єдиний в Україні, який може приймати мегалайнери (завдовжки не

менше 240 м з осіданням 8,5 м.); пропускна спроможність пасажирського терміналу Одеського порту – до 4 млн осіб в рік; він здатний приймати до п'яти лайнерів одночасно [249].

- 5) комплекс унікальних природних ландшафтів для розвитку екологічного та зеленого туризму і рекреаційної діяльності: площа ПЗФ області - 158 тис. га або 4,801% загальної площі території Одещини; площа екологічної мережі - 1285,65 тис га, тобто її частка в загальній площі області дорівнює 38,927%; у межах регіону розміщені унікальні для України природні комплекси – заповідні ландшафтно-гірлові ділянки, що мають глобальний біосферний статус і виділені як "Дунайський біосферний заповідник", Нижньодністровський національний природний парк (НПП); крім цього, на території області розміщені НПП «Тузлівські лимани», регіональний ландшафтний парк (РЛП) "Тилігульській", РЛП "Ізмаїльські остови" та ряд інших визначних об'єктів ПЗФ;
- б) комплекс етногеографічних ресурсів РТД, пов'язаний із значною поліетнічністю регіону: на території області проживають представники 133 національностей і народностей; проводяться етно-фестивалі - "Чумацький шлях" (с. Корсунці Лиманського району), "BANDURA FUSION"; "Дністровська вертута" (Біляївська міська рада); гастроетнофестиваль "Дністровські гостини" (с. Маяки Біляївського району); наявний етнографічний кластер-простір, що формує культурну спільноту Балтської об'єднаної територіальної громади (ОТГ) [249] та ін.

Разом з тим необхідно позначити комплекси умов і ресурсів, які є обмеженими і дефіцитними, що **обмежують і стримують розвиток РТД регіону**. Серед них недостатня обводненість території і проблеми якісної питної води, дуже низька залісненість, що не дає змоги сформувати повноцінні санітарно-захисні зони навколо міст. Північно-західна частина Чорного моря внаслідок потужного забруднення Дунаєм, Дністром, Південним Бугом і значних антропогенно-техногенних навантажень зберігає незадовільний екологічний стан, який посилює недостатню спроможність шельфового

мілководдя до самоочищення. Через недостатню спланованість території приморська смуга регіону перевантажена населенням і господарською діяльністю, і таке "перевантаження" зростає і далі.

Наведена номенклатура рекреаційних кластерів Одеського регіону має лише ілюстративний характер і потребує подальшого розроблення.

Зробимо попередні методологічні узагальнення з наведеного огляду напрямів систематизації РТП. Одна з цільових настанов рекреаційної географії та туризмознавства – розробити теоретико-методологічні засади інвентаризації і оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу. Підкреслимо, що на даний час ця проблема ще далека від свого розв'язання, і поряд із зазначеною цільовою настановою доводиться вести облік і оцінку рекреаційних умов і ресурсів численних об'єктів і ділянок РТД, безвідносно до загального рівня теоретико-методологічної оцінки РТП. Практичні запити рекреаційної та туристичної діяльності знов і знов потребують характеристики і оцінки конкретних умов і ресурсів, конкретних об'єктів, ділянок і територій. Відтак, науковці і практики розробляють "робочі методики" оцінки РТП, недостатньо пов'язані з теоретико-методологічними принципами даного напрямку і показниками оцінки, що мають наближений (мовою математиків – ітераційний) характер. Саме так ми пояснюємо необхідність формування **мережевої систематики РТП** як нового напрямку оцінки рекреаційних благ.

Як це зазначалось, класифікаційну одиницю мережевої систематики позначено рекреаційним кластером. Пояснимо зміст даного поняття, пам'ятаючи, що термін "рекреаційний кластер" сучасні дослідники визначають по-різному – і як групу об'єктів РТД, і як комплекс рекреаційних послуг, і як комбінацію видів і форм РТД [128, 266, 279, 340, 352]. **Рекреаційний кластер** – одиниця мережевої систематики, що формується на перетині (внаслідок взаємодії) компонентної класифікації РТП та функціональної рубрикації (систематики) РТД. Іншими словами, рекреаційний кластер являє собою просторове поєднання (комплекс) певних видів і форм рекреаційно-туристичної діяльності та необхідних для їх функціонування рекреаційних умов і ресурсів.

Наведений огляд концепції рекреаційних кластерів дозволяє зробити наступні узагальнення та висновки:

- кластери зберігають ознаки РТД як міжгалузевих комплексів; кластер - форма поєднання (інтеграції) різних видів і форм РТД;
- кластери зберігають ознаки форм територіальної організації РТД (територіальні рекреаційні системи, рекреаційні райони);
- кластери істотно посилюють роль чинників ринкової інфраструктури і підприємництва у формуванні та розвитку РТД; у складі кластерів поряд із виробниками рекреаційно-туристичних послуг і товарів значно зростає кількість учасників, що надають підприємницько-інфраструктурні послуги РТД;
- кластери "розмивають" традиційну жорстку прив'язку рекреаційно-туристичних формувань до території; у вітчизняній географії розроблялись концепції територіальних виробничих комплексів (ТВК), що розглядали саме територіальні поєднання різних виробництв; в умовах поширення мережеских форм підприємницької діяльності учасники кластерів вже не мають обов'язкової умови територіальної прив'язки (входження) до "ядра" кластеру, їхнє розміщення в умовах наявних інформаційних технологій може бути глобальним; разом з тим кластери ще зберігають територіальну ознаку свого формування;
- кластери являють собою специфічну форму концентрації видів господарської діяльності сфери послуг (з участю окремих галузей матеріального виробництва); світова тенденція розвитку РТД є нарощування міжгалузевої (міжвидової) кооперації, що має на меті отримання емерджентного та синергетичного ефекту за рахунок поєднаних і скоординованих рішень і дій;
- традиційні системи управління соціально-економічним розвитком - галузева та територіальна, в умовах стрімкої глобалізації, продовжують пошук і розроблення новітніх схем управління, у т.ч. і "гібридних", де поєднані галузеві і територіальні принципи управління; концепція кластерів являє

- собою один з таких пошукових напрямів;
- концепцію кластерів необхідно "вписати" у чинну систему державного та регіонального управління соціально-економічним розвитком; на даний час РТД практично не позначена у складі управлінських структур національного та регіонального рівнів; але це справа недалекого майбутнього, і розробка новітніх організаційно-економічних форм РТД набуває все більшої актуальності.

3.4. Функціональна класифікація рекреаційно-туристичної діяльності

Рекреаційно-туристична діяльність (РТД) характеризується великою різноманітністю занять, їх цільових настанов, комбінуванням занять, їх тривалістю та циклічністю. При комбінуванні занять ефективність РТД набагато зростає. Саме тому рекреаційна діяльність розглядається як система занять із зазначенням їх тривалості і питомої ваги в загальному бюджеті діяльності (наприклад, піші прогулянки відпочиваючих в санаторіях або пансіонатах становлять 2-3 години на добу, а у туристів в пішохідних маршрутах - 6-7 годин). Комбінування занять визначає необхідність створення **комбінації функціональних зон**, що характеризуються різноманітністю природних комплексів, інженерних споруд і площ, що залучаються до відпочинку й оздоровлення в ТРС територій. Слід розраховувати потенційну тривалість різних видів занять, і за витратами часу на рекреаційні ресурси території визначати час перебування в тому чи іншому пункті.

Рекреаційну діяльність класифікують за різними ознаками. Якщо її орієнтують на цілі відпочинку та оздоровлення, то виділяють **функціональні типи рекреаційних занять** [23, 39]:

- 1) відновлювальні - відновлення здоров'я в період курортного лікування та його профілактика; включають наступні напрями і види занять:
 - рекреаційно-лікувальні заняття - лікування захворювань, профілактика хвороб, збільшення тривалості життя (кліматолікування, бальнеолікування,

грязелікування, лікувальна фізкультура);

- рекреаційно-оздоровчі заняття - відновлення фізичних і психічних сил (прогулянки, купання, сонячні та повітряні ванни, ігри, збір дарів природи, пасивний відпочинок);

2) розвиваючі - орієнтовані на розвиток фізичних сил та духовного рівня через спортивну і пізнавальну діяльність, представлені наступними видами занять:

- рекреаційно-спортивні - розвиток фізичних сил людини за допомогою підвищених фізичних навантажень (спортивні ігри, водний, лижний спорт, піші маршрути, гірськолижний спорт, альпінізм, скелелазіння, спелеологія і т. ін.);
- рекреаційно-пізнавальні - розвиток духовного рівня людей (огляд історико-культурних пам'яток, пам'яток природи, культових об'єктів і т. д.).

За природно-географічною ознакою виділяють **географічні (середовищні) типи рекреаційних занять**: гірський, рівнинний, водний, повітряний і змішаний туризм. За віковою демографічною ознакою виділяється дитячий, молодіжний туризм, туризм людей середнього віку і т.д. **Групові типи рекреаційних занять** класифікують за кількістю учасників - індивідуальний туризм, груповий туризм в групі, чисельність якої більше 5 осіб. **Комунікаційні типи рекреаційних занять** виділяються за способом пересування - пішохідний, водний, залізничний, вело-, мото-, автотуризм і т.д.

Базовою систематикою РТД є її розподіл, співставлений з часовою організацією життєдіяльності населення. На підставі тривалості та повторюваності рекреаційної діяльності виділяють так звані **рекреаційні цикли**, що відповідають часовій впорядкованості людського буття [72]:

1. Добовий відпочинок - цикл 24 години. Безпосередньо час, що відводиться для відпочинку, можна умовно визначити у 8 годин - це сон. Добовий цикл рекреації пояснюється біологічними особливостями процесу людської життєдіяльності. Причини добової рекреації криються в денній стомлюваності: певний час потрібно проводити поза роботою.

2. Тижневий відпочинок - цикл у 7 діб. Причини тижневої рекреації полягають в тому, що після 40-50 годин робочого часу на тиждень втома накопичується, виникає бажання відпочити. Все це - природна біологічна реакція на стомлення, яке можна зняти відвідуванням прилеглих місць, приємних для відпочинку (парки, узбережжя водойми і т.п.). Тижневий цикл теж відображає біологічні ритми людини.

3. Квартальний відпочинок - цикл у 65-90 діб. Квартальна рекреація пов'язана з накопиченням втоми від тривалого перебування в одному місці - місці постійного проживання. Це також явище універсальне, властиве всім людям, хоча форми реалізації квартального відпочинку можуть відрізнятися в залежності від етапу еволюції і типу соціокультурної освіти. Просторово активна квартальна рекреація, пов'язана з переміщеннями на відносно віддалені відстані, - функція досить високого рівня освоєності території. Відповідно, і виникає вона досить пізно.

Зазвичай виражається в одноденних відвідинах не надто віддалених від основного місця проживання привабливих для відпочинку місць. З розвитком транспортних послуг радіус переміщень збільшується, але кількість часу, що витрачається на переміщення, і сам факт квартального відпочинку тривалістю близько 8 години залишаються незмінними. Квартальний відпочинок може виражатися і в перебуванні на місці постійного проживання, але в цьому випадку змінюється регулярний стандарт проведення часу. Відсутність переміщень в просторі є особливістю його конкретного прояву.

4. Щорічний відпочинок - цикл у 365 діб. Безпосередній час, що відводиться для відпочинку, можна умовно визначити у 10-14 діб. Зазвичай пов'язаний з досить тривалим перебуванням у віддалених від основного місця проживання місцях, найбільш привабливих з тих чи інших мотивів (лікувальних, пізнавальних, релігійних, оздоровчих і т.д.). Розвиток транспортної інфраструктури значно спростило характер переміщення. Однак кількість часу, що витрачається на поїздки, і сам факт щорічного відпочинку тривалістю близько 10-14 діб залишаються незмінними [72].

Щорічний відпочинок може виражатися і в перебуванні на місці постійного проживання, але при цьому повинен змінюватися звичайний стандарт проведення часу [208]. Відсутність переміщень в просторі - це не ознака відсутності щорічного циклу рекреації, а особливість його конкретного прояву. Відмінність щорічного циклу від квартального просторово пасивного циклу рекреації - в його тимчасовій тривалості.

5. Життєвий відпочинок - цикл, що охоплює 10-15 років. Безпосередній час, що відводиться на відпочинок, можна умовно визначити в 10-30 діб. Зазвичай виражається в досить тривалих відвідинах гранично віддалених від основного місця проживання місць, максимально привабливих з тих чи інших мотивів, або в гранично відмінних стандартах проведення часу в місці свого постійного проживання. Часто пов'язаний зі значними подіями життя (наприклад, святкування одруження і весільні подорожі). В даний час життєвий цикл відпочинку може бути пов'язаний з переїздами на великі відстані. Незважаючи на потенційну можливість збільшення подоланих відстаней, кількість часу, що витрачається на переміщення, і сам факт життєвого відпочинку тривалістю близько 10-30 діб залишаються незмінними [72]. На відміну від інших типів рекреації, цей цикл проявляється не у всіх людей (з причин особистого, соціального та ін. характеру).

Залежно від ряду факторів щорічний і життєвий типи рекреації можуть набувати зовсім різні форми і інтенсивність. Щорічна рекреація мала місце і в досить давні часи, але з часом вона змінює форму реалізації - з просторово пасивної на активну, пов'язану з переміщеннями на все більш віддалені від основного місця проживання відстані.

Річна рекреація - складне явище, характерне тільки для деякої частини населення і далеко не завжди залежить від безпосередніх його (фінансових і т. п.) можливостей [208]. Поїздки на великі відстані - це певний стан душі, який викликається усвідомленням доступності навіть найвіддаленіших об'єктів. У крайній формі річний рекреаційний цикл може ставати майже професією. Річний відпочинок - це пошук різноманітності з переміщенням у віддалене

місце. Досягнення приємної різноманітності - найзагальніша і значуща характеристика рекреації.

Раз на рік необхідно досягати максимальної різноманітності; раз на квартал - меншої, але також чітко вираженої різноманітності. Різноманітність може бути досягнуто і без переїзду з основного місця проживання. З просторової точки зору, це пасивна форма рекреації, але, тим не менш, вона виконує свої функції і нічим принципово не відрізняється від просторово активної [72]. Для щорічного відпочинку зовсім не обов'язково кудись їхати - потрібно лише категорично змінити спосіб життя, так, щоб все стало навпаки.

Психофізіологічні причини рекреації багато в чому пов'язані з циклами прояву - добовим, тижневим, кварталним, щорічним і життєвим. Кожен тип рекреації має свою інтенсивність і свою значимість. Конкретні форми реалізації рекреації різних циклів дуже мінливі і багато в чому стимулюються потребами своїх соціокультурних систем [208].

Розроблено багато класифікацій туристичної діяльності, окремі з них розглянуті у даній роботі. Наводимо сучасну **систематику туризму**, розроблену Всесвітньою туристичною організацією (ЮНВТО). Туризм визначають як міграції, не пов'язані зі зміною постійного місця проживання, тобто як поїздки, що завершуються поверненням до місця початку подорожі, і поділяють на такі види:

- 1) рекреаційний туризм, що включає видовищно-розважальні програми, туристично-оздоровчі програми, заняття за інтересами;
- 2) спортивний туризм - водний, гірський, лижний та ін.;
- 3) лікувально-оздоровчий туризм, що охоплює лікування та оздоровлення у поєднанні з іншими функціями туризму;
- 4) культурно-пізнавальний туризм, що має на меті розширення знань за різними напрямками;
- 5) ностальгічний туризм, пов'язаний з відвідуванням місць, пам'ятних у біографії людини та його сім'ї;
- 6) пригодницький (екстремальний) туризм, що задовольняє потреби людей у

- випробуванні своїх можливостей у ризикованих ситуаціях;
- 7) релігійний туризм, орієнтований на релігійні потреби людей та їх паломництво (прощанство);
 - 8) місіонерський туризм, за якого місіонери поширюють свої духовні цінності серед населення;
 - 9) подієвий туризм, орієнтований на відвідування туристами певних заходів (подій);
 - 10) комунікаційний туризм - обслуговує запити населення на комунікації (пошуки партнерів (матримоніальних), занять по інтересам);
 - 11) екологічний туризм - орієнтований на знайомство з заповідною природою;
 - 12) діловий туризм (освітній, власне діловий), орієнтований на активізацію підприємницької чи науково-освітньої діяльності);
 - 13) гастрономічний - ознайомлення з виробництвом, технологією приготування й дегустація національних страв та напоїв, а також вивчення кулінарних традицій народів світу (сирний, винний, пивний, кукінг тури, гурман тури);
 - 14) круїзний – подорож на водних видах пасажирського транспорту, який є місцем проживання, харчування, оздоровлення, розваг тощо, під час котрої здійснюються радіальні берегові екскурсії у внутрішні райони країн;
 - 15) шопінг-туризм – вид туризму, метою котрого є подорож для придбання товарів, відвідання торгово-розважальних центрів, інших комерційних закладів, а також торговельних виставок і модних показів.

Нові види і форми рекреаційної діяльності у багатьох випадках швидко зростають і формують свої напрями рекреації. Останнім часом стали популярними так звані **SPA-курорти** – заклади оздоровлення населення з оздоровчим комплексом фізіотерапевтичних процедур з використанням води - і мінеральної, і морської, і прісної, а також морських водоростей, солі, лікувальних грязей і цілющих рослин. Існують дві основні версії походження терміна "SPA" – географічна версія, згідно з якою SPA як поняття походить від назви відомого бельгійського курорту з термальними джерелами, а також

історична версія, за якою SPA – це аббревіатура від латинського «Salus per aquam», що в перекладі означає «оздоровлення за допомогою води» [163]. На даний час вже обговорюють SPA-концепцію як новий напрям фізичного і духовного оздоровлення населення [15]. Формується специфічна SPA-індустрія, у складі якої: дей-SPA (day-spa) - курорт одного дня, міський SPA; клубний SPA (фітнес чи велл-клуб), поєднаний з гольфом чи тенісом; SPA банного комплексу; медичний SPA (різного профілю); SPA курорт; SPA-готель; санаторний SPA (без природних джерел); SPA на природних джерелах (різних типів); об'єкти з елементами SPA (салони, студії).

Порівняно з туризмом наукова розробка рекреаційної діяльності та її структурування лишаються ще вкрай недостатніми. Лише комерціалізовані різновиди відпочинку, серед яких санаторно-курортне оздоровлення та масова організована рекреація, мають необхідне соціально-економічне обґрунтування та відповідну регламентацію й організаційні форми. У той же час найбільш масові види рекреації, зокрема побутова рекреація та масовий неорганізований відпочинок такого наукового та методичного розроблення у вітчизняній рекреаційній географії ще не мають.

На схемі (рис. 3.5) представлена структуризація РТД як однієї з господарських сфер життєдіяльності людства. На цій схемі РТД поділена на два традиційні блоки – туризм і рекреацію. Зрозуміло, що предметно вони перекриваються: всі різновиди туристичної діяльності обов'язково включають і елементи рекреації; численні напрями рекреаційної діяльності використовують принципи і механізми організації туризму. На даний час рекреацію і туризм розглядають і досліджують переважно нарізно. Але частішають приклади і їх поєднаного вивчення, наприклад, як соціоприродних видів економічної діяльності міст, регіонів, країн [179, 284].

Загальна рубрикація туристичної діяльності достатньою мірою вже розроблена. Розрізняють туризм міжнародний (зовнішній) і внутрішній. У складі зовнішнього туризму розглядають його в'їзні та виїзні напрями (рис. 3.2), а внутрішній туризм систематизують за рівнями організації і просторовими

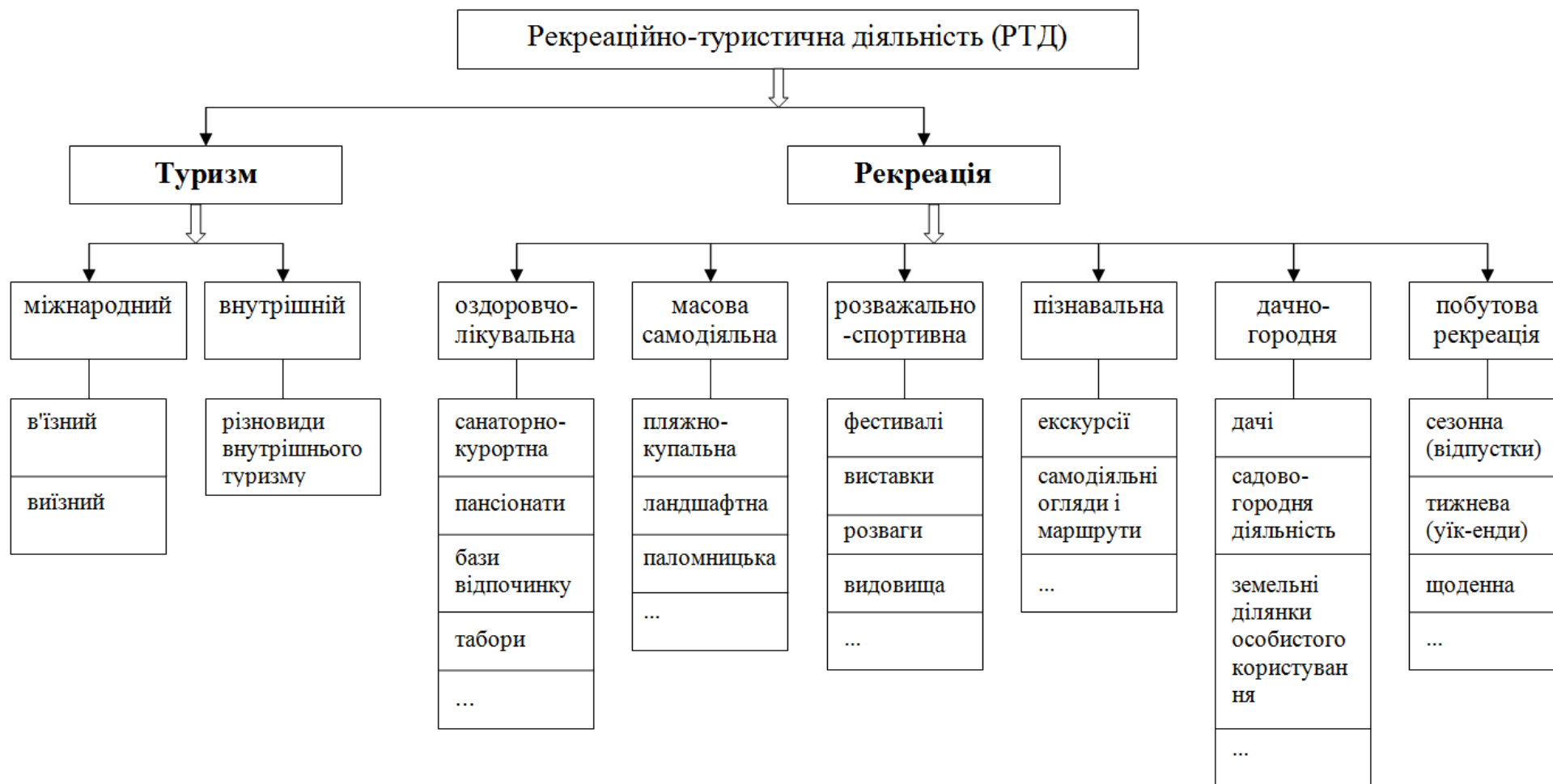


Рис. 3.5. Понятійно-термінологічна схема "Рекреаційно-туристична діяльність" (розроблено автором)

масштабами. Подальша систематика туристичної діяльності представлена її предметними різновидами, які вже розглядалися.

Рубрикація рекреаційної діяльності також достатньо проста хоча слід пам'ятати, що більша частина її складових ще не має внутрішньої систематики і обґрунтованих напрямків і форм відпочинку та оздоровлення населення. Найбільш розробленими напрямами рекреаційної діяльності у вітчизняній рекреаційній географії є **оздоровчо-лікувальний** та **оздоровчо-спортивний**, з яких перший включає санаторно-курортне господарство, пансіонати і профілакторії та спеціалізовані медичні заклади, а другий – бази відпочинку, спортивно-оздоровчі табори та комплекси (рис. 3.5).

На особливу увагу заслуговує **масова неорганізована (самодіяльна) рекреація**, яка функціонує постійно і набуває значних розмірів у літню пору року. У її складі паломництво (прочанство), пляжно-купальна рекреація на узбережжях морів, лиманів, озер, водосховищ, річок, ділянки масового відпочинку з атрактивними ландшафтами – гірськими, лісовими, степовими.

За умови надання комплексу відповідних послуг і організації комерційного природокористування такими ділянками і територіями масова самодіяльна рекреація може стати ефективним видом економічної діяльності (за прикладом багатьох країн). На даний час це один з найбільш проблемних напрямів рекреаційного природокористування: потоки неорганізованих рекреантів використовують ділянки, що не мають необхідної інфраструктури та побутового і спеціалізованого обслуговування, і, як правило, призводять до деградації та руйнування природних рекреаційних середовищ.

Подібний перелік проблем пов'язаний ще з одним напрямом РТД – **масовою розважальною рекреацією**. Йдеться про проведення різноманітних розважальних масових заходів – виставок, оглядів, фестивалів. Щоправда, більша частина з них на даний час вже має певні організаційно-комерційні форми, але загальної стратегії проведення таких заходів ще нема, зокрема такі події ще не мають відповідного соціально-економічного та рекреаційного обґрунтування.

Ще одним напрямом рекреації є **пізнавальна РТД**, яка поєднує самодіяльний відпочинок населення з його пізнавальними потребами, орієнтацією на нові знання та нові враження. Така рекреація представлена самодіяльними екскурсіями, маршрутами неорганізованого туризму і огляду різноманітних природних, соціально-економічних та історико-культурних об'єктів. І в цьому разі головною проблемою РТД залишається інвентаризація (можливо, паспортизація) таких маршрутів і мереж самодіяльного туризму, та послідовного забезпечення їх необхідною рекреаційною інфраструктурою.

Поза увагою вітчизняних дослідників лишається **самодіяльна рекреація, пов'язана з обробіткою присадибних ділянок і земельних паїв "у полі", а також з дачною та садово-городньою діяльністю**. Це своєрідна і разом з тим масова форма відпочинку та оздоровлення населення, яка мала, здається, гіпертрофований розвиток наприкінці радянських часів. На даний час вона найбільш поширена у приміських зонах великих, середніх і малих міст, у сільській місцевості на морських, озерних, лиманних і річкових узбережжях. Як різновид економічної діяльності населення та одна з найбільш поширених форм рекреації цей напрям РТД гостро потребує відповідного наукового розроблення, регламентації та нормування.

Побутова рекреація (рис. 3.5) являє собою найбільш масовий та постійний різновид РТД. Вже розглядалися цикли рекреаційної діяльності населення, пов'язані з часовою впорядкованістю його життєдіяльності. Щоденна рекреація зумовлена добовою організацією життя населення і об'єднує кілька десятків різних форм відпочинку та відновлення фізичного й духовного стану людини. Тижнева рекреація орієнтована на робочий тиждень (для зайнятого населення), з нею пов'язані проблеми використання так званих "уїкендів" – вихідних днів наприкінці тижня. В умовах високої урбанізації і прискореного розвитку інформаційних і транспортних комунікацій значення такої форми відпочинку та оздоровлення населення швидко зростає. Сезонна побутова рекреація орієнтована на використання робочих відпусток, тривалість яких поступово збільшується. Традиційна орієнтація відпусток на літні місяці

помітно слабшає, оскільки світова туристична індустрія доволі успішно долає таку сезонність.

Побутова рекреація гостро потребує відповідної організації середовища життєдіяльності населення для потреб РТД. У першу чергу це стосується рекреаційних середовищ великих і середніх міст, приміських зон і урбанізованих ареалів. Функціональна організація міського рекреаційного середовища повинна бути різнорівневою. Організація придомових і міжквартальних просторів повинна задовольняти потреби населення у щоденній рекреації. Функціональне зонування міста включає ділянки і території короткочасного і тривалого відпочинку, приміська зона має природне середовище та рекреаційну інфраструктуру, що забезпечує відпочинок та оздоровлення населення за сучасними нормативами. Підкреслимо, що необхідного наукового розроблення середовища побутової рекреації ні у вітчизняному містобудуванні, ні у рекреаційній географії ще не одержало.

3.5. Методологічні принципи рубрикації та систематики рекреаційних благ

Головним напрямом систематики рекреаційних благ лишається традиційний їх поділ на рекреаційні умови та рекреаційні ресурси, запозичений із географічного ресурсознавства. За сучасними поглядами номенклатура рекреаційних умов і рекреаційних ресурсів стала надзвичайно широкою і має загальну тенденцію до подальшого зростання: все нові й нові чинники відпочинку й оздоровлення населення розглядають як рекреаційні умови або рекреаційні ресурси. Узагальнено у наш час рекреаційні блага поділяють на три блоки - природний, історико-культурний, соціально-економічний. Методично найбільш розроблений перший блок: природні рекреаційні блага традиційно поділяють на умови і ресурси. Зауважимо, що цей підхід практично не поширений на систематику історико-культурних та соціально-економічних рекреаційних благ. В табл. 3.1 представлена загальна методологічна схема

Методологічна схема систематизації рекреаційних благ (розроблено автором)

Напрями оцінки рекреаційних благ	Складові рекреаційних благ	Користування рекреаційними благами		
		(А) суспільне (громадське)	(В) колективне (групове)	(С) індивідуальне (приватне)
(I) Рекреаційні умови	(1) природні	I.1.A (природні рекреаційні умови суспільного користування) можна оцінювати за загальним впливом на краще-гірше функціонування РТД (земна атмосфера, Світовий океан, космічний простір ...)	I.1.B (природні умови колективного користування) можуть мати статус об'єктів купівлі-продажу (ділянки відпочинку з регламентованим використанням, об'єкти ПЗФ ...)	I.1.C (природні рекреаційні умови індивідуального користування) поєднують властивості суспільних економічних благ та благ приватних з економічною оцінкою (місця побутової рекреації та масового самодіяльного відпочинку ...)
	(2) історико-культурні	I.2.A (історико-культурні рекреаційні умови суспільного користування) не мають змісту товару (ареали поширення конфесій та етнопонаціональних культур ...)	I.2.B (історико-культурні умови колективного користування) переважно мають форму товару (історико-культурні об'єкти та пам'ятки)	I.2.C (історико-культурними умовами індивідуального використання) мають економічну оцінку, оцінки підлягають можливості користування іншими індивідами (колекції та бібліотеки рукописів, карт ...)
	(3) соціально-економічні	I.3.A (соціально-економічні умови суспільного користування) можливі рейтингові оцінки соціально-економічних умов (світова господарська система та національні економіки)	I.3.B (соціально-економічні умови колективного користування) можуть мати якісні та напівкількісні (відносні, рейтингові) оцінки (безпека рекреантів, якість життя населення ...)	I.3.C (соціально-економічні умови індивідуального користування) мають товарну форму, якісні та напівкількісні оцінки (оренда дачі і ділянок для відпочинку, інститут хостелів ...)
(II) Рекреаційні ресурси	(1) природні	II.1.A (природні ресурси суспільного користування) можна оцінювати за загальним впливом на краще-гірше функціонування РТД (опади, вітрова енергія, біоценози екосистем ...)	II.1.B (природні ресурси колективного користування) мають форму товарів, створюють рентні відносини (природні компоненти закладів санаторно-курортного та оздоровчо-спортивного профілю, дачних товариств ...)	II.1.C (природні ресурси індивідуального користування) мають економічну оцінку (земельні, дачні, садово-городні ділянки, водні причали...)
	(2) історико-культурні	II.2.A (історико-культурні ресурси суспільного користування) цінність за їх історико-культурною значущістю з використанням перцепційної оцінки (пам'ятки матеріальної культури, історичних подій і т.п. міжнародного рівня)	II.2.B (історико-культурні ресурси колективного користування) цінність за їх історико-культурною значущістю з використанням перцепційної оцінки (пам'ятки матеріальної культури, історичних подій і т.п. національного рівня)	II.2.C (історико-культурні ресурси індивідуального користування) мають статус матеріальних цінностей і підлягають економічній оцінці (приватні колекції і зібрання ...)
	(3) соціально-економічні	II.3.A (соціально-економічні ресурси суспільного користування) мають економічну оцінку (глобальні транспортні мережі...)	II.3.B (соціально-економічні ресурси колективного користування) економічна оцінка (рекреаційно-туристична інфраструктура ...)	II.3.C (соціально-економічні ресурси індивідуального використання) економічна оцінка (матеріально-технічна база дачної діяльності, масової неорганізованої рекреації, самодіяльного туризму ...)

систематики рекреаційних благ, яка включає поділ рекреаційних благ на природні, культурно-історичні та соціально-економічні, а також напрями користування рекреаційними благами - громадське (суспільне), колективне (групове), індивідуальне (приватне). На перетинах зазначених рубрикацій позначені головні методологічні підходи до оцінки рекреаційних умов (I) та рекреаційних ресурсів (II). Напрями класифікації та систематики рекреаційних благ, представлені у табл. 3.1, позначені символічними кодами. Коротко розглянемо таку рубрикацію, наголошуючи предметні особливості кожного напрямку та його методологічну й методичну орієнтацію.

Першу групу рекреаційних благ у наведеній систематиці (блок I.1.A) утворюють **природні рекреаційні умови суспільного користування**. Такі рекреаційні умови мають переважно глобальний чи планетарний масштаб своїх проявів. Їх розглядають як глобальні цивілізаційні блага, як "власність" світового співтовариства, яка має виключно суспільне і сумісне використання. Такі рекреаційні блага неможливо приватизувати чи обмежувати у користуванні одними індивідами й соціумами на користь других. Природні рекреаційні умови суспільного (громадського) користування не можуть бути товаром - об'єктом купівлі-продажу і не приймають прямої участі у формуванні ринкових відносин. Прикладами таких рекреаційних благ є земна атмосфера, Світовий океан, озоносфера, космічний простір. Природними рекреаційними умовами планетарного рівня є біосфера - плівка життя, ландшафтна оболонка Землі, що формує природне середовище життєдіяльності людства.

Другу групу (блок I.1.B) утворюють **природні рекреаційні умови колективного (групового) користування**. Такі рекреаційні блага формують природно-географічні об'єкти і явища, що мають різні форми власності (державна, корпоративна) та колективне (групове) використання. Прикладами таких благ можуть бути території, що використовуються для рекреаційно-туристичної діяльності обмежених соціальних груп. Серед них угіддя риболовлі та мисливства, користування якими оформляють членством у відповідних спілках, ділянки водноспортивного відпочинку з обмеженим і регламентованим

використанням, об'єкти і території природно-заповідного фонду, ділянки масового неорганізованого відпочинку з встановленими регламентами і нормативами користування. Природні рекреаційні умови колективного (групового) користування можуть лишатися спільним благом, не мати форми товару і не приймати участі у ринкових товарно-грошових обігах. Разом з тим значна частина таких рекреаційних благ вже включена у ринковий обіг, має статус об'єктів купівлі-продажу, формує відповідні рентні відносини за рахунок кращих-гірших якостей і місцеположень, набуває конкурентних властивостей і можливостей відчуження у використанні якоїсь частини споживачів.

Наступну групу рекреаційних благ (блок I.1.C) становлять **природні рекреаційні умови індивідуального користування**. Такі рекреаційні блага притаманні природно-географічним об'єктам і ділянкам, що перебувають у приватній власності рекреантів. Але реальний перелік таких благ значно ширший. Він охоплює природні умови рекреаційно-туристичної діяльності у всіх її різновидах. Зокрема, це одна з головних характеристик побутової рекреації та масового самодіяльного відпочинку та оздоровлення населення. Природні рекреаційні умови індивідуального користування на даний час поєднують властивості суспільних економічних благ та благ приватних. Географічне ресурсознавство більше уваги приділяє природним умовам, що мають статус приватної власності і потребують відповідних економічних оцінок. Природні умови індивідуального користування, що зберігають статус спільної власності, залишаються поза економічною оцінкою.

На відміну від природних умов РТД історико-культурні рекреаційні умови досліджувались у вітчизняній рекреаційній географії помітно менше. Першу групу таких рекреаційних благ становлять **історико-культурні рекреаційні умови суспільного (громадського) користування** (блок I.2.A). Це рекреаційні блага, доступні всім користувачам без обмежень правами власності. Вони не мають змісту товару і не формують відповідних ринкових відносин. Відтак, історико-культурні рекреаційні умови не можуть підлягати ресурсній оцінці, хоча вони зберігають пізнавальну та перцепційну (чуттєву)

цінність. Прикладами таких рекреаційних благ можуть слугувати регіональні світові цивілізації, історико-географічні та гео економічні та геополітичні регіони, ареали поширення різних конфесій та етнонаціональних культур.

Рекреаційні історико-культурні умови колективного (групового) користування (блок I.2.B) мають форму корпоративної, колективної власності. За приналежністю вони можуть бути пов'язані з різними компаніями і фірмами, з політичними, конфесійними і громадськими організаціями і структурами. Рекреаційні умови формують історико-культурні об'єкти та історико-культурні пам'ятки і артефакти, що належать таким власникам. Номенклатура історико-культурних об'єктів і пам'ятників достатньо відома. Слід пам'ятати тільки що характеристики і оцінки рекреаційних історико-культурних умов колективного користування потребують не лише окремі об'єкти і події, але і просторове поєднання таких рекреаційних благ, що формує рекреаційне середовище. Рекреаційні історико-культурні умови колективного користування переважно мають форму товару, приймають участь у створенні відповідних ринків, слугують об'єктами купівлі-продажу. На даний час цей напрям оцінки рекреаційних благ розроблений недостатньо.

Якщо історичні пам'ятки та артефакти мають приватну приналежність, то така ситуація представлена наступною групою рекреаційних благ - **історико-культурними умовами індивідуального використання** (блок I.2.C). Такі рекреаційні блага звичайно мають відповідну економічну оцінку за вартістю наявних історико-культурних об'єктів і артефактів. Йдеться про культурні артефакти, що мають музейну цінність, а також про різноманітні колекції та бібліотеки рукописів, книг, карт. Необхідно пам'ятати, що оцінці підлягають не самі предмети, а їх перцепційний вплив (враження, оцінка), а також умови і можливості користування іншими індивідами.

Як вже наголошувалось, класифікації і оцінки потребують соціально-економічні умови рекреаційно-туристичної діяльності. Показово, що донедавна соціально-економічні чинники не розглядались як складові рекреаційного потенціалу. Зараз цей бар'єр подолано, проте загальний рівень розроблення

економічної оцінки ресурсного потенціалу за його соціально-економічними складовими лишається вкрай недостатнім.

Рекреаційні соціально-економічні умови суспільного (громадського) користування (блок I.3.A) представлені світовою господарською системою та національними економіками. Загальний рівень світової економіки, господарства окремих країн та їх регіональних інтеграцій багато в чому визначають умови і можливості функціонування рекреаційно-туристичної діяльності. Сталий соціально-економічний розвиток країн і регіонів - одна з головних умов динамічного зростання рекреації і туризму. Вартісні оцінки як рекреаційного ресурсу соціально-економічні умови суспільного користування не мають. Можливі відносні (рейтингові) оцінки соціально-економічних умов порівнянням відповідних показників рівнів розвитку рекреаційних регіонів і країн зі світовою економікою та між собою.

Рекреаційні соціально-економічні умови колективного (групового) користування (блок I.3.B) переважно мають статус акціонерної (колективної) власності, можуть формувати відповідні ринкові відносини і бути об'єктами купівлі-продажу. При цьому вони не мають прямої вартісної оцінки як ресурс, але можуть оцінюватися за більшим-меншим сприянням рекреаційно-туристичній діяльності. Рекреаційні соціально-економічні умови колективного користування можуть мати якісні та напівкількісні (відносні, рейтингові) оцінки як чинники формування РТП. У першому випадку оцінки характеризують більшу-меншу сприятливість соціально-економічних умов функціонування РТД, і такі оцінки впорядковані тільки якісно за відношенням більше-менше. Скажімо, за характеристикою індивідуальної безпеки рекреантів і туристів регіон А має відносно кращі умови, ніж регіони В і С. Або назване місто серед інших туристичних міст виділяється більш високою якістю життя населення, що посилює його функції як туристичного центра.

За другим підходом характеристики соціально-економічних умов можна співставляти і порівнювати за певними показниками, що кількісно їх представляють. У цьому разі маємо певну "точку відліку" (для регіонів -

пересічний рівень по країні, для центрів РТД - пересічний рівень для міст даної групи), яка дозволяє впорядкувати і ранжувати соціально-економічні умови за їх відносними оцінками. Така оцінка має кількісний характер за відношенням до точки відліку, але кількісні показники не мають метричних відношень: їх не можна додавати, складати, мінусувати, множити. У математичній статистиці їх називають "неопераційними", такими, що не підлягають операціям.

Група **рекреаційних соціально-економічних умов індивідуального користування** (блок I.3.C) предметно близька до попередньої групи (I.3.B) і зберігає головні її властивості. Головна відмінність рекреаційних благ цієї групи - чітка приватна приналежність. Йдеться про ресурсну оцінку соціально-економічних умов індивідуальних рекреаційних користувачів. Приватизовані соціально-економічні умови РТД у багатьох ситуаціях мають товарну форму і формують відповідні ринки рекреаційних послуг. Прикладами таких ринків можуть слугувати оренда дач і ділянок для відпочинку, новоявлений інститут хостелів, розрахованих на "дешевих туристів" та ін.

Наведений огляд представляє групування рекреаційних умов. За такими принципами систематизовані і рекреаційні ресурси (табл. 3.1). Група **природних рекреаційних ресурсів суспільного користування** (блок II.1.A) - компоненти і явища (процеси) природного середовища, які безпосередньо чи опосередковано використовуються у рекреаційно-туристичній діяльності як її ресурси. Такі рекреаційні блага мають, як правило, глобальний чи регіональний просторовий масштаб. Вони доступні для суспільного використання без будь-яких обмежень, без виключення з такого користування окремих індивідів і соціумів на користь інших. Природні рекреаційні ресурси суспільного користування не можуть бути товаром, не формують відповідних ринків і не мають власної вартісної оцінки. Їх можна оцінювати лише за загальним впливом на краще-гірше функціонування РТД. І у такому контексті вони схожі на природні умови, що їх ми уже розглядали. І все ж оцінці підлягають власне природні ресурси, які їх просторовий масштаб наближує до "природних умов".

Прикладами рекреаційних природних ресурсів суспільного користування

можуть бути ресурси атмосфери - повітря, опади, сонячна і вітрова енергія, кліматичний потенціал. Так само можна представити ресурсні функції і можливості Світового океану. Ресурсний потенціал біосфери суспільного використання охоплює не тільки рекреаційні компоненти рослинного і тваринного світу, але і їх територіальні поєднання у вигляді біоценозів екосистем, що мають рекреаційну цінність. Ландшафтна оболонка як природний рекреаційний ресурс представлена природними і природно-антропогенними комплексами, а також довкіллям - середовищем життєдіяльності суспільства, яке вже розглядають як глобальний екологічний і рекреаційний ресурс.

У наступну групу виділені **природні рекреаційні ресурси колективного (групового) користування** (блок П.1.В). Це поширений варіант рекреаційного природокористування, за яким природні рекреаційні ресурси мають колективну форму власності і відповідно групове їх використання. На даний час природні рекреаційні ресурси мають заклади санаторно-курортного та оздоровчо-спортивного профілю, численні дачні та садово-городні товариства і кооперативи. Права власності на окремі рекреаційні ресурси передані органам місцевого управління - обласним, районним і міським радам, територіальним громадам.

Нагадаємо, що облік і оцінка природних рекреаційних ресурсів залишається найбільш розробленим напрямом у рекреаційній географії та ресурсознавстві, і головною методологічною проблемою його подальшого розвитку є методичні пошуки загальних та інтегральних оцінок природно-ресурсного потенціалу рекреаційних об'єктів і територій. У більшості випадків показники рекреаційної цінності природних компонентів встановлені, розроблені методичні підходи до їх економічної оцінки. Методологічні труднощі цього напрямку будуть розглянуті у наступних розділах.

Природні рекреаційні ресурси колективного користування мають форму товарів, слугують об'єктами купівлі-продажу і формують відповідні ринки рекреаційних ресурсів. Природні ресурси, що мають встановлену ринкову

вартість, створюють своєрідні рентні відносини, що фіксують їх різні якості та відміни місцеположення. Такий статус природних рекреаційних ресурсів породжує конкуренцію і зумовлює права виключення користування ними для одних рекреантів за рахунок інших - переможців у конкурентних змаганнях.

Природні рекреаційні ресурси індивідуального користування (блок П.1.С) поширені на рівні домогосподарств у сільській місцевості, а також у побутовій рекреації міського населення та дачному розселенні і садово-городній діяльності. Для них характерна приватна власність і нетоварна форма рекреаційних благ. Разом з тим зростає використання індивідуальних природних рекреаційних ресурсів як об'єктів купівлі-продажу. Товарну форму мають земельні, дачні, садово-городні ділянки, водні причали і так звані "курени" біля моря. Вже зазначалось, що економічна оцінка природних рекреаційних ресурсів - один з найбільш розроблених напрямів ресурсознавства. На рівні індивідуального користування природними рекреаційними благами поширені переважно суто ринкові методи їх оцінки.

Історико-культурні (суспільно-історичні) рекреаційні ресурси достатньо розроблені за їх переліками (номенклатурою) та проміжними систематиками. Йдеться про історико-культурні пам'ятки і об'єкти, археологічні пам'ятки матеріальної культури (артефакти), архітектури та будівництва, подієві пам'ятки та пам'ятні місця життєдіяльності діячів культури і політики.

Незначне і доволі умовне розмежування **рекреаційних історико-культурних ресурсів суспільного** (блок П.2.А) та **колективного (групового) користування** (блок П.2..В). Методологічно їх розрізняють за рівнями культурно історичних подій і пам'яток - міжнародним та національним. У реальному бутті таке розмежування буває непростим. Оскільки значна частина культурно-історичних ресурсів представлена об'єктами (артефактами), що, як правило, мають форму колективної чи приватної власності, то такі рекреаційні блага формують відповідні ринки історико-культурних ресурсів. Вони можуть бути задіяними у процесах купівлі та продажу, оренди та ін. Історико-культурні ресурси не мають прямої економічної оцінки. Цінність таких ресурсів

визначають за їх цивілізаційною та історико-культурною "вагою" і значущістю з використанням методик перцепційної оцінки - оцінки за "враженнями".

Історико-культурні рекреаційні ресурси індивідуального користування (блок П.2.С) мають форму приватних колекцій і зібрань. Такі рекреаційні блага мають статус матеріальних цінностей і підлягають економічній оцінці як рекреаційні ресурси. Поширена практика колективного користування такими ресурсами на тематичних семінарах і конгресах, виставках і фестивалях. І в цьому випадку розмежування історико-культурних рекреаційних ресурсів за рівнем використання відносно розмивається.

Завершує систематику рекреаційних благ (табл. 3.1) групування соціально-економічних ресурсів. Вже наголошувалось, що соціально-економічні чинники ресурсного потенціалу у переважній більшості розглядають як умови РТД. Разом з тим вони виконують і важливі ресурсні функції - функції безпосереднього споживання рекреантами і туристами. Ще раз підкреслимо, що такий напрям оцінки ресурсного потенціалу РТД має ще не довгу історію і потребує подальшого розроблення.

Рекреаційні соціально-економічні ресурси суспільного користування (блок П.3.А) представлені переважно глобальними транспортними мережами, що обслуговують міжнародну туристичну діяльність. Йдеться про світову систему водних шляхів і комунікацій, про глобальну мережу повітряних сполучень, про континентальні системи залізничного та автомобільного транспорту. Світова транспортна інфраструктура має свою економічну оцінку - диференційовану за континентами, океанічними басейнами, країнами, та інтегральну. Сформовані потужні ринки міжнародних і глобальних транспортних послуг, розвинені відповідні конкурентні взаємини. Підкреслимо, що світову транспортно-логістичну систему розглядають і як глобальний рекреаційний ресурс (за вартістю інфраструктури), і як умову рекреаційно-туристичної діяльності (за наданням транспортних послуг).

Другу групу **рекреаційних соціально-економічних ресурсів колективного (групового) користування** (блок П.3.В) формують соціально-

економічні чинники РТП різних рівнів - міжнародного, національного (країна) та регіонального. Рекреаційні соціально-економічні ресурси мають головну складову - рекреаційно-туристичну інфраструктуру, що включає заклади і системи розміщення і обслуговування рекреантів і туристів. Всі інфраструктурні об'єкти, комплекси, системи мають колективну приватну власність з визначеною цінністю. Діють сформовані і потужні ринки рекреаційної інфраструктури з розвиненим конкурентним середовищем. В економічній оцінці рекреаційної інфраструктури активно задіяний рентний підхід: комплекси і системи рекреаційної інфраструктури мають значну амплітуду рекреаційних оцінок у залежності від якісних характеристик інфраструктури та її місцеположень. Як і всі матеріальні блага, рекреаційну інфраструктуру оцінюють як складову ресурсного потенціалу (за її вартістю), а також як компонент рекреаційно-туристичної діяльності (за її перцепційним впливом і наслідками).

Рекреаційні соціально-економічні ресурси індивідуального використання (блок П.3.С) виділені в окрему групу. У її складі матеріальні складові та чинники побутової рекреації та короткочасного відпочинку, а також матеріально-технічна база індивідуальних і сімейних форм відпочинку та оздоровлення, серед яких дачна і садово-городня діяльність, масова неорганізована рекреація, самодіяльний туризм. Рекреаційні соціально-економічні ресурси індивідуального користування являють собою об'єкти приватної власності і мають відповідні економічні оцінки. Такі рекреаційні блага формують свої ринкові середовища з конкурентними відносинами і можуть бути об'єктами товарно-грошового обігу.

Висновки до розділу 3.

Поширені розробки функціональної систематики рекреаційно-туристичної діяльності. Рекреацію і туризм досліджують за різними напрямками і формами відпочинку та оздоровлення, за різними видами рекреаційних занять.

Розроблена систематика рекреаційних занять співставно з циклами життєдіяльності населення – від добових до річних і життєвих. Встановлено, що рекреаційні заняття поєднуються у різноманітні комбінації та комплекси, які називають **функціональними типами занять**. Розроблено чимало класифікацій туристичної діяльності, серед яких і систематика видів туризму Всесвітньої туристичної організації. Головною тенденцією даного напрямку лишається невпинне розширення переліку видів і форм РТД, що потребує все нових підходів до їх інвентаризації та оцінки.

Актуальною проблемою сьогодення є розроблення узагальненої функціональної систематики РТД, яка поєднувала б всі види і форми рекреації і туризму. Наявні підходи засвідчують значний дисбаланс у розробленні головних напрямів функціонального структурування РТД, особливо характерний для вітчизняної рекреаційної географії та туризмознавства. Відносно більшу розробку одержали напрями організованої масової рекреації – санаторне-курортне господарство і спортивно-оздоровча діяльність. Вони мають відповідні організаційно-економічні формування, певною мірою комерціалізовані і включені до ринку рекреаційних послуг. Разом з тим практично поза увагою науковців і підприємців лишаються масова неорганізована (самодіяльна) рекреація та побутові форми відпочинку й оздоровлення населення. Особливо актуальними є проблеми РТД у міських агломераціях, приміських зонах великих міст та урбанізованих ареалах, дачні і садово-городні форми відпочинку та оздоровлення.

Головним напрямом дослідження рекреаційно-туристичного потенціалу (РТП) залишається систематика і класифікація рекреаційних благ. На даний час найбільш поширені розробки цілісних і певною мірою єдиних **ієрархічних систем класифікації** рекреаційно-туристичних умов і ресурсів, в яких об'єкти поділені на різні класи за єдиними ознаками і формують багаторівневу класифікаційну піраміду. Набувають поширення так звані **фасетні класифікації** рекреаційних благ, за якими класи (фасети) виділяють за різними ознаками та їх комбінаціями.

У рекреаційно-туристичній діяльності традиційні централізовані та багаторівневі системи менеджменту рекреаційно-туристичної діяльності поступаються більш гнучким і маневреним **мережевим структурам**, що орієнтовані на кластерну організацію РТД. За таких умов ієрархічна систематика рекреаційних благ вже поступається мережевій: різні види і форми РТД потребують типових поєднань рекреаційних умов і ресурсів, з одного боку, і певних поєднань різновидів відпочинку та оздоровлення - з другого. За такими поєднаннями ознак ресурсної та функціональної систематики РТД розробляють якісно нову класифікацію рекреаційних благ, яку ми називаємо **мережевою**, і базовою одиницею (таксоном) такої систематики слугує рекреаційний кластер.

Таким чином, **рекреаційний кластер** - нова одиниця (таксон) класифікації рекреаційних благ, яка виділяється за характерними і типовими поєднаннями ресурсних характеристик і організаційно-господарських форм рекреаційно-туристичної діяльності.

Головні відмінності рекреаційних кластерів, порівняно з компонентними і функціональними систематиками РТП:

- вони не мають організаційної ієрархії; рекреаційні кластери являють собою класифікаційні одиниці одного рівня;
- рекреаційні кластери виділяють не за певними різновидом класифікаційних ознак, а за типовими поєднаннями компонентних і функціональних характеристик;
- типові рекреаційні кластери можна використовувати як одиниці наступних узагальнень і класифікацій рекреаційних благ;
- цільовою настановою ієрархічних систематик є встановлення класифікаційних одиниць - класів та розроблення їх багаторівневої таксономії;
- мережева систематика розробляє однорівневий поділ вихідних об'єктів класифікації і визначає їх як типи.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ОБ'ЄКТУ ОЦІНКИ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ: КОНЦЕПЦІЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ СЕРЕДОВИЩ

4.1. Змістовна трансформація базового поняття "географічне середовище"

У природознавстві і суспільствознавстві, у біологічних, географічних, екологічних і соціальних науках поширений термін "середовище". Останнім часом це поняття активно використовують у контексті рекреаційно-туристичної діяльності (РТД). У вітчизняній географії послідовно розробляють і використовують такі його різновиди, як "географічне середовище", "навколишнє середовище", "довкілля". Розглянемо їх зміст та цільові настанови.

У дослідженні рекреаційно-туристичної діяльності (РТД) постійно присутня її геопросторова прив'язка. Йдеться про окремі географічні об'єкти рекреації та туризму, а також про територіальні одиниці - *таксони РТД*. Предметні характеристики таких таксонів можуть бути різними - геополітичними і гео економічними, політико-адміністративними, історико-географічними, природно-географічними, соціально-економічними. Але за всіх умов вони пов'язані з базовими поняттями, за допомогою яких науковці представляють *географічний простір*, серед яких географічне середовище, навколишнє середовище, довкілля. Ці поняття розроблялись у різний час різними географічними школами. Коротко розглянемо їх.

У час Просвітництва (XVIII ст.) у французькій філософії зародився так званий **географічний детермінізм**, який пов'язував політичний і соціально-економічний розвиток народів і країн з особливостями природних умов (Шарль Луї де Монтеск'є та ін.). Надалі цю концепцію розробляли німецькі (Фрідріх Ратцель) та французькі (Жак Елізе Реклю, Поль Відаль де ла Блаш, Лев Ілліч Мечников) географи, які ввели у науку нове поняття - **географічне середовище**. Географічне середовище визначали як "земне оточення людського

суспільства", як частину земної оболонки, у тій чи іншій мірі освоєну людиною і залучену в суспільне виробництво. Надалі географічний детермінізм втратив свою роль головного напрямку розвитку суспільства "від природи" і залишився в історії географії одним із підходів.

З кінця XIX ст. в американській географії започаткований **інвайронменталізм** (англ. environmentalism), який досліджує взаємини суспільства з навколишнім середовищем найбільш повно і комплексно. Йдеться про взаємодію і взаємний вплив головних компонентів земної оболонки - природного середовища, населення з його виробничою і духовною діяльністю та штучного матеріального світу, створеного людиною. На даний час це один з головних напрямів географічних досліджень взаємодії суспільства з природою, який у світовій географії визначає її предметну область як науки [316]. **Інвайронменталогію** розглядають як предмет географічної науки у переважній більшості країн світу. Вітчизняна географія, включно з її радянськими часами, ставилася до зазначених наукових напрямків доволі стримано і критично. Найбільшу підтримку мала **концепція географічного середовища**, розроблена Ж. Елізе Реклю та В. де ла Бланшем наприкінці XIX століття. Відомі пропозиції розглядати географічне середовище як предметну область географічної науки (Н.К. Мукітанов, 1981) [199], які подальшого розроблення не одержали. На передній план у вітчизняній географії вийшла **концепція навколишнього середовища**, яка одержала офіційний статус у природоохоронній діяльності багатьох пострадянських країн [303]. Зауважимо, термінологічні відміни цієї концепції від географічного середовища незначні.

Цікава доля поняття "географічне середовище" у світовій науці. За своїм змістом це поняття дуже близьке (здається, тотожне) концепції інвайронменталізму. І новітня **концепція довкілля**, започаткована в Україні, багато в чому повторює засади географічного середовища [307]. Трапилось так, що одночасно з географічним середовищем було розроблено поняття **навколишнє середовище**, яке було введено у другій половині XIX ст. німецьким біологом Я. Ікскулем «для позначення зовнішнього світу, що оточує

живих істот, у тій мірі, в якій він сприймається органами чуття та руху тварин і спонукає їх до певної поведінки» [205, с. 14]. Я. Іксюль обґрунтував наукову концепцію зовнішнього оточення для живих організмів і популяцій як новий науковий напрям - **екологію**. Але зі стрімким розвитком екології та її переростанням у міждисциплінарну область знань поняття "навколишнє середовище" стало необхідним у соціальній екології і у суспільній географії, і воно потіснило попередній термін - географічне середовище.

Географічне середовище визначають як сукупність об'єктів і явищ живої та неживої природи, які залучені на даний час до розвитку суспільства, оточують населення, визначають умови його існування та життєдіяльності [311]. З цивілізаційним розвитком суспільства його географічне середовище ускладнюється та розширюється, змінюється його роль у житті людини. Головною тенденцією таких змін є невідпинне зростання частки і ролі так званої "другої природи" - антропогенних ландшафтів та штучного матеріального світу, створеного людиною, а також природних комплексів, що зазнали глибоких антропогенно-техногенних трансформацій [324]. На ранніх етапах цивілізаційного поступу людства вирішальну роль відігравали власне природні умови і ресурси середовища. Із стрімким розвитком виробництва якість географічного середовища все більшою мірою визначає вже "друга природа" – змінені діяльністю людини антропогенно-техногенні комплекси, які перед тим були просто природними, а також створені людиною поселення, інфраструктура, господарські об'єкти і мережі. За сучасними оцінками, близько 70% біосфери змінено під впливом господарської діяльності людини [325]. Знайти природне середовище у його "природному стані" стає все важче, а подекуди і неможливо. До складу навколишнього середовища вже включають і саме суспільство з його соціально-економічними та цивілізаційно-культурними складовими. Один з елементів географічного середовища – народонаселення, яке підтримує процес постійного відтворення соціумів і умов своєї життєдіяльності [303].

У вітчизняній природоохоронній практиці ще донедавна користувались

терміном **навколишнє природне середовище**, яке розуміли традиційно вузько – лише як природні умови життєдіяльності людини. Показово, що така назва частково ще зберігається у сучасних назвах природоохоронних закладів та організацій пострадянських країн. Разом з тим посилюється тенденція змістовного поширення поняття "географічне середовище" і на "другу природу", і на створений людством духовний світ, що охоплює етнонаціональні, соціальні, економічні, екологічні, політичні, конфесійні, цивілізаційно-культурні взаємини і відносини. Духовну складову географічного середовища вже називають **соціокультурним середовищем** [304]. Сучасна соціологія визначає середовище людини і суспільства як систему, складену природними (жива і нежива природа) і суспільними компонентами, зокрема населенням і суспільством у цілому зі всіма соціальними взаєминами і структурами, а також штучний матеріальний і духовний (культурний) світ, створений людиною.

У вітчизняній географії наявні два підходи до змістовного визначення навколишнього середовища. За першим навколишнє середовище характеризують як **природне оточення людини** і часто користуються терміном "навколишнє природне середовище". За другим навколишнє середовище розглядають максимально цілісно й комплексно: умови життєдіяльності суспільства визначає весь **комплекс природно-географічних та соціально-економічних умов**, включаючи і саме населення [309]. Людину оточують завжди інші люди. Людська спільнота – соціум, формує своєрідні взаємини та відношення, що також визначають умови життєдіяльності населення і є обов'язковою складовою навколишнього середовища.

Поняття "навколишнє середовище" є принципово співвідносним таким, що представляє **суб'єкт-об'єктні відношення**: середовище – об'єкт, а суб'єктом виступає населення [322]. Термін "середовище" втрачає зміст, якщо не визначений суб'єкт, до якого воно відноситься. Відтак, у географії позначена вагома методологічна проблема: як розглядати навколишнє середовище – без людини (як суб'єкту) чи з людиною? Переважає цілісний підхід до визначення

предметної області довкілля, розуміння ландшафтної оболонки як соціоприродного середовища, що об'єднує природу, господарство і населення з його виробничою та духовною діяльністю [311]. Зрозуміло, що у галузевих географічних дослідженнях цілком правомірний і компонентний підхід, за яким навколишнє середовище розглядають вузько - як природне, економічне або соціальне [320]. Таким чином, термін "навколишнє середовище" змістовно представляє суб'єкт-об'єктні відношення, в яких середовище виступає об'єктом системи, що формує умови існування та функціонування суб'єкту, а населення є суб'єктом системи (рис. 4.1).

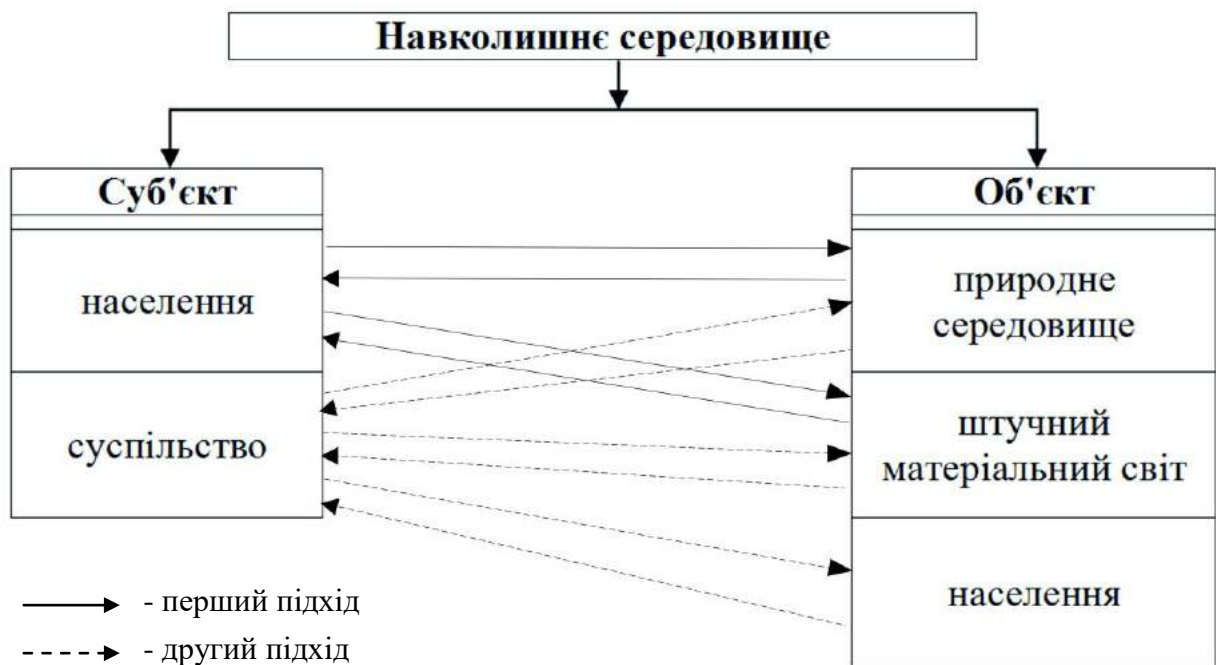


Рис. 4.1. Два підходи до суб'єкт-об'єктного представлення навколишнього середовища (розроблено автором)

Згадаймо за аналогією суб'єкт-об'єктні системи у соціальній екології: людина – суб'єкт, господар "дому", а екологічне середовище – об'єкт, "дім людини". На схемі (рис. 4.1) перший підхід показує населення лише як суб'єкт відношень, а природне середовище та штучний матеріальний світ - його об'єкт. За другим підходом об'єкт охоплює всі складові земної оболонки, зокрема і саме населення, а суб'єктом системи є суспільство (населення).

Географічне середовище зберігає понятійне протиріччя об'єкт-суб'єктних категорій. У буквальному розумінні це поняття *не включає людину* – "соціальне середовище", і до складу середовища відносить лише природу та штучний матеріальний світ, створений людиною. Термін "довкілля" такого понятійного обмеження вже не має. У багатьох випадках довкілля розглядають і оцінюють за повним переліком всіх компонентів ландшафтної оболонки, включаючи і населення. Наприклад, географи вивчають передумови і чинники розвитку рекреаційно-туристичної діяльності у даному регіоні. Поряд з рекреаційно-туристичними ресурсами – природно-географічними та історико-культурними, необхідно оцінити і довкілля щодо більшої-меншої сприятливості для туризму та рекреації. Стає необхідним враховувати як чинники рекреаційно-туристичної діяльності і природні ландшафти, і сферу обслуговування, і рівень господарського освоєння території, і саме населення з його традиціями і менталітетом гостинності та культури. Ще один приклад. Географи досліджують якість життя населення за природними умовами і ресурсами, наявною інфраструктурою, видами господарської діяльності. Необхідно також проаналізувати наявне населення та його розселення як чинник, що визначає якість життя. За компонентним складом ландшафтної оболонки такий підхід представляє наступна схема (рис. 4.2):

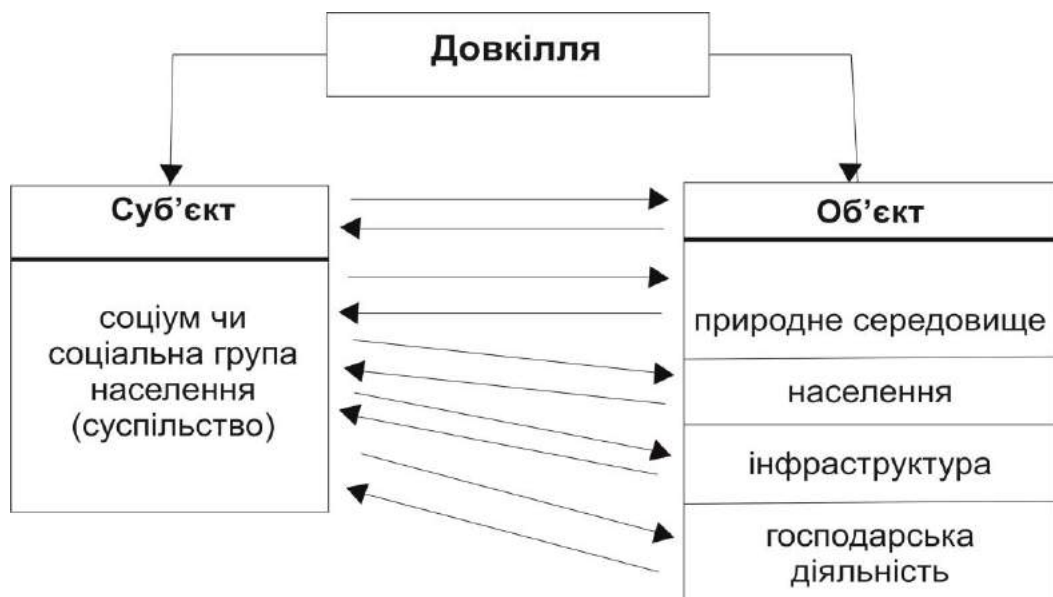


Рис. 4.2. Суб'єкт-об'єктне представлення довкілля (розроблено автором)

І в цьому разі суб'єкт-об'єктна формалізація представляє навколишнє середовище (довкілля) за його компонентно-геосферним складом найбільш повно й комплексно. Середовище життєдіяльності людства, його довкілля формують всі складові ландшафтної оболонки: і природно-географічні, і соціально-економічні. До того ж така формалізація поєднує компонентну оцінку довкілля за його складовими з інтегральною оцінкою середовища.

Концепція довкілля формувалась від базових понять "географічного середовища", "природного середовища", "навколишнього середовища" співставно з загальною тенденцією ускладнення будови та геопросторової організації оболонки Землі [307]. **Довкілля** - нове поняття у географічній науці, що представляє земну оболонку як навколишнє середовище у її відношенні до життєдіяльності суспільства. Науковці розглядають довкілля як фрагмент ландшафтної оболонки Землі і поширюють на нього такі вихідні постулати:

- біосфера відіграє роль природного «мега-довкілля» по відношенню до всього населення і світового господарства;
- довкілля являє собою фрагмент ландшафтної оболонки Землі, що містить всі її компоненти і потребує комплексних географічних досліджень;
- географи розглядають довкілля як простір взаємодії природи і суспільства;
- довкілля – арена життєдіяльності суспільства, розселення населення, розміщення всіх видів його господарської і духовної діяльності;
- головною складовою довкілля виступає природне середовище, що визначає природні умови і ресурси території, її потенціал для розселення населення та його господарської і духовної діяльності; інші складові формують свої «компонентні довкілля» - соціальне середовище, економічне середовище, духовне середовище, політичне середовище та ін.;
- довкілля – один із головних чинників, що визначають якість життя населення і умови його життєдіяльності;
- склад і якісну характеристику довкілля характеризує територіальне поєднання головних компонентів ландшафтної оболонки Землі – природного середовища, населення з його господарською та духовною діяльністю,

- штучного матеріального світу, створеного людиною;
- на довкілля поширюються принципи територіальної організації ландшафтної оболонки, і його простір підлягає ландшафтному, розселенському (екістичному) та соціально-економічному територіальному плануванню;
 - головним напрямком у геопросторовій організації довкілля виступає екологічний імператив (моральний закон);
 - довкілля може розглядатися як фрагмент ландшафтної оболонки, як територіальний географічний комплекс (геокомплекс), як територіальна географічна система (геосистема), як планувальний регіон або район.

На рис. 4.3 представлена концептуально – понятійна система «довкілля», що охоплює дві підсистеми. Перша показує базові складові ландшафтної оболонки Землі та їх назви, друга – типологічну систематику компонентних середовищ суспільства, що поєднано формують довкілля.

Географічну основу довкілля становить ландшафтна оболонка Землі [312]. Її складові поділені на два блоки – природно-географічний і соціально-економічний, відповідно до двох головних гілок географічної науки – географії фізичної та географії суспільної. До *природно-географічних складових ландшафтної оболонки* віднесені: природні ландшафти і природні вгіддя; агроландшафти та сільськогосподарські землі, що значною мірою зберігають природно-географічні особливості та характеристики; територіальні природоохоронні системи – природно-заповідний фонд (ПЗФ) та екологічні мережі. Природне середовище включає територію як специфічний всезагальний і безальтернативний географічний ресурс, а також земельний фонд в цілому з його різноманітним господарським використанням.

До *соціально – економічних складових ландшафтної оболонки* віднесені системи природокористування, зокрема – землекористування, населення і територіальні системи розселення, територіальні системи виробничої інфраструктури (мережі транспортного сполучення і комунікацій, системи енерго-, водо-, газо-, теплопостачання), інфраструктурні об'єкти, системи та комплекси. Соціально-економічні складові ландшафтної оболонки представлені



Рис. 4.3. Концептуально – понятійна система «довкілля» (розроблено автором)

також об'єктами і системами соціальної інфраструктури матеріального і духовного виробництва, обслуговування, відпочинку та рекреації. Важливою географічною складовою довкілля виступають форми територіальної

організації життєдіяльності суспільства: міста і сільські поселення, різні типи планувальної організації сільських (руральних) та урбанізованих осередків.

Географічні оцінки довкілля як навколишнього середовища суспільства мають багато різних аспектів і напрямків, які можуть бути компонентно-галузевими, комплексними (інтегративними) чи загальними (інтегральними) [322]. У нашій схемі (рис. 4.3) використана систематика Н.Ф. Реймерса (1990) [251], за якою середовище людини поділене на чотири взаємопов'язаних компоненти: 1) природне середовище; 2) середовище, породжене агротехнікою – «друга природа»; 3) «квазіприродне середовище» – штучний матеріальний світ, створений людиною; 4) соціальне середовище.

Концепція довкілля у вітчизняній науці набуває загальнонаукового статусу. Представники різних наук – географії, біології, екології, соціології, валеології, суспільствознавства, історії, управління, розглядають проблему навколишнього середовища життєдіяльності суспільства як міждисциплінарний науковий напрям [322]. І у його розробленні географія має істотні переваги, оскільки вона – єдина серед наук, охоплює своєю предметною областю і природу, і населення, і соціальне середовище.

У новітній **концепції середовищезнавства** (М.А. Голубець, 2014) йдеться про формування нового міждисциплінарного напрямку, що вивчатиме різні аспекти взаємодії населення і суспільства з його природним, соціальним і господарським оточенням – навколишнім середовищем. Середовищезнавство визначене як прикладна міждисциплінарна галузь знань "про збереження сприятливих еколого-соціально-економічних параметрів довкілля, розумне використання його природних і соціально-економічних ресурсів, прогнозування його змін, а також управління геосоціосистемними процесами, що протікають в межах довкілля" [58, с.3]. У цій дефініції заслуговують на увагу два моменти: автор розглядає довкілля як інтегровану геосферу, що поєднує природні та соціально – економічні складові земної оболонки (згадаймо традиційне "навколишнє природне середовище!"); підкреслений якісно новий зміст ландшафтної оболонки, в межах якої вже протікають геосоціосистемні процеси

(у географів – концепція соціогеосистем).

У сучасній рекреаційній географії та туризмознавстві все більш очевидною стає проблема термінування об'єктів рекреаційної оцінки. Характеристики і показники оцінки рекреаційних умов і ресурсів традиційно встановлюють для окремих туристичних об'єктів та рекреаційних територій. Стає більш помітною відсутність фахового терміну для позначення таких об'єктів. Як приклад: визначаємо рекреаційну цінність *сукупності (чи комплексу)* умов і ресурсів РТД... - далі йде назва об'єкту чи ділянки. Замість традиційної і недостатньо фахової назви предмету оцінювання необхідно вводити її загальне позначення - термін.

Згадаймо становлення екології, де оцінюють *навколишнє середовище* (нім. Umwelt), а не сукупність умов життєдіяльності організмів. Згадаймо концепцію дестинацій, що оцінює сукупність умов і ресурсів туристичної діяльності і термінує її як *туристичну дестинацію*. Приходить час термінувати всю множину умов і ресурсів РТД фаховим поняттям **рекреаційне середовище**. З введенням цього терміну оцінці підлягають вже не традиційні розлогі за переліком сукупності рекреаційних умов і ресурсів, а фахові об'єкти - рекреаційні середовища різних типів і масштабів.

На таких методологічних засадах розроблена *концепція рекреаційного середовища*. Коротко представимо її цільові настанови. Комплексний зміст середовища географи розуміли здавна. **Географічне середовище** у відомих школах географії - німецькій (Фрідріх Ратцель) та французькій (Жак Елізе Реклю, Поль Відаль де ла Блаш, Жан Брюн) поєднувало всі тогочасні складові земної оболонки - природні, культурно-історичні, соціально-економічні, політико-адміністративні. У вітчизняній географії та екології середовище представляли як комплексне поняття, до складу якого входили його компонентні середовища: 1) природне середовище; 2) агротехнічне середовище - "друга природа"; 3) штучний матеріальний світ, створений людиною - "квазіприрода"; 4) соціальне середовище [251]. За сучасними поглядами перелік компонентних середовищ помітно ускладнився: з'являються потреби і запити

на вивчення нових компонентних середовищ - техногенного, науково-технічного, інформаційного, політичного, рекреаційного, екологічного.

Понятійно-термінологічна система "рекреаційне середовище" представлена на рис. 4.4.

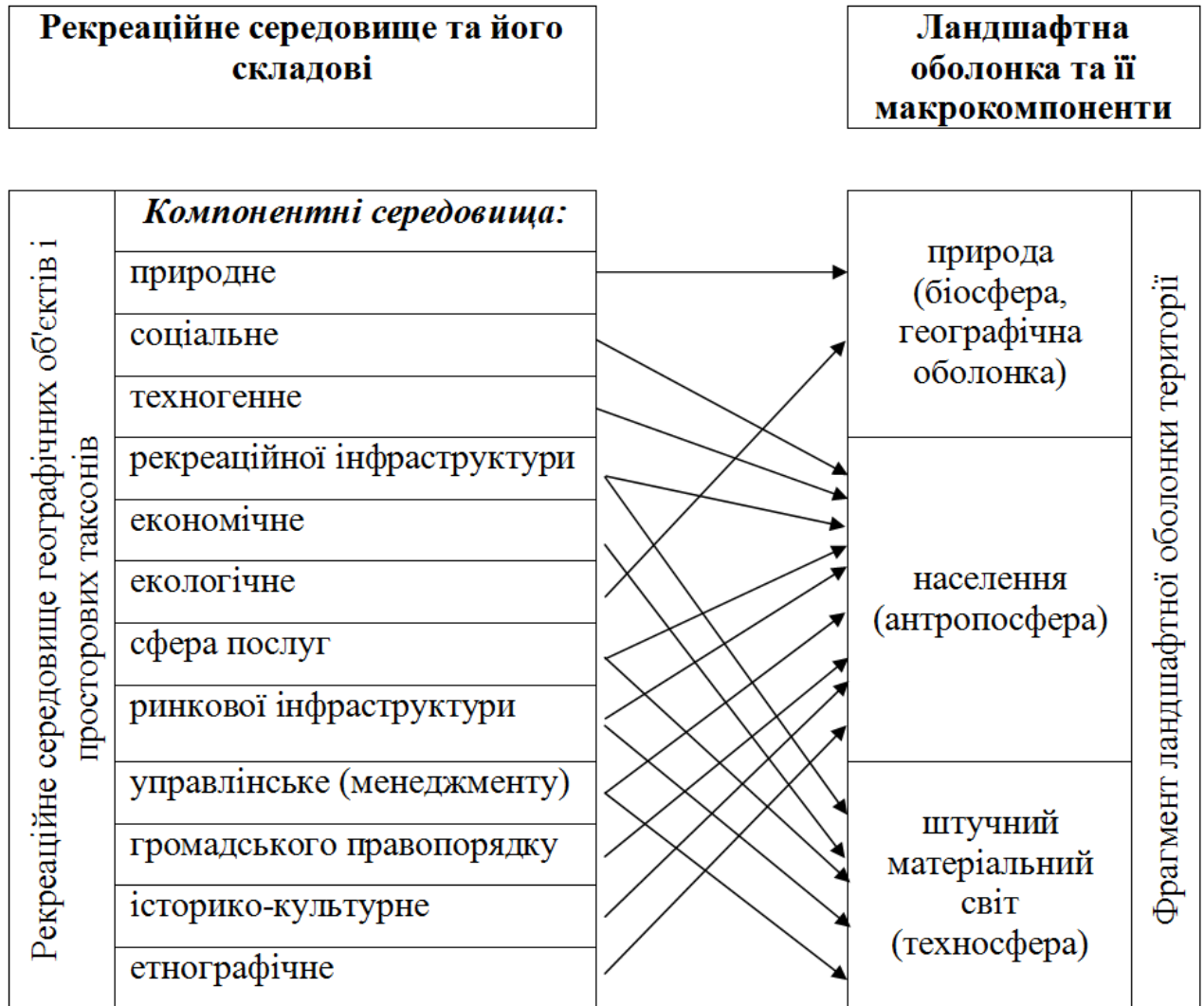


Рис. 4.4. Понятійно-термінологічна система "рекреаційне середовище"
(розроблено автором)

На ній рекреаційне середовище показане як комплексне поняття, складене численними компонентними середовищами. Другу половину цієї схеми становить ландшафтна оболонка (її фрагмент), поділена на макрокомпоненти - природа, населення, штучний матеріальний світ (техносфера). Відповідність між компонентними характеристиками рекреаційних середовищ та складовими

ландшафтної оболонки позначена стрілками.

Представлена схема структурування рекреаційного середовища показує два напрями його характеристики та оцінки. За першим розглядають рекреаційне середовище в цілому як інтегровану ресурсну характеристику відповідного географічного об'єкту чи територіального таксону, за другим - такі характеристики і оцінки розробляють окремо для його складових - компонентних середовищ. Окремими напрямками ресурсної оцінки рекреаційного середовища можуть бути природне середовище, соціальне середовище, антропогенне середовище, техногенне середовище та ін.

Прокоментуємо цільові настанови оцінки потенціалів РТД для окремих різновидів компонентних складових рекреаційних середовищ (рис. 4.4.).

Природні компоненти рекреаційного середовища необхідно характеризувати за наявними природними умовами та природними ресурсами, що забезпечують рекреаційно-туристичну діяльність. Переважна більшість природно-географічних рекреаційних ресурсів має відповідні кількісні характеристики і показники. Цільова настанова ресурсної оцінки природного середовища - визначити, які види і форми РТД і в яких обсягах воно спроможне забезпечити. Така характеристика ресурсного потенціалу важлива і потрібна. Разом з тим слід пам'ятати, що вона лишається складовою, однією з багатьох інших компонентних оцінок рекреаційного середовища, інтегральна оцінка РТП якого потребує повного врахування всіх компонентних характеристик і оцінок. У наш час ведуться проектні розробки з впорядкування природного середовища країни та її регіонів. Вже сформований природно-заповідний фонд (ПЗФ), що являє собою систему організацію природоохоронних територій різних типів і просторових масштабів. Розпочато формування природних каркасів екологічної безпеки територій - національної та регіональних (обласних) екологічних мереж. Ділянки ПЗФ та фрагменти екологічних мереж являють собою цінні якісні ресурсні об'єкти рекреаційних середовищ і повинні докладно розглядатися та оцінюватися саме як такі.

Соціальні складові рекреаційного середовища поєднують два головних

напрямки своєї ресурсної оцінки. По-перше, населення формує потоки рекреантів і туристів, обсяги і склад яких зумовлені якістю життя населення та рівнем його економічного добробуту. По-друге, населення приймає і обслуговує в'їзних туристів і рекреантів і формує свій національний і регіональний "рівень гостинності" залежно від відповідної професійної підготовки населення, якості обслуговування рекреантів і туристів. Слід пам'ятати, що характеристики і оцінки антропогенного середовища представляють лише одну складову ресурсного потенціалу території, і для комплексної його оцінки потребують врахування всіх інших комплексних оцінок. Важливою складовою формування рекреаційного середовища є характер розселення населення, просторовий розподіл міського і сільського соціумів, особливості планування і забудови міст і сільських соціумів, особливості планування і забудови міст і сільських поселень, утворення міських агломерацій і мегалополісів (які називають "мегаполісами"), урбанізованих ареалів і приміських зон.

Історико-культурні компоненти середовища представлені пам'ятками та артефактами, що характеризують історію краю та особливості її господарського освоєння та цивілізаційного зростання. На відміну від природних рекреаційних благ історико-культурні компоненти РТП у переважній більшості позбавлені натуральних і фізичних характеристик і показників. Разом з тим вони зберігають високу пізнавальну цінність і впорядковуються за їх історико-культурною вагою на глобальні (міжнародні), національні та локальні рівні. У РТД поширені "мобільні" варіанти і схеми показу культурних артефактів і пам'яток у формі різноманітних виставок, презентацій та фестивалів. Історико-культурне середовище характеризує історико-географічні особливості великих територій - регіонів. Історико-географічні регіони України - Поліський, Подільський, Карпатський, Наддніпрянський, Слобожанський, Донецький, Центральнo-Український, Причорноморський, Кримський, освоювались і заселялись у різні історичні епохи, мають значні відмінності у природно-ресурсних умовах, розселенні, спеціалізації господарської діяльності, у

напрямах і традиціях духовної діяльності і культури. Ресурсна характеристика ролі і значення культурно-історичного середовища являє собою важливу складову загального потенціалу РТД регіонів. Це один з головних чинників регіоналізації країни, розроблення та реалізації сучасної державної регіональної політики. децентралізації системи державного управління.

Етнографічне середовище характеризує рекреаційні ресурси за етнічними особливостями матеріальної та духовної культури населення, природокористування, розселення, політико-адміністративної організації.

Україна вирізняється поліетнічним різноманіттям і має високий ресурсний етнографічний потенціал. Етнографічні рекреаційні ресурси мають повсюдне поширення, але значної концентрації сягають у Карпатському регіоні, Українському Причорномор'ї та прикордонних регіонах країни. Необхідно розглядати етнографічні ресурси у контексті сучасної національної політики та світових тенденцій розвитку етнографічного туризму. І у цій ситуації слід пам'ятати, що етнографічне середовище - це лише одна складова (своєрідна і особлива) загального ресурсного потенціалу рекреаційного середовища.

Етнографічні середовища представляють етнокультурну своєрідність різних національних соціумів і являють собою потужний ресурс РТД. Йдеться про особливості заселення та господарського освоєння територій різними етносами, про етнонаціональні системи природокористування, розселення, господарської діяльності. Своєрідною складовою РТП виступає етнонаціональна культура, що знаходить свій вираз у конкретній і громадсько-політичній організації етносу у національних традиціях і нормах, у національній культурі і життєдіяльності.

Штучний матеріальний світ, створений людиною, а також так звані *антропогенні ландшафти* - природні комплекси, видозмінені господарською діяльністю, називають *техногенним середовищем*. У складі рекреаційного середовища його техногенні складові представлені господарськими об'єктами - промисловими, агропромисловими, транспортно-логістичними, інженерно-

технічними, індустріальними комплексами, агротехнічними ландшафтами. Об'єкти, комплекси та ландшафти техногенного середовища можуть розглядатися як соціально-економічні рекреаційні ресурси і підлягати відповідній оцінці. Складові техногенних середовищ розглядають також як чинники (умови) РТД і аналізують їхній вплив на формування загального рекреаційного потенціалу території співставно з природними та антропогенними середовищами.

Економічне середовище представляє загальне господарське освоєння території, її використання для різних соціально-економічних потреб та відповідне функціональне зонування. Ресурсні характеристики економічного середовища залежать від його господарської спеціалізації, поєднання певних галузей і видів економічної діяльності, технологічного рівня окремих галузей і видів господарської діяльності. Економічне середовище формує рекреаційну інфраструктуру, виробляє товарну продукцію для рекреаційно-туристичної діяльності. Територіальна організація господарства, функціональне зонування території за видами економічної діяльності створюють кращі-гірші передумови для формування і розвитку РТД. Набувають поширення сучасні напрями впорядкування економічного середовища методами ландшафтного планування та планування територій. Ресурсна оцінка економічного середовища - складова загальної оцінки рекреаційного потенціалу території.

Важливою складовою рекреаційного середовища виступає інфраструктурна забезпеченість РТД, яку називають рекреаційною інфраструктурою і яка формує *середовище рекреаційної інфраструктури*. Вона охоплює заклади і об'єкти РТД, системи розміщення, харчування та побутового обслуговування рекреантів і туристів, транспортне та інформаційно-комунікаційне їх обслуговування, інженерно-технічні комплекси розваг і спортивного оздоровлення, комплекси медично-оздоровчих послуг, заклади творчого, науково-технічного та ділового спілкування тощо. Рівень розвитку рекреаційної інфраструктури - одна з головних характеристик рекреаційного потенціалу міст та регіонів. Його використовують і як окремий ресурсний

показник можливостей розвитку РТД, і як одну з оцінок загального рекреаційного потенціалу території. Статистика світового туризму засвідчує неспинне зростання частки "техногенних" рекреаційних ресурсів порівняно з традиційними природними та історико-культурними.

Екологічне середовище як складова загального ресурсно-рекреаційного потенціалу характеризує більшу-меншу сприятливість території для РТД в залежності від її соціально-екологічних оцінок. Для території України і для окремих регіонів розроблені карти екологічних ситуацій довкілля в залежності від його антропогенно-техногенного навантаження та рівня забруднення. Звичайно екологічну ситуацію розглядають як одну з головних умов здійснення РТД і оцінюють її вплив на РТД за екологічними обмеженнями відпочинку та оздоровлення рекреантів і туристів. Вже згадувались сучасні напрями державної та регіональної екологічної політики, пов'язані з формуванням ПЗФ, конструюванням екологічних мереж, що виконують функції природних каркасів екологічної безпеки країн і регіонів, впорядкування середовища методами ландшафтного планування та геопланування - планування територій. Оцінки екологічного середовища повинні включати внески зазначених напрямів у формування його рекреаційного потенціалу.

Сфера послуг як складова рекреаційного середовища наявна і позначена у багатьох його компонентних різновидах. Рівень і якість обслуговування рекреантів і туристів багато в чому визначають рекреаційний потенціал території. Сучасна сфера обслуговування охоплює величезну кількість послуг, перелік яких неспинно зростає. У РТД поєднуються послуги фахові, що обслуговують контингент рекреантів і туристів, і послуги загальні, що формують зручне рекреаційне середовище. Нагадаємо, що сферу послуг радянського минулого вважали "невиробничою сферою" (ця її назва певною мірою ще зберігається у наш час) і фінансували "за остаточним принципом", як менш важливу і другорядну. Нагадаємо також, що в світі відбулась *революція послуг*, яка докорінно змінила структуру і пріоритети економіки і зробила сферу послуг лідером цивілізаційного розвитку.

В умовах формування ринкової економіки необхідно розглядати рівень сформованості ринкової інфраструктури як складову рекреаційного потенціалу, яка формує *середовище ринкової інфраструктури*. Йдеться про організаційне, технологічне, кредитно-фінансове, лізингове, страхове, маркетингове обслуговування підприємства у сфері РТД. У нашій країні відбувається непростий перехід від державних і профспілкових форм власності на основні засоби і майно РТД до приватно-корпоративних. Вітчизняна практика підприємницького обслуговування туризму і рекреації ще перебуває у стадії формування. Підприємницький менеджмент поширений лише у туризмі та комерційній рекреації (санаторно-курортне господарство, бази відпочинку, спортивні та дитячі табори та ін.). Більша частина рекреаційної діяльності населення, зокрема побутова та масова неорганізована рекреація, ще залишаються поза сферою підприємництва і не мають відповідної ринкової інфраструктури. В оцінках рівнів сформованості ринкової інфраструктури як чинника рекреаційного потенціалу слід акцентувати зазначену асиметрію: якою мірою у місті, у регіоні розвинена інфраструктура підприємництва, і зокрема ринкова інфраструктура побутової та масової неорганізованої (некомерційної) рекреації.

Середовище рекреаційного менеджменту - це відносно нова складова загального рекреаційного потенціалу території чи окремих адміністративно-територіальних об'єктів та одиниць. Ще донедавна органів і структур управління РТД у нас не було взагалі. Безпосередніми виробниками туристичного продукту (турпродукту) та його реалізаторами виступають туроператори (більш потужні фірми) та турагенти. Кількість таких виробничих одиниць безпосередньо пов'язана з обсягами РТД. Другий "поверх" рекреаційного менеджменту представляють регіональні органи управління рекреацією і туризмом, третій - державні структури. На даний час загальний рівень сформованості системи рекреаційно-туристичного менеджменту лишається вкрай недостатнім. Його слід розширювати - за функціями і повноваженнями, і поглиблювати - за рахунок прискореного розвитку

маркетингового обслуговування РТД. За таких умов ресурсної оцінки потребує саме рівень сформованості рекреаційного менеджменту, що визначає загальний рекреаційний потенціал регіону, міста, курортного району, зони масового відпочинку.

Важливою складовою рекреаційного середовища є забезпечення правопорядку та громадської безпеки рекреантів і туристів. У загальній понятійно-термінологічній системі це *середовище правопорядку*. Рівень громадської безпеки рекреантів і туристів розглядають як вагомий чинник розвитку РТД.

Узагальнимо наведений огляд концепції рекреаційного середовища. Традиційну сукупність (комплекс, множину та ін.) ресурсів, умов і чинників, що визначають рекреаційний потенціал територій і адміністративно-територіальних об'єктів, ми термінуємо (називаємо) **рекреаційним середовищем**: рекреаційне середовище регіону; рекреаційне середовище міста; рекреаційне середовище курорту; рекреаційне середовище зони масового відпочинку та ін.

Рекреаційне середовище комплексно (інтегровано) представляє рекреаційний потенціал територій та адміністративно-територіальних об'єктів за усією сукупністю наявних рекреаційних ресурсів, умов і чинників рекреаційної діяльності, загальної соціально-економічної та природно-географічної ситуації. Концепція рекреаційного середовища поєднує різні напрями і підходи до оцінки рекреаційного потенціалу:

- *інтегрований* - за яким оцінюють загальний рекреаційний потенціал за всією сукупністю його складових;
- *комплексний (вибірковий)* - за типовими та характерними поєднаннями певних різновидів рекреаційних ресурсів і умов для різних видів РТД;
- *компонентний (галузевий)* - за яким характеризують і оцінюють ресурсний потенціал окремих компонентних середовищ

У рекреаційній географії термін "рекреаційне середовище" подекуди вже вживаний, щоправда, фрагментарно. Статусу наукового поняття він ще не має.

Введення та розроблення нового поняття *географічне середовище* потребує відповідного методологічного обґрунтування.

Актуальним напрямом сучасного туризмознавства та рекреаційної географії виступає оцінка *рекреаційно-туристичного потенціалу* (РТП) об'єктів РТД. Огляд відповідних розробок [72, 145, 161, 179, 208, 236, 260, 261, 289, 342] засвідчує відсутність спеціального (фахового) терміну для позначення об'єктів такої оцінки. Дослідники розглядають *сукупності рекреаційних умов і рекреаційних ресурсів*, що формують РТП. Такі сукупності називають також *множинами, групами, комплексами, комбінаціями, кластерами*, без загального термінування об'єктів оцінки РТП. На даному етапі набуває поширення концепція туристичних кластерів, запропонована Н.Лейпером [405], за якою сукупність умов і ресурсів, що формують туристичний потенціал регіону названо *дестинаціями*. Але це лише перший крок у термінуванні об'єктів оцінки РТП, до того ж крок обмежений, оскільки стосується лише туристичної діяльності. Подібне поняття необхідно розробляти і для всієї рекреаційно-туристичної діяльності.

По-друге, поняття **рекреаційне середовище** орієнтоване на застосування для оцінки РТП системного підходу, системної формалізації. Традиційне представлення РТП як сукупності рекреаційних умов і рекреаційних ресурсів орієнтоване на сумативне визначення загального потенціалу: загальний РТП різних об'єктів РТД розглядають як суму його складових оцінок. Системна формалізація представляє інтегральний потенціал середовища як результат системної взаємодії його елементів, що формує якісно нову - *інтегральну оцінку* РТП. Це так званий *ефект емерджентності системи*: елементи, об'єднані в систему, формують її нову якість, якої позбавлені нарізно всі її складові. За таким підходом РТП являє собою якісно нову ресурсну характеристику рекреаційного середовища, результат системної взаємодії всіх його рекреаційних умов і рекреаційних ресурсів.

По-третє, рекреаційне середовище позначає геопросторовий аспект дослідження РТП: розглядають не просту "сукупність умов і ресурсів"

безвідносно до території, а *ресурсну функцію середовища, прив'язану до географічного простору*. Нагадаємо, що за визначенням "географічне середовище" – фрагмент ландшафтної оболонки, частина земного простору. А рекреаційне середовище являє собою різновид географічного середовища.

По-четверте, середовищний підхід до оцінки РТП порівняно з традиційними компонентними та функціональними оцінками РТП має значно більш широку операційність та практичну застосовуваність. Потенціал рекреаційних середовищ можна розглядати диференційовано, за його складовими - компонентними та функціональними оцінками, а також інтегровано - за оцінками РТП як цілісної (емерджентної) рекреаційної якості середовища.

У рекреаційній географії та туризмознавстві поширені *проміжні (перехідні) оцінки РТП* за характерними і типовими поєднаннями рекреаційних умов і рекреаційних ресурсів. Концепція рекреаційних середовищ має відповідні методологічні принципи та методичні підходи до оцінки об'єктів РТД за характерними поєднаннями і комбінаціями рекреаційних умов та рекреаційних ресурсів. Перспективним напрямком оцінки РТП є *мінімізація рекреаційних середовищ* за характерними і найбільш поширеними поєднаннями рекреаційних благ та наступним розробленням методологічних принципів та методичних алгоритмів їх оцінки.

Концепція рекреаційних середовищ змістовно доповнює і розширює традиційні напрями аналізу та оцінки РТП. Поряд з можливістю оцінок у формуванні окремих компонентних та функціональних його складових стає можливою характеристика участі у його створенні компонентних середовищ - природного, соціального, техногенного, агроландшафтного, екологічного та ін. Зрозуміло, що для різних типів рекреаційних середовищ розподіл таких оцінок буде різним, а це додаткові предметні можливості для подальшого розроблення складної та багатоаспектної проблеми оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу об'єктів РТД.

Показово, що зазначена тенденція предметної трансформації РТП доволі

чітко позначена у методологічних розробках вітчизняних дослідників РТД. За визначенням О.О. Бейдика [25, с. 78], рекреаційне середовище являє собою "сукупність природних, технічних і соціальних об'єктів, процесів і явищ, серед яких відбувається рекреаційна діяльність". Трохи пізніше Л.А. Савранчук і В.Г. Явкін [260, с. 81] визначають рекреаційне середовище як "результат взаємодії, взаємопроникнення та взаємодоповнення трьох комплексних чинників - ресурсів, утворень, діяльності". В обох дефініціях наголошена комплексність рекреаційного середовища. Але у першому визначенні вона статична - "сукупність" складових, "серед яких відбувається рекреаційна діяльність". За другим підходом рекреаційне середовище вже не "сукупність" об'єктів, явищ і процесів, а системна взаємодія його компонентів, що своїми зв'язками формують і забезпечують рекреаційну діяльність, її функціонування. Перший підхід має ознаки механічної суми складових, яку традиційно називають "сукупністю". У другому наявні ознаки системної формалізації, за якою елементи системи формують якісно нову інтегральну властивість системи - рекреаційну діяльність. Наведені приклади стверджують пошуковий і певною мірою постановочний характер подальшого розроблення поняття рекреаційне середовище.

Підкреслимо методологічний потенціал нового поняття **рекреаційне середовище** співставно з попереднім терміном "сукупність рекреаційних умов і рекреаційних ресурсів". Сукупністю позначають просту множину, групу вихідних характеристик і показників, орієнтовану на загальне, сумарне їх представлення. Середовище за його дефініцією представляє цілісну, інтегральну характеристику (і оцінку) сукупності його складових. За системною формалізацією середовище являє собою якісно нову (не сумарну) характеристику, що її формують елементи системи як результат системної взаємодії. Інтегральна характеристика рекреаційного середовища не може бути представлена простою сумою його складових показників: це ефект емерджентності системи – головний постулат системного підходу. Середовище у географічних дослідженнях – це географічний простір: посилюється

просторовий аспект оцінки РТП.

4.2. Середовищний підхід – новий напрям систематики рекреаційно-туристичного потенціалу

Оцінки рекреаційних умов і ресурсів - один з головних аспектів сучасної рекреаційної географії та туризмознавства. Огляд численних розробок цього напрямку [26, 38, 50, 78, 151, 166, 197, 262, 264, 269, 351, 390, 394, 424] засвідчує його різноплановість та складність. По-перше, розрізняють інтегровані підходи, за якими визначають загальну цінність рекреаційних умов і ресурсів, і такий напрям розробники термінують **рекреаційно-туристичним потенціалом** (РТП). По-друге, дослідники обґрунтовують різноманітні складові оцінки РТП - компонентні, функціональні. **Компонентні оцінки** характеризують внесок окремих компонентів - природних, історико-культурних, соціально-економічних, у формування загального РТП. **Функціональні оцінки** РТП показують його можливості щодо різних видів і форм рекреаційно-туристичної діяльності (РТД) - туризм, курортне господарство, масова неорганізована рекреація, побутова рекреація. Таким чином, окреслені два головних напрями оцінювання РТП - компонентний і функціональний, які користуються і загальними (інтегральними), і диференційованими (компонентними, галузевими) оцінками рекреаційних умов і ресурсів (рис. 4.5). Поряд з зазначеними традиційними підходами необхідно акцентувати ще один напрям оцінки РТП. У практичних розробках рекреаційно-туристичного потенціалу як правило характеризують не всю сукупність умов і ресурсів, що визначають його теоретичні обсяги, а конкретну – характерну для даного об'єкту РТД та найбільш поширених видів і форм відпочинку та оздоровлення рекреантів і туристів. Йдеться про *типові поєднання компонентів РТП*, властивих даному об'єкту чи території, а також про характерні комбінації та комплекси РТД, що їх забезпечують наявні ресурси. Спеціалізованого (фахового) терміну для такого напрямку ще нема.

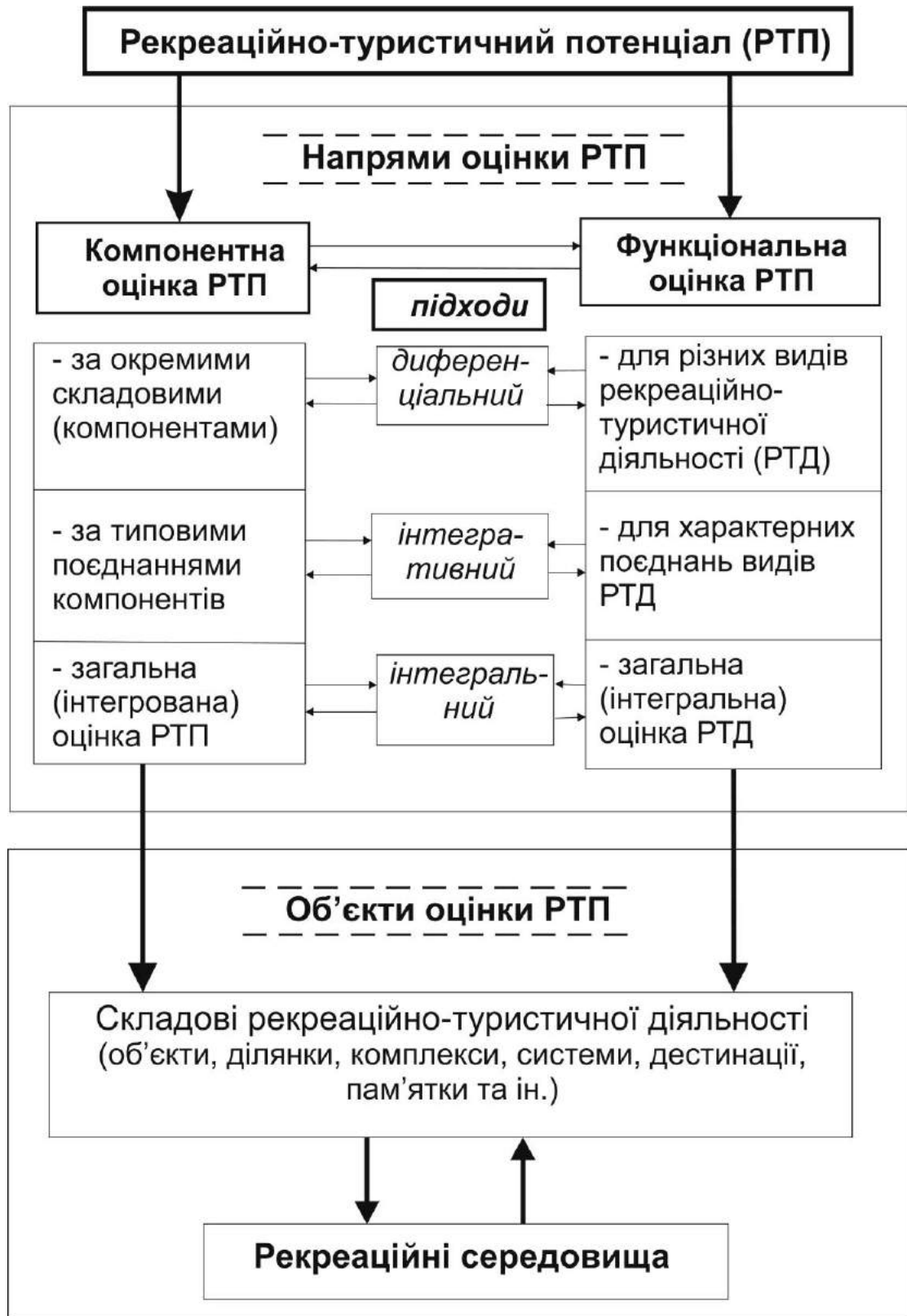


Рис. 4.5. Методологічна схема оцінки РТП (розроблено автором)

Серед методологічних розробок даної роботи згадаємо **концепцію рекреаційних кластерів**, за якою характерні поєднання рекреаційних умов і ресурсів та видів і форм РТД представлені як об'єкти систематики РТП і

терміновані як рекреаційні кластери. Це новий підхід до класифікації рекреаційних благ, і його обговорення буде продовжено. Дослідники розглядають типові і характерні поєднання (комплекси) рекреаційних умов і рекреаційних ресурсів. Попередньо поряд з **диференційованим** та **інтегральним** підходами до оцінки РТП будемо виділяти також і **інтегративний** підхід (рис. 4.5), за яким розглядають характерні і типові комбінації рекреаційних умов і ресурсів

Ще одне методологічне положення - об'єкти оцінки РТП. Наявні теоретичні розробки і прикладні оцінки рекреаційних умов і ресурсів орієнтовані на встановлення РТП для окремих об'єктів рекреації і туризму або ж для певних територіальних (акваторіальних) одиниць - політико-адміністративних, природно-географічних, історико-географічних, соціально-економічних. Наведемо приклади найменування таких розробок: оцінка РТП як сукупності всіх рекреаційних умов і ресурсів Вінницького регіону; оцінка рекреаційних умов і ресурсів міста Ізмаїл; оцінка рекреаційних умов і ресурсів курорту Куяльник; оцінка рекреаційного середовища Кінбурнської коси і т.д. В усіх наведених прикладах об'єкти оцінки РТП різні. Постає проблема позначення загального об'єкту оцінки спеціальним фаховим терміном - *проблема термінування об'єкту оцінки РТП*. У наших розробках [309, 317, 323] об'єкт оцінки названо **рекреаційним середовищем**. Повернімось до наших прикладів з використанням нового терміну: оцінка *рекреаційного середовища* Вінницького регіону; оцінка *рекреаційного середовища* міста Ізмаїл; оцінка *рекреаційного середовища* курорту Куяльник; оцінка РТП *рекреаційного середовища* Кінбурнської коси. Введення такого терміну впорядкує подальше розроблення проблеми РТП за співвідношенням об'єкту і предмету оцінки. Предметні аспекти оцінки РТП достатньо визначені та терміновані: рекреаційно-ресурсна оцінка джерела мінеральної води; оцінка грязьових ресурсів; ресурсний потенціал пляжної зони та ін. Разом з тим загальноприйнятого терміну для позначення об'єкту оцінки практично немає: оцінюють сукупність рекреаційних умов і рекреаційних ресурсів. Пропонується

визначення об'єкту оцінки як **рекреаційного середовища**.

Загальна понятійно-термінологічна ординація зазначених напрямів і оцінок показана на рисунку 4.5. Головними напрямками оцінки РТП є компонентна та функціональна оцінки умов і ресурсів РТД. Нагадаємо, що зазначені підходи вже розглядалися як напрями загальної систематизації рекреаційних благ (табл. 3.1). Тепер розглянемо їх у контексті оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу.

Компонентні оцінки РТП характеризують участь у формуванні ресурсного потенціалу окремих компонентів рекреаційного середовища – природно-географічних, історико-культурних, соціально-економічних. За повнотою охоплення складових вони можуть бути:

- 1) **диференціальними**: оцінюються окремі компонентні характеристики і показники;
- 2) **інтегративними**: оцінки розробляють для типових і характерних поєднань і комбінацій вихідних компонентних показників;
- 3) **інтегральними**: оцінці підлягає загальний РТП.

Подібну систематику мають і *функціональні оцінки РТП*, які можуть бути (рис. 4.5):

- 1) **диференціальними**, якщо показники оцінки РТП визначають для окремих видів і форм РТД;
- 2) **інтегративними**, якщо оцінці підлягають характерні і типові поєднання видів і форм РТД;
- 3) **інтегральними** – оцінці підлягає повний перелік видів і форм РТД, властивих даному об'єкту РТД.

Напрями оцінювання РТП систематизовані також і по відношенню до *об'єктів РТД*. Узагальнено розрізняють два підходи: за першим оцінюють РТП окремих складових РТД – об'єктів, територіальних одиниць (таксонів), комплексів і систем РТД; за другим – визначають загальні оцінки РТП для всієї сукупності об'єктів РТД, що являє собою предмет дослідження. Такі сукупності об'єктів рекреації та туризму ми термінуємо як **рекреаційні середовища**.

Концепція рекреаційних середовищ як пошуковий напрям систематизації та оцінки РТП докладно буде розглядатися далі.

Необхідно зауважити, що у багатьох прикладних розробках поряд з двома зазначеними підходами – оцінкою окремих складових об'єктів та визначенням загального РТП для всієї множини об'єктів РТД, розглядають різноманітні поєднання і комплекси видів і форм РТД, для яких обчислюють відповідні характеристики та оцінки їх ресурсних потенціалів. Цей напрям систематики і оцінки РТП на відміну від класичних ієрархічних підходів, ми термінували як **мережеву класифікацію**. В оцінці рекреаційних умов і рекреаційних ресурсів традиційно позначені два рівні – *диференційний*, за яким оцінюють окремі складові РТП, та *інтегральний*, орієнтований на визначення загального ресурсного потенціалу. Зауважимо відразу, що у практичних розробках вочевидь переважає диференційний підхід, за яким оцінці підлягають окремі компоненти – природні, культурно-історичні, соціально-економічні, що формують загальний РТП. Інтегральні оцінки РТП на даний час зберігають переважно пошуковий характер: дослідники обговорюють теоретико-методологічні принципи таких оцінок та можливості їх методичних реалізацій.

Досвід досліджень рекреаційно-туристичних потенціалів показує, що перехід від окремих компонентних і функціональних оцінок рекреаційних умов і ресурсів до інтегрального виразу РТП, як правило, поступальний і багаторівневий. Вихідні оцінки окремих складових РТП проходять кількаразове групування, узагальнення та інтегрування. У математичних обчисленнях це так звані *ітерації* - послідовне наближення до загального (інтегрального) показника. Процедуру оцінювання РТП за таким підходом, що орієнтований на послідовне зростання рівня узагальнення (інтегрування) його складових оцінок, будемо називати *ітераційною* або *методом оцінних ітерацій*.

Таким чином, між ідивідуальними (компонентними) оцінками рекреаційних умов і ресурсів та їх інтегральним представленням завжди наявні перехідні рівні групування та узагальнення характеристик і показників РТП, які ми називаємо **проміжними** або **інтегративними оцінками**. Ще раз

підкреслимо, що інтегративні (проміжні) оцінки РТП являють собою переходи від окремих покомпонентних характеристик і показників до інтегральних оцінок. З точки зору математичної статистики кількаразове обчислення інтегративних оцінок РТП відповідає обчислювальному алгоритму ітерацій.

Переважає більшість компонентів ресурсного потенціалу має чимало складових характеристик і відповідних оцінок. Більшість характеристик і показників рекреаційних ресурсів мають власне структурування та рубрикацію. Наприклад, погодні умови як складова кліматичних ресурсів систематизовані у 16 класів, об'єднаних у три групи: безморозні погоди (8 класів); погоди з переходом через 0^0 (2 класи); морозні погоди (6 класів). Культурно-історичні рекреаційні ресурси поділяють на матеріальні, склад яких розглядатимемо далі, та духовні (традиції, звички, обряди, вірування, менталітет). Практично у всіх розробках необхідно проінтегрувати такі оцінки і визначити узагальнену ресурсну оцінку компонента в цілому. Методологічне обґрунтування такого підходу достатньо відоме: рекреаційний потенціал теоретично охоплює всю множину ресурсних характеристик, але практично його визначають за *характерними поєднаннями певної групи ресурсів*, що використовуються тим чи іншим різновидом РТД. Таке поєднання називають *комплексом рекреаційних ресурсів*. Завдання рекреаційної географії і туризмології полягає у систематизації комплексів рекреаційних ресурсів співставно з різними природно-географічними та соціально-економічними умовами територій та найбільш поширеними видами РТД.

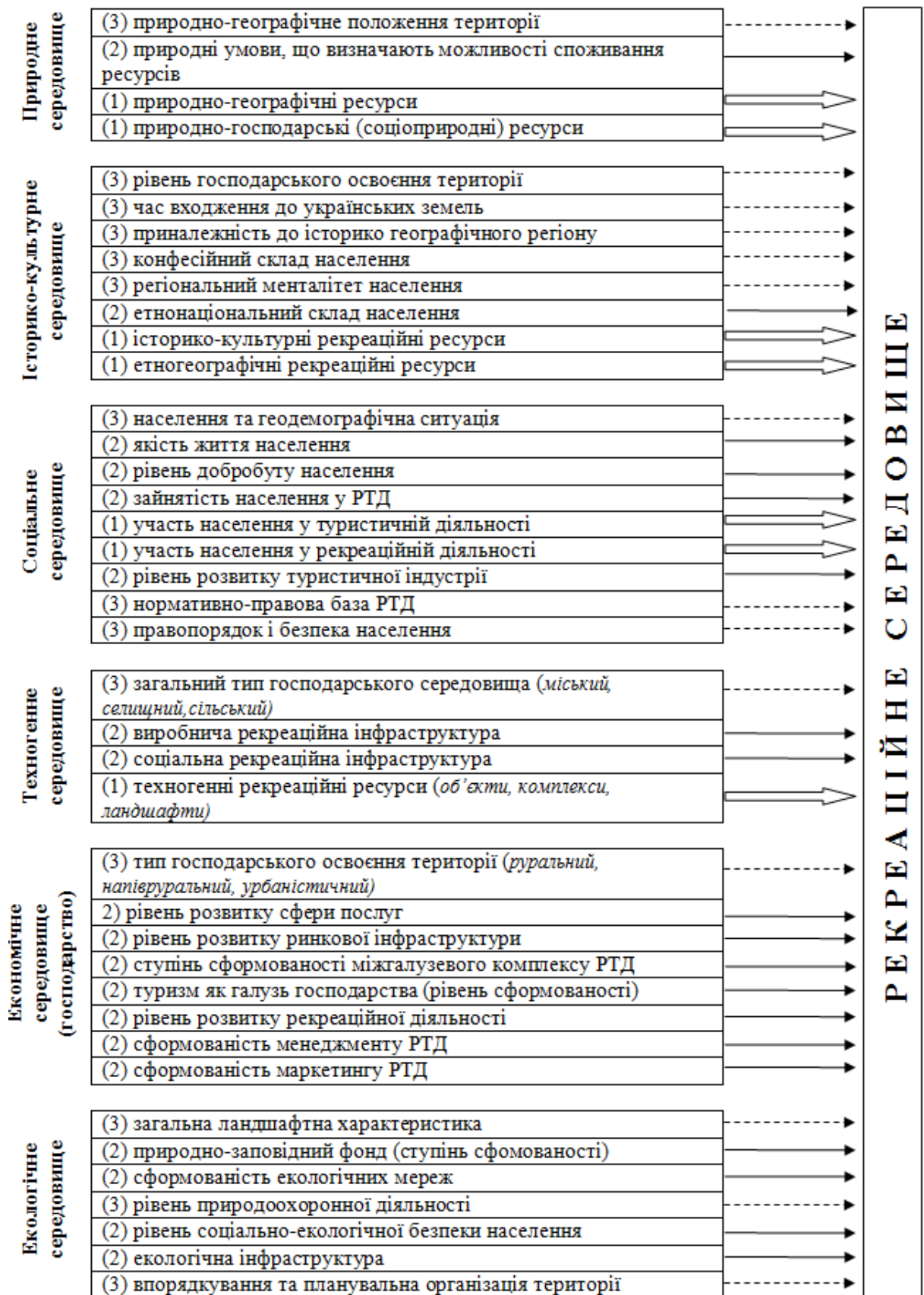
4.3. Структурування та систематика рекреаційних середовищ

Географічне середовище за системною методологією розглядають як складну багатоконпонентну систему, що інтегрує природно-географічні, соціально-економічні та культурно-історичні складові ландшафтної оболонки на певній ділянці, на певному просторі. Такий предметний зміст зберігається і у розробленні нового поняття - **рекреаційного середовища**. За системним

підходом рекреаційне середовище - результат накладання та взаємодії компонентних геосфер земної оболонки - природного середовища (біосфери), населення (антропосфери), виробництва (техносфери), духовної діяльності (культуросфери та сфери знань). Рекреаційне середовище розглядають також як поєднання його складових середовищ - природного, історико-культурного, соціального, економічного, техногенного, екологічного (рис. 4.6). Рекреаційне середовище як різновид географічного середовища зберігає геопросторові та територіальні ознаки. Зазначені характеристики представляють *географічне середовище як об'єкт систематики та оцінки РТП*. Вже зазначалось, що традиційні підходи до РТП як "сукупності рекреаційних умов і ресурсів" таких класифікаційних ознак не мають і повинні орієнтуватись на нове поняття - **рекреаційне середовище**.

Рекреаційне середовище досліджують за його традиційними складовими - рекреаційними ресурсами і рекреаційними умовами. За наведеною схемою (рис. 4.6) умови і ресурси РТД розподілені за головними компонентними складовими географічного середовища. Наведений перелік різновидів рекреаційних середовищ надалі може доповнюватися, розширюватися та деталізуватися.

Поряд з традиційними умовами і ресурсами розглянута також група **чинників (передумов) РТД**, до якої віднесені характеристики рекреаційного середовища "непрямої дії". Йдеться про природно-географічні, історико-культурні та соціально-економічні ознаки, що безпосередньо не впливають на характер РТД, а *опосереднено визначають її більший-менший потенціал і відповідний рівень розвитку*. Такі характеристики рекреаційних середовищ терміновані як **чинники** або **передумови РТД**. Ресурси, умови та чинники (передумови) РТД згруповані за критеріями оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу за такими ознаками: 1) для оцінки ресурсів РТД використовують переважно *кількісні оцінки*; 2) умови РТД порівнюють і оцінюють за *бальними (напівкількісними) і рейтинговими (порядковими) показниками*; 3) чинники (передумови) РТД характеризують і оцінюють *якісними оцінками*. Зрозуміло, що така систематика має орієнтовний і схематичний характер.



РЕКРЕАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

1 - ресурси РТД, 2 - умови РТД, 3 - чинники (передумови) РТД;

критерії оцінки: \Rightarrow - кількісні; \rightarrow - бальні і рейтингові; $----->$ - якісні

Рис. 4.6. Складові концептуально-понятійної системи "рекреаційне середовище" (розроблено автором)

До складу **рекреаційних ресурсів** віднесені природно-географічні, природно-господарські (природно-економічні) та історико-культурні ресурси, а також етногеографічні ресурси рекреаційної діяльності, техногенні рекреаційні ресурси. До рекреаційних ресурсів території необхідно, на наш погляд, відносити потоки туристів і рекреантів, що характеризують загальні обсяги і рівні рекреаційно-туристичної діяльності. Методологічною особливістю показників цієї групи є значне поширення серед них *кількісних та бальних (напівкількісних) ресурсних оцінок*, що їх розробляють фахівці медичної та рекреаційної географії, геоєкології, курортології. Різноманітні й численні оцінки рекреаційних ресурсів наявні у тематичних розробках рекреаційної географії та географічних атласах. Кількісні характеристики рекреаційних та туристичних потоків певною мірою фіксує вітчизняна статистика, а в окремих випадках – спеціалізовані соціологічні обслідування та анкетування.

Другу групу характеристик і показників рекреаційного середовища утворюють **умови рекреаційно-туристичної діяльності**. До її складу віднесені природно-географічні та соціально-економічні складові, що безпосередньо у РТД не споживаються, але вони визначають кращі-гірші умови щодо використання та споживання рекреаційних ресурсів. На відміну від попередньої групи показники і характеристики умов РТД кількісних оцінок щодо їх рекреаційного потенціалу практично не мають. Практика розроблення таких характеристик переважно орієнтована на *бальні (напівкількісні) та рейтингові (порядкові) оцінки*. Для побудови бальних і рейтингових шкал за точки відліків звичайно приймають пересічні для країни (чи групи регіонів) норми відповідних показників.

Умови РТД характеризують і визначають такі показники: природно-географічні властивості; етнонаціональний склад населення; якість життя і добробут населення; зайнятість населення у РТД; рівень розвитку туристичної індустрії; інфраструктура рекреаційної діяльності – виробнича та соціальна; рівень розвитку сфери послуг; ступінь сформованості ринкової інфраструктури; рівень сформованості міжгалузевого комплексу (кластеру) РТД; рівень

розвитку туризму як галузі господарства; рекреаційна активність і діяльність населення; рівень розвитку маркетингу і менеджменту РТД; сформованість ПЗФ території – кількісна та якісна; рівень соціально-екологічної безпеки населення; сформованість природоохоронної та екологічної інфраструктури.

Необхідно характеризувати ще одну групу рекреаційних умов, які ще не задіяні у РТД, а визначають потенційні можливості середовища в її подальшому розвитку. Іншими словами рекреаційні умови необхідно розглядати за двома напрямками: 1) рекреаційні умови, що вже використовуються у РТД - **актуалізовані умови**; 2) рекреаційні умови, які ще не використовуються і являють собою потенційний ресурс - **потенційні умови**. Як бачимо, традиційний поділ РТП на умови і ресурси вже потребує свого подальшого розвитку і розроблення додаткових понять.

До третьої групи віднесені характеристики і показники рекреаційного середовища, що визначають його потенційні можливості щодо формування та розвитку РТД, - **чинники (передумови) РТД**. До цієї групи включені природно-географічне положення території та рівень її господарського освоєння. Передумови (чинники), що визначають можливості функціонування та розвитку РТД, представлені також численними історико-географічними характеристиками і показниками, серед яких час входження території до складу етнічних українських земель, належність до певного історико-географічного регіону, конфесійний склад населення та його менталітет. Важливими чинниками розвитку РТД виступають чисельність і склад населення та геодемографічна ситуація, нормативно-правова база формування та функціонування РТД, правопорядок і безпека населення. Серед економічних характеристик чинниками (передумовами) РТД визначені загальний тип господарського середовища – міський, селищний, сільський, та різновиди господарського освоєння території – руральне, напівруральне, урбаністичне. Огляд розробок зазначених характеристик і показників для потреб рекреаційно-туристичної діяльності засвідчує переважання якісних та рейтингових (порядкових) оцінок. Чинники і передумови, що характеризують рекреаційний

потенціал, як правило, не мають відповідних кількісних і бальних оцінок і можуть порівнюватися і ранжуватися лише якісно.

Узагальнимо попередні висновки. Структурування компонентів рекреаційного середовища на групи (блоки) ресурсів, умов та чинників (передумов) РТД дає можливість застосовувати для їх оцінки різні методичні підходи. В оцінці ресурсів РТД переважають кількісні та напівкількісні (бальні) показники та критерії. Оцінювання умов РТД більшою мірою орієнтоване саме на бальні та рейтингові (порядкові) підходи, що порівнюють можливості безпосереднього використання та споживання рекреаційних ресурсів. Для порівняльної характеристики чинників (передумов), що формують рекреаційне середовище, головними лишаються їх якісні оцінки та рейтинги. Такий підхід, на наш погляд, методологічно конкретизує проблему оцінки рекреаційного потенціалу території і сприяє її поступальному методичному розв'язанню. Зауважимо, що *структурування РТП на складові умов - передумов (чинників) - ресурсів має пошуковий характер*. У сучасних розробках рекреаційний потенціал переважно розглядають за традиційним його поділом на рекреаційні умови та рекреаційні ресурси.

Концепція рекреаційного середовища розглядає сукупність рекреаційних умов і ресурсів як **рекреаційне середовище**. Географи досліджують географічне середовище як складну багатоконпонентну систему, що поєднує та інтегрує природно-географічні, соціально-економічні та культурно-історичні компоненти ландшафтної оболонки Землі. Такий методологічний підхід зберігається і у розробленні рекреаційного середовища. Замість традиційної "сукупності (чи множини) умов і ресурсів рекреаційно-туристичної діяльності" розглядаємо **рекреаційне середовище**, що формує нову системну якість-спроможність (потенціал) рекреаційних умов і ресурсів забезпечувати потреби населення у рекреаційно-туристичній діяльності, і виконує функції об'єкту систематики і оцінки РТП.

На рис. 4.7. представлено структурування РТП за компонентними різновидами середовищ, що його формують. Перелік компонентних середовищ

Рекреаційно-туристичний потенціал									
Природне середовище	Агротехнічне середовище	Техногенне середовище	Економічне середовище	Сфера послуг	Соціальне середовище	Екологічне середовище	Історико-географічне (історико-культурне) середовище	Правове середовище	Управлінське середовище
<ul style="list-style-type: none"> - геопросторові ресурси; - природні умови; - природні ресурси 	<ul style="list-style-type: none"> - збереження біосфери; - екологічне оздоровлення довкілля; - сільський туризм та рекреація 	<ul style="list-style-type: none"> - промислові об'єкти; - транспортно-логістичні об'єкти; - промислові комплекси і мережі; - індустриальні ландшафти - очисні споруди і системи захисту довкілля; - зони санітарного захисту 	<ul style="list-style-type: none"> - тип господарського освоєння; - рівень господарського освоєння; - ринкова інфраструктура; - туристична індустрія; - міжгалузевий комплекс РТД; - рекреаційна інфраструктура 	<ul style="list-style-type: none"> - рівень розвитку сфери послуг; - зайнятість населення; - професійна підготовка; - виробнича інфраструктура; - соціальна інфраструктура; - кільк. і якісн. дестинації 	<ul style="list-style-type: none"> - склад населення; - геодемографічні процеси (тип відтворення); - якість життя населення; - рекреанти; - виїзні туристи; - антропогенно-природні об'єкти РТД; - етнографічні ресурси; - соц. рекр інф. 	<ul style="list-style-type: none"> - природоохоронна діяльність; - ПЗФ і система природно-географічних об'єктів; - екомережі; - соціально-екологічна ситуація; - міста; - АТН; - гарячі точки; - екологічна інфраструктура; - рекреаційні екологічні ресурси 	<ul style="list-style-type: none"> - час заселення та господарського освоєння території; - приналежність до сусідніх держав; - етнонаціональний склад населення; - конфесійний склад населення; - релігійний менталітет (культурно-цивілізаційний); - історико-культурні ресурси 	<ul style="list-style-type: none"> - нормативно-правова база РТД; - громадський правопорядок; - безпека рекреантів і туристів; - рівень демократії та свободи слова 	<ul style="list-style-type: none"> - менеджмент РТД; - мережа туроператорів і турагентів; - органи місцевого самоврядування; - державне управління; - громадські неурядові організації
Загальне (інтегральне) рекреаційне середовище									

Рис. 4.7. Склад РТП за рекреаційними середовищами (розроблено автором)

складений за наявними розробками складу РТП різних авторів. Зрозуміло, що пропонована до розгляду номенклатура компонентних середовищ має орієнтовний характер і залежно від теми дослідження може бути доповнена чи поглиблена. Скажімо, дослідники розглядають інформаційне середовище як складову РТП. Вже відомі приклади включення до складу РТД навіть космічного туризму з його космічним середовищем. Такі приклади легко продовжити.

Структурування РТП за його середовищним складом дворівневе (рис. 4.7): на першому рівні показані компонентні середовища, що формують РТП; на другому - вони додатково диференційовані за головними ресурсними напрямками і характеристиками. Зробимо їх короткий огляд.

Рекреаційне природне середовище розглядають за його головними функціями у забезпеченні РТД. Йдеться про геопросторові територіально-акваторіальні функції розміщення всіх видів і форм життєдіяльності населення, про забезпечення РТД природними умовами і природними ресурсами, про асиміляційну роль природного середовища, що приймає та утилізує всі відходи суспільної життєдіяльності. Ресурсні функції природного середовища досліджені ще недостатньо. До того ж вони постійно оновлюються й ускладнюються відповідно до більш глибокого осмислення взаємодії суспільства з природою. Серед таких новацій категорія біосферних ресурсів, що забезпечують саме існування живої оболонки Землі, поняття ландшафтних рекреаційних ресурсів з їх естетичною та психоемоційною цінністю та ін.

Географи обговорюють можливості розроблення географічних кадастрів природних умов і ресурсів для всіх регіонів. Для країни в цілому і для окремих регіонів така робота вже виконана. У контексті даної проблеми такі кадастри вже необхідно доповнювати новим блоком: оцінка природних умов і природних ресурсів для рекреаційно-туристичного природокористування.

Агротехнічне (агрландшафтне) середовище являє собою природні вгіддя, трансформовані тривалим сільськогосподарським використанням в *антропогенні ландшафти*. Для багатьох країн і регіонів це найбільш

поширений різновид природокористування, що формує так звану *сільську місцевість*. В умовах зростаючої урбанізації та загострення природоохоронних та соціально-екологічних проблем роль агроландшафтного середовища зростає. Зауважимо, що вітчизняна географічна наука вкрай недостатньо приділяє увагу агротехнічному середовищу з його важливими функціями охорони природи та екологічного оздоровлення довкілля. У цьому середовищі формується своєрідний сільський тип РТД.

Техногенне середовище - штучний матеріальний світ, створений людиною. Його називають "квазіприродою", підкреслюючи несправжній, тобто неприродний характер. До складу техногенного середовища входить розселення населення з його міською та сільською забудовою, системи виробничої інфраструктури, інженерно-технічні комплекси і системи, промислові і транспортно-логістичні об'єкти й комплекси, техногенні ландшафти, індустриальні райони і басейни. Техногенне (антропогенно-техногенне) середовище оцінюють за ємністю наявних рекреаційних ділянок, а також за техногенними об'єктами, системами та специфічними антропогенно-техногенними ландшафтами, атрактивними для рекреантів і туристів. Щоправда, на даний час такі ємнісні характеристики техногенних ділянок і ландшафтів або ж показники атрактивності техногенних об'єктів і систем для потреб пізнавальної рекреації відсутні. У кращому разі їх можна визначити за експертними оцінками. На наш погляд, антропогенно-техногенні ландшафти сільської місцевості зосереджують переважно ділянки і об'єкти масової самодіяльної та побутової рекреації.

РТД у техногенному середовищі значно ускладнена внаслідок високих антропогенно-техногенних навантажень і складної соціально-екологічної ситуації. Разом з тим і попит на рекреаційні послуги тут помітно підвищений. На ділянках техногенного середовища, як правило, зосереджена у різних проявах природоохоронна діяльність, функціонують різноманітні очисні і санітарно-захисні об'єкти і системи, які за певних умов можуть бути об'єктами екскурсій і туризму. Туристичними об'єктами на ділянках з техногенним

середовищем можуть бути індустріальні та транспортно-логістичні об'єкти і комплекси, а також промислові ландшафти й краєвиди в цілому.

Економічне середовище як складова рекреаційного середовища має такі головні характеристики та ознаки: загальний тип і рівень господарського освоєння території - руральний, напівруральний, урбанізований; рівень сформованості ринкової інфраструктури - кредитно-фінансової, торговельно-розподільчої, консалтингової, лізингової, венчурної та ін.; рівень розвитку РТД; сформованість міжгалузевого комплексу РТД; сформованість туристичної індустрії. Вплив економічного середовища на всі види і форми РТД може бути значним, а його роль у формуванні рекреаційної інфраструктури регіонів і міст - визначальною.

Участь економічного середовища у формуванні РТП має "зовнішній" і "підстилаючий" характер. У його складі позначені галузі, що визначають загальний рівень соціально-економічного розвитку. Для оцінки їхнього впливу на РТП можна скористатися їх відносними показниками розвитку по відношенню до загальнодержавних (пересічних) та інших регіонів. Такий підхід дає оцінку не самому рекреаційному потенціалу регіону, а економічним передумовам його формування. І все ж участь економічного середовища у показниках його рекреаційного потенціалу повинна враховуватися.

Сфера послуг (середовище обслуговування) в умовах сучасної революції послуг відіграє одну з головних ролей у функціонуванні РТД. Головними її характеристиками за зазначеним напрямом є: загальний рівень розвитку сфери послуг; рівень сформованості виробничої та соціальної інфраструктури сфери послуг; підготовленість працівників. Важливим чинником розвитку сфери послуг є так звані дестинації - якісний і кількісний склад об'єктів і комплексів туристичної і рекреаційної діяльності для потреб відпочинку, оздоровлення та розваг рекреантів.

Соціальне середовище - одна з головних складових рекреаційного середовища, яка характеризує роль населення у формуванні та розвитку РТД. Серед головних характеристик соціального середовища кількісний і якісний

склад населення, якість і рівень життя населення. Необхідно характеризувати умови формування потоків рекреантів, виїзних туристів, зайнятість населення у сфері РТД, розселення населення - міського та сільського.

Роль соціального середовища у створенні рекреаційного потенціалу регіону багатоаспектна і важлива. Соціальне середовище формує суспільний запит на рекреаційні послуги, потоки організованої та самодіяльної рекреації, контингент внутрішнього та виїзного туризму. Разом з тим соціальне середовище створює кращі-гірші передумови рекреаційної діяльності і має складові компоненти і чинники, що безпосередньо визначають рекреаційний потенціал регіону.

Значно складніша ситуація з оцінкою **міських середовищ**. Принципи і методи рекреаційної оцінки міського середовища лишаються поза увагою і географів, і містобудівельників. Поширені описові характеристики більшої-меншої зручності забудови міста та його планувальної організації для життя населення. Традиційно розробляють санітарні норми і регламенти міської та сільської забудови, планувальні обмеження у використанні селитебних територій. Методики якісної і кількісної оцінки міського середовища для потреб побутової та інших форм рекреації практично відсутні.

За сучасними поглядами, *приміська зона* - обов'язкова складова міста. У світі поширені потужні міські комплекси - мегалополіси (їх називають "мегаполісами"), конурбації, агломерації, в яких власне міста поєднані з *урбанізованими зонами*. Але і для окремих міст приміські зони слугують їх "продовженням" і "функціональним доповненням". Міста разом із приміськими зонами розглядають як єдиний і цілісний планувальний об'єкт. Одна з головних функцій приміської зони - відпочинок і оздоровлення населення міста. Поширені різноманітні форми побутової та масової організованої рекреації - короткочасної і тривалої. У приміських зонах розміщене котеджне і дачне розселення населення, які мають всі ознаки рекреаційної діяльності. Масового поширення у радянський час набула садово-городня діяльність, яку слід розглядати як особливу форму рекреації і яка потребує спеціального вивчення.

Є практична потреба розглядати рекреаційні ресурси міста і приміської зони разом (можливий і нарізний аналіз їхніх рекреаційних умов і ресурсів) і термінувати таке поєднання "*рекреаційним середовищем міста*". Показово, що у вітчизняному містобудуванні наявні нормативи міської та сільської забудови, що забезпечують сприятливі умови життєдіяльності населення. У зворотному напрямку - систематика вимог населення до забудови і функціональної організації міст щодо умов рекреації, практично ще не розглядається.

Екологічне середовище характеризує роль екологічних чинників у формуванні рекреаційного потенціалу. Головні його складові: природоохоронна діяльність та рівень її сформованості; ПЗФ і система природоохоронних об'єктів і територій для потреб РТД; сформованість екологічних мереж - Всеєвропейської, національної, регіональних, локальних; соціально-екологічна ситуація; рівень антропогенно-техногенних навантажень (АТН); гарячі точки та гарячі ареали довкілля; екологічна інфраструктура та рівень її сформованості; рекреаційні екологічні ресурси та екологічні "антиресурси" і обмеження РТД.

Історико-географічне (історико-культурне) середовище пов'язане з процесами заселення та господарського освоєння території, з процесами регіоналізації території країни, зумовленої геополітичною та гео економічною історією країни, різночасовою її державністю, входженням етнічних українських земель до складу сусідніх держав. Серед головних характеристик історико-географічного середовища: час та особливості заселення і господарського освоєння території; приналежність до сусідніх держав; етнонаціональний склад населення та його регіональний менталітет; конфесійний склад населення, особливості його культурно-цивілізаційного розвитку. Рекреаційна оцінка історико-географічного середовища регіонів у першому наближенні розроблена О. О. Бейдиком [24]. І за цим напрямом слід орієнтуватись на більшу-меншу атрактивність таких середовищ за кількістю рекреантів, частину яких фіксує вітчизняна статистика. Історико-географічне середовище формує власні історико-культурні ресурси, серед яких етнографічні

ресурси, конфесійні ресурси, ресурси народних промислів, регіональних культурних традицій тощо.

Правове середовище як складову рекреаційного середовища характеризують за нормативно-правовою базою РТД. Важливими чинниками правового середовища є також права і свободи людини, рівень демократії і свободи слова, рівень громадського впорядкування та особистої безпеки людей у місцях і осередках РТД.

Управлінське середовище (середовище управління) та його роль у формуванні РТД характеризують за сформованістю рекреаційного маркетингу і менеджменту. Йдеться про системну організацію фірм і організацій, що виробляють і реалізують туристичний продукт, здійснюють керівництво і обслуговування туристів і рекреантів. Ще одна важлива характеристика управлінського середовища - сформованість структур державного управління та місцевого самоврядування, що організують РТД. На особливу увагу заслуговує участь у формуванні та розвитку РТД широких верств населення та громадських неурядових організацій.

Регіональними чинниками, що формують РТП, є якість життя населення, його менталітет, етногеографічна ситуація (етногеографічне середовище) правопорядок і безпека населення, рекреаційний менеджмент і маркетинг. Серед складових соціального середовища, що безпосередньо визначають рекреаційний потенціал регіону, рівень розвитку соціальної інфраструктури, екологічна ситуація, геополітична та гео економічна відкритість суспільства.

Пропонується **концепція рекреаційних середовищ**, за якою ресурсний потенціал території структурований за секторними та галузевими середовищами - природним, соціальним, культурно-історичним, техногенним, економічним, можливо і управлінським (політичним). Середовищний підхід орієнтований на комплексні, інтегровані оцінки рекреаційного потенціалу територій. Він доповнює і поглиблює традиційну компонентну методологію ресурсного потенціалу.

Рекреаційні середовища представлені як об'єкти систематики і оцінки

рекреаційно-туристичного потенціалу. Це новий методологічний напрям класифікації рекреаційних благ, який доповнює і розширює сучасний методичний арсенал географічних досліджень рекреаційно-туристичної діяльності. У попередніх розділах була розглянута і обґрунтована систематика і структурування рекреаційних середовищ. Цільова настанова даного підрозділу – характеризувати методичні особливості дослідження рекреаційних благ для різних компонентних рекреаційних середовищ. Новий методологічний підхід потребує відповідних методичних розробок.

Методологічне структурування поняття **рекреаційне середовище** розроблене за такими принципами:

- рекреаційне середовище - фрагмент ландшафтної оболонки, складений трьома генералізованими компонентами - природа, населення, господарство;
- рекреаційне середовище - багатоконпонентна система; кожна складова ландшафтної оболонки формує відповідно компонентне рекреаційне середовище; ресурсній оцінці підлягають компонентні рекреаційні середовища (за диференційованими оцінками), а також рекреаційне середовище в цілому (інтегральна оцінка ресурсного потенціалу);
- пропонована структуризація рекреаційного середовища має пошуковий характер і може доповнюватись і розширюватись за рахунок нових компонентних рекреаційних середовищ залежно від цільових настанов досліджень;
- компонентні рекреаційні середовища надалі деталізовані за головними складовими характеристиками і показниками, що визначають напрями їх поглибленого розгляду та оцінки.

Помітні методологічні та методичні трансформації відбуваються у розгляді **рекреаційного природного середовища**. Традиційні підходи, орієнтовані на інвентаризацію та оцінку окремих природних компонентів, доповнюються сучасними методологічними розробками. Посилюється ландшафтно-біосферна спрямованість природно-ресурсних характеристик РТП. Сучасні дослідження рекреаційно-туристичних ресурсів спрямовані вже на

оцінку природних комплексів і ландшафтів. Встановлено, що природними ресурсами рекреації слугують не лише окремі компоненти природного середовища, але й їх територіальні поєднання – природні комплекси і ландшафти. При цьому йдеться не лише про їх загальну участь у формуванні РТП, але і їх *естетичну і перцепційну атрактивність*. Розробляють як новий чинник ресурсного потенціалу *ландшафтний рекреаційний ресурс*. Особливу увагу приділяють оцінці унікальних природних комплексів, таких як "Дунайські плавні", Чорногірський масив (з г. Говерлою), озеро Світязь, Святогірський крейдяний масив (на р. Сіверський Донець) та ін.

Природне середовище має своєрідний *ресурс самозбереження біосфери*. Впорядкована ландшафтна оболонка із раціональним і збалансованим природокористуванням забезпечує *біосферний ресурс* земної оболонки, що забезпечує відтворення та функціонування біосфери. Наукова розробка такого ресурсу ще перебуває на стадії методологічних роздумів і пошуків.

Ресурсні оцінки природного середовища залежать від його природно-географічного положення відносно ландшафтних зон, підзон, областей, країв, місцевостей, урочищ. І методологічні принципи, і методичні підходи до оцінки такої складової достатнього розроблення ще не мають.

І ще одна дуже важлива властивість природного середовища, яку називають *асиміляційним ресурсом*, характеризує спроможність середовища приймати й утилізувати відходи життєдіяльності людини. У рекреаційній географії таку властивість природного середовища класифікують як "антиресурс", який регламентує та обмежує можливості господарського використання території залежно від її асиміляційного потенціалу. Цей чинник - необхідна складова РТД щодо регулювання та нормування антропогенно-техногенних навантажень на рекреаційні об'єкти та території. Зауважимо, що асиміляційний ресурс є обов'язковою характеристикою соціального та антропогенно-техногенного середовищ, про що йтиметься далі.

Соціальне рекреаційне середовище характеризує участь населення і соціального простору у формуванні рекреаційно-туристичного потенціалу.

Зауважимо, що донедавна населення як ресурсний чинник формування РТД не розглядали. Навіть Всесвітня туристична організація до складових туристичної діяльності відносила лише виробників турпродуктів. На даний час ситуація докорінно змінилася: населення, що формує потоки туристів і рекреантів, створює сферу послуг для рекреаційно-туристичної діяльності, вже розглядають як вагомий чинник РТП, як ресурс РТД.

Серед головних характеристик соціального середовища *кількісний і якісний склад населення, економічний рівень і якість життєдіяльності населення*, що формують загальний рівень РТД, активність рекреантів і потоки виїзних туристів. *Розселення населення* впорядковане різнорівневими територіальними системами розселення. *Положення рекреаційних об'єктів у системах розселення* - вагомий чинник формування його ресурсного потенціалу, і воно має офіційний статус: системи розселення у вітчизняному містобудуванні поділені на національні, регіональні та локальні. Міста виконують функції організаційних центрів РТД, міські і сільські поселення є безпосередніми об'єктами туризму та рекреаційної діяльності.

Чинниками формування РТД є демографічна ситуація та демографічні процеси, які географи розглядають співставно з соціально-економічними, природними та історико-культурними умовами регіонів і міст і називають, відповідно, геодемографічною ситуацією і геодемографічними процесами. За цим підходом розглядають і оцінюють загальні умови і чинники функціонування РТД.

Соціальне середовище формує свій різновид рекреаційних ресурсів, які мають форму *антропогенно-техногенних об'єктів і комплексів чи антропогенних ландшафтів*. Значний вплив на РТД має *соціальна інфраструктура*, що охоплює різноманітні системи обслуговування населення індивідуальними та колективними (громадськими) послугами. До її складу віднесені заклади дошкільного виховання, освіти, охорони здоров'я, культури й відпочинку, побутового обслуговування та ін.

Важливою складовою соціального середовища, що має значний вплив на

формування рекреаційного потенціалу є *історико-географічна регіоналізація* країни. Заселення і господарське освоєння території України має тривалу й складну історію. Етнічні українські землі у різні часи мали різну державну приналежність, яка певною мірою зберігається і нині. Різна геополітична та гео економічна орієнтація таких територій, різний час та різна інтенсивність господарського освоєння таких земель спричинили формування історико-географічних регіонів України, серед яких Полісся і Поділля, Наддніпрянська Україна, Запорізька Козаччина та Слобожанська Козаччина, Карпатський, Донецький та Причорноморський регіони. На даний час історико-географічні регіони не мають офіційного статусу та відповідних кордонів, але разом з тим, вони зберігають значні історико-культурні (можливо, і цивілізаційні) відміни у розселенні і господарській діяльності населення, у побуті та духовній діяльності (культура, конфесії), у традиціях та ментальності людей.

Головною характеристикою **історико-культурного рекреаційного середовища** є його прив'язка (розміщення) до певного історико-географічного регіону. Матеріальні пам'ятки (артефакти) його історичного формування, духовні цінності - конфесійні, культурні, побутові, обрядові слугують об'єктами РТД і формують загальний рекреаційний потенціал регіону - його дестинацію. У туризмознавстві історико-культурні ресурси розглядають як окрему й вагому складову загального потенціалу РТД.

Як складову історико-географічного середовища розглядають етнонаціональний склад населення та чинник поліетнічності. Йдеться про *етногеографічне рекреаційне середовище*, що формує власний рекреаційний потенціал за такими напрямками. Етнонаціональні меншини зберігають свій культурний потенціал, зокрема мову, систему моральних цінностей і нормативів, національну кухню, одяг, традиції і обряди. Національні меншини певною мірою зберігають традиційні види і форми природокористування, забудови, розселення та організації території. Склався особливий різновид туризму - родинного, ностальгічного, що формує відповідні туристичні потоки.

Етногеографічна систематика населення України багаторівнева і поряд з

характеристиками етнічного складу населення за етногеографічними районами необхідно показати своєрідність господарства і духовного життя всіх етнічних меншин, серед яких закарпатські русини, бойки, гуцули і лемки - в Карпатах, болгари і гагаузи Дунай-Дністровського межиріччя, таврійські караїми і греки, німецькі переселенці-колоністи та ін.

Етногеографічний туризм має багато напрямків і форм відповідно до складових етногеографічного середовища. Етногеографічний туризм взаємодіє та кооперується з іншими різновидами РТД, серед яких екологічний і зелений туризм, сільський туризм, а також різні форми рекреаційної діяльності - організованої та індивідуальної.

Змістовно близька до історико-географічного розгляду рекреаційного потенціалу характеристика і оцінка *історико-культурного рекреаційного середовища*. За цим напрямом більш докладно вивчають історичні особливості заселення та господарського освоєння територій, етапи різної державної приналежності та української державності, соціально-економічну регіоналізацію, пов'язану з геоекономічними і геополітичними процесами. Історико-культурне середовище формує свій склад рекреаційних умов і ресурсів, серед яких конфесійні історико-культурні норми і традиції, етнонаціональні рекреаційні блага, народні промисли, усна народна творчість, фольклор. Історико-культурне середовище охоплює ємний і розгалужений перелік історико-культурних рекреаційних ресурсів.

Економічне рекреаційне середовище – характеризує участь господарського комплексу та його головних складових у формуванні загального потенціалу РТД. Йдеться, перш за все, про ступінь сформованості *міжгалузевих комплексів рекреаційно-туристичної діяльності* (МГК РТД). Регіони і міста з розвиненим комплексом РТД мають загальну перевагу своїх рекреаційних потенціалів. Рекреаційне середовище таких територій та об'єктів має більш високу сформованість і, відповідно, більш високі ресурсні оцінки потенціалів РТД. Рівні розвитку РТД характеризують за частками зайнятих у рекреаційно-туристичному господарстві, за потоками рекреантів і туристів.

Співствавно з розвитком РТД розглядають і оцінюють рівень розвитку *сфери послуг та рекреаційної інфраструктури*, що мають безпосередній вплив на формування загального рекреаційного потенціалу.

Серед головних характеристик економічного рекреаційного середовища – *тип і рівень господарського освоєння території*. У регіональній економіці розрізняють загальні типи господарського освоєння регіонів - руральний, напівруральний, урбанізований, і розробляють більш деталізовану систематику таких напрямів. Промислові райони поділяють на *старопромислові* з переважанням важкої індустрії, та *новопромислові*, що зосереджують виробництво з більш сучасними технологіями. Регіони старопромислового розвитку поділяють за технологічними рівнями на більш інтенсивні та менш інтенсивні та екстенсивні.

Для ресурсної оцінки рекреаційних потенціалів вагомими є *рівні господарського освоєння території*. У "Генеральній схемі планування території України (2002 р.) визначені ділянки і райони з критичними рівнями господарського освоєння і забудови, які вже потребують не лише відповідних обмежень і регламентів, але й так званого "розвантаження". Таким чином, *рівень господарського освоєння території* ми розглядаємо як чинник формування рекреаційного потенціалу, що може мати широку амплітуду своїх оцінок - від позитивних, що сприяють РТД, до негативних, таких, що обмежують і регламентують рекреаційно-туристичну діяльність.

Вагомою характеристикою економічного рекреаційного середовища є його положення (розміщення) у *системі соціально-економічної регіоналізації* (попередній термін радянських часів - соціально-економічне районування). Загальноприйнятої та офіційно затвердженої схеми соціально-економічної регіоналізації країни ще нема, хоча вона настійливо рекомендована Україні європейськими експертами. Положення об'єктів і територій РТД у системі соціально-економічних регіонів (районів) узагальнено представляє господарську спеціалізацію відповідних рекреаційних середовищ та особливості їхнього соціально-економічного розвитку.

Агроландшафтне рекреаційне середовище представляє *сільські місцевості* та території з переважанням *руральної господарської діяльності*. Агроландшафтне середовище (його називають також *агротехнічним*) являє собою природні вгіддя, трансформовані тривалим сільськогосподарським використанням в агроландшафти. Новий науковий напрям в географії досліджує агроландшафти як один з головних різновидів *антропогенних ландшафтів*. Для багатьох країн і регіонів це найбільш поширений тип природокористування, що формує так звану *сільську місцевість*. В умовах зростаючої урбанізації та загострення природоохоронних та соціально-екологічних проблем соціальна значущість та екологічна цінність агроландшафтних середовищ помітно зростає. У світовій географічній науці географія сільської місцевості у такому контексті привертає дедалі більшу увагу. У вітчизняній географії, на жаль, цей напрям розроблений вкрай недостатньо.

Агроландшафтне рекреаційне середовище формує свій потенціал РТД, орієнтований на туризм екологічний, сільський, зелений, агроландшафтний, етнографічний. Кожен із зазначених видів туристичної діяльності орієнтований на певні рекреаційні умови і ресурси. Сільська місцевість відіграє важливі соціальні функції для масової неорганізованої рекреації, короткочасного відпочинку та оздоровлення населення, дачного розселення та садово-городньої діяльності.

Відносно новим напрямом у дослідженнях РТД є розробка для потреб рекреації і туризму промислових та інженерно-технічних об'єктів, комплексів, систем і промислових (індустріальних) ландшафтів. Цей напрям у контексті середовищного підходу до оцінки потенціалу РТД позначений як **техногенне рекреаційне середовище**. РТД у техногенному середовищі значно ускладнена внаслідок високих антропогенно-техногенних навантажень і складної, часом критичної, соціально-екологічної ситуації. Разом з тим попит на рекреаційні послуги тут, як правило, підвищений. На ділянках техногенних середовищ зосереджені різноманітні очисні і санітарно-захисні об'єкти і системи, які за

певних умов можуть бути об'єктами екскурсій і туризму. Туристичними об'єктами в індустріальних регіонах можуть бути також промислові і транспортно-логістичні об'єкти і комплекси, а також індустріальні ландшафти і краєвиди.

Техногенне середовище у географічному ресурсознавстві розглядають як *штучний матеріальний світ*, створений людиною. До його складу включають побутову, громадську та технічну забудову, системи виробничої інфраструктури, інженерно-технічні об'єкти і комплекси, промислові і транспортно-логістичні об'єкти, комплекси і системи, індустріальні райони та басейни. Численні характеристики техногенних середовищ розглядають і оцінюють як рекреаційні "антиресурси", тобто як чинники, що обмежують потенціал відпочинку та оздоровлення населення. Але є і позитивні складові рекреаційного потенціалу техногенних середовищ, зумовлені високою атрактивністю деяких техногенних об'єктів і комплексів, а також популярністю окремих видів оздоровлення населення з використанням специфічних рекреаційних ресурсів техногенного походження (підземні порожнини з особливими кліматичними умовами, штольні після видобутку солей, підземні термальні водойми тощо).

Виробнича та соціальна інфраструктура входить до складу всіх компонентних рекреаційних середовищ, зокрема економічного, екологічного, соціального, техногенного. Разом з тим роль інфраструктури як одного з головних чинників формування загального рекреаційного потенціалу загальноновизнана, і цей чинник формує власне середовище рекреаційно-туристичної інфраструктури. Об'єкти і системи *виробничої інфраструктури РТД* представлені відповідною забудовою та інженерно-технічними комплексами і системами, що обслуговують рекреаційно-туристичну діяльність. *Соціальна інфраструктура РТД* охоплює об'єкти і мережі обслуговування рекреантів і туристів. Зауважимо, що окремі об'єкти і комплекси рекреаційної інфраструктури розглядають у складі туристичних дестинацій за ознаками їх підвищеної атрактивності.

Надзвичайно вагому роль у формуванні загального рекреаційного потенціалу відіграє сфера послуг, яка формує **рекреаційне середовище сфери послуг**. Сфера послуг перебиває своїм функціонуванням економічне і соціальне середовище і має свої своєрідні рекреаційні характеристики і показники. Серед них загальний рівень розвитку сфери послуг, який оцінюють за частками зайнятого населення в обслуговуванні, зокрема в РТД. Підлягає оцінці фахова й професійна підготовка персоналу, зокрема його мовна підготовленість та обізнаність з сучасними засобами телекомунікацій. Вагомою складовою сфери послуг виступає соціальна інфраструктура, що охоплює заклади і системи охорони здоров'я, а також підрозділи виробничої інфраструктури, які задіяні у РТД. Ще раз підкреслимо, що рекреаційне середовище сфери послуг - один з головних чинників, що формують рекреаційний потенціал об'єктів і територій, а у туризмознавстві - важлива складова туристичних дестинацій.

Рекреаційно-туристична діяльність (РТД) формує власне середовище, що має відповідні характеристики і показники. **Рекреаційно-туристичне середовище** позначено у туризмознавстві як середовище *туристичної індустрії* - сфери діяльності, що охоплює самих туристів (і рекреантів), а також рекреаційно-туристичні умови і ресурси, спеціалізовану інфраструктуру, обслуговування, систему маркетингу і менеджменту РТД. Головною характеристикою такого середовища слугує ступінь сформованості РТД, його кількісні та якісні показники. У рекреаційній географії розроблена *концепція міжгалузевих рекреаційних комплексів* (МРК), за якою рекреаційно-туристичну діяльність на рівні регіонів і міст представляють як *міжгалузевий комплекс* РТД [44, 291, 210], який поєднує всі види і форми рекреації та туристичної діяльності разом з їх ресурсним потенціалом, інфраструктурою, обслуговуванням та управлінням.

Кількісними характеристиками середовища РТД є частка населення, зайнятого у РТД, а також потоки рекреантів і туристів, систематизованими за різними видами рекреації і туризму. Якісними характеристиками рекреаційних

середовищ РТД можуть бути їх *рейтинги за якістю послуг РТД* порівняно з іншими рекреаційними об'єктами і територіями. Показниками якості середовищ РТД можуть бути також кількісні оцінки *динаміки потоків рекреантів і туристів* відносно їх зростання чи зменшення. Стійка тенденція туристичних потоків - ознака високої якості даного середовища РТД та його відповідної атрактивності.

Екологічне рекреаційне середовище як складова загального рекреаційно-туристичного потенціалу привертає значну увагу науковців. Екологічне середовище характеризує роль екологічних чинників і показників у формуванні рекреаційного потенціалу. Головні його складові: *природоохоронна діяльність* та рівень її сформованості; *природно-заповідний фонд (ПЗФ)* і система об'єктів і територій ПЗФ, задіяних для потреб РТД; сформованість *природних каркасів екологічної безпеки території* у вигляді екологічних мереж - міжнародних, національних, регіональних, локальних, та їх використання у функціонуванні РТД.

Екологічні концепції і розробки необхідно розрізняти за їх цільовими настановами та предметністю. Зокрема, виділяється теоретико-методологічний напрям досліджень екологічних середовищ, що має на меті розробку головних наукових положень, концептуально-понятійного апарату, методик наукових пошуків. Другий напрям екологічних розробок спрямований на матеріальну основу екологічної діяльності, розроблення її інфраструктури, формування і створення природоохоронних та рекреаційних об'єктів і комплексів. Перший напрям будемо називати *екологічним віртуальним* і в разі необхідності кодувати шифром *E-вiрт*, другий - *екологічним субстанційним* (шифр *E-суб*). Такий поділ слід враховувати при оцінці складових екологічних середовищ за їх впливом на формування загального рекреаційного потенціалу.

Важливим чинником формування рекреаційно-туристичного потенціалу є *соціально-екологічна ситуація*, яку характеризують за її головними складовими, а також інтегрально, за загальним рівнем екологічної безпеки населення. *Антропогенно-техногенне навантаження* розглядають як екологічний

антиресурс, що регламентує і обмежує рекреаційне природокористування. На особливу увагу заслуговують у його складі так звані "гарячі точки" та "гарячі ареали", представлені ділянками територій і акваторій з критичними і понадкритичними рівнями забруднення довкілля.

Обов'язковою складовою РТД у наш час стала її організація та управління, позначені у наших розробках як **управлінське середовище** (середовище менеджменту та маркетингу) РТД. Таке середовище необхідно розглядати за рівнями організації життєдіяльності суспільства. На рівні світового співтовариства сформовані міжнародні організації та структури, які виробляють загальну політику, напрями і регламенти РТД. Врахування таких рекомендацій посилює і прискорює розвиток рекреації та туризму, і це один з чинників формування потенціалу РТД. Нормативно-правову базу рекреаційно-туристичної діяльності розробляють на національному (державне управління) та регіональному (місцеве самоврядування) рівнях. Рівень і повнота її розроблення визначають більші-менші можливості використання наявних умов і ресурсів РТД.

На особливу увагу заслуговує організаційно-економічний рівень управління рекреаційно-туристичною діяльністю. Заклади організованої (комерційної) рекреації мають різну відомчу підпорядкованість і статус виробничих одиниць (санаторії, пансіонати, бази відпочинку та ін.). Організаційно-економічні функції у туристичній діяльності виконують туристичні оператори та туристичні агенції: перші формують і реалізують турпродукт переважно у його оптовій формі, другі - вроздріб. Рівень сформованості системи управління РТД розглядають як чинник, що формує її рекреаційний потенціал.

Ще однією важливою складовою загального рекреаційного середовища є наявна система правопорядку і безпеки населення. **Правове середовище** (середовище правопорядку і безпеки туристів і рекреантів) має свої характеристики і показники, що дозволяють оцінювати їх внесок у загальний рекреаційний потенціал РТД.

Висновки до розділу 4.

Географічне середовище – фундаментальна категорія географічної науки, яка визначає її предметну область та головні напрями географічних досліджень. Інвайронментологія як концепція географічного середовища становить предмет географії у багатьох світових географічних школах. **Довкілля** як оновлений і більш сучасний інваріант географічного середовища формує новий науковий напрям у вітчизняній географії.

Дослідження рекреаційно-туристичного потенціалу орієнтоване на інвентаризацію та оцінку рекреаційних умов і ресурсів географічного середовища. У багатьох випадках оцінюють сукупність рекреаційних умов і ресурсів з їх прив'язкою до території – адміністративно-територіальною, історико-географічною, природно-географічною, соціально-економічною. При цьому часто географічне середовище не згадують, хоча й розглядають весь комплекс його складових.

У вітчизняній рекреаційній географії та туризмознавстві наявна проблема термінування об'єктів оцінки рекреаційних умов і рекреаційних ресурсів. Традиційно їх позначають «сукупностями», «комбінаціями», «комплексами» умов і ресурсів РТД. З огляду на введення нового поняття *дестинації*, яким позначають комплекси умов і ресурсів туристичної діяльності, необхідно ввести спеціальний термін і для позначення сукупностей умов і ресурсів РТД в цілому. І ще один аспект цієї проблеми: необхідно посилити системну формалізацію об'єктів оцінки РТД: «сукупність» орієнтує на просту суму складових, а йдеться про системну взаємодію чинників і компонентів, що формують РТП. Таким методологічним вимогам відповідає поняття **рекреаційне середовище**, розробка якого започаткована в останні роки.

Рекреаційне середовище представляє географічне середовище за його функціями забезпечення рекреаційно-туристичної діяльності. Йдеться про роль середовища у розміщенні всіх видів і форм життєдіяльності населення, про забезпечення РТД рекреаційними умовами і рекреаційними ресурсами, про

асиміляційні функції природного середовища, що приймає і утилізує відходи суспільної життєдіяльності. Огляд наявних наукових розробок засвідчує, що на даний час помітно переважають компонентні підходи до оцінки РТП середовища. Власне *середовищні підходи* позначені ще недостатньо. Згадаймо для прикладу, що ресурси територій та акваторій не позначені в жодній із статистичних класифікацій. Згадаймо також, що принципи і методи представлення просторових розподілів антропогенно-техногенних навантажень ще перебувають на початкових стадіях розроблення.

Концепція рекреаційних середовищ надає нові пізнавальні можливості у розробленні РТП. Середовищний підхід до оцінки РТП поєднує можливості його *інтегральних та диференціальних характеристик* за різними типами середовищ, з розробленням так званих **інтегрованих оцінок** за різноманітними комбінаціями та поєднаннями компонентних середовищ. Стає можливим розробляти характеристики і оцінки РТП за різними типами середовищ – природним, агроландшафтним, техногенним, економічним, сфери послуг, соціальним, історико-географічним, правовим, політичним та управлінським. Такий напрям значно розширює предметну область оцінки РТП і потребує відповідного методологічного та методичного розроблення.

Потребують подальшого розроблення напрями систематики та оцінки умов і ресурсів РТД. Донедавна ресурсний потенціал РТД розглядали за двома головними напрямками – за ресурсними складовими (*компонентний підхід*) та видами і формами рекреаційно-туристичної діяльності (*функціональний підхід*). З розробленням нового поняття – **рекреаційне середовище**, яким позначають (термінують) об'єкт оцінки РТП, напрями оцінки рекреаційних благ дещо ускладнилися. І ресурсні складові РТП, і функціональну систематику РТД необхідно розглядати співставно з різними *типами рекреаційних середовищ*, і такий розгляд повинен бути достатнім, як і традиційне співіснування ресурсів і видів РТД. Новим напрямом оцінки РТП повинен стати інтегративний рівень **проміжних (перехідних) характеристик і показників**. За таким підходом розроблення інтегральних оцінок РТП здійснюється послідовними

різнорівневими ітераціями типових поєднань ресурсних характеристик і показників. Такий алгоритм посилює конструктивність визначення загального потенціалу РТП.

Середовищний підхід дозволяє розглядати рекреаційно-туристичний потенціал території за її компонентними середовищами – природно-географічним, історико-культурним, техногенним, економічним, соціальним, політичним, екологічним.

Базовою категорією географічного ресурсознавства виступає **рекреаційно-туристичний потенціал (РТП)**. Дане поняття поєднує диференційні (компонентні) оцінки рекреаційних умов і ресурсів з їх інтегральним представленням. У різних авторів розроблені схеми РТП за його складовими дещо різняться. Але узагальнено РТП поєднує та інтегрує природно-географічні, історико-культурні та соціально-економічні чинники. Стає необхідним посилювати методологічне розроблення саме *рекреаційно-туристичного потенціалу* на протигагу традиційним компонентно-галузевим підходам, за якими ресурси рекреації та туризму розглядають нарізно.

РОЗДІЛ 5. ГЕОПЛАНУВАЛЬНІ АСПЕКТИ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ ТА ОЦІНКИ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

5.1. Формування природного каркасу екологічної безпеки регіону

Головним напрямом природоохоронної діяльності у наш час виступає формування природних каркасів екологічної безпеки територій у формі екологічних мереж. **Екологічна мережа (екомережа)** являє собою єдину територіальну систему ділянок заповідної та малопорушеної природи, які забезпечують збереження ландшафтного та біологічного різноманіття, створюють передумови для раціонального природокористування та екологічного оздоровлення території [92]. Складовими елементами екомереж є *природні регіони* - ядра екомережі, *природні (екологічні) коридори*, що з'єднують ядра у цілісну систему, *буферні зони та сполучні території*. Європейська практика формування екомереж свідчить, що вони повинні охоплювати до 20-30% загальної території.

У даній роботі екологічні мережі представлені як природно-географічний чинник формування рекреаційно-туристичного потенціалу (РТП). Це новий методологічний підхід, за яким складовими рекреаційного потенціалу поряд з окремими природними компонентами та їх територіальними поєднаннями – ландшафтними комплексами виступає і геопросторова впорядкованість природоохоронних територій. Території, що мають сформовані екологічні мережі, відповідно посилюють свій рекреаційний потенціал. Чим більша частка природоохоронних територій і чим більш досконалим є сформований природний каркас екологічної безпеки середовища, тим більш високими повинні бути оцінки РТП. Підкреслимо, що така методологічна норма до оцінки РТП ще перебуває на стадії свого обґрунтування та розроблення.

На даний час в Україні вже розроблена нормативно-правова база формування екомереж трьох рівнів - Всеєвропейської (Пан'європейської - PEEN), Національної та регіональних (обласних). Це низка законів, серед яких

акти "Про природно-заповідний фонд України" від 16 червня 1992 р., "Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки" від 21 вересня 2000 р, "Про екологічну мережу" від 24 червня 2004 р., "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 р" від 21 грудня 2010 р. та інші. Локальне проектування національної екологічної мережі забезпечується на основі розроблення і затвердження регіональних програм (обласних) та зведеної схеми формування екомережі України, що є складовою Генеральної схеми планування території України, яка була затверджена Законом України у 2002 році.

Вважаємо, що потрібен ще один рівень формування екомереж - *власне регіональний*, що представляє природні каркаси великих історико-географічних регіонів, які виділяються за характерними поєднаннями природного середовища, розселення населення та його господарської діяльності. Практика засвідчує, що схеми екомереж суміжних областей не комплементарні одна одній, тобто не мають між собою просторової "стиківки" [369]. У даній роботі "регіональна екомережа" розроблена для цілісного природно-господарського регіону Українського Причорномор'я (УП), який складається з трьох областей - Одеської, Миколаївської та Херсонської, де в свою чергу формуються обласні та локальні екомережі з певним набором структурних елементів.

Перелік територій придатних для розбудови екомережі визначено Законом "Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки". Треба зауважити, що не всі категорії земель, зазначені у цьому Законі, на сьогоднішній день мають необхідну статистику. Як вже неодноразово відмічалось [314, 315, 369], в офіційній номенклатурі управління земельних ресурсів відсутня категорія земель природно-заповідного фонду (ПЗФ), вони входять до складу земель водного, лісового фонду, сільськогосподарського призначення.

Головна особливість регіону УП - наявність суцільної та обширної *приморської смуги*, яку у багатьох країнах визначають як *берегову зону*. Природні комплекси приморської смуги є дуже вразливими щодо

антропогенно-техногенних навантажень: гирлові ділянки рік збирають забруднення з величезних водозборів; морські береги мають складну й різноманітну геодинаміку (абразія, зсуви, замулення й накопичення відкладів та ін.); шельфове мілководдя має малу "екологічну ємність" і невисокі допуски техногенних навантажень. У приморських смугах існує і постійно зростає соціально-екологічне протиріччя між їх надзвичайно високою атрактивністю (притягальністю) для розселення і багатьох видів господарської діяльності, з одного боку, і виключно високою екологічною вразливістю морських узбереж та прилеглих акваторій – з другого. Світова практика розглядає приморські смуги (берегові зони) як *унікальний і високоцінний ресурс* регіонального, національного і глобального значення, який потребує спеціальної законодавчої і нормативно-правової бази щодо свого використання. У багатьох країнах світу вже 20-30 років функціонує спеціальна законодавча база природокористування в приморських смугах і інтегрованого (комплексного) управління ними [314].

Проблемою в побудові регіональної екомережі Українського Причорномор'я є надзвичайно висока ступінь господарського освоєння території. Степ майже повністю розораний. Як стверджують фахівці, на сьогоднішній день площа природних степів в Україні є мізерною - близько 1%. [218]. Такі невтішні цифри підтверджують і дані з Держземагенств (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Земельний фонд регіону Українського Причорномор'я (тис. га)

Земельний фонд	Микола- ївська область	Одеська область	Херсонська область	Регіон УП	Відсотків до загальної площі
Землі сільськогосподарського призначення	2055,0	2660,4	2031,8	6747,2	78,13
в т.ч. рілля	1698,9	2074,4	1776,6	5549,9	64,25
пасовища та сіножаті	269,3	403,3	165,5	838,1	9,7
Землі під водою	128,8	211,2	430,8	770,8	8,9
Ліси та лісовкриті площі	124,2	223,9	152,0	500,1	5,79
Відкриті заболочені землі	21,1	72,5	29,8	123,4	1,43
Інші землі	129,4	163,4	201,7	494,5	5,75
Всього земель	2458,5	3331,4	2846,1	8636,0	100

*Складено за [248, 249, 250]

За даними Миколаївського, Одеського, Херсонського обласного управління земельних ресурсів сільськогосподарські угіддя складають 78,13 % території регіону, а безпосередньо рілля - 64,25 %. Гранично припустимим вважається рівень розораності - 38,2% [193] Отже, при формуванні екомережі в регіоні потрібно перш за все скоротити орні землі.

Основою екомережі в регіоні Українського Причорномор'я, її ключовими територіями (природними ядрами), є 343 *природно-заповідних територій та об'єктів*, загальною площею 485,9 тис. га [248, 249, 250], що становить 5,62% від площі всього регіону (рис. 5.1). Але розташовані вони нерівномірно. Так, наприклад, найбільший відсоток заповідності – відношення площі природно-заповідного фонду (ПЗФ) до загальної площі певної території, мають райони, за виключенням Савранського, які відносяться до Приморської смуги, тобто мають вихід до Чорного або Азовського морів (додатки А.1-А.3). Високий рівень заповідності досягається, в першу чергу, завдяки наявності в них 3 біосферних заповідників і 5 національних природних парків. Більшість районів Українського Причорномор'я мають незначну площу ПЗФ, яка становить від 0,04 до 5,23% (додаток А.4). За науково обґрунтованими рекомендаціями у степовій зоні, до якої відноситься майже вся територія регіону УП, рівень заповідності повинен бути не менше 10%. Тобто, якщо площа регіону УП складає 8636 тис. га, то мінімально необхідна площа ПЗФ має бути 863 тис. га, фактично ж вона складає 485,8 тис. га. Звичайно, в зоні Степу (де розташована майже вся територія регіону УП) дуже складно довести площу природно-заповідного фонду до вищезазначеного рівня. На території УП розташовані елементи екологічної мережі, які мають як загальнодержавне, так і всеєвропейське значення, тому формування репрезентативних природоохоронних територій є безумовним пріоритетом нової стратегії планування територій (додаток А.5).

Важливим питанням залишається резервування територій для подальшого надання їм заповідання. Так, згідно [244], в Херсонській області площа природних територій цінних для заповідання складає 129 тис. га., в Одеській -

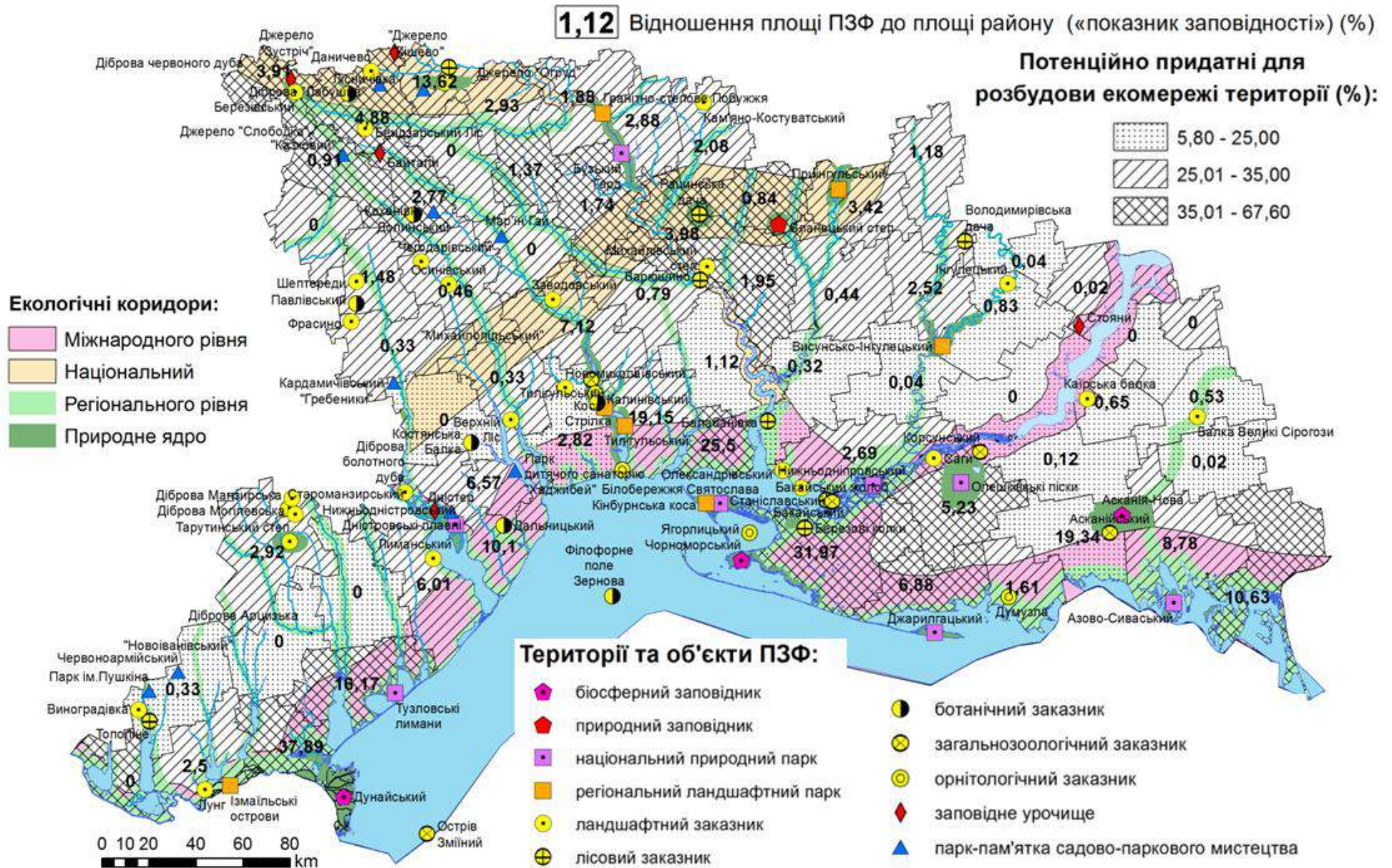


Рис. 5.1. Природний каркас екологічної безпеки Українського Причорномор'я (розроблено автором)

майже 80 тис. га. [243]. Сюди входять як великі масиви, такі як Нижньодністровські плавні, озера Ялпуг, Китай, Кугурлуй, так і незначні за площею ділянки - схили річкових долин, балок, яри, де збереглася степова рослинність. Знов-таки, без регламентованого використання цих територій вже сьогодні незабаром можна їх втратити зовсім.

Обов'язковими структурними елементами національної та Пан'європейської екомережі є *водно-болотні угіддя (ВБУ) міжнародного значення*. Вони охороняються згідно з міжнародною Рамсарською Конвенцією, яку підписала і наша країна. На території регіону УП такий статус надано 14 ділянкам [40]. Загальна площа ВБУ міжнародного значення на 2015 рік складає 601,5 тис. га, при незмінній кількості самих ділянок вона збільшилась більше ніж в два рази, якщо зрівняти з 2006 роком - 258,70 тис. га. Водно-болотні угіддя виконують роль своєрідного екологічного коридору між Дунаєм і Доном вздовж північно-західного узбережжя Чорного моря.

Важливою складовою екомережі є нова категорія земельного обліку – *землі водного фонду*. У регіоні Українського Причорномор'я внутрішні води займають 770,6 тис. га, тобто 27,68% від площі земель потенційно придатних для розбудови екомережі. Законодавчо в Україні виділені такі категорії земель водного фонду: а) водоохоронні зони; б) прибережні захисні смуги; в) берегові смуги; г) смуги відведення; д) зони санітарної охорони. Для них встановлений відповідний нормативно-правовий статус і введені обмеження щодо господарського використання. Разом з тим на даний час землі водного фонду на місцевості (в натурі) не виділені, і їх використання практично не регламентоване [321].

Водоохоронні зони встановлюють для всіх водних об'єктів – уздовж обох берегів річок, вздовж узбереж морів і лиманів, навколо озер і водосховищ. Їх межі визначають спеціальним земельним проектуванням, але в будь-якому випадку водоохоронні зони включають заплавні землі, а для малих річок – і нижні тераси [321]. Загальна площа встановлених водоохоронних зон водних об'єктів в регіоні УП складає 203,03 га (додаток А.7).

Прибережні захисні смуги виділяють у складі водоохоронних зон. Їх встановлюють вздовж обох берегів річок, навколо водойм, на островах вздовж лінії урізу води (період межені) такою шириною [358]:

- для малих річок та ручаїв, також ставків площею менше трьох гектарів – 25 м;
- для середніх річок, водосховищ і ставків площею від трьох гектарів і більше – 50 м;
- для великих річок, водосховищ і озер – 100 м.

Вздовж судноплавних шляхів встановлюють *берегові смуги*. Загальна площа прибережних захисних смуг водних об'єктів регіону УП складає 25193,54 га (додаток А.7). Для охорони водних об'єктів у місцях забору води для централізованого водопостачання та потреб оздоровлення, встановлюють *зони санітарної охорони*.

За такою експлікацією землі водного фонду Одеської області складають 2284,8 кв. км або 6,9% загальної площі регіону. Їх включення до складу екомережі потребує відповідного земельного проектування та виділення на місцевості.

Регіон внаслідок свого приморського положення має значні площі *рекреаційних та курортних земель*, які можуть входити до екомережі. На сьогоднішній день триває розробка земельно-проектної документації цих територій, їх площа збільшилась у 1,5 рази. Але рекреаційні землі за сучасним обліком займають зовсім незначну частку в структурі регіонального потенціалу екомережі.

Значним резервом для формування регіональної екомережі є *малопродуктивні й деградовані сільськогосподарські угіддя*, які внаслідок інтенсивного та нераціонального використання втратили свій агровиробничий потенціал. Це еродовані, заболочені, перезволожені, засолені, забруднені важкими металами, кам'янисті, кислі сільськогосподарські угіддя [321, 358]. Середньо- та сильноеродовані землі найближчим часом необхідно вивести із сільськогосподарського обігу і включити до складу екомережі. Еродовані

сілськогосподарські угіддя найбільш поширені в районах, розташованих в межах Подільської і Придніпровської схилово-височинних ландшафтних областей, де їх частка сягає 30% і більше. Максимальна засоленість сілськогосподарських угідь у регіоні становить 6% території. Частка перезвожених земель у регіоні незначна. Разом з тим на Херсонщині поширені *поди* – замкнені пониження у рельєфі з оглеєними ґрунтами, які називають "блюдцями".

До складу екомережі, зокрема її природних коридорів і буферних зон, можуть включатися також сілськогосподарські угіддя екстенсивного використання (сіножаті, пасовища), відкриті землі тощо [358, 369]. В структурі регіонального потенціалу екомережі Українського Причорномор'я на долю сіножатей та пасовищ припадає 839 тис. га або 30,14% (табл. 5.1). В регіоні УП саме ця категорія земель має основним резервом для розбудови екомережі, але площу сіножатей та пасовищ потрібно збільшити. Якщо для порівняння взяти такий показник як відношення площі ріллі до площі пасовищ, який у країнах ЄС коливається в досить вузькому діапазоні й у середньому дорівнює одиниці, тобто площі ріллі та пасовищ приблизно однакові, то у регіоні УП він дорівнює 0,15 (табл. 5.1).

Однією із складових елементів екомережі є *відновлювальні території*. До цієї категорії відносяться території, що являють собою порушені землі, деградовані і малопродуктивні землі та землі, що зазнали впливу негативних процесів та стихійних явищ, в т.ч. осушені болота, деградовані ліси, еродовані, засолені землі, лучні та степові природні пасовища тощо [92]. За умови виведення цих земель із сілськогосподарського використання, на таких територіях існує можливість відновити природний рослинний покрив, тобто здійснити ренатуралізаційні заходи, а після цього включити їх до складу ключових ділянок екомережі. В регіоні деградовані та малопродуктивні землі, саме за рахунок яких можна скоротити відсоток орних земель, складають 366 тис. га, або 13,14% у структурі регіонального потенціалу, відкриті землі без рослинного покриву - 192 тис. га, 6,9% (табл. 5.2).

Регіональний потенціал створення екомережі

Адміністративні одиниці (області)	Загальна площа земель, тис. га	Площа земель ПЗФ, тис. га (фактична)	Регіональний потенціал екомережі: площа земель, що можуть використовуватись у якості елементів екомережі, тис. га	Структура регіонального потенціалу екомережі, площа земель, тис га, (%), потенційно придатних для розбудови екомережі									Частка територій, що потенційно може бути охоплена екомережею, у %	Частка територій ПЗФ (фактична), у % від загальної площі району
				сіножаті та пасовища	деградовані та малопродуктивні землі, що передбачаються для консервації	землі під зеленими насадженнями загального користування	землі під будинками відпочинку, курортні та рекреаційні території	відкриті заболочені землі	відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	внутрішні води	ліси та лісовкриті площі			
Одеська	3332,9	159,9	1000,2	403,3 (40,2)	67,5 (6,57)		2,70 (0,26)	72,52 (7,17)	33,14 (3,31)	211,9 (21,1)	223,9 (22,2)	30,29	4,8	
Миколаївська	2458,5	101,7	819,1	268,9 (32,8)	246,4 (30,0)	2,48 (0,3)	0,77 (0,09)	21,05 (2,57)	30,88 (3,77)	128,7 (15,2)	124,2 (15,1)	33,31	4,14	
Херсонська	2846,1	224,1	963,9	166,7 (17,3)	52,0 (5,4)	1,83 (0,19)	1,73 (0,18)	30,84 (3,2)	128,2 (13,3)	429,9 (44,6)	151,3 (15,7)	33,9	7,18	
Всього по регіону УП	8635,9	485,8	2783,3	839,0 (30,1)	366,0 (13,1)	4,31 (0,15)	5,21 (0,18)	124,4 (4,47)	192,2 (6,9)	770,5 (27,6)	499,5 (17,9)	32,22	5,62	

Складено за [248, 249, 250]

Важливою складовою екомережі є *ліси*. Загальна площа земель лісового фонду в досліджуваному регіоні - 499,5 тис. га (17,94 % від площі потенційно придатних земель). Найбільшу територію ліси та лісовкриті площі займають на півночі Одеської області - у Ананьївському, Балтському, Кодимському, Подільському (б. Котовському), Савранському, тобто у районах, які відносяться до Лісостепової зони, а також у Олешківському (б. Цюрупинському) районі Херсонської області (додаток А.6). На сьогоднішній день фактична лісистість Лісостепової зони регіону УП складає 11,8%, що значно менше нормативного показника в 18% [300]. Тому для районів, розташованих у зоні Лісостепу пропонується заліснення малопродуктивних та деградованих земель.

Територіальний аналіз структурних елементів екомережі регіону УП показав, що площа екомережі в загальній площі адміністративного району може сягати від 5,8% (Іванівський район Херсонської області) до 67,6% (Голопристанський район Херсонської області).

Автором було розроблено картосхему, де позначені райони з недостатньою (0-25%), оптимальною (26-35%) та високою (36-70%) часткою територій, що можуть бути включені до регіональної екомережі (рис. 5.1). До першої групи районів, де потенційна площа екомережі не перевищує 25,9%, відносяться 19 з 63 адміністративних районів, більша половина з яких (10) розташована у межах Херсонської області - центральній та північній її частині. Звертає на себе увагу і той факт, що ці ж самі райони, крім Чаплинського (фактична частка території ПЗФ 19,34% завдяки біосферному заповіднику "Асканія-Нова"), мають і найнижчі показники заповідності від 0,0 до 0,83%. Це найбільш розорані території у межах всього регіону, в яких площа сільськогосподарських угідь доходить до 93% [273]. Основою для формування екомережі в районах, які розташовані біля Дніпра, є землі водного фонду, для інших районів Херсонщини - пасовища, а також деградовані та малопродуктивні землі, які передбачено вивести для консервації.

До другої групи з оптимальною площею екомережі відноситься більшість районів регіону УП - 28 з 63. Територіально вони тяжіють до центральної

частини регіону Українського Причорномор'я, а 8 районів також розташовані у межах Приморської смуги. В структурі регіонального потенціалу екомережі центральних районів переважають категорії угідь таких як сіножаті та пасовища, а також ліси та інші лісовкриті площі. В районах цієї групи Миколаївської області другу позицію за площею потенційно придатних для розбудови екомережі займають деградовані та забруднені землі, що передбачаються для консервації. В районах Приморської смуги до складу екомережі в першу чергу увійдуть землі водного фонду, болота та заболочені землі та пасовища.

Найменш чисельна група районів з високою (вище 36%) площею земель придатних для розбудови екомережі. Половина районів цієї групи розташована у межах Приморської смуги - це Ренійський, Кілійський, Татарбунарський, Очаківський, Голопристанський, Скадовський, Генічеський та Олешківський райони, для яких характерні, за виключенням Ренійського району, дуже високі показники частки ПЗФ. В Ренійському районі створення екомережі може відбуватися на основі земель водного фонду, які займають майже 40% від площі всього району. На сьогоднішній день існують пропозиції щодо розширення мережі територій ПЗФ, наприклад, включення озер Кугурлуй і Картал до складу Дунайського Біосферного заповідника або створення окремого об'єкту ПЗФ (національний парк, регіональний ландшафтний парк) [204]. При співставленні розробленої автором ескізної схеми регіональної екомережі (рис. 5.1) із ландшафтною картою [202] можна зауважити, що екомережею в регіоні найбільш охоплені наступні ландшафти: заплавні лиманно-морські солончакові, черепашково-піщані пересипи, коси та острови, які тяжіють до морського узбережжя; заплавні лісові, лучно-болотні, лучні остепнені заплави, плавні, які розташовані у долинах рік Дунай, Дністер, Південний Буг, Дніпро та їх приток; саме ними проходять меридіональні екологічні коридори національного та регіонального рівня.

Також в екомережі регіону широко представлені сухостепові терасні і давньодельтові горбисті піщані ландшафти зі слабогумусованими ґрунтами під

борами - нижні течії річок Дунай, Дністер та Дніпро. У фізико-географічному районуванні ця територія відноситься до Задністровсько-Причорноморської, Дністровсько-Бузької та Бузько-Дніпровської низовинних областей Причорноморського середньостепового краю Середньостепової підзони.

Показово, що адміністративні райони, для яких характерні вищезгадані ландшафти, мають найвищі показники частки територій, що можуть бути включені до екомережі: Кілійський район - 37,89% та Голопристанський район - 31,97%. Північно-західна частина регіону Українського Причорномор'я, яка розташована в Лісостепової зоні Південноподільської височинної області, також виділяється своїми високими показниками частки територій, що можуть бути включені до екомережі. Для неї характерні лісостепові височинні хвилясті лесові ландшафти з сірими лісовими й темно-сірими опідзоленими ґрунтами, з грабовими дібровами та лісостепові височинні еродовані ландшафти з чорноземами глибокими, грабовими дібровами, ярами та балками. Саме цією територією проходить Галицько-Слобожанський широтний екологічний коридор національного рівня. Екосистеми лісостепу репрезентовані досить великою кількістю об'єктів ПЗФ як загальнодержавного, так і місцевого значення. Разом з тим, деякі адміністративні райони або зовсім не мають об'єктів ПЗФ (Окнянський (б. Красноокнянський), Любашівський), або мають незначні показники фактичної частки територій ПЗФ (Первомайський, Подільський), хоча потенційно до екомережі можна віднести від 28 до 43% площі цих районів відповідно.

Незважаючи на те, що більша частина регіону відноситься до Степової зони, в межах якої представлені Північно-, Середньо- та Південностепова підзони, степові ландшафти усіх трьох підзон внаслідок надзвичайної змінності та фрагментованості недостатньо відображені в регіональній екомережі. На сьогоднішній день не існує схеми Південноукраїнського широтного екокоридору, який проходить в межах Північностепової підзони, представлені лише його природні ядра (Кучурган-Андріяшівське, Куяльницьке, Гранітно-Побузьке, Єланецьке), які доволі важко об'єднати сполучними

коридорами внаслідок розораності земель. Отже в схемі регіональної екомережі ми зробили лише спробу окреслити межі Південноукраїнського екокоридору, спираючись на Генеральну схему планування.

Більш повно в регіональній екомережі представлені такі ландшафти, як південностепові лесові із темно-каштановими солонцюватими, лучно-чорноземними ґрунтами, глеє-солодями подів. У фізико-географічному районуванні вони тяжіють до Дністровсько-Бузької низовинної області Середньостепової підзони, Нижньобузько-Дніпровської та Присивасько-Приазовської низовинних областей Південностепової підзони. Треба нагадати, що цією територією проходить Азово-Чорноморський прибережно-морський екологічний коридор [91].

Натомість, середньостепові лесові ландшафти із степовими балками із чорноземами південними, які розповсюджені на межі Дніпровсько-Молочанської та Присивасько-Приазовської низовинних областей, в регіональній екомережі на сьогоднішній день не представлені. Треба зауважити, що саме східна частина Причорноморського регіону, для якої характерні середньостепові та південностепові ландшафти має недостатню частку територій, що можуть бути включені до екомережі. Тобто степові екосистеми, за виключенням природоохоронних об'єктів, настільки змінено сільськогосподарською діяльністю, що в даний час навіть немає можливості розглядати їх як потенційно придатні для створення екомережі.

Територіальний аналіз структурних елементів екомережі регіону УП показав, що частка територій, що потенційно може бути охоплена екомережею, складає в середньому 32 % від площі регіону. При цьому спостерігається значна нерівномірність - від дуже низьких показників у придніпровських районах Херсонщини до високих у районах Приморської смуги.

Землі природно-заповідного фонду займають 5,62% території регіону УП, цей показник можна збільшити до 7-10%, як за рахунок розширення вже існуючих об'єктів ПЗФ, так і за умови створення нових. Співставлення регіональної схеми екомережі Українського Причорномор'я з картами фізико-

географічного районування та ландшафтною показали, що в екомережі недостатньо представлені середньостепові ландшафти.

Встановлено, що у степовій зоні, яка майже повністю зайнята сільськогосподарськими угіддями, основним резервом при формуванні регіональної екомережі виступають пасовища та сіножаті. Саме на них приходить третина усіх земель, за допомогою яких можливо збільшення площі екомережі.

Землі водного фонду на території Українського Причорномор'я також являються значним резервом для формування регіональної екологічної мережі, на їхню долю припадає 27,6 % потенційно придатних для розбудови екомережі земель. І саме заплавні лісові, лучно-болотні, лучні остепнені заплави та плавні найбільш представлені у ескізній регіональній схемі екомережі. Водні об'єкти регіону (ріки, лимани, побережжя морів) виступають в якості природних екокоридорів, тому саме ними проходять міграційні шляхи.

В регіоні дослідження при розбудові екомережі важливу роль має відігравати така категорія земель, як ліси та лісовкриті площі, які у структурі регіонального потенціалу екомережі займають майже 18%. Характерно, що найбільші площі вони займають не лише в зоні лісостепу, але й в степовій зоні (Голопристанський -15% та Олешківський - 52% від загальної площі екомережі цих районів). Для подальшого більш детального проектування регіональної екомережі потрібні додаткові обстеження і аналіз землекористування, з метою охоплення екомережею всіх підтипів ландшафтів в регіоні Українського Причорномор'я.

5.2. Концепція антропогенно-техногенних навантажень та їх вплив на ресурсно-туристичний потенціал регіону

Проблема геопросторового впорядкування взаємодії суспільства з природою залишається головним напрямом сучасної географічної науки. Його методологічною основою є співставний аналіз розселення населення та

господарського використання території з природним середовищем. Ця проблема має міждисциплінарний статус, але найбільш активну участь у її розробленні приймають географи, екологи, фахівці з планування територій та управління. У формуванні концептуально-понятійного апарату цього напрямку певне лідерство зберігали природно-географічні підходи. Наприкінці минулого століття набули вжитку поняття "*екологічний каркас*" (В. В. Владимиров, 1980), "*природний каркас*" (П. Кавалаяускас, 1985; Н. Ф. Реймерс, 1990), "*біосферний каркас*" (Е. Б. Алаєв, 1992), "*природно-екологічний каркас*" (Т. Г. Рунова та ін., 1993). Ці поняття позначають природно-екологічну впорядкованість природного середовища у контексті його господарського використання.

Менш розробленою лишалась система термінів і понять щодо характеристики навантажень на довкілля населення з його господарською діяльністю та штучного матеріального світу, створеного людиною. У "Генеральній схемі планування території України" [48] такі навантаження показані різними *видами господарського використання території* та різною *інтенсивністю забудови*. Зрозуміло, що це дуже схематична класифікація, до того ж виконана у дрібних, оглядових масштабах. Але головне, це перший крок, який вже має своє продовження. Нещодавно введене поняття **каркас антропогенно-техногенних навантажень** [306], що має на меті інтегроване представлення геопросторового (територіального) розподілу впливів на довкілля всіх соціально-економічних компонентів. У вітчизняній географії формується новий науковий напрям з планування території - *геопланування* [315, 319, 357], що розробляє принципи і методи раціонального поєднання природи-населення-господарства на всіх рівнях життєдіяльності суспільства.

Для характеристики загального рівня АТН на територію необхідно представити просторовий розподіл антропогенно-техногенних навантажень за всіма його складовими. *Каркас антропогенно-техногенних навантажень* (урбанізований економічний каркас), який формують ареали, точки і вузли високих антропогенно-техногенних навантажень (росселення населення, економічні центри) та транспортні коридори, що їх з'єднують, науковці

вважають антиподом *каркасу екологічної безпеки*. Природний каркас екологічної безпеки регіону та каркас АТН є підсистемами території, що функціонують самостійно, за певними аспектами – автономно, але одночасно вони не можуть існувати та використовуватись як відокремлені просторові утворення, а формують суцільну мережу просторово й функціонально пов'язаних складових.

Для раціональної організації території необхідні пошуки оптимального поєднання природи - населення - господарства, для чого потрібний поєднаний аналіз природного середовища, розселення населення, розміщення виробничої та соціальної інфраструктури, різних видів господарської діяльності, тобто поєднаний і співставний аналіз природного каркасу екологічної безпеки регіону та каркасу АТН [273], який дасть можливість визначити проблемні і кризові ситуації, що фіксуються в результаті «накладання» і співставлення екомереж і просторових розподілів АТН.

Раціональну територіальну організацію природного середовища, за сучасними поглядами, забезпечують природні каркаси екологічної безпеки території у формі *екологічних мереж* - континентальних (Всеєвропейська мережа), національних (екомережа України), регіональних [48, 315]. Ще одним напрямом наукового обґрунтування організації природного середовища та його господарського використання є *ландшафтне планування*, що набуло офіційного управлінського статусу у Німеччині і вже розробляється в Україні [162].

На противагу природно-географічній складовій планування території, соціально-економічні чинники ще зберігають свою компонентно-галузеву орієнтацію. Ще не розроблене і не введене у географічну практику поняття, що інтегровано представляє геопросторову організацію всіх соціально-економічних складових у вигляді антропогенно-техногенних навантажень на територію. Географи розробили і активно використовують поняття *територіальних систем розселення, інфраструктури, господарської діяльності*, а інтегроване представлення антропогенно-техногенних навантажень на територію ще перебуває на стадії становлення. Його

термінували як "**каркас антропогенно-техногенних навантажень**" [306, 308, 319].

Антропогенно-техногенні навантаження (АТН) характеризують вплив на природне середовище населення, штучного матеріального світу, створеного людиною (його називають "другою природою"), господарської та духовної діяльності людей. Такий вплив розглядають традиційно диференційовано - за різними складовими АТН. Існує необхідність й інтегрованого представлення АТН, що характеризує загальний вплив суспільства на природу. На даний час такі інтегровані показники АТН ще не розроблені. Вплив населення з його виробничою та духовною діяльністю на природне середовище називають **антропогенно-техногенним навантаженням**. У багатьох випадках розглядають нарізно *антропогенні навантаження* та *техногенні навантаження* на середовище.

У загальному представленні навантаження можуть бути *допустимими* - такими, що не руйнують природний ландшафт та його властивості, *критичними (граничними)* - такими, що загрожують руйнуванням, та *позакритичними (надграничними)* - такими, що призводять до руйнування ландшафту [273]. Вже визначені загальні біосферні граничні норми антропогенно-техногенного впливу: якщо господарська діяльність вилучає з природного середовища не більше 10% біомаси, то природна здатність ландшафтів до самовідтворення не порушується. Це так зване правило *10%-ої екологічної безпеки*. Зрозуміло, що воно має дуже загальний і орієнтовний характер. Більш конкретно визначення критичної межі вилучення біомаси у кожному випадку потребує спеціальних досліджень.

Найбільш розробленим напрямом досліджень АТН є аналіз *розселення населення* як головної складової антропогенних навантажень. Різноманітні карти представляють розселення, а також певною мірою і антропогенні АТН: у точковій формі - поселення, в ареальній - густота населення, у мережевій - територіальні системи розселення. Підкреслимо, що всі зазначені формалізації характеризують просторовий розподіл населення за його кількістю, і все. Поза

увагою залишається змістовна характеристика самих навантажень: всі зазначені формалізації характеризують просторову локалізацію та просторовий розподіл населення за його чисельністю і не показують його вплив на довкілля. Поза увагою лишається предметна характеристика антропогенних навантажень, яка залежить від укладів життєдіяльності населення та видів господарської діяльності. Людність поселення і густота населення - це "вагові коефіцієнти" антропогенно-техногенних навантажень. Самих навантажень на картах розселення населення нема. Вони зумовлені тими чи іншими видами господарської діяльності та природокористування, планувальною організацією території, які на картосхемах розселення не позначені взагалі. Така ж ситуація і з картами густоти населення, де кількість населення - вагові коефіцієнти антропогенних навантажень, а самі навантаження не показані. Узагальнено кількісна оцінка антропогенних навантажень залежить від двох чинників: кількісна характеристика населення показує "вагу" навантажень, а вид (чи види) господарської діяльності представляє саме навантаження. Завдання географічної науки полягає у розробленні показників АТН для різних функціональних типів міст залежно від їх людності та соціально-економічних функцій, а також для територіальних систем розселення взагалі.

Другий напрям у дослідженнях каркасів АТН представляють *інфраструктурні мережі та вузли* - транспортних магістралей, мереж і систем виробничої інфраструктури (лінії електропередач, водогонів, нафто- і газопроводів та ін.). У вітчизняних правилах і нормах містобудування та планування територій *зони техногенного впливу інфраструктурних об'єктів та мереж* частково представлені і вже мають певні обмеження та регламенти щодо їх функціонування та розміщення. Але це перші кроки щодо характеристики участі інфраструктурних складових у формуванні каркасів АТН. Безпосередніх оцінок АТН від об'єктів та систем виробничої інфраструктури ще вкрай недостатньо. Геоекологічні дослідження потребують кількісних та якісних характеристик АТН різних видів інфраструктури в залежності від типів і розмірів відповідних об'єктів і мереж. Необхідне обґрунтування зон впливів

таких АТН та потрібних санітарно-захисних зон, як правило, ешелонованих за рівнями екологічної небезпеки. Необхідні норми і регламенти екологічно небезпечного територіального розміщення та поєднання таких об'єктів і мереж.

Потрібна *систематика транспортних магістралей та інфраструктурних комунікацій за рівнями техногенного впливу на довкілля*. Нагадаємо, що потужні магістралі і транспортні коридори, які поєднують різні види транспорту, являють собою *техногенні «біосферні бар'єри»*, що розчленовують цілісну біосферу і ускладнюють різноманітні біогеохімічні процеси, взаємодії та переміщення в ній. Транспортні магістралі необхідно класифікувати щодо АТН за їх технічним обладнанням, обсягом вантажо- і пасажиропотоків, наявністю санітарно-захисних зон. Така ж систематика необхідна і для інфраструктурних мереж. Зони техногенного впливу транспортних комунікацій потрібно ешелонувати за їх більшим-меншим техногенним впливом.

Ще один напрям представлення каркасів АТН пов'язаний з *ареальними розподілами антропогенно-техногенних навантажень на довкілля*. На регіональному рівні перелік узагальнених видів господарського використання територій доволі простий: сільськогосподарське, лісогосподарське, рекреаційне, природоохоронне. Додатково ще виділяють урбанізовані ареали – приміські зони великих і середніх міст з дачно-котеджним розселенням і садово-городнім господарством. Але такої схематичної систематики господарського використання територій для формування каркасів АТН недостатньо. Потрібна більш деталізована рубрикація господарського використання території, орієнтована на більш глибоку диференціацію АТН.

Головна методологічна проблема даного напрямку - *систематика оброблюваних земель за рівнями інтенсивності їх сільськогосподарського використання*. У першому наближенні слід розрізняти землеробство екстенсивне, помірно- та високоінтенсивне, а також приміське (дуже інтенсивне) та зрошуване. Окремий вид сільськогосподарського природокористування становить дачна та садово-городня діяльність, що

поєднує присадибне садівництво і городництво з рекреацією. Вагомими чинниками, що формують техногенні навантаження у сільському господарстві, є високоінтенсивні галузі та технології, зокрема зрошувальне землеробство (особливо крапельне), овочівництво, садівництво, виноградарство, квітникарство. Перелік методологічних і методичних питань, пов'язаних з сільськогосподарським природокористуванням і оцінкою його техногенних впливів і наслідків лишається ще надзвичайно широким.

При формуванні каркасів антропогенно-техногенного навантаження необхідно дослідити *окремі соціально-економічні об'єкти і території, що являють собою екологічну небезпеку* - так звані "гарячі точки" та "гарячі ареали", які зазвичай потребують радикальних геопланувальних рішень щодо їх локалізації та знешкодження. **Гарячими точками** можуть бути джерела високих техногенних навантажень та забруднень середовища, до яких відносяться окремі господарські об'єкти, сміттєзвалища та полігони твердих побутових відходів, захоронення небезпечних відходів, склади та місця зберігання мінеральних добрив та отрутохімікатів, тваринницькі комплекси та худобомогильники (скотомогильники). **Гарячими ареалами** можуть бути забруднені території та водні об'єкти, деградовані зрошувальні та осушувальні системи, кар'єри, промислові майданчики закритих підприємств, місця дислокації військових частин - *белігеративні ландшафти* та ін. У вітчизняних геоекологічних дослідженнях цей напрям позначений недостатньо, проте він стає пріоритетним на міжнародному рівні. У 2009 р. Міжнародним фондом Blacksmith Institute започаткований *міжнародний проект з глобальної інвентаризації найбільш техногенно забруднених територій* - "Global Inventory Project". Підкреслимо, що за масштабами техногенного забруднення території, за обсягами накопичення небезпечних промислових відходів, за накопиченням неперероблених твердих відходів, за площами деградованих земель наша країна серед світових "лідерів". І розв'язання проблем "гарячих точок" та "гарячих ареалів" набуває надзвичайної гостроти. У географічних дослідженнях проблема гарячих точок і гарячих ареалів позначена вкрай недостатньо,

оскільки точкові та ареальні об'єкти, що з різних причин мають критичні і позакритичні АТН, не інвентаризовані на регіональному рівні і не мають відповідного статистичного чи земельно-кадастрового обліку.

Складною, недостатньо розробленою лишається *проблема оцінки антропогенно-техногенних навантажень (АТН) на природне середовище*. Деяко більшою мірою вона розроблена для окремих видів господарської діяльності, галузей, а також для окремих підприємств. Разом з тим у дослідженнях ландшафтної оболонки Землі потрібно мати інтегральні оцінки антропогенно-техногенних навантажень поселень різних типів, промислових та транспортних комплексів та вузлів, інфраструктурно-комунікаційних магістралей та мереж на природне середовище. Потребує узагальнених оцінок АТН територій з різним рівнем господарського освоєння, ділянок з поєднанням різних видів економічної діяльності. Іншим словами, приходить час для оцінки загальних АТН на ландшафтну оболонку: поряд з покомпонентно-галузевими характеристиками навантажень потрібно розробляти інтегральні показники впливу життєдіяльності населення на території та ділянки різних типів і масштабів.

Для потреб систематики та структурування РТП акцентуємо кілька актуальних напрямків оцінки антропогенно - техногенних навантажень. Зокрема, для екістичних (розселенських) розробок необхідна **систематика міст за рівнями АТН у залежності від їх людності та функціональних типів**. Таку класифікацію надалі слід поширити на всі поселення. Практично відсутня **систематика за рівнями техногенного впливу на довкілля транспортних магістралей та інфраструктурних комунікацій**. Нагадаємо, що потужні магістралі і транспортні коридори, які поєднують різні види транспорту, являють собою *техногенні «біосферні бар'єри»*, що розчленовують цілісну біосферу і ускладнюють різноманітні біогеохімічні процеси та переміщення в ній. Транспортні магістралі необхідно класифікувати щодо АТН за їх технічним обладнанням, обсягом вантажо- і пасажиропотоків, наявністю санітарно-захисних зон. Така ж систематика необхідна і для інфраструктурних

комунікаційних мереж. Зони техногенного впливу інфраструктурних комунікацій потрібно ешелонувати за їх більшим-меншим техногенним впливом.

Для сільськогосподарського природокористування актуальна проблема **систематики сільськогосподарських угідь, зокрема орних земель за рівнем інтенсивності їх використання** [310]. Попередньо слід розрізнити землеробство екстенсивне, помірно - та високоінтенсивне, а також приміське (дуже інтенсивне) та зрошуване. Окремий вид сільськогосподарського природокористування становлять присадибні та дачні і садово-городні ділянки.

Територіальна організація природоохоронної діяльності потребує **систематики природного середовища за ступенем його техногенної трансформації**, що спричиняється різними показниками антропогенно-техногенних навантажень, і яка обов'язкова для розроблення природних каркасів екологічної безпеки довкілля. На даний час відомі методики оцінки АТН окремих промислових підприємств, частково - промислових комплексів, та зон їх техногенного впливу. Відносно просто проаналізувати техногенний вплив «гарячих точок» (склади мінеральних добрив та отрутохімікатів, тваринницькі ферми й комплекси, сміттєзвалища та ін.). Більшість простих і комплексних таксонів планування територій відповідних методик оцінки АТН не мають. Серед них міста і сільські поселення. У величезному потоці публікацій з урбоекології важко знайти розробки інтегрованих оцінок АТН міст в цілому та зон їх впливу. Для геопланування потрібна **систематика міст за рівнем АТН в залежності від їх людності та функціональних типів**. Така ж систематика необхідна і для всіх поселень взагалі. Зони впливу великих міст і міських агломерацій необхідно ешелонувати співставно зі спаданням АТН [310].

Необхідно встановити для конкретних джерел забруднень узагальнені виробничі стандарти – **гранично допустимі викиди** (в атмосферу, водойми, ґрунти). Ще один стандарт – **гранично допустимі рівні шуму та вібрації**, які

не викликають негативних змін у здоров'ї людини. Подібними показниками є **гранично допустимі скиди** стоків у водойми, **гранично допустимі дози опромінювання** та ін. Інтегральним показником для території в цілому повинен бути показник **гранично допустимого екологічного навантаження**, що зберігає нормальне функціонування геоекосистеми. Але такий норматив ще чекає на свою розробку. Сучасне природоохоронне та соціально-екологічне нормування ще не має єдиної концепції та уніфікованих принципів щодо таких підходів.

Методологічне і практичне значення має можливість *виділення видів використання території і типізація елементів каркасу АТН* на основі кількісних і якісних характеристик. Види використання території і типи елементів каркасу АТН можуть використовуватися як для оцінки навантажень, визначення рівнів екологічної небезпеки, визначення конфліктних ситуацій і оцінки сумісності - несумісності територіальних поєднань функцій, так і для розробки напрямків регіональної екологічної політики та соціально - екологічного районування. Для дотримання екологічної рівноваги на великих просторах (регіони, країна) необхідно формувати «антитехногенні каркаси», тобто екологічні каркаси територій, які функціонально розмежовують урбанізовані території з високою концентрацією виробництва, розселення, інфраструктури, сільськогосподарські території і території природного ландшафту, що охороняються.

Складною і недостатньо розробленою лишається проблема територіального представлення антропогенно-техногенних навантажень (АТН). Справа в тому, що техногенні навантаження традиційно аналізують за видами економічної діяльності, галузями, видами виробництва, за окремими промисловими підприємствами чи господарствами. Для потреб геопланування необхідно трансформувати *галузеві оцінки антропогенно-техногенного впливу у територіальні*. Прийшов час якісно і кількісно характеризувати АТН за об'єктами геопланування регіону - точковими, лінійними, ареальними, мережевими. При цьому потрібні оцінки навантажень не лише за окремими

видами природокористування, але й за їх просторовими поєднаннями і напрямками господарського використання [310].

Головна цільова настанова планувального впорядкування природного середовища - формування **природного каркасу екологічної безпеки території**. Як вже зазначалося, такі каркаси представляють у вигляді *екологічних мереж країн і регіонів*. Відповідної територіальної схематизації потребують також розселення населення та його господарська діяльність, які створюють антропогенне та техногенне навантаження на територію. В географії для цього розроблене відносно нове поняття **каркас антропогенно-техногенних навантажень** як своєрідний антипод природного каркасу екологічної безпеки. Співставлення таких каркасів - природного та антропогенно-техногенного, їх поєднаний аналіз визначають цільову спрямованість планування територій.

Співставний аналіз природного та антропогенно-техногенного каркасів територій повинен стати обов'язковою складовою сучасної оцінки РТП. Вже зазначалося, що природні каркаси екологічної безпеки середовища слід розглядати як вагомні чинники формування РТП. Антропогенно-техногенні навантаження на довкілля вже давно розглядають як "рекреаційний антиресурс", що обмежує і лімітує можливості РТД. Приходить час характеризувати й оцінювати роль загального розподілу АТН – каркасу антропогенно-техногенних навантажень у формуванні рекреаційно-туристичного потенціалу. Практика відповідних розробок показує, що така роль багатоаспектна і багатопланова.

Каркас АТН представляє просторовий (геопросторовий) розподіл антропогенних та техногенних впливів суспільства на природне середовище. У його територіальній структурі наявні *ядра (чи згустки) АТН* - агломерації, міста, економічні центри, промислові та транспортні вузли; *ареали АТН* - територіальні об'єкти (таксони) з різними видами господарської діяльності; *мережі АТН* - системи транспортної та інженерно-технічної інфраструктури. І у цьому представленні можливі диференційовані (покомпонентні) та інтегровані

(комплексні, синтетичні) підходи до оцінки АТН. Розглянемо методологічні та методичні проблеми формування каркасів АТН регіонального рівня.

Концепція каркасів антропогенно-техногенних навантажень (концепція АТН) розглядається як один з напрямів планування територій та покращення територіальної організації суспільства. Цільовими настановами концепції каркасу АТН є: визначення характеру територіального розміщення елементів каркасу АТН та виявлення їх закономірних просторових поєднань з метою встановлення шляхів оптимізації використання території в регіонах та удосконалення загальної структури землекористування; систематизація та типізація елементів каркасу АТН для оцінки рівня антропогенно-техногенних навантажень та оптимізації навантажень, дослідження системи комунікацій між ядрами у вигляді транспортних та інфраструктурних мереж, що мають власні зони впливу антропогенно-техногенних навантажень на довкілля [308]. Показ каркасів АТН - це їх картографічне зображення з такою системою умовних позначень:

1) центри і осередки масштабовані за загальними обсягами АТН на довкілля і типізовані за соціально-економічними (господарськими) функціями;

2) комунікаційні зв'язки між ядрами АТН - транспортні мережі, системи зв'язку та виробничої інфраструктури, систематизовані за характером зв'язків і масштабовані за рівнем впливу АТН на довкілля;

3) ареальну форму має *функціональне зонування території*, яке представляє просторовий розподіл господарського використання територій і акваторій; як і попередні формалізації, функціональні зони систематизують за соціально-економічними функціями (типами господарського використання) та рівнями АТН. Каркаси АТН можуть мати форму картоїдів - схематичних карт без метрики, чи спеціальних тематичних карт. Звичайно, центри АТН представляють відповідними пунсонами - масштабованими ядрами, комунікаційну мережу АТН показують масштабованими лініями (епюрами), а функціональне зонування - осередками і ареалами.

Розглянемо методологічні принципи концепції каркасів АТН.

- Каркас АТН відповідає предметній області географії, тобто може розглядатися як певний географічний об'єкт і картографуватися. В залежності від масштабу компонентний склад елементів каркасу змінюється. На середньо- і дрібномасштабних картах характеристика елементів стає більш узагальненою і спрощеною, а на картах крупних масштабів – навпаки. Крупномасштабні карти каркасу АТН можуть служити основою для рекомендацій та планувальних рішень, що мають на меті екологічне оздоровлення довкілля та забезпечення сталого і збалансованого соціально-економічного розвитку території.

- Формування каркасу АТН передбачає дослідження чинників, які визначають його особливості в межах певної території. Каркас є результатом історичної взаємодії суспільства і природного середовища на даній території. Процес формування і рисунок каркасу багато в чому зумовлені природною основою території - географічним положенням, гідрографічною мережею, орографічними складовими, природно-географічною ландшафтною основою, конфігурацією морських узбереж. На каркас АТН впливає вся сукупність природних факторів і умов життя людей, функціонування територіально-господарських систем та їх просторова диференціація.

- Каркас АТН формує головна характеристика - розселення населення. Мережа поселень різних типів і розмірів разом з транспортними магістралями визначає просторову конфігурацію особливостей використання території та територіальну диференціацію антропогенного (соціального) й техногенного (виробничого) навантаження на територію.

- Вивчення особливостей каркасу різних регіонів дає можливість оптимізувати екологічну ситуацію в територіальних соціально-економічних системах різних ієрархічних рівнів. Причому базовим рівнем досліджень визначений регіональний, оскільки саме він має головне практичне значення для геопланування (традиційна назва - районна «планіровка») і створення природних каркасів екологічної безпеки.

- Формування елементів каркасу АТН відбувається на різних

територіальних рівнях життєдіяльності суспільства та пов'язане з функціонуванням господарських комплексів різних типів. Серед **рівнів територіальної організації каркасу АТН** розрізняють:

- *точковий (елементарний)* - сільське поселення, окреме господарство, підприємство, інженерно-технічна система та ін.;
- *локальний* - частина адміністративного району, промислові та транспортні центри і вузли, сільськогосподарські та рекреаційні райони, територіальні громади;
- *мікрорегіональний* - адміністративні райони;
- *субрегіональний* – групи адміністративних районів, міські агломерації;
- *регіональний* – обласний регіон;
- *макрорегіональний* – група областей;
- *національний* – вся країна.

- Каркас АТН формує під впливом багатьох факторів певну екологічну ситуацію, яка з часом може змінюватися при поступовій трансформації галузевої, функціональної та планувальної структури господарства регіону. АТН - важливий чинник екологічної безпеки населення.

- При характеристиці територіальної організації каркасу АТН та його оцінці виділяють чотири **типи елементів територіальної структури** – точкові, вузлові, ареальні та лінійні, а також їх просторові поєднання - мережі:

- *точкові елементи* - точки АТН, формуються на основі одного населеного пункту, промислового підприємства, транспортного вузла; для них властивий середній і високий рівень АТН;
- *вузлові елементи* - точки АТН, формуються на основі міст, а також характерного об'єднання населених пунктів (групові форми розселення), що поєднані між собою різними видами зв'язків. До них відносяться локальні системи розселення, агломерації. Вузлові елементи формують високий та найвищий рівень АТН;
- до *ареальних елементів* (ареали АТН) належать території, що виконують сільськогосподарські, рекреаційні, промислові, лісогосподарські,

водогосподарські функції тощо, а також міста (у крупних масштабах). Від цих елементів головним чином залежить екологічний потенціал регіону в цілому, оскільки ці елементи займають велику частку території. Вони формують середній і високий рівень АТН;

- *лінійні елементи* — «вісі» АТН - коридори транспортної та інженерно-технічної інфраструктури (газо -, нафто -, водопроводи, лінії електропередач та ін.). Ці елементи підтримують цілісність каркасу, забезпечуючи виконання господарських, соціальних, естетичних та екологічних функцій. Вони створюють високі АТН в зонах їх впливу, і формують так звані «біосферні бар'єри», що утруднюють природні біогеохімічні міграції.

- Для оптимізації АТН необхідно також проведення чіткого *функціонального зонування територій*: потрібно виокремити ділянки з тим чи іншим набором соціально-економічних функцій. Для кожної ділянки треба визначити конфліктні ситуації, наявність «гарячих точок» (склади мінеральних добрив та пестицидів, тваринницькі ферми і комплекси, сміттєзвалища та захоронення небезпечних відходів), оцінити ступінь сумісності - несумісності поєднань різних функцій та обґрунтувати їх перспективне «співіснування», або їх різну пріоритетність. Проблема полягає в тому, щоб не стільки обмежувати розвиток функцій, які не відповідають цілям розвитку території, а навпаки, забезпечити розвиток функцій, які відповідають потенціалу території.

- Методологічне і практичне значення має можливість виділення видів використання території і типізація елементів каркасу АТН на основі кількісних і якісних характеристик. Види використання території і типи елементів каркасу АТН можуть використовуватися як для оцінки навантажень, визначення рівнів екологічної небезпеки, визначення конфліктних ситуацій і оцінки сумісності-несумісності територіальних поєднань функцій, так і для розробки напрямків регіональної екологічної політики та соціально-екологічного районування. Наведений перелік предметно корелюється з проблемами систематики і оцінки РТП.

- Для дотримання екологічної рівноваги на великих просторах (регіони,

країна) повинен бути створений "антитехногенний каркас", тобто природний (екологічний) каркас території, який включає функціонально розмежовані урбанізовані території з високою концентрацією виробництва, розселення, інфраструктури, сільськогосподарські території і території природного ландшафту, що охороняються.

Для оцінки загального рівня антропогенно-техногенних навантажень на територію необхідно представити каркас антропогенно-техногенних навантажень за просторовим розподілом його основних складових [155]. Антиподом каркасу екологічної безпеки науковці вважають каркас антропогенно-техногенних навантажень (урбанізований економічний каркас), який формують ареали, точки і вузли високих антропогенно-техногенних навантажень та транспортні коридори, що їх з'єднують. Природний каркас екологічної безпеки регіону та каркас АТН є підсистемами території, що функціонують самостійно, мало не автономно, але одночасно вони не можуть існувати як відокремлені просторові утворення, а формують суцільну мережу просторово й функціонально пов'язаних складових.

Для раціональної організації території необхідні пошуки оптимального поєднання природи - населення - господарства, для чого потрібний поєднаний аналіз природного середовища, розселення населення, розміщення виробничої та соціальної інфраструктури, різних видів господарської діяльності, тобто поєднаний і співставний аналіз природного каркасу екологічної безпеки регіону та каркасу АТН [273], який дасть можливість визначити проблемні і кризові ситуації, що фіксуються в результаті «накладання» і співставлення екомереж і просторових розподілів АТН. Такий аналіз дасть реальну оцінку проблемності території регіону в цілому та її окремих частин, а також можливість регламентувати та нормувати антропогенно-техногенні навантаження на територію.

5.3. Каркас антропогенно-техногенних навантажень Українського Причорномор'я

В умовах постійно зростаючого впливу суспільства на природне середовище для глибокого і конструктивного розв'язання проблем екологічної безпеки території регіону виникає необхідність дослідити загальні обсяги антропогенно-техногенних навантажень, їх просторове поширення та розподіл [321]. В Генеральній схемі планування території України [96] представлено карту господарського зонування території, на якій виділено дев'ять функціональних типів господарського використання території з переважанням несільськогосподарської діяльності, також розроблена систематика сільськогосподарського використання територій, в основу якої покладено субрегіональна та мікрорегіональна спеціалізація сільськогосподарського виробництва та його загальна структура.

Складовою Генеральної схеми планування території також є природний каркас екологічної мережі, який формується на національному та регіональних рівнях та на сьогоднішній день має серйозну нормативно правову основу ("Про природно-заповідний фонд України" від 16 червня 1992 р., "Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки" від 21 вересня 2000 р, "Про екологічну мережу" від 24 червня 2004 р., "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 р" від 21 грудня 2010 р., екологічні концепції та програми регіональних рівнів та ін.). Каркас антропогенно-техногенних навантажень на природне середовище регіону є своєрідним антиподом природного каркасу екологічної безпеки регіону [308]. Його структурними елементами є населені пункти, транспортні комунікації, екологічне районування, землі різного господарського призначення та використання, а також соціально-економічні об'єкти, що несуть в собі екологічну небезпеку [319]. На сьогоднішній день, як правило, всі вищезазначені складові розглядаються окремо.

Для раціональної організації території регіону потрібний поєднаний аналіз природного середовища, розселення населення, розміщення виробничої та соціальної інфраструктури, різних видів господарської діяльності, тобто поєднаний і співставний аналіз природного каркасу екологічної безпеки регіону та каркасу антропогенно-техногенних навантажень. Такий аналіз дасть реальну оцінку проблемності території регіону в цілому та її окремих частин, а також можливість регламентувати та нормувати антропогенно-техногенні навантаження на територію [273]. Регіон, в межах якого сформована екологічна мережа - природний каркас його екологічної безпеки, і обґрунтована схема правильного розміщення й просторового комплексування різних видів господарської діяльності, може називатись таким, де здійснено планування території [357].

Для побудови інтегральної картосхеми АТН використані дані Національного атласу України (додаток Б.6), просторова оцінка соціально-екологічної безпеки, картосхеми регіональної екомережі та рекреаційного зонування території регіону Українського Причорномор'я, які були розроблені автором в попередніх дослідженнях [273, 275, 276, 308, 317, 325, 369], фондові матеріали кафедри економічної та соціальної географії і туризму ОНУ імені І. І. Мечникова. В якості методологічної основи використано розробки, які викладені в наукових працях [306, 311, 312, 314, 315]. Каркас антропогенно-техногенних навантажень має на меті інтегроване представлення геопросторового (територіального) розподілу впливів на довкілля всіх соціально-економічних компонентів. Згідно концепції каркасу АТН, його цільовими настановами є "визначення характеру територіального розміщення елементів каркасу АТН та виявлення їх закономірних просторових сполучень з метою встановлення шляхів оптимізації використання території в регіонах та удосконалення загальної структури землекористування; систематизація та типізація елементів каркасу АТН для оцінки рівня антропогенно-техногенних навантажень; оптимізація площі, структури, стану елементів каркасу з метою забезпечення сприятливих умов життєдіяльності населення і екологічного

оздоровлення території; обґрунтування заходів щодо забезпечення процесу удосконалення елементів каркасу АТН в регіонах та відповідної регламентації господарської діяльності" [303, с. 229].

Регіон УП відзначається надзвичайно сприятливим транспортно-географічним положенням та має розгалужену транспортну систему (рис. 5.2).

В структурі транспортної системи регіону УП функціонують 3 міжнародні аеропорти (Миколаїв, Одеса, Херсон), 11 морських торговельних портів (Ізмаїльський, Ренійський, Усть-Дунайський, Білгород-Дністровський, Чорноморський, Одеський, Южний, Миколаївський, Октябрський, Херсонський, Скадовський) та приватний Чорноморський морський рибний порт; 3 річкових порти (Миколаївський, Херсонський та Новокаховський) [365]. Основне навантаження лягає на приморські міста-порти - Рені, Ізмаїл, Білгород-Дністровський, Чорноморськ, Одеса, Южне, Миколаїв, Херсон, Скадовськ.

Слід відзначити, що транспортні зв'язки між головними центрами - портовими містами значно слабші, ніж зв'язки кожного з них з глибинними "суходільними" містами. Так, залізничні магістралі Одеса - Подільськ - Вапнярка мають високу пропускну здатність і виділяються дуже високими вантажо- та пасажиропотоками на відміну від магістралей Одеса - Арциз - Рені та Одеса - Колосівка - Миколаїв, технічні характеристики яких набагато гірші, пропускну здатність невисока [365].

Через регіон УП проходять такі міжнародні автомобільні транспортні коридори: "Європа-Азія", "Балтійське море - Чорне море", "Пан'європейський транспортний коридор №9", міжнародний транспортний коридор "Дунайський водний шлях"; функціонують міжнародні поромні маршрути. Територією регіону УП пролягають автошляхи міжнародного значення: маршрути класу А: Е-40, Е58, Е95, Е97, М-14, М-17 та М-18. Система внутрішніх водних шляхів регіону УП використовуються фрагментарно і нескоординовано. Економіка річкових перевезень лишається низькою, але туристичний потенціал системи внутрішніх водних шляхів лишається високим. Його головною складовою є



Рис. 5.2. Транспортно-логістична мережа регіону Українського Причорномор'я (побудовано автором)

Дунайський міжнародний транспортний коридор [365].

В цілому для регіону УП характерна просторова нерівномірність у розподілі транспортних вузлів, ліній і потоків вантажів. З однієї сторони, виділяється приморська смуга з наявністю портово-промислових комплексів, а також північні райони з крупними транспортно-розподільчими вузлами, з іншої сторони - північно-східні та східні райони мають нерозвинуту мережу як міжнародних та національних автошляхів, так і залізничного транспорту. Диференціація розвитку транспортної інфраструктури, відсутність надійного транспортного сполучення з узбережжям, яке виконує функції центру, призводить до ізоляції віддалених від ядра регіону районів.

Регіон УП в наслідок свого приморського положення виділяється своєрідною територіальною організацією господарства та розселення населення. Головні економічні центри - портово-промислові комплекси та вузли, а також рекреаційні центри та найбільші міста, розміщені вздовж узбережжя моря та по нижній течії Дунаю, Дністра, Південного Бугу та Дніпра [134]. Таке тяжіння населення та господарства формує поліцентричний (багатоядерний) приморсько-фасадний тип територіальної організації господарства, який зумовлює величезну нерівномірність і контрастність господарського освоєння території регіону, що, в свою чергу, призводить до критичного та позакритичного антропогенно-техногенного навантаження на природне середовище [273] (додатки Б.6, Б.7).

Територіальна диференціація господарської діяльності, розподіл господарських функцій та зміна інтенсивності господарського використання на території УП спостерігається за двома напрямками: 1) умовно впоперек лінії берега, вглиб суходолу; 2) уздовж узбережжя моря, відповідно до осередків найбільшої концентрації населення та зон їх впливу. І головною ознакою геопросторового розподілу господарської діяльності за її інтенсивністю є густота населення. В межах регіону за цими ознаками виділяють три господарські смуги – приморську, серединну та периферійну (рис. 5.3) [318, 427, 435].

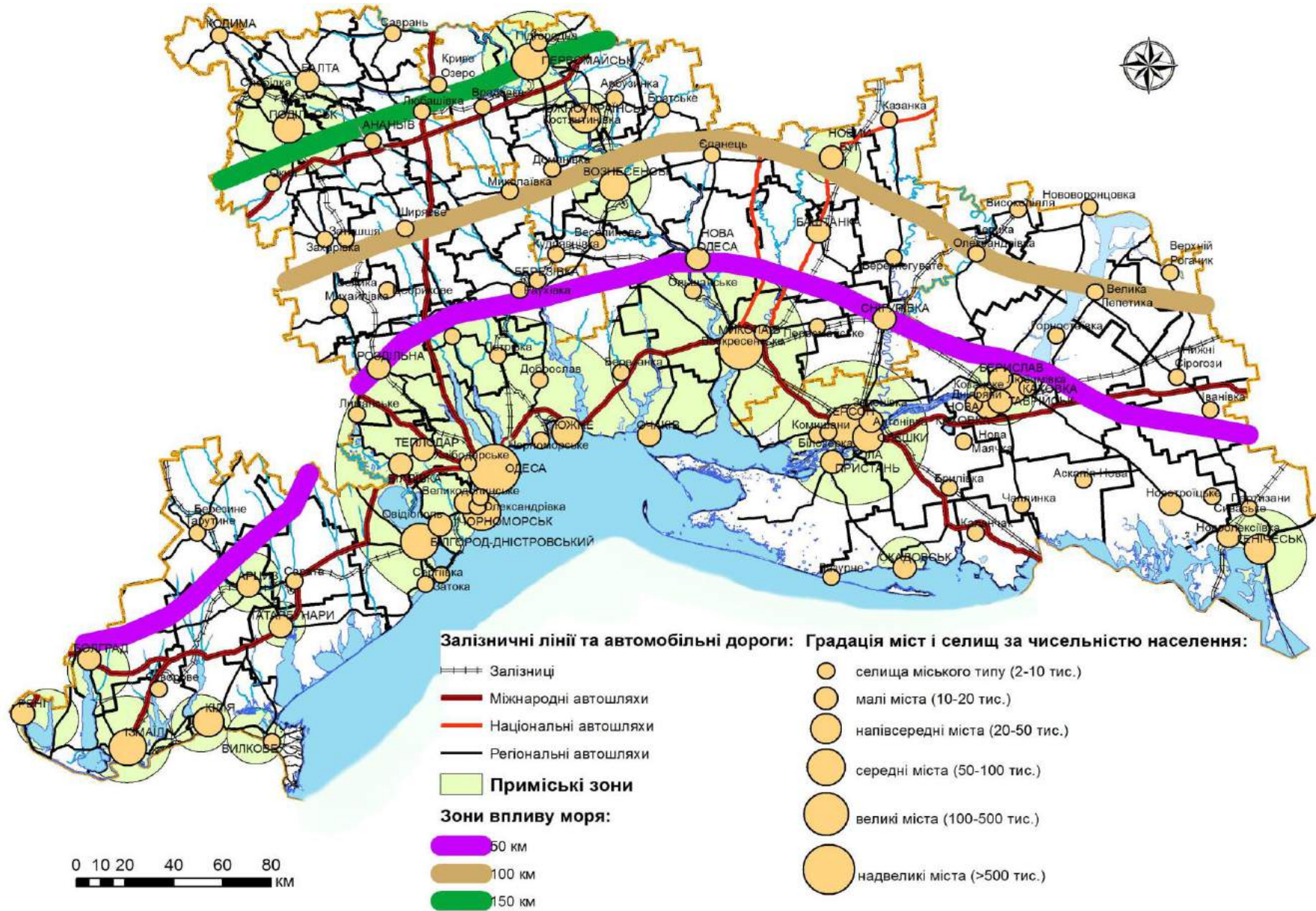


Рис. 5.3. Приморська система розселення та зони впливу моря (розроблено автором)

У приморській смузі (до 50 км) концентрація населення, інфраструктури та господарства продовжує невідпинно зростати. Інтенсивно розвивається портове господарство, споруджуються нові спеціалізовані термінали та перевантажувальні комплекси, розширюється вздовж узбережжя курортна, дачна та житлова забудова. Тут сформувалися портово-промислові комплекси - Одеський, Дунайський, Дніпро-Бузький, які у ринкових умовах перетворюються у портово-логістичні центри. У приморській смузі розташовані найбільші рекреаційні райони УП: Одеський, Очаківський, Білгород-Дністровський, Скадовський, Генічеський.

Від цієї приморсько-фасадної лінії вглиб суші та в сторону моря інтенсивність господарської діяльності спадає та приймає інший напрямок. Але на прикладі портового господарства бачимо, що у тилкових зонах портів - приміських зонах, формується мережа транспортно-розподільчих центрів, що обслуговують порти. На даний час такими транспортно-логістичними центрами стають Роздільна, Березівка, Арциз, Білгород-Дністровський [206]. До портів тяжіють також агропромислові пункти, селища міського типу (сmt), малі і середні міста, господарська діяльність яких певним чином, опосередковано пов'язана з портово-морським фасадом південної приморської частини регіону. В межах приміських зон відбуваються поїздки населення на роботу до великих міст та інші інтенсивні економічні зв'язки.

Далі від узбережжя приморська смуга змінюється **серединною смугою** (50-100 км), де відсутні види господарської діяльності, пов'язаних з морем, але зберігається загальна орієнтація на економічні центри, що розташовані на узбережжі [427]. Північні райони, найбільш віддалені по відношенню до приморської частини, утворюють **периферійну смугу** (100-200 км), для якої характерна слабо розвинена соціальна інфраструктура, постійний відтік населення і несприятлива статеві і вікова структура населення (висока частка пенсіонерів, мала - працездатного населення, в тому числі і молоді [368].

Територіальну структуру антропогенного, а також техногенного навантаження зумовлює система розселення регіону [134, 435]. Загальна площа

УП – 86360 км², загальна чисельність населення УП - 4571,4 тис. осіб (2018 р.) [210]. Регіональна система міського розселення УП представлена 37 містами і 81 смт. Чисельність міського населення складала на зазначену дату 3023,3 тис. осіб, або 66,1% від загальної чисельності населення регіону УП, що становило 4571,4,4 тис. осіб. (табл. 5.3.). За кількістю міських поселень в регіоні УП переважають малі міста (30 з 37 одиниць). Слід зазначити про нерівномірність їх розміщення по території УП. Найбільша їх кількість сконцентрована в Одеській області (15 одиниць), 7 - в Миколаївській і 8 - в Херсонській областях. Натомість чисельність їх населення становить лише 19,1% від всього міського населення УП. В регіоні УП головною особливістю розселення є *концентрація населення в приморській смузі*. Приморська система розселення більш локалізована і охоплює лише певну групу адміністративних районів, які тяжіють (своїм розташуванням, соціально-демографічними і економічними зв'язками) до морського узбережжя і оконтурюють узбережжя «ланцюжком» населених пунктів (приморських міст і селищ) (рис. 5.3). В приморській смузі регіону Українського Причорномор'я загальною площею 32,118 тис. км², або 37,2% від загальної території регіону, проживає за станом на 1 січня 2018 р. - 2973,7 тис. осіб, або 65,0 % від всієї кількості жителів УП [135]. В межах приморської смуги функціонує 16 одиниць міських поселень, 31 селище міського типу та 745 сільських населених пунктів [210]. Загальний показник густоти населення тут досить високий - 94 осіб на км² (в цілому по УП він становить 54 осіб на км²) [427]. Більше ніж 40% сільського населення зосереджено в районах Приморської смуги та тяжіють до агломерацій. З таблиці 5.4 видно, що в межах ПС концентрується 2335,4 тис. осіб міського населення, що становить 78,5% всіх городян регіону УП. Ключовим питанням лишається систематика поселень за рівнями їх антропогенно-техногенних навантажень. Очевидно, що вони залежать, в першу чергу, від людності поселень та його функціонального типу.

Особливості господарського освоєння і заселення регіону УП сформували головні типологічні ознаки малих міст. У регіоні Українського Причорномор'я

Таблиця 5.3

Розподіл чисельності населення по містах різних категорій в УП (2018 р., тис. осіб)

Категорія міських поселень	Одеська область		Миколаївська область		Херсонська область		Регіон УП
	Місто	Чисельність	Місто	Чисельність	Місто	Чисельність	
Великі міста (понад 100 тис. осіб)	Одеса	1011	Миколаїв	493,6	Херсон	291,4	1796,0
Середні міста (50-100 тис. осіб)	Чорноморськ	59,5	Первомайськ	65,6			245,8
	Білгород-Дністровський	50,1					
	Ізмаїл	71,6					
Малі міста (до 50 тис. осіб)	Подільськ	40,7	Вознесенськ	35,1	Каховка	36,3	574,0
	Теплодар	10,2	Очаків	14,2	Нова Каховка	46,0	
	Южне	32,3	Южноукраїнськ	39,8	Таврійськ	10,7	
	Ананьїв	8,2	Баштанка	12,6	Берислав	16,4	
	Арциз	14,9	Новий Буг	15,4	Генічеськ	19,7	
	Балта	18,7	Нова Одеса	12,0	Гола Пристань	14,3	
	Березівка	9,7	Снігурівка	12,6	Скадовськ	18,2	
	Біляївка	12,3			Олешки	24,7	
	Болград	15,1					
	Кілія	19,7					
	Вилкове	8,1					
	Кодима	8,6					
	Рені	18,7					
	Роздільна	17,9					
Татарбунари	11,0						
Міста		1437,3		700,9		478,0	2616,2
с/п	33 с/п	156,4	17 с/п	86,2	31 с/п	163,5	406,1
Всього		1593,7		787,1		641,5	3022,3

*Складено за [286, 287, 288]

Таблиця 5.4.

Чисельність населення Приморської смуги регіону (на 1 січня 2018 р.)

Назва показників	Одеська область	Миколаївська область	Херсонська область	Регіон УП
Адміністративні райони приморської смуги	Ренійський, Ізмаїльський, Кілійський, Татарбунарський, Білгород-Дністровський, Овідіопольський, Лиманський	Березанський, Очаківський, Миколаївський, Вітовський	Білозерський, Олешківський, Голопристанський, Скадовський, Каланчацький, Чаплинський, Новотроїцький, Генічеський	Загальна площа УП- 86360 км ² Загальна чисельність населення УП - 4571380 осіб
Площа Приморської смуги, км ²	9 564	6 027	16 527	32 118
В % до загальної площі області	28,7	24,5	58,1	37,2
Загальне населення ПС, осіб	1 634 400	618 900	720 384	2 973 684
Міське населення ПС, осіб	1 351 600	515 900	467 967	2 335 467
В % до всього міського населення області	84,7	66,2	72,9	78,5
Населення ПС без обл. центрів	623 400	132 645	176 539	932 584
Сільське населення ПС, осіб	282 800	103 000	252 417	638 217
В % до всього сільського населення області	35,8	28,5	62,2	41,1
Кількість міських поселень	9	2	5	16
Кількість СМТ	11	4	16	31
Кількість сільських поселень	225	172	348	745

* Розраховано за [285]

виділено п'ять генетичних типів малих міст: 1) морські портові міста - Рені, Кілія, Вилкове, Гола Пристань, Олешки, Очаків, Скадовськ, Генічеськ; 2) міста-фортеці - Берислав, Каховка, Балта; 3) міста іноземної поселенської колонізації - Болград, Арциз; 4) міста при новобудовах - Роздільна, Южне, Южноукраїнськ, Таврійськ, Теплодар; 5) міста-сільськогосподарські поселення (агроміста) - Ананьїв, Баштанка, Березівка, Біляївка, Вознесенськ, Кодима, Подільськ, Нова Одеса, Новий Буг, Снігурівка, Татарбунари [371].

Великі міста (до цієї категорії ми віднесли обласні центри - Одесу, Миколаїв, Херсон, в яких людність перевищує 100 тис. осіб) і категорія середніх міст (50-100 тис. осіб) в регіоні УП малочисельні (відповідно 3 і 4 одиниці - в Одеській області; середні міста - Ізмаїл, Чорноморськ, Білгород-Дністровський, в Миколаївській - Первомайськ, в Херсонській - відсутні, так як Нова Каховка перейшла з розряду середніх до малих міст). В великих містах проживають 59% всього міського населення, в той час як у середніх - 8,1%.

Одеська агломерація окреслена адміністративними межами міст обласного значення Одеса, Чорноморськ, Теплодар і Южне та п'ятьма районами Одеської області: Біляївським, Іванівським, Лиманським, Овідіопольським та Роздільнянським, які разом складають приміську зону Одеси (ПЗ) (рис. 5.3). В Одеській агломерації виділяються дві потужні планувальні осі, які швидко розвиваються - "Одеса-Чорноморськ" і "Одеса-Южне". Приморсько-фасадна лінійна планувальна організація агломерації повторює загальну схему територіальної структури самої Одеси, яка в другій половині ХХ століття з міста з компактною забудовою перетворилася в лінійне місто, витягнуте уздовж морської затоки.

За останні десятиріччя минулого століття структуризувалась **Херсонська міська агломерація**, до якої відносяться Херсон з прилеглими містами Олешки (б. Цюрупинськ), Гола Пристань та цілий ряд селищ - Білозерка, Камишани, Зеленівка, Антонівка, Наддніпрянське, а також села Херсонської міськради та Білозерського району. Загальна площа агломерації складає біля 1,5 тис. км² на якій проживає понад 440 тис. жителів [135].

Миколаїв - розташований при впадінні річки Інгул у Південний Буг, за 65 кілометрів від Чорного моря з населенням 494 тис. осіб. На базі цього міста формується **Миколаївська міська агломерація**, до складу якої входять 6 міських поселень і 139 сільських населених пунктів Вітовського, Миколаївського, Новоодеського, Очаківського районів. В межах агломерації проживає 643,1 тис. осіб, населення, що становить 54,8 % від всієї чисельності населення області. Миколаївська міська агломерація належить до типу великих, моноцентричних, слаборозвинених. В межах Миколаївської міської агломерації формується досить потужна промислова агломерація з промислово-портовими функціями загальнонаціонального і міжнародного значення [135]. У регіоні Українського Причорномор'я з високою вірогідністю можна прогнозувати утворення **Миколаївсько-Херсонської конурбації**. Такий висновок було зроблено [294] на основі аналізу динаміки маятникової міграції між мешканцями прилеглих приміських населених пунктів, що розташовані у 30-40-кілометровій зоні навколо Миколаєва та Херсона. Відстань між межами цих міст не перевищує 60 км, і вони є "найбільш прилеглими" обласними центрами в Україні, а отже відзначаються суттєвою економічною взаємодією.

В цілому мережа міських поселень в УП рідка. На кожні 10 тис. кв. км. території приходиться 13 міських поселень (включаючи сюди і смт), що значно менше, ніж по Україні в цілому (22 одиниці). Найбільш густа мережа міських поселень спостерігається в Одеській області (15 одиниць), а найменші значення цього показника (10 одиниць) мають місце на Миколаївщині. З вищенаведених кількісних показників можна зробити висновок, що опорний каркас міського розселення в регіоні УП характеризується досить рідкою мережею, а сам розселенський процес в багатьох відношеннях знаходиться ще в стадії формування, незавершеності. У зонах тяжіння великих міст сформувався *новий тип розселення* - **власне приміський**. Поряд зі звичним міським і сільським населенням в приміській зоні виник змішаний тип розселення, який сучасна статистика не може віднести ні до міського, ні до сільського. Йдеться про масиви котеджного, дачного і садово-городнього землекористування в

приміській зоні, які не мають чіткої адміністративної прив'язки ні до великого міста, ні до певних адміністративних районів. У світовій статистиці такі території називають **урбанізованими ареалами** і відносять до міського населення. На перспективу приміські зони можуть отримати певний адміністративний статус і в Україні. Поки ж в приміських зонах необхідно враховувати три типи населення - міське, сільське і власне приміське.

Найбільше за рівнем антропогенно-техногенне навантаження припадає на досить вузьку частину приморської смуги **Одеської агломерації** (до двох кілометрів від моря), де посилюється як селитебна, так і рекреаційна складові навантаження (рис. 5.4, додатки Б.1, Б.2, Б.3). Одеська агломерація в цілому характеризується найвищим рівнем розселенсько-демографічного навантаження не тільки в області, але й в регіоні УП [273]. Порівняльний аналіз щільності населення приміської зони (ПЗ) й Одеської області дає наступні показники концентрації населення. Середня щільність населення приміської зони (разом з Одесою) складає - 265,9 осіб/км², в той час як загальна щільність населення Одеської області - 71,9 осіб/км². В межах Одеської агломерації сформувались *урбанізовані ареали*, які охоплюють територію від м. Білгород-Дністровського до м. Южне. Тут знаходяться найбільш урбанізовані сільські території, які представлені здебільшого великими приміськими селами. Міста-райцентри в межах Одеської агломерації не перевищують за людністю 20 тис. осіб, мають виражені агропромислові функції. Чорноморськ та Южне, як міста-супутники Одеси, мають більшу людність та виражені портово-промислові функції. Посилують розселенсько-демографічне навантаження в межах Одеської агломерації такі райцентри, як смт Доброслав та Іванівка, які є більш віддаленими від Одеси, ніж Овідіополь і Біляївка, які не витримують конкуренції з обласним центром в сенсі соціально-економічного потенціалу і в силу наближеності до мільйонного міста мають виконувати рекреаційні та природоохоронні функції [273]. Іншими великими агломераціями в регіоні є Херсонська та Миколаївська міські агломерації, в межах яких проживає понад 1 млн. осіб.

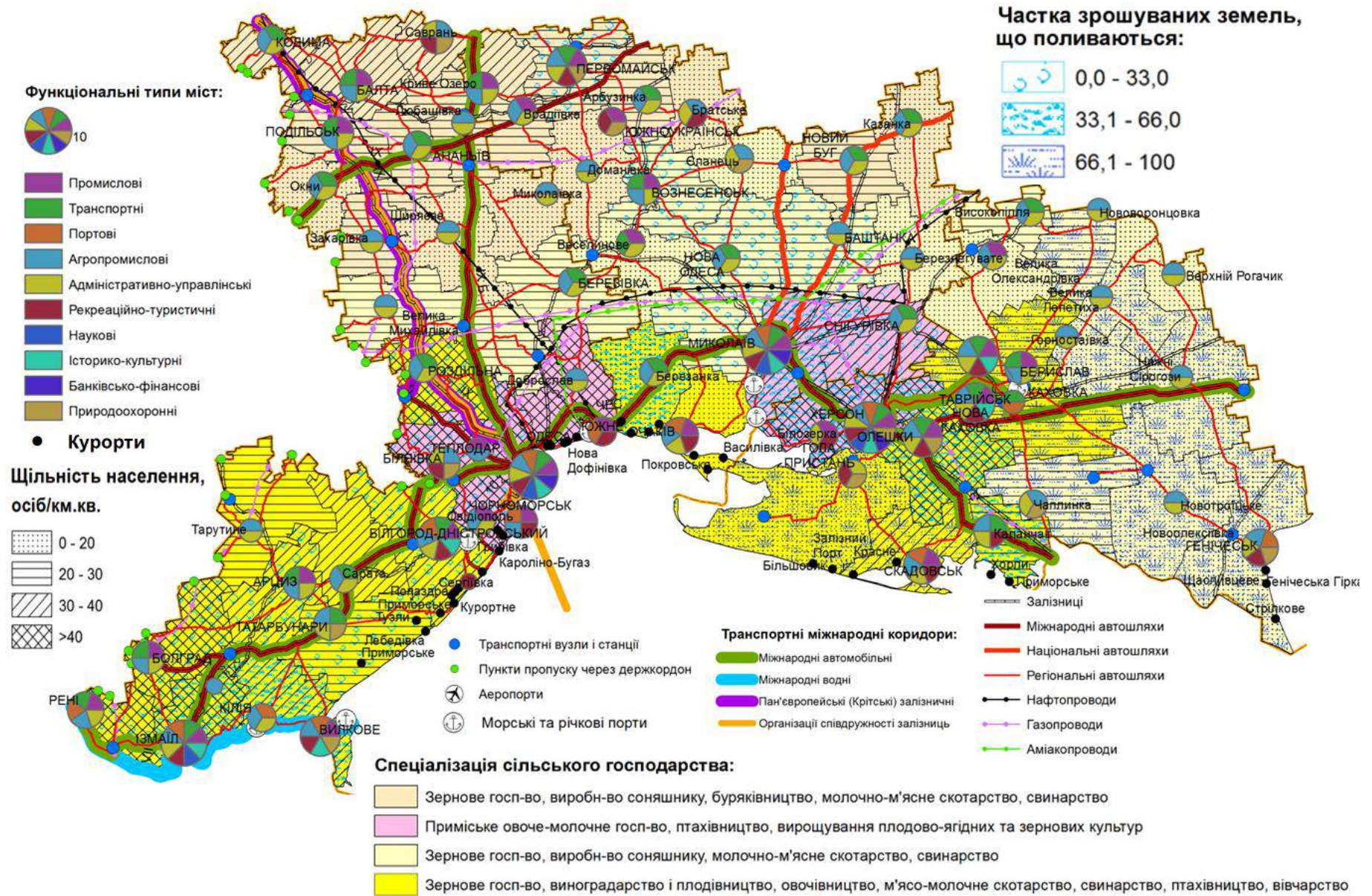


Рис. 5.4. Антропогенно-техногенне навантаження в регіоні Українського Причорномор'я (розроблено автором)

Одеса, Миколаїв та Херсон є *поліфункціональними* містами регіону, які концентрують значну частину адміністративних міських функцій, здійснюють транспортні, трудові, виробничі, комунікаційні зв'язки як на регіональному, так і на міжрегіональному та міжнародному рівні. Цим в значній мірі зумовлені диспропорції в системі розселення регіону, наявність лакун у ієрархії систем розселення, і, в кінцевому вигляді, формує особливості каркасу антропогенного навантаження в регіоні в цілому. Інші малі та середні міста Приморської смуги регіону УП в більшості відносяться до функціональних типів: агропромислові, рекреаційно-туристичні, природоохоронні [273] (рис. 5.4).

Приміські райони є найбільш проблемними з точки зору "гарячих точок" чи "гарячих ареалів" - окремих соціально-економічних об'єктів, що несуть в собі екологічну небезпеку: тут сконцентрована більшість складських приміщень непридатних до використання хімічних засобів захисту рослин, скотомогильників, спостерігається найвища щільність відходів на одиницю території, високий рівень забруднення стічних вод (додатки Б.1, Б.2, Б.3, Б.7). Гарячими ареалами можуть бути забруднені водні об'єкти, кар'єри, зрошувальні системи, місця розміщення військових частин [308]. У прилеглих до Одеси, Миколаєва та Херсону районах та міських агломераціях сформувався специфічний тип *високоінтенсивного приміського сільськогосподарського виробництва* зі спеціалізацією рослинництва на овочівництві, садівництві, ягідництві, зерновиробництві; у тваринництві на м'ясо-молочному скотарстві, свинарстві, птахівництві; цей тип має задовольняти потреби міського населення у продуктах [135, 273]. У процесі формування приміської зони Одеси все зростаючу роль відіграє дачне розселення. На феномен «дачизації території», на основі якого формуються «агро-рекреаційні» форми розселення дослідники звернули увагу ще 1993 р. [306], а в теперішній час він набув ще більших масштабів.

Для регіону УП характерні певні небезпечні *екзогенні геологічні процеси*, найбільш руйнівними з яких є зсуви, що розвинені сумісно з абразією на узбережжі Чорного моря та лиманів (додаток Б.5). Найбільш активними є зсуви

на морському узбережжі на ділянці Лебедівка - Сергіївка, де їх активізації сприяє інтенсивна абразія, посилена за рахунок впливу техногенних чинників. Довжина абразійно-зсувного схилу складає 77,2 км, з них на 9,85 км виконано інженерний захист. Серед приморських міст зсувонебезпечні схили спостерігаються в Одесі та Чорноморську. Вздовж морського узбережжя Миколаївської області зареєстровано 21 зсувів, з яких 20 % - активні. Одним із основних чинників розвитку зсувів є абразійні процеси. У Херсонській області загальна кількість виявлених зсувів дорівнює 33, розташовані вони виключно на правому схилі Дніпровського лиману і схилах Каховського водосховища [273].

Особливістю природокористування в Приморській смузі є інтенсивне використання *зрошуваних земель* у межах розміщення значної кількості природних рекреаційних ресурсів (рис. 5.4), де згідно з нормативно-законодавчими актами (Водний Кодекс України, Закон України "Про охорону навколишнього середовища") категорично забороняється використовувати технології вирощування сільськогосподарських культур з застосуванням хімічних засобів захисту та мінеральних добрив [275] (додаток Б.4). Особливу занепокоєність у науковців викликає вплив рисосіяння на гідрологічний і екологічний режим морської акваторії Чорного та Азовського морів. Рисові зрошувальні системи були побудовані у Херсонській області на площі 17,8 тис. га та Одеській на площі 13,0 тис. га [273]. У наш час вони частково реконструйовані, частково не функціонують. Тим не менш проблема поєднання рекреаційного, біосферно-природоохоронного та сільськогосподарського природокористування стоїть дуже гостро [276]. В зону рисосіяння попадає Скадовська рекреаційна зона, Джарилгацький природний комплекс, Придунайський природний комплекс, які є унікальними рекреаційними та біосферними ресурсами. Територією приморської смуги проходять екологічні коридори міжнародного рівня - Чорноморсько-Азовський широтний, який є найважливішим природним коридором України, Нижньодунайський широтний, Дніпровський меридіанний та Дністровський меридіанний [369] (рис. 5.1).

На другому місці за рівнем антропогенно-техногенного навантаження знаходяться такі території: агломерація на основі Нової Каховки, Каховки та Берислава, яка окрім цих трьох міськрад включає кілька прилеглих населених пунктів Каховського району, де на площі 330 км² проживає 115 тис. осіб; Первомайсько-Южноукраїнська агломерація, що включає поряд із двома названими містами прилеглий Первомайський район та кілька сіл сусідніх Арбузинського й Доманівського районів, де на площі 1,5 тис км² проживає 145 тис. осіб [273] (рис. 5.4). В основі економіки обох агломерацій потужні енергетичні вузли (Південноукраїнська АЕС та Каховська ГЕС), а також чисельні підприємства обробної промисловості. Ще одна об'єднуюча риса - обидві агломерації витягнуті уздовж великих рік - Дніпра та Південного Бугу, що в свою чергу створює напружену екологічну ситуацію, оскільки розселенська вісь практично співпадає з екологічною природною мережею.

В межах Одещини вище за середній рівень АТН також має *Придунайський субрегіон*, в якому спостерігається як висока густота сільського населення - до 39,6 осіб/км², так і вища за середню по регіону (594 осіб) людність сільських поселень до 2628 осіб (рис. 5.4). В субрегіоні розміщується друге за чисельністю в Одеській області місто Ізмаїл, транспортно-промислові, агропромислові центри. Такі міста, як Рені, Кілія, Вилкове поєднують агропромислові, портові, туристично-рекреаційні та природоохоронні функції [276]. Субрегіон характеризується високоінтенсивним сільським господарством зонального типу за умов зрошення зі спеціалізацією рослинництва на вирощуванні зернових, овочевих культур, виноградарстві, садівництві та розвинутим тваринництвом (м'ясо-молочне скотарство, вівчарство, свинарство та птахівництво) [135].

Райони цього субрегіону відносяться до районів з високою (вище 36%) часткою земель придатних для розбудови екомережі [369]. Субрегіон перетинають важливі транспортні магістралі, серед яких найважливіша роль, звичайно, належить Дунайському водному шляху. Ріка Дунай, Дунайські плавні володіють значним біосферним потенціалом, але існують протиріччя між

природоохоронними та транспортно-економічними функціями. Зокрема, необхідна активізація використання Дунайського водного шляху в контексті розвитку Критського МТК №7 [365].

У Подільському субрегіоні переважають агропромислові функції вкупі зі значною чисельністю населення зумовлює досить велике розселенсько-демографічне навантаження. Показники густоти сільських поселень в розрахунку на одиницю площі свідчать про те, що північні райони мають досить високі показники - на кожні 100 км², припадає 3,6 сільських поселень (по регіону в цілому - 3,1). Сільські населені пункти розміщені на значній відстані один від другого - в середньому 5,3 км, та характеризуються вище за середню (594) по регіону людністю [134]. Це пов'язано як з більш сприятливими тут природно кліматичними умовами (зона лісостепу), так і деякими історико-географічними особливостями та умовами заселення і господарського освоєння цього краю. Такі міста субрегіону як Подільськ, Балта, Кодима та смт Саврань виконують адміністративно-управлінські, агропромислові, промислові, транспортні та природоохоронні функції (рис. 5.4).

Загальний рівень АТН в цьому субрегіоні оцінюється як середній. Тут розвинуто середньоінтенсивне сільське господарство зонального типу з розвинутим зерновим господарством, з меншим значенням технічних культур та тваринництва напівекстенсивного типу (молочно-м'ясне скотарство, свинарство) [135]. Територією субрегіону проходять важливі залізничні, автомобільні, трубопровідні транспортні шляхи; Подільськ і Балта є значними транспортними центрами [365]. Місто Подільськ формує урбанізовану зону, витягнуту вздовж залізничного шляху. Розташування переважної більшості поселень у долинах малих річок, де розвантаження техногенних стоків накладається на водозабір, створює дуже напружену ситуацію. Крім того, розселенська мережа практично співпадає з екологічною природною мережею. Стосовно „гарячих точок” вирізняється Савранський район, де присутня значна кількість складів небезпечних речовин, худобомогильників, немає

паспортизованих сміттєзвалищ [273].

Середній рівень АТН мають також сільськогосподарські райони, які розташовані на сході та південному сході регіону УП в зоні зрошуваного землеробства - Великолепетиський, Великоолександрівський, Верхньорогачицький, Іванівський, Новотроїцький, Нижньосірогізький, Чаплинський, Каланчацький, Голопристанський. Це райони *високоінтенсивного сільського господарства зонального типу* за умов зрошення зі спеціалізацією рослинництва на вирощуванні зернових, овочевих культур, виноградарстві, садівництві та розвинутим тваринництвом (м'ясо-молочне скотарство, вівчарство, свинарство та птахівництво). Не дивлячись на те, що ці райони мають найменші по регіону УП показники щільності населення (13-17 осіб на 1 км²) це найбільш розорані території у межах всього регіону, в яких площа сільськогосподарських угідь доходить до 93%. Разом з тим показники заповідності тут найнижчі - від 0,0 до 0,83% [369], що зумовлює високий рівень АТН.

Найбільш складні екологічні обставини склалися навколо зрошувальних систем, розташованих у районах, прилеглих до Чорного та Азовського морів, а також в районі річки Інгулець: негативний екологічний тиск пов'язаний з вторинним осолонцюванням, засоленням і підтопленням ґрунтів [275]. Найбільші за площею підтоплення райони - Білозерський, Генічеський, Голопристанський, Каланчацький, Новотроїцький, Скадовський та Олешківський (Херсонська область), всього у межах Херсонщини підтоплено 11,3 тис км² площі, у Миколаївській області - 17,03 тис. км², Одеській - близько 20,5 тис. км² [273].

Центральна частина регіону УП (Захарівський, Ширяєвський, Великомихайлівський, Миколаївський райони Одещини, Березівський, Веселинівський, Доманівський, Баштанський, Березнегуватський, Великоолександрівський, Високопільський, Казанківський) характеризується *найнижчим порівняно з іншими субрегіонами рівнем АТН* [273]. Тут спостерігається невисока густина населення - до 20 осіб на 1 км². Для цих

районів характерні вищі за середній показники густоти сільського розселення - 4,6-5,6 на 100 км², але низькі показниками людності сільських поселень 222-325 осіб [427]. Районні центри не досягли рівня міжрайонних центрів обслуговування і виконують агропромислові та адміністративно-управлінські функції (рис. 5.4). Транспортні магістралі не створюють значного впливу на довкілля та економічну діяльність. В цих районах спостерігається найменша кількість складських приміщень з забороненими і непридатними до використання хімічними засобами захисту рослин. Натомість відмічаються незадовільні показники забезпеченості сміттєзвалищами [273]. Це райони *середньоінтенсивного* сільського господарства зонального типу з розвинутим зерновим господарством, з меншим значенням технічних культур та тваринництва *напівекстенсивного* типу (молочно-м'ясне скотарство, свинарство) [134]. Центральні райони відносяться до районів з оптимальною (26-35%) та високою (36-70%) часткою територій, що можуть бути включені до регіональної екомережі [369].

Висновки до розділу 5.

Обов'язковою складовою рекреаційно-туристичного потенціалу є **природний каркас екологічної безпеки території**. Концепції "природних каркасів" та "екологічних каркасів" відомі вже з минулого століття, але прикладного втілення набули з 1990-х років з розробленням *екологічних мереж (екомереж)* – Всеєвропейської, національних, регіональних. Формування екомереж в Україні вже має необхідно нормативно-правову базу і перші ескізні схеми природних каркасів екологічної безпеки – національної та регіональних (обласних) екомереж. Практика розроблення концепцій і програм формування екомереж в Україні показала необхідність створення *екологічних мереж макрорегіонального рівня*. Як приклад представлена макрорегіональна екологічна мережа Українського Причорномор'я, у якій поєднані фрагменти

різнорівневих екомереж – Всеєвропейської, національної, регіональних обласних.

Екомережа Українського Причорномор'я охоплює контактну зону «суходіл – море», поєднує розвинену мережу природних заповідників, портово-логістичних центрів і рекреаційних зон. За переліком природоохоронних і соціально-економічних функцій макрорегіон посідає особливе місце у господарському комплексі України. На цьому прикладі розроблені методологічні принципи формування природних каркасів екологічної безпеки на макрорегіональному рівні – на рівні історико-географічних регіонів.

У ресурсознавстві розроблені поняття *ресурсів* і *антиресурсів*. *Антиресурси рекреаційно-туристичного потенціалу* ще не мають достатнього методологічного та методичного представлення. У плануванні територій антиресурсами, зокрема, є рівень господарського освоєння території та антропогенно-техногенні навантаження (АТН) на території. Інтенсивне освоєння території істотно обмежує ресурсні можливості її подальшого використання. У вітчизняних планувальних розробках вже встановлюють ділянки, що не допускають подальшого освоєння і навіть рекомендовані «до розвантаження» - обмеження забудови та інтенсивної господарської діяльності.

Відносно більшу методологічну розробленість одержала оцінка *антропогенно-техногенних навантажень* на територію. У всіх планувальних розробках АТН розглядають як антиресурс, що значно обмежує рекреаційно-туристичну діяльність. Зрозуміло, що інтенсивні АТН спричиняють екологічне забруднення довкілля і за соціально-економічними картами можна мати орієнтовні оцінки рівнів АТН. Разом з тим АТН необхідно розглядати як потужний чинник формування рекреаційно-туристичного потенціалу, розуміючи його обмежуючі та лімітуючі функції.

У вітчизняній екології принципи і методичні оцінки АТН розроблені ще недостатньо. *Техногенні навантаження* традиційно розглядають за галузевими видами економічної діяльності, за окремими промисловими підприємствами та господарськими об'єктами. Приходить час трансформувати галузеві техногенні

оцінки АТН у територіальні, показати і оцінити геопросторовий розподіл таких навантажень. Схожа ситуація спостерігається і в оцінці *антропогенних навантажень*, де їх орієнтовно характеризують за кількістю та густотою населення, не враховуючи особливостей його господарської діяльності.

Введене і розробляється нове поняття – **каркас антропогенно-техногенних навантажень (каркас АТН)**, який представляє просторовий розподіл АТН у вигляді спеціальних карт і картосхем (картоїдів), на яких показані ядра і осередки АТН різної ваги, транспортні та технічні комунікації з ешелонованими смугами їх впливу, функціональне зонування території з різними видами її господарського використання. Каркаси АТН розглядають як антиподи природним каркасам екологічної безпеки території. Поєднаний та співставний аналіз таких каркасів становить головний напрям планувальної організації територій та географічних проблем взаємодії суспільства з природним середовищем.

Методичні проблеми представлення каркасів АТН розглянуті на прикладі Українського Причорномор'я. Загальної методичної схеми розроблення регіональних каркасів АТН ще нема, це один з актуальних напрямів географічних досліджень. А у наведеному прикладі обговорюються принципи і методи геопросторових характеристик і оцінок АТН за їх головними складовими.

ВИСНОВКИ

1. Рекреаційно-туристична діяльність стає вагомим складовим елементом сучасної структурної перебудови господарства і на регіональному рівні формує потужні міжгалузеві **рекреаційні комплекси**. Світова тенденція поступального зростання значущості рекреаційно-туристичної діяльності (РТД) орієнтована на створення **нового сектору економіки**.

2. У дослідженнях РТД зберігається значний дисбаланс: пріоритетна увага надається комерціалізованим її видам -туризму та організованій рекреації; у той же час масова неорганізована та побутова рекреація залишаються поза увагою багатьох дослідників. Стає актуальним поєднаний і цілісний розгляд **рекреаційно-туристичної діяльності як окремої спеціалізованої сфери господарства**.

3. Прискорений розвиток рекреаційної та туристичної діяльності потребує розроблення нових, більш сучасних принципів і методів систематики і оцінки рекреаційних благ. Актуальною стає поєднана класифікація та типологія **рекреаційно-туристичної діяльності**, яка у наш час формує цілісні міжгалузеві рекреаційні комплекси і сектори господарства. Поряд з роздільними (окремими) систематиками туризму і рекреації стає необхідною загальна класифікація та типізація РТД з відповідним методологічним обґрунтуванням такої цілісності та комплексності.

4. Стрижневою методичною проблемою інвентаризації та оцінки рекреаційних умов і ресурсів є їх предметна різноманітність та різноіменованість складових. Наявна тенденція постійного і невпинного зростання і ускладнення номенклатури характеристик і показників РТП. Поглибленого методологічного і методичного розроблення потребує **представлення якісних характеристик РТП кількісними показниками**. Обґрунтування відповідних методик з використанням системи кваліметричних шкал повинно стати новим напрямом систематики та оцінки РТП.

5. За загальною методичною схемою оцінки РТП, розробленою автором,

обов'язковими етапами повинні стати впорядкування **системи кваліметричних шкал** (1), що переводять якісні характеристики у кількісні показники, а також обґрунтування **сукупності методів експертних оцінок та соціальних опитувань** (2), які дають можливість зважування характеристик і показників, встановлення їх відносної ролі - "ваги" у формуванні загального РТП.

6. Розгляд рекреації та туризму як цілісного міжгалузевого комплексу потребує нових підходів до систематики і оцінки рекреаційних благ. Поряд із традиційними класифікаціями – компонентно-ресурсною та функціональною, автором розроблена **мережева систематика умов і ресурсів рекреаційно-туристичної діяльності** за типовими поєднаннями ознак і показників двох зазначених класифікацій.

7. Базовими одиницями мережевої систематики визначені рекреаційні кластери. **Рекреаційний кластер** являє собою класифікаційну одиницю (таксон), що виділена за характерним поєднанням рекреаційних умов і ресурсів та видів рекреаційно-туристичної діяльності. На відміну від традиційних систематик, що використовують єдину класифікаційну ознаку, мережева систематика користується типовими комбінаціями кількох класифікаційних ознак. За такою особливістю традиційні систематики належать до ієрархічних класифікацій, а мережева – до фасетних.

8. Лишається не визначеним і не термінованим об'єкт оцінки умов і ресурсів РТД. Замість традиційної оцінки «сукупності умов і ресурсів» будь-якого об'єкту нами розроблене поняття **рекреаційне середовище**, яке зберігає ознаки фундаментальної категорії *географічне середовище* і наголошує системну і просторову цілісність природних і соціально-економічних складових, що формують РТП. «Рекреаційне середовище» - фаховий термін для позначення предмету оцінки РТП, так само як «дестинації» - термін для предмету оцінки туристичного потенціалу.

9. Рекреаційні середовища у розробленні РТП являють собою об'єкти систематики і оцінки рекреаційних благ. Йдеться про інвентаризацію та кадастрову оцінку рекреаційних середовищ регіонів і міст, курортів, місць

масового відпочинку, побутової рекреації. Стає необхідним **розроблення таксономії та систематики рекреаційних середовищ**, їх геопланувальне впорядкування, обґрунтування стратегій і програм перспективного розвитку.

10. Потребує предметного розширення номенклатура об'єктів для оцінки рекреаційних благ. Традиційні переліки об'єктів оцінки – природні та соціально-економічні компоненти, їх різноманітні поєднання, об'єкти туристичного показу, рекреаційні ділянки та території, необхідно доповнити просторовими розподілами головних складових та інтегрованих характеристик. Потребують оцінки за їх внеском у формування РТП *природні каркаси екологічної безпеки (екомережі)*, територіальні системи розселення – кістяк антропогенно-техногенних навантажень на довкілля, **каркаси антропогенно-техногенних навантажень на територію, зонування території за рівнями соціально-екологічної безпеки.**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аванесова Г. А. Культурно-досуговая деятельность: Теория и практика организации: Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Социально-культурный сервис и туризм». М.: Аспект Пресс, 2006. 236 с.
2. Азгальдов Г. Г., Костин А. В., Садовов В. В. Квалиметрия: первоначальные сведения. Справочное пособие. М.: Высш. шк., 2010. 143 с.
3. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. М.: Мысль, 1983. 350 с.
4. Александрова А. Ю. Туристские кластеры: содержание, границы, механизм функционирования. *Современные проблемы сервиса и туризма*. 2007. № 1. С.51-61.
5. Алешникова В. И., Калашников Д. И. Кластерная политика региона. Воронеж: АОНО ВПО «Институт менеджмента, маркетинга и финансов», 2012. 176 с.
6. Алешугіна Н. О., Барановська О.В., Барановський М.О. Рекреаційно-туристичні ресурси України з основами туристичного ресурсознавства: навчальний посібник Чернігів: ЧНТУ, 2015. 492 с.
7. Амирханов М. М., Лукашина Н. С., Трунев А. П. Природные рекреационные ресурсы, состояние окружающей среды и экономико-правовой статус прибрежных курортов М.: Экономика, 1997. 206 с.
8. Андреева Н. М., Поляничко О. В. Екологічні кластери в рекреаційно-туристичній сфері як модель регіонального розвитку підприємництва. *Економічний форум*. 2013. №3. С.82-87.
9. Андрищенко К. Ю. Природоохоронна кластеризація туристично-рекреаційного комплексу: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.06. Рада по вивч. продукт. сил України. К., 2009. 19 с.
10. Антипов А. Н., Дроздов А.В., Винкельбрандт А. Ландшафтное планирование: принципы, методы, европейский и российский опыт.

- Иркутск, 2002. 141 с.
11. Арутюнов В. Х., Глєбова Т. В. Від вчення В.І. Вернадського про ноосферу до ідеї "екологічного імперативу". *Постметодика: Науковий журнал Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В. Остроградського*, 2001. № 5 (37). С. 12-16.
 12. Асанова И. М., Дерябина С. О., Игнатъева В. В. Организация культурно-досуговой деятельности : учебник для студ. спец. Туризм. М.: Академия, 2012. 192 с
 13. Атаманчук З. А. Формування мережевої туристичної індустрії як форма глобальної інтеграції країн. *Економічний простір*. 2019. № 141. С. 49-64.
 14. Атлас вчителя / Молочко В.В., Бонк Ж.Є., Дрогушевська І.Л. та ін. К.: ДНВП "Картографія", 2010. 328 с.
 15. Афанасьев О. Е. Рекреалогия с основами лечебного туризма: Методическое пособие. Днепропетровск: ПП «Шевелюв Є.О.», 2010. 60 с.
 16. Афанасьев О. Е. Типология туристских кластеров. *Современные проблемы сервиса и туризма*. 2016. № 1. Том 10. С. 37-46
 17. Афанасьев О. Є., Троценко О. В. Краєзнавча практика: Навч. посіб. Д.: МоноЛіт, 2011. 126 с.
 18. Бакланов П. Я. Территориальные структуры хозяйства в региональном управлении. М.: Наука, 2007. 239 с.
 19. Бакуменко О. А. Классификация туристских кластеров. *Закономерности и тенденции развития науки в современном обществе. кластеров* Сборник статей междун. научно-практич. конф. (Уфа, 29-30 марта 2013 г.). Уфа, 2013. С. 30-34
 20. Басюк Д. І. Науковотеоретичні підходи до класифікації туристичних кластерів. *Міжнародна економіка: інтеграція науки та практики* : Збірник наук. праць. К. : НТУУ «КПІ», 2011. С. 17.
 21. Бачинина Ю. П. Кластерный подход в обеспечении конкурентоспособности региона. Тюмень: ТюмГНГУ, 2010. 365 с.
 22. Бачинский Г. А. Социоэкология: теоретические и прикладные аспекты. К.:

- Наукова думка, 1991. 152 с.
23. Безруков Ю. Ф. Рекреационные ресурсы и курортология : учеб. пособие. Симферополь, 1998. 114 с
 24. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К. : ВПЦ "Київський Університет", 2001. 395 с
 25. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії. К.: Палітра, 1997.
 26. Боголюбова С. А. Эколого-экономическая оценка рекреационных ресурсов. М.: Академия, 2009. 256 с.
 27. Богославська А. В. Регіональний туристичний кластер ключовий пріоритет розвитку рекреаційно-туристичної індустрії Південного регіону. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2013. Вип. 4(1). С. 36-42.
 28. Бойко А.Е. Формирование кластеров как инструмент повышения конкурентоспособности туристских услуг: автореф. ... канд. экон. наук. Новосибирск: 2011. 24 с.
 29. Боков В. О., Єна А. В., Єна В. Г. Геоэкология. Научно-методическая книга по экологии. Симферополь: Таврия, 1996 384 с.
 30. Бондаренко Ю. Г., Кулиняк І. Я., Страхорчук К. О. Зарубіжний досвід функціонування туристичних кластерів. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 5. С. 31-37.
 31. Босовська М. В. Інтеграційні процеси в туризмі: монографія. Київ: КНТЕУ, 2015. 832 с.
 32. Бочелюк В. Й., Бочелюк В. В. Дозвіллезнавство. Навчальний посібник К.: Центр навчальної літератури, 2006. 208 с.
 33. Бучко Ж. І. Естетичні якості ландшафтів у контексті використання та збереження гуманістичного ресурсного потенціалу регіону: автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.01. Чернівці, 2002. 20 с.
 34. Вайсфельд Д. Н., Вартанов А. А., Гальперина А. И Курорты Одессы. Одесса, «Маяк», 1974. 111 с.

35. Вакуленко В., Валентюк І., В. Грибан В. Туризм і охорона культурної спадщини: український досвід: монографія. К.: Вид-во КІС, 2003. 176 с
36. Варналій З. С. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку. К.: Знання України, 2005. 497 с.
37. Веденин Ю. А. Динамика территориальных рекреационных систем. М.: Наука, 1982. 190 с
38. Веденин Ю. А. Оценка природных условий для организации отдыха. М.: Меркурий, 2009. 198 с.
39. Величко В. В. Організація рекреаційних послуг. Навчальний посібник. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. 202 с.
40. Вимірювання якості життя в Україні. Аналітична доповідь / Лібанова Е.М., Гладун О.М., Лісогор Л.С. та ін. К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2013. 50 с.
41. Войнаренко М. П. Кластерні моделі об'єднання підприємницьких структур у туристичній галузі та сфері розваг. *Вісник ДІТБ. Серія: Економіка, організація і управління підприємствами (в туристичній сфері)*. 2007. №11. С.13-19.
42. Войтенко К. К. Кластерний підхід до формування та розвитку туристських дестинацій з урахуванням туристського потенціалу міст. *Комунальне господарство міст. Серія : Економічні науки*. 2014. Вип. 117. С. 23-31.
43. Волошин О. Ф., Мащенко С. О. Моделі та методи прийняття рішень. К. : Київський університет, 2010. 336 с
44. Вуйцик О. І. Рекреаційно-туристичний комплекс: питання термінології. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2012. Вип. 3(2). С. 39-44
45. Габчак Н.Ф. Морфологічні особливості рельєфу, їхній вплив на розташування і функціонування гірськолижних курортів Закарпаття. *Збірник наукових праць Військового інституту КНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. № 41. С. 237-241.
46. Гавран В. Я. Управління інвестиційною діяльністю в рекреаційно-туристичній сфері: автореферат дис. ... канд. екон. наук: 08.02.03. Львів,

2002. 20 с.
47. Галиуллина Г. К., Галимов Ш. Ш., Шабанова Л. Б. Методика анализа туристского кластера региона. *Вестник ТИСБИ*. 2014. № 2(58). С.141-149.
 48. Генеральна схема планування території України. Пояснювальна записка в 2 т. / Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики України. Державний інститут проектування міст "ДІПРОМІСТО". Київ, 2000. 68 с
 49. География рекреационных систем СССР / отв. ред. В.С. Преображенский. М.: Наука, 1980. 220 с.
 50. Герасименко В. Г., Бедрадіна Г. К., Галасюк С. С. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія. Одеса: ОНЕУ, 2016. 262 с.
 51. Герасимчук З. В., Олексюк А. О. Екологічна безпека регіону: діагностика і механізми забезпечення. Монографія. Луцьк: Надстир'я, 2007. 280 с.
 52. Герасимчук З. В., Коленда Н. В., Черчик Л. М. Регіональна політика розвитку рекреаційного природокористування: механізми формування та реалізації : монографія. Луцьк: Надстир'я, 2007. 171 с
 53. Гильберт У. География, ресурсы и окружающая среда. М.: Прогресс, 1990. 544 с.
 54. Гладкий Ю. Н. Регионоведение: учеб. для студентов вузов. М. : Гардарики, 2000. 384 с.
 55. Гоблик В. В. Економічна суть кластерів та особливості їх утворення і функціонування у туристично-рекреаційній сфері. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія „Економіка“*. 2007. Вип. 24. С 151-159.
 56. Гоблик В. В. Формування кластерів у рекреаційно-туристичному комплексі: автореф. дис. ... канд. економ. наук. Ужгород, 2009. 24 с.
 57. Голубець М. А. Геосоціосистемологія - теоретична основа еколого-суспільно-економічного прогресу. *Вісн. НАН України*. 2014. № 6. С. 31-40.

58. Голубець М. Середовищезнавство - перспективний розділ науки. *Вісник Національної академії наук України*. 2007. № 8. С. 3-13.
59. Голубець М.А. Середовищезнавство в географічну науку. *Український географічний журнал*. 2015. № 2. С. 10-15.
60. Горин Г. В. Систематизація методологічних підходів до визначення сутності поняття "рекреаційно-туристичний потенціал регіону". *Регіональна економіка*. 2014. № 2. С. 187-199.
61. Горун В. Оцінка рекреаційно-ресурсного потенціалу території Одеської області. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. 2013. Вип. 43(1). С. 24-31.
62. Грабовський Ю. А., Скалій О. В., Скалій Т. В. Спортивний туризм: навч. посіб. Тернопіль : Навч. кн. Богдан, 2009. 304 с.
63. Гречко Т. К., Лісовський С. А., Романюк С. А., Руденко Л. Г. Публічне управління в забезпеченні сталого (збалансованого) розвитку: навч. посіб. Херсон: Грінь Д.С., 2015. 264 с.
64. Гришин С. Ю. Методологические подходы к классификации туристских кластеров. *Вестник Национальной Академии туризма*. 2015. № 32(34). С.7-10.
65. Гродзинська І. О., Нездоймінов С. Г., Гусєва О. В., Замкова А. В. Основи рекреалогії (економіко-екологічний та маркетинговий аспект). К.: Центр учбової літератури, 2014. 264 с.
66. Гродзинський М. Д. Стійкість геосистем до антропогенних навантажень. К. : Лікей, 1995. 233 с.
67. Гродзинський М. Д., Савицька О. В. Естетика ландшафту: навч. посіб. К.: Київський університет, 2005. 183 с.
68. Гродзинський М. Д., Стеценко М. Д. Заповідна справа в Україні: навч. посібник. К.: Знання, 2003. 306 с.
69. Гродзинський М. Д. Ландшафтна екологія. Київ: Знання, 2014. 550 с.
70. Гудковских М. В. Методика комплексной оценки туристско-рекреационного потенциала. *Geographical bulletin*. 2017. №1 (40). С. 102-

116.

71. Гукалова І. В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація. К.: Друкарня МВС України, 2009. 347 с.
72. Гурова Д. Д., Фролов М. О., Журавльова С. М., Кукліна Т. С. Рекреаційна географія: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Запоріжжя: ТОВ ЛПС ЛТД, 2010. 92 с.
73. Гусев А. А., Амирханов М. М. Пути интеграции экономической и экологической политик. *Научный журнал КубГАУ*, 2017. №133. С.186-195.
74. Гуцол А. В. Інноваційні технології в туризмі. Северодонецьк: ПП «ПоліграфСервіс», 2015. 343 с.
75. Гудзь П.В. Економічні проблеми розвитку курортно-рекреаційних територій. Донецьк: ІЕПД НАН України: ТОВ «ЮгоВосток» Лтд, 2001. 270 с.
76. Давидова О. Особливості застосування інновацій у розвиток туристичної галузі України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2015. №7(172). С.65-69.
77. Данилишин Б. Д., Дорогунцов С. І., Міщенко В. С. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. К: РВПС України НАН України, 1999. 716 с.
78. Данильчук В. Ф., Алейникова Г. М., Бовсуновская А. Я., Голубничая С. Н. Методология оценки рекреационных территорий. Донецк: ДИТБ, 2003. 197 с.
79. Дащук Ю. Є. Аналіз складових рекреаційного потенціалу регіону. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2012. №7(178). С. 71-78.
80. Дащук Ю. Є. Методичний підхід до оцінки рівня розвитку рекреаційного потенціалу регіону. *Економічний аналіз*. 2013. Т. 14(1). С. 64-70.
81. Дедю И. И. Экологический энциклопедический словарь. Кишинев : Главная редакция Молдавской советской энциклопедии, 1990. 406 с.

82. Денисик Г. І. Антропогенне ландшафтознавство: навчальний посібник. Ч.1. Глобальне антропогенне ландшафтознавство. Вінниця: Едельвейс і К., 2012. 336 с.
83. Дехтяр В. Д. Основи оздоровчо-спортивного туризму. К. : Наук. світ, 2002. 202 с.
84. Джаман М. О. Теорія економіки регіонів: навч. посіб. К. : ЦУЛ, 2014. 384 с.
85. Дишловий І. М. Сучасні організаційні рішення регіонального розвитку рекреації та туризму: кластеризація та комплексні програми: монографія. Одеса: ІПРЕД НАН України, 2010. 213 с.
86. Доан П. В. Концептуальні засади дослідження локальної туристичної системи. *Географія та туризм*. 2013. Вип. 26. С. 13-21.
87. Довбенко О. Спеціальні економічні зони туристсько-рекреаційного типу: порівняльна характеристика. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2007. Вип.2 С.135-142.
88. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети. К.: Наукова думка, 2006. 510 с.
89. Дубодєлова А. В., Кулиняк І. Я., Бондаренко Ю. Г. Кластерний підхід до аналізу розвитку міжнародного туризму в Україні. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2014. Вип. 24(6) С. 195-201.
90. Дутчак С. В. Туристсько-рекреаційні ресурси ландшафтів. Чернівці, Видавничий дім "Родовід", 2014. 196 с.
91. Екомережа Азово-Чорноморського природного коридору / Під ред. Л.Д.Проценка. К.: Хімджест, 2012. 60 с.
92. Екомережа степової зони України: принципи створення, структура, елементи / За ред. Д. В. Дубини, Я. І. Мовчана. К.: LAT&K, 2013. 409 с.
93. Євдокименко В. Регіональна політика розвитку туризму. Чернівці: Прут, 1996. 148 с.
94. Жданова О. М., Тучак А. М., Поляковський В. І., Котова І. В. Організація та методика оздоровчої фізичної культури і рекреаційного туризму. Луцьк:

- Вежа, 2000. 246 с.
95. Зайцева В. М. Особливості формування туристичних кластерів у Запорізькому регіоні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. №10. С. 586-590.
 96. Закон України "Про генеральну схему планування території України" від 07.02.2002 № 3059ІІІ. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/305914> (дата звернення: 10.12.2018).
 97. Закон України "Про природно-заповідний фонд України". URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/245612> (дата звернення: 07.11.2019).
 98. Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 5.02.2015 № 156VІІІ / Відомості Верховної Ради, 2015. № 13. С. 90.
 99. Закон України № 281817 "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року" від 21 грудня 2010 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/281817> (дата звернення: 11.06.2019).
 100. Замятин Д. Н. Культура и пространство: Моделирование географических образов. М.: Знак, 2006. 488 с.
 101. Зелінський І. Про статистичну оцінку рекреаційно-оздоровчого забезпечення населення в регіоні. *Регіональна економіка. Додаток «Регіони України. Економіко-статистичні порівняння»*. 2001. № 2. С. 28-32.
 102. Земельний кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276814> (дата звернення: 15.07.2018).
 103. Зорин А. И. Концептуальное дидактическое проектирование туристических дестинаций : учеб. метод. пособие. М.: Советский спорт, 2012. 79 с.
 104. Зорин И. В., Зорин А. И. Дестинация в контексте ЮНЕСКО. М.: РМАТ, 2011.
 105. Зорин И. В., Каверина Т. П., Квартальнов В. А. Туризм как вид деятельности. Учебник. М.: Финансы и статистика. 2005. 288 с.
 106. Зорин И. В. Туристские дестинации. М.: РМАТ, 2011

107. Зорин И. В., Квартальнов В. А. Энциклопедия туризма: справочник. М.: Финансы и статистика, 2003. 368 с.
108. Зырянов А. И. Теоретические аспекты географии туризма. Пермь: Перм. гос. нац. иссл. ун-т, 2013. 158 с.
109. Зырянов А. И., Мышлявцева С. Э. Туристские кластеры и доминанты. *Изв. РАН. Сер. геогр.* 2012. №2. С. 15-22.
110. Игнатенко А. Н. Рекреационные территориальные системы: научные основы развития и функционирования: учеб. пособие. К.: Черновицкий гос. ун-т, 1989. 87 с.
111. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах. М.: Прогресс, 1966. 659 с.
112. Исаченко А. Г. В поисках методологических основ единства географии (обзор точек зрения). *Известия ВГО.* 1986. 118. № 4. С. 377-386.
113. Иванов А. М. Зонування туристсько-рекреаційних територій Миколаївської області та шляхи удосконалення їх функціонування. *Економіка и управление*, 2010. № 6. С.81-88.
114. Иванов А. М. Проблеми законодавства щодо рекреаційно-оздоровчого землекористування. *Університетські наукові записки*, 2011. №3(39). С.455-460.
115. Ішук С. І., Гладкий О. В. Завдання суспільно-географічної комплексології в ХХІ столітті. *Економічна та соціальна географія.* 2013. Вип. 3. С. 11-20.
116. Кальченко О.М. Кластеризація в туристичній галузі. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету.* Чернігів: ЧДТУ, 2009. №39. С 186-195.
117. Каменских Э. А. Условия формирования кластеров туристско-рекреационных услуг в регионе. *Современные проблемы науки и образования.* 2014. № 2.
118. Карамушка В. Інтегроване управління прибережною смугою морів та територіальне зонування / Зустріч зацікавлених сторін з обговорення

- законопроекту України «Про прибережну смугу морів», 16 березня 2009 року. URL: <http://www.ecbsea.org/files/ICZMVK160309.ppt.pdf> (дата звернення: 07.05.2019).
119. Карась О. С. Сучасний стан та тенденції розвитку транспортної галузі України в контексті розбудови туристичної інфраструктури. *Схід*. 2012 № 6. С. 38-43.
 120. Карпенко Н. І., Горішній П. М., Зінько Ю. В.. Методичні рекомендації до курсу "Рекреаційна оцінка рельєфу" (для студ. геогр. ф-ту). Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. 46 с.
 121. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. М. : ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
 122. Катанский А. А. Управление развитием туристско-рекреационного комплекса региона: дис. ... канд. экон. наук. 08.00.05. СПб., 2010. 193 с.
 123. Катькало В. С., Шемракова В. Н. Сетевые стратегии гостиничного бизнеса. СПб.: Высшая школа менеджмента, 2009. 384 с.
 124. Кенэ Ф., Тюрго А. Р. Ж., Дюпон де Немур П. С. Физиократы. Избранные экономические произведения. М.: Эксмо, 2008. 1200 с.
 125. Кириллов В. И. Квалиметрия и системный анализ : учеб. пособие. Минск : Новое знание ; М. : ИНФРА-М , 2011. 440 с.
 126. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Чернівці : Зелена Буковина, 2003. 324 с.
 127. Класифікатор професій ДК 003:2010: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 02.09.2015 р. №1084. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va32760910> (дата звернення: 15.11.2019).
 128. Ключенко А. В. Інтегральна оцінка синергетичного ефекту як показник ефективності рекреаційного кластеру. *Глобальні та національні проблеми економіки*. №9. С. 542-546.
 129. Кобанець Л.О. Концепція управління розвитком рекреаційної діяльності. Донецьк: ІЕП НАН України, 2007. 192 с.
 130. Ковальова Ю. М., Алишева Н. В. Практичні приклади функціонування

- кластерів у світі. *Механізм регулювання економіки*. 2008. № 3(2). Т. 1. С. 92-100.
131. Ковальчук І. Є. Проблеми та перспективи кластеризації туристичної галузі Закарпаття. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка»*. 2014. Вип. 1. С. 67-71.
132. Колбовский Е. Ю. Ландшафтное планирование. М.: Академия, 2008. 336 с.
133. Коломієць К. В. Концептуальні положення формування таксономічних одиниць територіальної організації суспільства на субрегіональному рівні. *Географія та туризм*. 2016. Вип. 36. С. 180-190.
134. Коломієць К. В., Яворська В. В., Сич В. А. Методична схема багаторівневої територіальної організації регіону Українського Причорномор'я. *Вісник Дніпровського університету. Серія: Геологія, географія*, 2017. Том 25 (2) С. 73-81.
135. Коломієць К. В., Яворська В. В., Сич В. А. Територіальна організація туристично-рекреаційної діяльності Українського Причорномор'я: монографія. / Наук. ред. О. Г. Топчієв. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. 290 с.
136. Коломієць К. В., Сич В. А. Транс'європейська мережа туристичних пішохідних маршрутів. *Географія та туризм*. 2017 р. Вип. 40. С. 18-28
137. Колосовский Н. Н. Избранные труды. Смоленск: Ойкумена, 2006. 336 с.
138. Колотова Е. В. Рекреационное ресурсоведение. М.: РМАТ, 1999. 140 с.
139. Концепція державної регіональної політики: Указ Президента України від 25 травня 2001 року N 341/2001 URL: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=341%2F2001 (дата звернення: 15.11.2019).
140. Корж Н. В., Басюк Д. І. Управління туристичними дестинаціями : підручник. Вінниця: «ПП«ТД Едельвейс і К», 2017. 322 с.
141. Кострюкова О. Н., Карпова Е. Г. Методы идентификации туристских кластеров в системе регионального туризма. *Проблемы современной экономики*. 2011. № 4 (40). С. 374-378.

142. Котлер Ф., Боуэн Дж., Мейкенз Дж. Маркетинг. Гостеприимство. Туризм. М.: Юнити-Дана, 2012. 1071 с.
143. Котляров Е. А. География отдыха и туризма. Формирование и развитие территориальных рекреационных комплексов. М.: Мысль, 1978. 236 с.
144. Кохан О. В., Мовчан Я. І., Проценко Л. Д. Екомережа Азово-Чорноморського природного коридору. Київ, 2012. 44 с.
145. Кравців В. С., Гринів Л. С., Копач М. В., Кузик С. П. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери. Львів: НАН України. ІРД НАН України. 1999. 78 с.
146. Красеха Є. Н., Сич В. А. Основні пріоритети використання і збереження степових екосистем Українського Причорномор'я. *Причорноморський екологічний бюлетень*. Одеса, 2008. №1(27). С. 74-83.
147. Краус Н. М. Становлення інноваційної економіки в умовах інституціональних змін: монографія. К.: ЦУЛ, 2016. 596 с.
148. Крачило М. П., Попович С. І., Федоренко Н. В. Туристсько-рекреаційне районування території України. Збірник наук. статей "*Туристські ресурси України*". К.: ФПУ, 1996. С. 268-275.
149. Кропинова Е. Г. Регионально-экономический анализ формирования территориальных рекреационных систем. СПб.: Изд-во С.-Птб. ун-та, 2005. 237 с.
150. Кропинова Е. Г., Митрофанова А. В. Регионально-географический подход к понятию «туристско-рекреационный кластер». *Вестник Российского государственного университета им. И. Канта*. 2009. Вып. 1. С. 70-75.
151. Кружалин К. В. Экономико-географическая оценка рекреационного потенциала для развития международного туризма : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М: Дрофа, 2002. 141 с.
152. Ксенофонтова О. Л. Опыт зарубежных стран по созданию и функционированию кластеров. *Современные наукоемкие технологии. Региональное приложение.*, 2015. №2(42). С. 36-42.
153. Кузик С. П. Географія туризму: навч. посіб. К. : Знання, 2011. 271 с.

154. Куйбіда В. С., Негода В. А., Толкованов В. В. Регіональний розвиток та просторове планування територій: досвід України та інших держав-членів Ради Європи. Київ, 2009. 170 с.
155. Куделіна С.Б. Методична схема дослідження регіональних каркасів антропогенно-техногенних навантажень. *Регіон-2016: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10-11 листопада 2016 р.)*. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. С. 67-69.
156. Кулакова Л. И., Осипов В. А. Методические подходы к оценке туристско-рекреационного потенциала российских регионов. *Российское предпринимательство*. 2017. Том 18. № 24. С. 4261-4272.
157. Культурный ландшафт как объект наследия / Под ред. Ю. А. Веденина., М. Е. Кулешовой. М.: Институт наследия. 2004. 620 с.
158. Купач Т. Г., Купач Д. В. Місця пейзажного розкриття в ландшафті. *Science and Education a New Dimension. Natural and Technical Sciences*. 2015. III (7), №58. С. 697
159. Кусков А. С., Голубева В. Л., Одинцова Т. Н. Рекреационная география. М.: Флинта, 2005. 493 с.
160. Кусков А. С. Туристское ресурсоведение. М.: Академия, 2008. 207 с
161. Кушнірук Ю. С. Рекреація та курортологія: навч. посіб. Рівне: НУВГП, 2012. 146 с.
162. Ландшафтне планування в Україні / Л. Г. Руденко, Є. О. Маруняк, О. Г. Голубцов та ін. Київ, 2014. 144 с
163. Лапочкина Е. В. SPA: история, этимология, варианты расшифровки и перевода с латинского языка. *Филологические науки. Вопросы теории и практики. Научнотеоретический и прикладной журнал*. 2016. № 2 (56). Ч. 1. Тамбов: ГРАМОТА с. 130-132.
164. Левицька І. В., Корж Н. В., Кізюн А. Г., Онищук Н. В. Стратегія регіонального розвитку туризму: монографія. Вінниця, 2013. 192 с.
165. Лисий І. Туристична оцінка історико-культурного потенціалу замкових споруд Івано-Франківської області. *Схід*, 2015. № 7. С. 25-29.

166. Литвак А. И. Интегральная оценка туристско-рекреационного потенциала региона: на примере Кемеровской области: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. Кемерово, 2010. 20 с.
167. Лісовський С. А. Суспільство і природа: баланс інтересів на теренах України. К.: Інститут географії НАН України., 2009. 300 с.
168. Лукьянова Л. Г., Цыбух В. И Рекреационные комплексы. К.: Вища шк., 2004. 346 с.
169. Лукьянчиков Н. Н., Потравный И. М. Экономика и организация природопользования. М.: Юнити-Дана, 2012. 687 с.
170. Любіцева О. О., Мальська М. П., Зінько Ю. В. Концептуальні засади географії рекреації і туризму. *Географія та туризм*. 2011. Вип. 11. С. 3-14.
171. Любіцева О. О. До питання термінології в туризмі. *Географія та туризм*. 2009, вип. 3. С. 7-10.
172. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) - 3-є вид., переробл. та доп. К.: Альтерпрес, 2005. 436 с.
173. Любіцева О. О., Третьяков О. В. Типізація дестинацій. *Географія та туризм*. 2012. Вип. 17. С. 3-9
174. Мажар Л. Ю. Территориальные туристско-рекреационные системы: монография. Смоленск: Универсум, 2008. 212 с.
175. Мальська М. П. Концептуальна модель кластера у світі туристичних послуг. *Географія і туризм: національний та міжнародний досвід*: матер. IV міжнар. наук. конф. (Львів, 5-7 жовтня 2012 р.). Львів, 2012. С. 19-23.
176. Мальська М. П., Худо В. В. Туристичний бізнес: теорія та практика. Навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2007. 424 с
177. Мальська М., Зінько Ю. Типи і моделі кластерів сільського туризму в Україні. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм*. 2018. Вип. 2. С. 8-23.
178. Марсель Г. Homo viator. К.: Видавничий дім "КМ Академія". 1999. 320 с.
179. Масляк П. О. Рекреаційна географія. Навчальний посібник. К.: Знання,

2008. 343 с.
180. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 1997. 259 с
181. Мельник О. В. Інтегральний показник туристичної привабливості території: поняття та теоретичні аспекти. *Регіональна економіка*. 2004. №4. С. 197-205.
182. Менеджмент закладів оздоровлення та відпочинку в рекреації: навч. метод. посіб. / за ред. В.І. Пономаренка. К.: Денеб, 2005. 416 с.
183. Методика інтеграції екологічної складової розвитку у просторове планування України (регіональний рівень) / Л.Г. Руденко, Є.О. Маруняк, Ю.М. Палеха, О.Г. Голубцов, Ш. Хайланд та ін. / під ред. Л.Г. Руденка. К.: Інститут географії НАН України, 2016. 76 с.
184. Методические рекомендации по составлению схем перспективного развития туризма в условиях УССР / под рук. В.Я. Городского. Киев: КиевНИИП градостроительства, 1983. 100 с.
185. Мильков Ф. Н. Антропогенные ландшафты: структура, методы и прикладные аспекты изучения. Воронеж : Издво. ВГУ, 1988. 144 с.
186. Мироненко Н. С., Твердохлебов И. Т. Рекреационная география. М.: Изд-во МГУ, 1981. 207 с.
187. Митрофанова А. В. Региональный туристский кластер как форма пространственной организации туризма (на примере Калининградской области): автореф. дис. канд. геогр. наук: 25.00.24. Калининград, 2010. 25 с.
188. Михайліченко Г. Туристичний потенціал: методи оцінювання та інноваційний розвиток. *Проблеми економіки*. 2013. №1. С. 115-123.
189. Михайліченко Г. І. Інноваційний розвиток туризму: монографія. К.: Київ. нац. торг.екон. унт, 2012. 608 с.
190. Михайліченко Г. Формування інноваційних туристичних кластерів як конкурентної переваги розвитку регіону. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2012. №7(727). С. 341-350.
191. Мініч І. М. Соціальні чинники і функції інфраструктури туризму:

- соціологічний аналіз: автореф. ... дис. канд. соц. наук. 22.00.04. Київ, 2002. 20 с.
192. Мовчан Я. І. Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки. *Екологічна енциклопедія*. Т. 2. Київ, 2007. С. 42-44.
193. Можейко Г. А. Лесоаграрные ландшафты Южной и Сухой Степи Украины (природа и конструирование). Харьков: ООО "Эней", 2000. 312 с.
194. Моисеев Н. Н. Экология человечества глазами математика.. М.: Молодая гвардия, 1988. 254 с.
195. Морозова Т. Г., Победина М. П., Шишов С. С., Исляев Р. А. Регионоведение: учебник для вузов. М.: Юнити, 1998. 424 с.
196. Музиченко-Козловська О. В. Економічне оцінювання туристичної привабливості території. Монографія. Львів: Новий Світ. 2000. 176 с.
197. Музиченко-Козловська О. В. Методика оцінки рівня туристичної привабливості регіону. *Регіональна економіка*. 2006. №1. С 218-227.
198. Музиченко-Козловська О. В. Переваги кластерної моделі розвитку туризму над іншими формами об'єднань. *Проблеми науки*. 2009. № 3. С. 21-26.
199. Муска К. К. Теоретичні підходи до розуміння сутності дефініцій «рекреаційні ресурси» та «рекреаційний потенціал». *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 21. С. 521-526.
200. Мухина Л. И. Принципы и методы технологической оценки природных комплексов. М.: Наука, 1973. 95 с.
201. Нагірна В. П. Інтегральний потенціал території у контексті господарської діяльності регіону. *Український географічний журнал*. 2010. № 2. С. 32-39.
202. Національний атлас України / [наук. редкол.: Л. Г. Руденко та ін.] ; НАН України, Інститут географії, державна служба геодезії, картографії та кадастру. К.: ДНВП "Картографія", 2007. 435 с.
203. Національний класифікатор України: класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010. URL:

- <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb45760910#Text> (дата звернення: 20.11.2019).
204. Нездоймінов С. Г. Туризм як фактор регіонального розвитку: методологічний аспект та практичний досвід. Одеса: Астропринт, 2009. 304 с.
205. Нескромный В. От философии «вражды» к «философии взаимозависимости». *Зеленый мир* 1995. № 20. С. 14.
206. Нефедова Н. Є. Теоретичні питання суспільно-географічних досліджень транспортно-логістичних мереж та систем країни та її регіонів *Регіон-2015: стратегія оптимального розвитку*: матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5-6 листопада 2015 р.). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. С. 62-65.
207. Немець К. А., Немець Л. М. Теорія і методологія географічної науки: методи просторового аналізу. Навчально-методичний посібник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 172 с.
208. Николаенко Д. В. Рекреационная география. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. М.: ВЛАДОС, 2001. 288 с
209. Ніколаєв Ю. О. Туристичні кластери в Україні. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2012. Вип.4(47). С.336341.
210. Ніколаєва О. І. Рекреаційний господарський комплекс Одеського регіону: автореф. дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02. Харків. 2018. 20 с.
211. Ногин В. Д. Принятие решений в многокритериальной среде: количественный подход. М.: ФИЗМАТЛИТ, 2002. 144 с.
212. Оборин М. С., Климова Т. Б. Сетевые конструкции в формировании регионального турпродукта. *Вестник ВГУ. Сер. Экономика и управление*. 2017. № 4. С. 107-115.
213. Одесская область: территориальная организация и структура хозяйства. Концепция социально-экономического развития / Под ред. А. Г. Топчиева. Одесса. Маяк. 1991. 312 с.
214. Одрехівський М. В. Валеологічні інноваційні центри: економічні проблеми

- створення і функціонування. Львів: Світ, 1997. 144 с.
215. Олійник Я. Б., Шевчук С.М. Розвиток методологічних основ сучасної української суспільної географії. *Економічна та соціальна географія*. 2011. Вип. 63. С. 3-18.
216. Онуфрив Я. О. Розвиток рекреаційних територій в структурі ландшафту Сколівського району Львівської області. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2015. № 816. С. 143-153.
217. Орлатий М. К., Романюк С. А., Дегтярьова І. О. Ресурсний потенціал регіону : навч. посіб. К. : НАДУ, 2014. 724 с.
218. Останні степи України: бути чи не бути / За ред. О. П. Бурковського. К. : НЕЦУ ГК, 2013. 34 с.
219. Охріменко А. Г. Необхідність створення та функціонування туристичних кластерів у регіонах України. *Географія та туризм: національний та міжнародний досвід* : матеріали VI міжн. наук.практ. конф. Львів, 2012. С. 278-282.
220. Охріменко А. Г. Туристичні кластери як перспективні напрями регіонального розвитку. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1 (45). С. 495-500.
221. Павлов О. І. Сутність теоретичних засад руралістики: понятійно-категоріальний апарат. *Економіка АПК*, 2016. № 5. С. 30-37.
222. Палажій А. М. Організаційно-економічний механізм створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон в умовах реформування економіки України: автореф. дис. ... к.е.н. 08.02.03. Львів. 1999. 20 с.
223. Панченко Т. Ф. Методические рекомендации по проектированию курортов и их центров, зон отдыха и туризма в системах населенных. К.: КиевНИИП градостроительства, 1988. 72 с.
224. Панченко Т. Ф. Туристичне середовище: архітектура, природа, інфраструктура. Київ: Логос, 2009. 176 с.
225. Панченко Т. Ф. Ландшафтно-рекреаційне планування природно-заповідних

- територій. Київ : Логос, 2015. 176 с.
226. Панченко Т. Ф., Сімонова О. Д., Шовкопляс Т. І Розробка наукових засад використання територій та об'єктів природнозаповідного фонду України в рекреаційних цілях. Київ: Мінбудархітектури, 1993. 72 с.
227. Папп В. В., Бошота Н. В. Роль соціальних та бізнесмереж у діяльності туристичних підприємств. *Економіка і суспільство*. 2018. № 3. С. 24-32.
228. Патюрель Р. Создание сетевых организационных структур. *Проблемы теории и практики управления*. 1997. № 3. С. 76-81.
229. Пахомова Н. В., Рихтер К. К. Экономика природопользования и охраны окружающей среды. СПб.: Изд-во СПбГУ. 2003. 220 с.
230. Пахомова Н., Рихтер К., Румянцева С. Экологические блага как ресурсы совместного потребления. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2000. Сер. 5. Вып. 1. С. 26-43.
231. Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду Одеської області станом на 01.01.2020 URL: <http://ecology.odessa.gov.ua/perelkteritorijaobktvprirodnozapovdnogofonduzagalnoderzhavnogotamscevogoznachennyaroztashovanihuodeskjoblaststano/> (дата звернення: 20.06.2020).
232. Пилипенко И. В. Принципиальные различия в концепции промышленных кластеров и территориально-производственных комплексов. *Вестник Московского ун-та*. 2004. Серия 5. География. № 5. С. 3-9.
233. Пістун М. Д., Мельничук А. Л. Сучасні проблеми регіонального розвитку. К.: ВПЦ «Київський університет», 2009. 200 с.
234. Піча В. М. Вільний час: тенденції і проблеми розвитку. К., 1992. 106 с.
235. Подиновский В. В. Введение в теорию важности критериев в многокритериальных задачах принятия решений. М.: ФИЗМАТ, 2007. 64 с.
236. Поколюдна М. М. Рекреаційна географія: навч. посіб. Х.: ХНАМГ, 2012. 275 с.
237. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. К.: Ін-т географії НАН України, 2012. 208 с.

238. Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природнозаповідного фонду України. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 22.06.2009. № 330., URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0679-09#Text> (дата звернення: 08.12.2018).
239. Пономаренко В. С., Павленко Л. А., Беседовський О. М. Методи та системи підтримки прийняття рішень в управлінні еколого-економічними процесами підприємств. Х. : Вид. ХНЕУ, 2012. 272 с.
240. Портер М. Конкуренція. М.: Вільямс, 2005. 602 с.
241. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження переліку населених пунктів, віднесених до курортних" від 28 грудня 1996 року. № 1576. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/157696%D0%BF> (дата звернення: 17.02.2019).
242. Програма розвитку туризму та курортів в Одеській області на 2017-2020 рр. URL: <https://temporary.odessa.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/5a58d0f18f339.pdf> (дата звернення: 03.05.2019).
243. Програма формування національної екологічної мережі в Одеській області на 2005-2015 роки URL: http://ecology.odessa.gov.ua/files/ecology_portal/doc/41programa_ecomeregi.pdf (дата звернення: 18.06.2018).
244. Проект програми формування екологічної мережі Херсонської області до 2018 року. URL: <http://www.ecology.ks.ua/files/pzf/EKOMEREJA.doc> (дата звернення: 21.07.2018).
245. Радигіна К. І. Гірськолижний спорт. К.: Здоров'я, 1975. 128 с.
246. Ранганатан Ш. Р. Классификация двоеточием. Основная классификация. М.: ГПНТБ СССР, 1970. 134 с.
247. Рассохина Т. В. Менеджмент туристских дестинаций: учебник. М. : Совспорт, 2014. 248 с.
248. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Миколаївській області у 2018 році URL:

- <http://ecolog.mk.gov.ua/store/files/RegReport2018.pdf> (дата звернення: 22.08.2019).
249. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Одеській області у 2018 році URL: <http://ecology.odessa.gov.ua/images/cms/data/2018.doc> (дата звернення: 14.05.2019).
250. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Херсонській області у 2018 році. Херсон: Херсонська ОДА, 2019. 238 с.
251. Реймерс Н. Ф., Яблоков А. В. Словарь терминов и понятий, связанных с охраной живой природы. М.: Наука, 1982. 145 с.
252. Руденко В. П. Географія природноресурсного потенціалу України. У 3х част.: підручник К.: Видавничий дім Києво-Могилянська академія. Чернівці: Зелена Буковина, 1999. 568 с
253. Руденко В. П. Довідник з географії природно-ресурсного потенціалу України. Київ: Вища школа, 1993. 180 с.
254. Руденко Л. Г., Лісовський С. А., Маруняк Є. О. Екологічний імператив у пріоритетах інтегрованого планувального процесу в Україні. *Український географічний журнал*, 2016. № 4. С. 9-16.
255. Руденко Л. Г., Горленко И. А., Олещенко В. И. Украина на пути к устойчивому развитию (геоэкологические аспекты). К.: ИГ НАНУ, 2000. 29 с.
256. Рудченко В. Н. Кластеры в туризме: особенности классификации, процесс формирования и методы оценки. *Общество. Среда. Развитие*. 2016, № 4. С. 12-18
257. Руководство по формированию курортно-рекреационных систем / Киев НИИП градостроительства, ЦНИИЭП курортно-туристских зданий и комплексов Госгражданстроя. М.: Стройиздат, 1984. 182 с.
258. Рюміна Є. Л. Особливості функціонування рекреаційнотуристичних кластерних структур в Україні. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2013. №3(23). С.85-88.

259. Рященко С. В., Богданов В. Н., Романова О. И. Региональный анализ рекреационной деятельности: монография. Иркутск: Изд-во Института географии им. В. Б. Сочавы СО РАН, 2008. 143 с.
260. Савранчук Л. А., Явкін В. Г. Рекреаційна географія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. 110 с.
261. Сажнева Н. М. Рекреаційна географія: навчальний посібник. Мелітополь: Люкс, 2008. 329 с.
262. Саранча М. А. Потенциал и организация развития туристско-рекреационной деятельности в Удмуртской Республике: географический анализ и оценка на основе географических информационных систем: монография. Ижевск: Изд-во «Удмуртский университет», 2011. 220 с.
263. Саранча М. А. Методические проблемы интегральной оценки туристско-рекреационного потенциала. *Вестник Удмуртского университета. Сер. «Биология. Науки о Земле»*. 2011. Вып. 1. С. 118-127.
264. Сафарян А. А. Подходы к оценке туристского потенциала территории. *Географический вестник. Туризм*. 2015. № 1 (32). С. 89-102
265. Святохо Н. В. Концептуальные основы исследования туристского потенциала региона. *Экономика и управление*. 2007. №2. С.30-36.
266. Семенов В., Мозгальова В., Давиденко І. Регіональний рекреаційний кластер у контексті структурної перебудови економіки регіону. *Регіональна економіка*. 2006. №3 С.78-89.
267. Семенов В. Ф., Балджи М. Д., Мозгальова В. М. Регіональний вимір рекреаційно-туристичної діяльності: Монографія. Одеса: Вид-во «Optimum». 2008. 201 с.
268. Семенов Г. А., Богма О. С. Створення кластерних об'єднань в умовах нової економіки : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2008. 244 с.
269. Сердюк О. М., Зайцева В. М., Пономаренко В. І., Кукліна Т. С.. Аналіз та оцінка потенціалу туристських територій : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2013. 336 с
270. Ситник В. Ф. Системи підтримки прийняття рішень. К.: КНЕУ, 2004. 614 с.

271. Сич В. А., Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Яворська В. В. Соціоприродні види діяльності у господарських комплексах країн і регіонів. *Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення*: матер. VIII міжнар. науково-практ. конфер. (Херсон, 34 жовтня, 2019 р.). Херсон, 2019. С. 219-222.
272. Сич В. А., Коломієць К. В., Шашеро А. М. Застосування концепції кластера у сфері рекреації та туризму. *The development of nature sciences: problems and solutions: Conference Proceedings* (Brno, April 27-28, 2018). Brno, 2018. P. 226-229.
273. Сич В. А., Шашеро А. М., Коломієць К. В. Каркас антропогенно-техногенних навантажень на територію регіону Українського Причорномор'я. *Вісник Одеського національного університету. Серія Географічні та геологічні науки*. 2019. Том 24. Вип. 1. С. 130-142
274. Сич В. А., Яворська В. В., Коломієць К. В. Основи екологічного туризму. 2-е видання доповнене. Навч. посіб. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. 240 с.
275. Сич В. А. Оцінка антропогенного забруднення ґрунтів Південного Заходу України. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія*. Тернопіль, 2004. № 1. С. 131-135.
276. Сич В. А., Коломієць К. В. Рекреаційні складові у плануванні території регіону Українського Причорномор'я. *Вісник Одеського національного університету. Серія Географічні та геологічні науки*. Одеса, 2015. Том 20. Вип. 2. С. 121-132.
277. Січкаренко К. О. Мережева організація інноваційної діяльності: наукова доповідь. К.: НАН України, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", 2015. 48 с.
278. Смаль І. В. Основи географії рекреації і туризму: навч. посібник. Ніжин: Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. 264 с.
279. Смаль І. В. Туристичні та санаторно-курортні кластери в Україні: перспективи та проблеми створення. *Туристично-краєзнавчі дослідження*.

- К. : Нац. турист. організація, 2002. Вип. 4. С. 224-225
280. Сокол Т. Г. Основи туристичної діяльності. К.: Грамота, 2006. 264 с.
281. Соколенко С. И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерство. Кластеры: Украинский контекст. К.: Логос, 2002. 634с
282. Соколенко С. Кластери в глобальній економіці. К.: "Логос", 2004. 847 с.
283. Солдатова С. А. Экономическая оценка рекреационных ресурсов как основа рационального природопользования. *Культура народов Причерноморья*, 2001. № 25. С. 164-170.
284. Сонько С. П. Просторовий розвиток соціоприродних систем: шлях до нової парадигми. Київ, 2003. 286 с.
285. Статистичний збірник: Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018 року / за ред. М. Б. Тімоніна. К.: Державна служба статистики України, 2018. 83 с.
286. Статистичний щорічник Миколаївської області за 2018 рік. Миколаїв: Головне управління статистики у Миколаївській області, 2019. 614 с.
287. Статистичний щорічник Одеської області за 2018 рік. Одеса: Астропринт, 2019. 550 с.
288. Статистичний щорічник Херсонської області за 2018 рік. Херсон: Головне управління статистики у Херсонській області, 2019. 504 с.
289. Стафійчук В. І. Рекреалогія: навч. посібник. 2-ге видання. К.: Альтерпрес, 2008. 264 с.
290. Стеченко Д. М., Безуглий І. В. Інноваційна політика кластероутворення в рекреаційно-туристичній сфері України. *Науковий вісник ЧДІЕУ*, 2014. №2(22). С. 9-18.
291. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: підручник. К.: Вікар, 2006. 396 с.
292. Стеченко Д. М., Безуглий І. В., Турло Н. П., Мархонос С. М. Управління регіональним розвитком туризму: навч. посіб. К.: Знання, 2012. 455 с.
293. Стойко С. М., Койнова І. Б. Сучасні види антропогенного впливу на життєве середовище. *Український географічний журнал*, 2012. №1.С.50 -57.

294. Студенніков І. В., Дьяков О. А. Інтегроване управління приморською зоною: базові поняття, принципи і значення для сталого розвитку України. Територіальний розвиток в Україні: розвиток агломерацій та субрегіонів. Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках Проекту "Локальні інвестиції та національна конкурентоспроможність". К., 2012. 183 с.
295. Тактика горного туризму. Методические рекомендации. ЦСТЭ. М.: Турист, 1990. 87 с.
296. Тарасенко В. Территориальные кластеры: Семь инструментов управления. М.: Альпина Паблишер, 2015. 201 с.
297. Теоретические основы рекреационной географии / Отв. ред. В. С. Преображенский. Москва : Наука, 1975. 223 с.
298. Тимчишин-Чемерис Ю. В. Туристичний кластер - форма розвитку та успіху туристичної діяльності регіону. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*, 2015. Вип. 4 (87). С. 44-57.
299. Ткаченко А. А., Файбусович Э. Л. Территориальная организация - общий предмет исследования географии и регионологии. *Регионология*, 1994. № 4. С. 160-167.
300. Ткач В. П. Ліси та лісистість в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. *Український географічний журнал*, 2012 р. №2. С. 49-55.
301. Ткаченко Т. І., Мельниченко С. В., Бойко М. Г. Стратегічний розвиток туристичного бізнесу: монографія. К.: Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2010. 596 с.
302. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія. К: Київ. нац. торг. екон. унт, 2009. 463 с.
303. Топчієв О. Г., Коломієць К. В., Сич В. А., Яворська В. В. Структурування рекреаційно-туристичного потенціалу на засадах географічного середовища: монографія. Кам'янець-Подільський: Видавець Панькова. 2020. 332 с.
304. Топчієв О. Г., Яворська В. В., Ніколаєва О. І. Географічні складові

- предметної області рекреаційно-туристичної діяльності. *Вісник Одеського національного університету. Серія Географічні та геологічні науки*, 2016. Том 21. Вип. 2(29). С. 171-185.
305. Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Шашеро А. М. Методологічні принципи та методична схема геопланування регіонів. *Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення*: зб.наук. пр. Херсон : ПП Вишемирский, 2011. С. 318-329.
306. Топчієв О. Г. Екологічна безпека і раціональна територіальна організація суспільства. *Український географічний журнал*. 1993, №2. С. 38.
307. Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Пилипенко І. О., Яворська В. В. Концепція довкілля сучасний напрям інтеграції природничо- та суспільно-географічних досліджень. *Український географічний журнал*, 2017. № 3. С.64-70.
308. Топчієв О. Г., Сич В. А., Шашеро А. М. Концепція каркасів антропогенно-техногенних навантажень. *Український географічний журнал*, 2019. Вип. 2. С. 41-48.
309. Топчієв О. Г., Сич В. А., Яворська В. В. Концепція рекреаційного середовища регіону та її понятійно-термінологічне структурування. *Вісник Одеського національного університету. Серія Географічні та геологічні науки*. Одеса, 2020. Том 25. Вип. 1 (36). С. 157-173.
310. Топчієв О. Г., Шашеро А. М., Мальчикова Д. С. Методологічні засади геопланування регіону. *Український географічний журнал*, 2010. №1. С. 23-31.
311. Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Пилипенко І. О., Яворська В. В. Методологічні основи географії: Ландшафтна оболонка Землі. Довкілля : навч. посіб. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2018. 348 с.
312. Топчієв О. Г., Мальчикова Д., Сич В., Пилипенко І., Яворська В. Система географічних наук: вітчизняний досвід в умовах сучасної предметної трансформації. *Економічна та соціальна географія*. Київ, 2020. Вип. 83. С. 4-11.

313. Топчієв О. Г. Одеський регіон: передумови формування, структура та територіальна організація господарства: навч. посібник / О. Г. Топчієв, В. А. Хомутов, І. І. Кондратюк та ін. ; за заг. ред.: О. Г. Топчієва. Одеса : Астропринт, 2012 . 332 с.
314. Топчієв О. Г., Шашеро А. М., Платонова Л. П., Харіна Л. А. Передумови та особливості формування екологічної мережі Одеської області. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Географічні та геологічні науки*, 2011. Т. 16, Вип.1. С. 145-159.
315. Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С. Планування територій : навч. посібник. Херсон: Грінь Д. С., 2014. 268 с.
316. Топчієв О. Г. Предметна область географії та її сучасні методологічні трансформації. *Український географічний журнал*. 2016. № 1. С.64-69.
317. Топчієв О. Г., Сич В. А. Проблеми кластеризації та структурування соціоприродних видів господарської діяльності у географічних дослідженнях. *Український географічний журнал*. 2020. Вип. 2. С. 65-72.
318. Топчієв О. Г., Тітенко З. В., Шашеро А. М. Проблеми раціонального природокористування та екологічної організації території приморських регіонів України. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Географічні та геологічні науки*, 2013. Т. 18, Вип. 2. С. 101-110.
319. Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Яворська В. В. Регіоналістика: географічні основи регіонального розвитку і регіональної політики: навч. посіб. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. 372 с.
320. Топчієв О. Г., Яворська В. В., Ніколаєва О. І. Рекреаційно-туристична діяльність як складова регіональних господарських комплексів: концептуально-понятійний огляд. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки*, 2016. Вип. 5. С. 128-134.
321. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. Одеса: Астропринт, 2005. 632 с.
322. Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Пилипенко І. О., Яворська В. В. Сучасні

- методологічні трансформації та нові підходи у визначенні предметної області географії: концепція довкілля. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Географічні науки.* 2017. Вип. 7. С. 102-109.
323. Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Сич В. А., Яворська В. В. Територіальна організація суспільства стрижень становлення екологічного імперативу географії. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: географічні науки,* 2019. Вип. 11. С. 73-80.
324. Топчієв О. Г. Територія: сучасний зміст поняття; функції; ресурсний потенціал. *Український географічний журнал,* 2010. № 4. С. 39.
325. Топчієв О. Г., Сич В. А., Яворська В. В., Долинська О. О. Екологічний імператив у концепціях соціально-економічного розвитку і його географічні складові. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Географічні та геологічні науки,* 2019. Т. 24 (2). С. 96-112.
326. Терехух А. А., Бандура Н. Б. Туристичний кластер як форма посилення конкурентних переваг регіону. *Науковий вісник НДТУ України,* 2010. С. 265-270.
327. Трегубов О.С. Особливості туристичної індустрії та її роль в економіці. *Економіка і організація управління,* 2016. №1(21). С. 190-200.
328. Трилленберг Г. Инновационно-кластерный подход к развитию туризма Украины в условиях глобализации. *Журнал европейської економіки,* 2014. Т. 13, №4. С. 428-442.
329. Туниця Ю. Ю. Екологічний імператив сталого розвитку регіонів України: в пошуках чинників консолідації суспільства. *Науковий вісник НЛТУ України,* 2011. Вип. 21. С.146-156.
330. Туристична діяльність в Україні в 2017 р. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_td_2017.pdf (дата звернення 03.09.2018 р.)
331. Україна: основні тенденції взаємодії суспільства і природи у ХХ ст.

- (географічний аспект) / за ред. Л. Г. Руденка. К.: Академперіодика, 2005. 308 с.
332. Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки 2006 / за ред. О. С. Власюка. К.: ШСД, 2006. 576 с.
333. Ульяновченко Л. А., Виноградова М. В., Гладская И. Г. Региональные туристские комплексы и кластеры: монография. Москва: Русайнс, 2015. 151 с.
334. Уффелен К. Ландшафтная архитектура. Москва, 2010. 456 с.
335. Ушакова Е. О. Вопросы комплексной оценки туристских ресурсов региона. *Российское предпринимательство*, 2012. № 8. С. 132-137.
336. Фалько Є. А. Розвиток інформатизації міжнародного туристичного бізнесу в умовах глобалізації: дис. ... канд. економ. наук : 08.00.02. Дніпро, 2014. 296 с.
337. Федорченко В. К., Пазенок В. С., Кручек О. А. Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму. Київ: Академія, 2013. 368 с.
338. Федорченко В. К., Мініч І. М. Туристський словник довідник. Київ: Дніпро, 2000. 155 с.
339. Филиппов Ф. Р. Курортная зона. Социологический анализ. М.: Наука, 1990. 194 с.
340. Філіппова С. В., Малік Р. Ю. Деякі аспекти формування кластерної стратегії туристсько-рекреаційного комплексу регіону. *Економіка: реалії часу*, 2013. №1(6). С. 186-189.
341. Філімонов С. Аналіз понять "дозвілля" в сучасній науковій літературі. *Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-у імені Володимира Винниченка*. Сер. : Педагогічні науки, 2013. Вип. 121(2). С. 188-192.
342. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія: навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2007. 312 с.
343. Харічков С. К., Воробйова О. А., Дишловий І. М., Нездойминов С. Г. Інституціональні передумови та організаційне забезпечення збалансованого природокористування в рекреаційно-туристичній сфері.

Інституціональні засади та інструментарій збалансованого природокористування / під ред. С. К. Харічкова. Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2010. С. 342-441.

344. Харічков С. К., Воробйова О. А., Дишловий І. М., Нездоймінов С. Г. Напрямки реструктуризації та формування умов поступального розвитку рекреаційно-туристичного комплексу регіону: наукова доповідь. Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2009. 27 с.
345. Худеньких Ю. А. Подходи к оценке туристского потенциала территории на примере районов Пермского края. *География и туризм* : сб. науч. тр. Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 2006. Вып. 2. С. 217-230.
346. Царик Л. П., Чернюк Г. В. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки й аналізу. Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. 188 с.
347. Царик П. Л. Оцінка ступеня сприятливості геолого-геоморфологічних ресурсів Поділля для рекреаційної діяльності. *Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка*. Тернопіль: Видво ТНПУ, 2014. №2. С. 83-93.
348. Ціншен В., Топчієв О. Г. Теоретичні та методологічні аспекти рекреаційної географії: сучасний підхід. *Український географічний журнал.*, 2003. № 1. С. 45-49.
349. Черваньов І. Г. Інвайроментологія - наука про «оселю людини» та її поступ. *Український географічний журнал.* 2004. № 1. С. 57-64.
350. Чернов Б. О. Єдність географії: міф чи реальність? *Український географічний журнал.* 2017. № 1. С.66-71.
351. Черчик Л., Коленда Н. Стратегічний потенціал рекреаційної системи регіону: теорія, методологія, оцінка: монографія. Луцьк: ЛНТУ, 2008. 224 с.
352. Черчик Л. М. Передумови формування рекреаційних кластерів. *Інформатизація рекреаційної та туристичної діяльності: перспективи культурного та економічного розвитку*: зб. праць Другого міжн. конгресу, Трускавець, 2003. С 110-113.

353. Чмир О. С. Методологічні основи створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій пріоритетного розвитку: дис. ... докт. екон. н. 08.10.01. Київ, 2001. 481 с.
354. Шабардіна Ю. В. Роль рекреаційних ресурсів у формуванні рекреаційного потенціалу як складової продуктивних сил регіонального економічного простору. *Макроекономічне регулювання інвестиційних процесів та впровадження стратегії інновативно-інноваційного розвитку в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. К.: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2008. Ч. 3. С. 285-288.
355. Шаблій О. І., Касянчук З. О. Нові підходи до категорії "Рекреаційний потенціал". *Економічна та соціальна географія*. 1995. Вип. 47. С. 41-48.
356. Шаблій О. Суспільна географія : у двох кн. Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2015. 814 с.
357. Шашеро А. М. Планування територій: навч.-метод. посібник. Одеса, 2014. 123 с.
358. Шашеро А. М. Методика визначення меж і складу регіональної екомережі на основі аналізу геоінформаційних баз землекористування. *Регіональні проблеми України : географічний аналіз та пошук шляхів вирішення* : зб. наук. пр. Херсон, 2011. С. 386-391.
359. Швець І. Ю. Регіональне управління конкурентоспроможністю туристичних послуг: методологія і практика: автореф. дис. ... докт. економ. наук : 08.00.05. Київ, 2009. 37 с.
360. Шеляг-Сосонко Ю. Р., Дідух Я. П. Екологічний імператив сталого розвитку України. *Наукові записки НаУКМА*, 2002. Том 20. С. 460-464.
361. Шищенко П. Г., Гавриленко О. П. Прикладна геоecологія : підручник. К.: ПВТП «LAT&K», 2020. 440 с.
362. Шищенко П. Г. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании : монографія. Киев : Фитосоциоцентр, 1999. 284 с.
363. Школа І. М., Ореховська Т. М., Корольчук О. П., Кифяк В. Ф. Розвиток

- туристичного бізнесу регіону. Чернівці: Книги XXI, 2007. 292 с.
364. Шлапак М. Ю. Національне екологічне рахівництво країн Європейського Союзу: корисний досвід для України. *Статистика України*. 2010. №3. С. 67-71.
365. Яворська В. В., Коломієць К. В., Сич В. А. Вплив міжнародних транспортних коридорів на розвиток туризму регіону Українського Причорномор'я. *Науковий вісник Херсонського держ. університету. Серія: географічні науки*. Херсон, 2017. Вип. 7. С. 248-253.
366. Яворська В. В. Генетична типологія малих міст регіону Українського Причорномор'я. *Часопис соціально-економічної географії*. Зб.наук. праць. Харків, 2012. Випуск 12(1). С. 79-89.
367. Яворська В. В. Геодемографічні процеси і геодемографічні райони Українського Причорномор'я: Методологічні і методичні проблеми: монографія. Одеса : Астропринт, 2007. 208 с.
368. Яворська В. В. Депресивні території Українського Причорномор'я. *Вісник Одеського університету. Серія Географія*. Одеса, 2012. Вип. 2(15) С. 109-115.
369. Яворська В. В., Сич В. А., Коломієць К. В. Особливості формування екомережі регіону Українського Причорномор'я. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Географічні та геологічні науки*. 2015. Том 20. Вип. 4 С. 129-143.
370. Яворська В. В., Сич В. А., Коломієць К. В. Перспективи розвитку екотуризму на природоохоронних територіях Одеського регіону. *Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України : матеріали V міжнар. наук.-практ. конференції (Кропивницький, 45 квітня 2019 р.)*. Кропивницький, 2019. С. 319-330
371. Яворська В. В. Регіональні геодемографічні процеси в Україні. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. 384 с.
372. Якість життя населення регіону: аналіз, прогнозування, соціальна політика: монографія / під ред. В. Г. Никифоренка. Одеса: Атлант, 2012. 316 с.

373. Яковенко И. М. Рекреационное природопользование: методология и методика исследований. Симферополь: Таврия, 2003. 335 с.
374. Якуцени С. П., Буровский А. М. Политическая экология. М.; Берлин: Дириект-Медиа, 2015. 426 с.
375. Яценко Б. П. Концепція індустрії туризму в Україні. Наукові дослідження для потреб туризму: матеріали «круглого столу». К.: Обрії, 2006. 350 с.
376. A Practical Guide to Tourism Destination Management. Madrid: UNWTO, 2007. 150 p.
377. Barriere O. Coviability of Social and Ecological Systems: Reconnecting Mankind to the Biosphere in an Era of Global Change. Vol. 1 : The Foundations of a New Paradigm. Springer International Publishing, 2019. 728 p.
378. Barriere O. Coviability of Social and Ecological Systems: Reconnecting Mankind to the Biosphere in an Era of Global Change. Vol. 2: Coviability Questioned by a Diversity of Situations. Springer International Publishing, 2019. 340 p.
379. Begon M. Townsend C., Harper. J. Ecology: from individuals to ecosystems. Hoboken: WileyBlackwell, 2006. 738 с.
380. Bell D. The Coming of PostIndustrial Society: A Venture in Social Forecasting. New York: Basic books, 1999. 618 p.
381. Benedict M. A., McMahon E. T. Green infrastructure: linking landscapes and communities. Washington: Island Press, 2006. 185 p.
382. Bergman E. M., Feser E. J. Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applications. Morgantown: Regional Research Institute, 1999. 345 p.
383. Berry T. The Great Work: Our Way into the Future. New York: Broadway Books, 2000. 241 p.
384. Butler R. The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution: Implications for Management of Resources. *Canadian Geographer*, 2006, vol. 24, P. 5-12.
385. Ceballos-Lascurain H. Tourism, Ecotourism and Protected Areas: The State of Nature-Based Tourism around the World and Guidelines for Its Development.

- Cambridge: IUCN Publications, 1996. 301 p.
386. Cunha J. Tourism Cluster Competitiveness and Sustainability: Proposal for a Systemic Model to Measure the Impact of Tourism on Local Development. *Brazilian Administration Review*, 2005. Vol. 2, №. 2, P. 47-62.
387. Ecotourism and Sustainable Development in Biosphere Reserves: Experiences and prospects. Quebec: MAB/UNESCO, 2002. 245 p.
388. Frederick S., Simmons M., Gallagher M. The ecological imperative for environmental design and planning. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 2013. Vol. 11, Issue 7. P. 355-361.
389. Gilla J., Malamud B. Anthropogenic processes, natural hazards, and interactions in a multihazard framework. *Earth-Science Reviews*, 2017. Vol. 166. P. 246-269. <https://doi.org/10.1016/j.earscirev.2017.01.002>
390. Goeldner C. R., Ritchie J. R. Tourism: principles, practices, philosophies. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc., 2009. 655 p.
391. Goudie A. The human impact on the natural environment. Cambridge, 1994. 454 p.
392. Gunn C. A. Tourism planning. Washington: Taylor & Francis, 1994. 442 p.
393. Gunn C. A. Vacationscape: Developing Tourist Areas. Washington.: Taylor and Francis, 1997. 196 p.
394. Hall C. M., Page S. J. The Geography of Tourism and Recreation: Environment, Place and Space. New York: Routledge, 1999. 399 p.
395. Hardin G. The Tragedy of the Commons. *Science*, 1968. Vol. 162, No. 3859. P. 1243-1248.
396. Herweg K., Steiner K. Sustainable Land Management Guidelines for Impact Monitoring. Centre for Development and Environment (CDE-1998). URL : https://www.mpl.ird.fr/crea/tallercolombia/FAO/AGLL/pdfdocs/Im_workb.pdf (дата звернення: 04.12.2019)
397. Holden E., Linnerud K., Banister D. The Imperatives of Sustainable Development. *Sustainable Development*, 2016. Vol. 25, Issue 3. P. 213-226.
398. Honey M. Ecotourism and Sustainable Development: Who Owns Paradise?

- Washington: Island Press, 2008. 568 p.
399. Huang I. B., Keisler J., Linkov I. Multicriteria decision analysis in environmental sciences: Ten years of applications and trends. *Science of the Total Environment*. 2011. Vol. 409. P. 3578-3594.
400. Integrated Coastal Zone Management and the Planning System in England, 2005. *English Nature Research Reports*, 2005. Number 643. URL: <http://publications.naturalengland.org.uk/file/72017> (дата звернення: 12.11.2018)
401. Jones C. A., Hesterly W. S., Borgatti S. P. General theory of network governance: Exchange conditions and social mechanisms *Academy of Management Journal*. 1997. Vol. 2. № 4. P. 911-945.
402. Kailiponi P. Analyzing evacuation decisions using multiattribute utility theory (MAUT). *Procedia Engineering*. 2010. Vol. 3. P. 163-174.
403. Krippendorf J. *Marketing im Fremdenverkehr*. Bern: Auflage, 1980. 168 p.
404. Kušen E. A system of tourism attractions. *Tourism*. 2010. Vol. 58(4). P. 409-424.
405. Leiper N. The framework of tourism. *Annals of Tourism Research*. 1979. № 6. P. 390-407.
406. Lindqvist G., Solvell O., Ketels Ch. *The Cluster Initiative Greenbook 2.0*. Stockholm: Ivory Tower Publishers, 2013. 66 p.
407. Machiavelli A. Tourist Destinations as integrated Systems. *Tourism Review*, 2001. Vol. 56. Issue: 3/4. P. 6-11.
408. Munn T. *Encyclopedia of global environmental change*. Hoboken: Wiley, 2002. 642 p.
409. Nordin S. *Tourism Clustering & Innovation: path to economic growth and development*. Östersund: European Tourism Research Institute, 2003. 90 p.
410. Ostrom E. The Challenge of commonpool resources. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 2010 Vol. 50(4). P. 8-21
411. Overview of Natural and Manmade Disaster Risks the European Union may face. *European Commission Humanitarian Aid and Civil Protection DG (ECHO)*. Publications Office of the European Union, 2017. 84 p.

412. Pelling M., Blackburn S. *Megacities and the Coast: Risk, Resilience and Transformation*. London: Routledge, 2013. 245 p.
413. Podolny J. M., Page K. L. Network Forms of Organization. *Annual Rev. of Sociology*. 1998. № 24. P. 57-76.
414. Porter M. E. *On Competition*. Boston: Harvard Business School, 1985. 485 p.
415. Porter M. E. Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*, 1998. Vol. 76, Issue 6. Pp. 77-90.
416. Post J., Lundin C. *Guidelines for Integrated Coastal Zone Management*. Environmentally sustainable development studies and monographs series, 1996 No. 9. ESSD Environmentally & Socially Sustainable Development Work in Progress. Washington, D.C.: The World Bank, 16, doi: 10.1596/0821337351
417. Rodrigues A. B. *Turismo rural: práticas e perspectivas*. Sao Paulo: Contexto. 2003. 242 p.
418. Rosenfeld S. A. *Backing into Clusters: Retrofitting Public Policies*. Integration Pressures: Lessons from Around the World: JF Kennedy School Symposium. Harvard, 2001. P. 29-30.
419. Santra S. C. *Ecology: basic and applied*. M.D. Publications Pvt. Ltd, 1994. 250 p.
420. Schmidt-Thome P. *Spatial Effects and Management of Natural and Technological Hazards in Europe*. Geological Survey of Finland. 2006. 309 p.
421. Selin S. Developing a typology of sustainable tourism partnerships. *Journal of Sustainable tourism*. 1999, № 7(3). P. 260-273.
422. Sevenant M., Antrop M. Cognitive attributes and aesthetic preferences in assessment and differentiation of landscapes. *Journal of Environmental Management*. 2009. No 90. P. 2889-2899.
423. Small C., Nicholls R. A global analysis of human settlement in coastal zones. *Journal of Coastal Research*, 2013 No. 9(3), P. 584-599.
424. Smith S. *Tourism analysis. A handbook*. New York: Longman. 1991. 367 p.
425. Stamboulis Y. Innovation strategies and technology for experiencebased tourism / Stamboulis Y., Skayannis P. *Tourism Management*, 2003. Vol. 24. P. 35-43.

426. Sych V., Kolomiyets K., Yavorska V. Establishment of regional policy in Ukraine. *Часопис соціально-економічної географії*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. Вип. 19(2). С. 45-49.
427. Sych V. A., Yavorska V. V., Hevko I. V., Kolomiyets K. V., Shorobura I. M. Features of territorial organization of population resettlement of the coastal zone of the Ukrainian Black Sea Region. *Journal of Geology Geography and Geoecology*, 2019. Том 28 (4). С. 747-756.
428. Territorial Agenda of the European Union 2020. URL : https://www.nweurope.eu/media/1216/territorial_agenda_2020.pdf (дата звернення: 05.08.2019)
429. The future of our land: facing the challenge Guidelines for Integrated Planning for Sustainable Management of Land Resources (1999). FAO/UNEP, 71 p. URL : <http://www.fao.org/docrep/004/x3810e/x3810e00.htm> (дата звернення: 15.12.2018)
430. Tourism for Development Volume I: Key Areas for Action. 2018. Madrid: UNWTO, 144 p.
431. UN DESA International Recommendations for Tourism Statistics 2008: Compilation Guide. *Statistical Papers (Ser. M)*. 2017. No. 94, New York: UN. <https://doi.org/10.18356/791169b3en>
432. Webser J. Networks of Collaboration or Conflict? Electronic Data Interchange and Power in the Supply Chain. *The Journal of Strategic Information Systems*. 1995. Vol. 4. № 1. P. 31-42.
433. Words into Action guideline: Manmade/technological hazards Practical Considerations for Addressing Manmade and Technological Hazards in Disaster Risk Reduction (2018). United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNISDR), 84 p. URL: http://www.unisdr.org/files/54012_manmadetechhazards.pdf (дата звернення: 03.12.2019 p.)
434. World Travel & Tourism Council: Travel & Tourism Global Economic Impact & Trends 2020 [Електронний ресурс] / Доступ до ресурсу

<https:wttc.org/Research/EconomicImpact/moduleId/1445/itemId/91/controller/DownloadRequest/action/QuickDownload> (дата звернення: 08.11.2018)

435. Yavorska V. Shashero A., Kolomiyets K., Nikolayeva O. Features of the territorial planning of the sea costal zone. *Часопис соціально-економічної географії*. 2017. Вип. 23(2). С. 14-19.

ДОДАТКИ

Розподіл територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) за їх значенням, категоріями та типами (станом на 01.01.2019 року)

Категорії об'єктів ПЗФ	Об'єкти ПЗФ									% площі окремих категорій до загальної площі ПЗФ	
	загальнодержавного значення			місцевого значення			разом				
	кількість, од	площа, га		кількість, од	площа, га		кількість, од	площа, га			
		усього	у т.ч. надана в постійне користування		усього	у т.ч. надана в постійне користування		усього	у т.ч. надана в постійне користування		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
Природні заповідники	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Біосферні заповідники	1	51547,9	23380,6	-	-	-	1	51547,9	23380,6	32,2	
Національні природні парки	2	49176,1	5722	-	-	-	2	49176,1	5722	30,7	
Регіональні ландшафтні парки	-	-	-	2	15320	X	2	15320	X	9,6	
Заказники, усього:	10	15465,2	X	31	16440,398	X	41	31905,598	X	19,51	
у тому числі:											
ландшафтні	3	11949,2	X	22	12480,568	X	25	24429,768	X	14,94	
лісові	-	-	X	1	8,4	X	1	8,4	X	0,005	
ботанічні	4	2550	X	5	3521,43	X	9	6071,43	X	3,8	
загальнозоологічні	2	572	X	-	-	X	2	572	X	0,3	
орнітологічні	1	394	X	1	390	X	2	784	X	0,49	
ентомологічні	-	-	X	2	40	X	2	40	X	0,02	
іхтіологічні	-	-	X	-	-	X	-	-	X	-	

Продовження додатка А.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
гідрологічні	-	-	X	-	-	X	-	-	X	-
загальногеологічні	-	-	X	-	-	X	-	-	X	-
палеонтологічні	-	-	X	-	-	X	-	-	X	-
карстово- спелеологічні	-	-	X	-	-	X	-	-	X	-
Пам'ятки природи, усього	2	10,17	X	47	11,1852	X	49	21,3552	X	0,01
у тому числі:										
комплексні	-	-	X	-	-	X	-	-	X	-
ботанічні	1	5,5	X	40	10,2552	X	42	15,7552	X	0,009
зоологічні	-	-	X	-	-	X	-	-	X	-
гідрологічні	-	-	X	6	0,63	X	6	0,63	X	0,0003
геологічні	1	4,67	X	1	0,3	X	2	4,97	X	0,003
Заповідні урочища	-	-	X	4	13879	X	4	13879	X	8,67
Ботанічні сади	1	16	X	-	-	X	1	16	X	0,01
Дендрологічні парки	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	1	49	X	23	1601,5939	X	24	1650,5939	X	1,03
Зоологічні парки	1	6,5	-	-	-	X	1	6,5	X	0,006
РАЗОМ	18	116270,87	29102,6	107	47252,177	1366	125	163523,047	29102,6	100

Джерело: Екологічний паспорт. Одеська область. 2019 р.

**Розподіл територій та об'єктів ПЗФ Миколаївської області за їх значенням, категоріями та типами
(станом на 01.01.2019 року)**

Категорії об'єктів ПЗФ	Об'єкти ПЗФ									% площі окремих категорій до загальної площі ПЗФ
	загальнодержавного значення			місцевого значення			разом			
	кількість, од.	площа, га		кількість, од.	площа, га		кількість, од.	площа, га		
	усього	у тому числі надана в постійне користування		усього	у тому числі надана в постійне користування		усього	у тому числі надана в постійне користування		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Природні заповідники	1	3010,65	1675,7				1	3010,65	1675,7	1,65
Біосферні заповідники	1	2741,0	2741,0				1	2741,0	2741,0	2,69
Національні природні парки	2	41361,28	31374,8**				2	41361,28	31374,8**	40,65
Регіональні ландшафтні парки				5	39345,2		5	39345,2		38,67
Заказники, усього	1	1782,0	1782,01	54	10657,92		55	12439,92	1782,01	12,23
у тому числі: ландшафтні										
лісові				22	4283,22		22	4283,22		4,21
ботанічні	1	1782,0	1782,01	12	3528,7		13	5310,7	1782,0	5,22
загальнозоологічні				10	435,5		10	435,5		0,43
орнітологічні										
ентомологічні				2	330,0		2	330,0		0,32
іхтіологічні										
гідрологічні				2	102,5		2	102,5		0,10
загальногеологічні				6	1978,0		6	1978,0		1,94
Пам'ятки природи, усього										
у тому числі: комплексні				2	58,1		2	58,1		0,06
ботанічні	1	11,0	11,0	20	157,83		21	168,83	11,0	0,17

Продовження додатку А.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
зоологічні										
гідрологічні				13	27,08		13	27,08		0,03
геологічні				7	32,94		7	32,94		0,03
Заповідні урочища				13	3656,7		13	3656,7		3,59
Ботанічні сади										
Дендрологічні парки										
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	1	28,0	28,01	18	186,3		19	214,3	28,01	0,21
Зоологічні парки	1	18,48	18,482				1	18,48	18,48	0,02
РАЗОМ	8	48952,41	37630,98	133	54121,08		141	101776,0	33214,28	112,22*

Примітка:

1, Земельні ділянки, зайняті територіями та об'єктами ПЗФ, знаходяться в постійному користуванні державних лісгосподарських підприємств,

2, Площа вказана в тому числі з об'єктами ПЗФ, що входять до складу інших заповідних об'єктів,

* Відсоток вказаний із врахуванням площі тих об'єктів ПЗФ, що входять до складу територій інших об'єктів ПЗФ,

Джерело: Екологічний паспорт, Миколаївська область, 2019 р,

Розподіл територій та об'єктів ПЗФ Херсонської області за їх значенням, категоріями та типами (2019 р.)

Категорії об'єктів ПЗФ	Об'єкти ПЗФ									% площі окремих категорій до загальної площі ПЗФ
	загальнодержавного значення			місцевого значення			разом			
	кількість, од,	площа, га		кількість, од,	площа, га		кількість, од,	площа, га		
усього		у тому числі надана в постійне користування	усього		у тому числі надана в постійне користування	усього		у тому числі надана в постійне користування		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Природні заповідники	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Біосферні заповідники	2	133313,4	132233,6	-	-	-	2	133313,4	132233,6	38,4
Національні природні парки	4	150780,9	73089,8441	-	-	-	4	150780,9	73089,8441	43,4
Регіональні ландшафтні парки	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Заказники, усього	8	34607,0	X	13	26892,8	X	21	61499,8	X	17,7
у тому числі: ландшафтні	3	2155	X	4	2287,9	X	7	4442,9	X	1,2
лісові	2	1732	X	-	-	X	2	1732	X	0,5
ботанічні	1	300	X	5	410	X	6	710	X	0,2
загальнозоологічні	-	-	X	3	22783	X	3	22783	X	6,6
орнітологічні	1	30300	X	1	1411,9	X	2	31711,9	X	9,1
ентомологічні	-	-	X	-	-	X	-	-	X	-
іхтіологічні	-	-	X	-	-	X	-	-	X	-
гідрологічні	1	120	X	-	-	X	1	120	X	0,03
загальногеологічні	-	-	X	-	-	X	-	-	X	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
палеонтологічні	-	-	X	-	-	X	-	-	X	-
карстово-спелеологічні	-	-	X	-	-	X	-	-	X	-
Пам'ятки природи, усього	-	-	X	30	26,1	X	30	26,1	X	0,0075
у тому числі: комплексні	-	-	X	-	-	X	-	-	X	-
ботанічні	-	-	X	22	6,6	X	22	6,6	X	0,001
зоологічні	-	-	X	3	14	X	3	14	X	0,004
гідрологічні	-	-	X	4	5,0	X	4	5,0	X	0,001
геологічні	-	-	X	1	0,5	X	1	0,5	X	0,0001
Заповідні урочища	-	-	X	10	942,0	X	10	942,0	X	0,3
Ботанічні сади	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-
Дендрологічні парки	1	167,3	-	-	-	-	1	167,3	X	0,05
Парки-пам'ятки садово- паркового мистецтва	-	-	-	13	175	-	13	175	X	0,05
Зоологічні парки	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
РАЗОМ	15	318868,6		66	28035,9		81	346904,5		100

Джерело: Екологічний паспорт. Херсонська область, 2019

**Складові структурних елементів екологічної мережі Українського Причорномор'я
в розрізі одиниць адміністративно-територіального устрою регіону (2019 р.)**

№ з/п	Одиниці адміністративно-територіального устрою	Загальна площа, тис. га	Загальна площа екомережі, тис. га	Складові елементи екомережі, тис. га										
				Об'єкти ПЗФ	Водно-болотні Угіддя**	Відкриті заболочені землі*	Водоохоронні Зони*	Прибережні-захисні Смуги *	Ліси та інші лісокриті площі*	Курортні та лікувально-оздоровчі території	Рекреаційні території	Землі під консервацією	Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним*	Пасовища, сіножаті*
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
	Ананьівський	104,977	34,708	2,908	-	1,459	1,02	0,5	14,560	0,0	0,0	-	0,0	14,261
	Арцизьський	137,921	26,338	0,004	-	0,486	2,6	0,5	5,986	0,0	0,0	-	0,039	16,723
	Балтський	131,731	49,464	6,433	-	1,712	1,55	0,13	22,487	0,0	0,0	-	0,002	17,150
	Березівський	163,687	56,682	11,661	4,0	2,268	4,16	0,50	6,608	0,0	0,0	-	0,180	27,305
	Б,Дністровський	184,891	52,463	11,113	20,0	7,963	1,75	1,17	4,838	0,1	0,1	-	0,754	4,675
	Біляївський	149,2461	116,017	9,810	76,0	11,874	2,24	1,49	7,668	0,0	0,0	-	0,461	6,474
	Болградський	136,356	24,712	0,451	-	0,464	3,3	1,01	6,08	0,0	0,0	-	0,113	13,282
	В -Михайлівський	143,594	36,039	0,470	-	0,174	0,66	0,44	9,722	0,0	0,0	-	0,160	24,413
	Іванівський	116,196	51,367	0,385	-	0,89	21,33	1,7	5,616	0,0	0,0	-	0,030	21,416
	Ізмаїльський	119,399	60,924	2,983	8,0	4,596	29,35	4,89	4,852	0,0	0,0	-	0,0	6,253
	Кілійський	135,8695	182,905	51,483	32,8	29,923	55,02	7,05	2,448	0,0	0,2	-	0,012	3,969
	Кодимський	81,844	32,683	3,199	-	0,105	0,91	0,6	15,376	0,0	0,0	-	0,219	12,274
	Лиманський	148,868	47,273	4,202	22,0	0,443	1,85	1,23	4,745	0,0	0,3	-	0,379	12,124
	Подільський	102,615	35,123	0,937	-	0,878	0,11	0,07	12,594	0,0	0,0	-	0,0	20,534
	Окнянський	101,287	27,386	-	-	0,862	0,54	0,06	7,798	0,0	0,0	-	0,329	17,797
	Любашівський	110,03	25,734	-	-	0,973	1,00	0,01	5,743	0,0	0,0	-	0,005	18,003
	Миколаївський	109,2926	26,251	0,048	-	0,408	2,68	0,08	8,217	0,0	0,0	-	0,034	14,784
	Овідіопольський	81,485	26,115	8,227	8,0	1,223	1,23	1,00	3,231	0,0	0,3	-	0,167	2,737
	Ренійський	86,124	32,818	3,552	7,5	4,415	9,75	4,33	1,942	0,0	0,0	-	0,101	4,78

Продовження додатку А.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
	Роздільнянський	136,797	38,295	0,028	-	0,957	8,06	0,75	6,065	0,0	0,0	-	0,153	22,282
	Савранський	61,746	30,46	8,407	-	0,566	2,74	0,36	12,11	0,0	0,0	-	0,126	6,151
	Саратський	147,45	26,673	-	-	0,536	2,43	0,05	5,637	0,0	0,0	-	0,0	18,02
	Тарутинський	187,357	53,215	5,474	-	1,159	1,79	0,19	10,493	0,0	0,0	-	0,0	34,109
	Татарбунарський	174,758	117,189	28,268	48,0	1,08	24,20	6,40	4,004	0,0	0,1	-	1,199	4,568
	Захарівський	95,61	37,708	1,419	-	0,403	0,35	0,03	12,070	0,0	0,0	-	0,051	23,385
	Ширяївський	150,183	43,17	0,696	-	0,508	1,25	0,06	6,495	0,0	0,0	-	0,175	33,986
	м, Одеса	3,362	1,962	0,2644	-	0,545	0,03	0,02	0,305	0,1	0,5	-	0,167	0,031
	м, Б,Дністровський	5,349	1,687	0,018	-	0,210	0,94	0,22	0,036	0,0	0,0	-	0,263	0,0
	м, Ізмаїл	2,646	1,837	0,165	-	0,049	0,41	0,28	0,776	0,0	0,0	-	0,077	0,08
	м, Чорноморськ	2,54	0,197	-	-	0,005	0,09	0,04	0	0,0	0,0	-	0,032	0,03
	м, Подільськ	16,2	2,784	0,936	-	0,047	0,00	0,00	0,331	0,5	0,9	-	0,0	0,07
	м, Теплодар	1,061	0,083	-	-	0,004	0,02	0,01	0,002	0,0	0,0	-	0,006	0,041
	м, Южне	0,774	0,085	-	-	0,006	0,03	0,02	0,004	0,0	0,0	-	0,0	0,025
	Одеська область:	3331,295	1300,82	163,523	226,3	77,185	183,3	35,17	208,83	0,7	2,4	-	5,234	401,732
	Арбузинський	96,865	11,9	-	-	0,8	-	-	4,2	-	-	-	0,7	6,2
	Баштанський	170,61	39,8	-	-	2,2	-	-	8,8	-	-	-	4,8	24,0
	Березанський	137,81	25,8	-	-	0,3	-	-	4,0	-	0,5	-	3,0	18,0
	Березнегуватський	126,37	26,0	-	-	0,1	-	-	5,8	-	-	-	0,9	19,2
	Братський	112,92	17,8	-	-	0,7	-	-	5,8	-	-	-	1,3	10,0
	Веселинівський	124,47	26,8	-	-	1,4	-	-	7,5	-	-	-	1,1	16,8
	Вітовський	146,04	15,4	-	-	1,3	-	-	4,2	-	-	-	0,7	8,3
	Вознесенський	139,19	35,9	-	-	0,9	-	-	13,5	-	-	-	1,9	19,6
	Врадіївський	80,10	25,1	-	-	1,5	-	-	7,5	-	-	-	1,0	15,1
	Доманівський	145,80	31,3	-	-	2,0	-	-	7,5	-	-	-	2,8	19,0
	Єланецький	101,76	22,2	1,5	-	0,4	-	-	4,9	-	-	-	0,7	14,8
	Казанківський	134,92	23,5	-	-	0,8	-	-	6,0	-	-	-	0,4	14,8
	Кривоозерський	81,44	13,1	-	-	1,8	-	-	4,9	-	-	-	0,2	6,2
	Миколаївський	142,99	20,9	-	-	1,6	-	-	4,2	-	-	-	1,3	13,8
	Новобузький	124,28	21,4	1,0	-	0,2	-	-	6,0	-	-	-	0,8	14,4
	Новоодеський	142,85	29,9	0,2	-	1,7	-	-	7,0	-	-	-	1,6	19,4
	Очаківський	150,02	22,0	0,7	-	0,4	-	-	7,9	0,1	0,2	-	4,6	8,1
	Первомайський	131,87	19,9	-	-	1,3	-	-	7,3	-	-	-	1,9	9,4
	Снігурівський	135,02	16,7	-	-	1,6	-	-	3,6	-	-	-	0,7	10,8

Продовження додатку А.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
	м. Вознесенськ	2,26	0,1	-	-	0,0	-	-	0,0	-	-	-	0,1	-
	м. Миколаїв	26,0	2,4	0,1		0,1	-	-	1,2	-	-	-	0,1	0,9
	м. Первомайськ	2,51	0,1	-	-	-	-	-	0,0	-	-	-	0,1	-
	м. Южноукраїнськ	2,44	0,3	-	-	-	-	-	0,1	-	-	-	0,1	0,1
	Миколаївська область	2457,5	449,3	3,5	-	21,1	-	-	124,2	0,1	0,7	-	30,8	268,9
	Бериславський	172,1	23,16	0,00	0,0	0,87	2,900	0,390	6,38	0,00	0,0	0,0	2,5	10,103
	Білозерський район	153,4	18,12	0,00	0,0	5,36	0,704	0,704	4,37	0,00	0,0	0,0	0,9	6,07
	Великопететиський	100,0	7,09	0,00	0,0	0,00	0,437	0,437	2,69	0,00	0,0	0,0	0,68	2,84
	Великоолександрівський	154,0	21,41	0,00	0,0	0,00	1,186	1,186	6,65	0,012	0,0	0,0	1,1	11,28
	Верхньорогачицький	91,5	9,53	0,00	0,0	0,02	0,872	0,127	2,75	0,002	0,0	0,0	0,5	5,26
	Високопільський район	70,1	10,69	0,00	0,0	0,01	0,627	0,627	2,63	0,002	0,0	0,0	1,0	5,79
	Генічеський район	300,8	41,59	7,99	0,0	0,22	2,240	0,420	3,43	0,358	1,0	0,0	17,2	8,64
	Голопристанський	341,1	188,73	68,43	0,0	9,01	0,270	0,270	46,29	0,022	0,2	0,0	39,4	24,80
	Горностаївський	101,8	5,47	0,16	0,0	0,00	0,263	0,263	2,5	0,00	0,0	0,0	0,8	1,47
	Іванівський	112,0	11,73	0,07	0,0	0,06	0,000	0,000	1,39	0,00	0,0	0,0	0,3	9,91
	Каланчацький	91,6	18,79	0,00	0,0	0,55	0,322	0,322	1,41	0,00	0,0	0,0	6,5	9,62
	Каховський	145,1	9,07	0,00	0,0	0,32	0,080	0,080	2,93	0,00	0,0	0,0	0,3	5,35
	Нижньосірогозький	120,9	6,60	0,00	0,0	0,00	0,171	0,171	2,14	0,00	0,0	0,0	0,16	3,96
	Нововоронцовський	100,5	12,51	0,00	0,0	0,02	0,026	2,637	5,05	0,01	0,0	0,0	1,2	3,57
	Новотроїцький район	229,8	38,65	0,93	0,0	0,06	0,340	0,340	2,45	0,00	0,0	0,0	7,5	27,03
	Скадовський район	145,6	23,61	0,00	0,0	1,64	0,180	0,180	4,49	0,01	0,4	0,0	5,7	11,00
	Олешківський район	175,9	85,79	0,00	0,0	4,46	0,080	0,080	46,22	0,002	0,0	0,0	24,5	10,45
	Чаплинський район	172,2	24,00	11,31	0,0	0,03	0,127	0,127	2,38	0,00	0,0	0,0	3,1	6,93
	м, Каховка	3,1	0,12	0,02	0,0	0,00	0,035	0,035	0,030	0,00	0,0	0,0	0,0	0,00
	м, Нова Каховка	22,3	7,55	0,00	0,0	0,44	0,158	0,158	4,01	0,005	0,0	0,0	1,9	0,85
	м, Херсон	42,3	11,06	0,01	0,0	6,17	0,699	0,699	1,92	0,0	0,0	0,0	0,89	0,66
	Херсонська область	2846,1	575,28	88,92	0,0	29,24	11,71	9,25	152,12	0,42	1,9	0,0	116,1	165,59

Джерело: інформація Головних управлінь Держгеокадастру в Одеській, Миколаївській та Херсонській областях

Перелік ключових територій та об'єктів загальнодержавного значення екологічної мережі Одеської та Миколаївської областей*

№ з/п	Назва	Місце розташування	Площа, га	Стисла характеристика природоохоронної цінності
1	2	3	4	5
	Дунайський біосферний заповідник	Кілійський та Татарбунарські райони	51547,9	Дунайський біосферний заповідник розташований у дельті Дунай, який перед впадінням у Чорне море розділяється на чисельні острова та гирла. До складу заповідника входять водно-болотні угіддя міжнародного значення "Кілійське гирло" та «Озеро Сасик» (постанова Кабінету Міністрів України від 23,11,1995 № 935), які є місцем існування значної кількості рідкісних рослин і тварин, 3 видів, занесених до Червоної книги України, охороняються 20 видів судинних рослин, 36 видів комах, 15 видів риб, 41 вид птахів і 13 видів ссавців, 3 Європейського червоного списку охороняються 11 видів рослин, 15 видів комах, 7 видів риб, 7 видів птахів та 5 видів ссавців. Видове різноманіття птахів заповідника складає 62% орнітофауни України (255 видів), з них на гніздуванні відмічено 124 види, 196 пролітних,
	Нижньодністровський національний природний парк	Білгород-Дністровський, Біляївський та Овідіопольські райони	21311,1	Нижньодністровський національний природний парк розташований в дельті Дністра на водно-болотних угіддях міжнародного значення "Північна частина Дністровського лиману" і "Міжиріччя Дністра-Турунчука" (постанова Кабінету Міністрів України від 23,11,1995 № 935). Переважають комплекси болотної, водної і деревно-чагарникової рослинності, на незначній площі - степова, лучна та галофітна,
	Національний природний парк "Тузовські лимани"	Татарбунарський район	27865	Національний природний парк "Тузовські лимани" розташований на морському узбережжі, включає в себе водно-болотні угіддя міжнародного значення «Система озер Шагани-Алібей-Бурнас» (постанова Кабінету Міністрів України від 23,11,1995 №935) та лимани: Малий Сасик, Шагани, Алібей, Бурнас, Магалевське, Мартаза, Будури, Карачаус, Хаджидер, Курудіол, Солоне. У межах парку охороняються біорізноманіття флори і фауни міжнародного та національного значення
	Загальнозоологічний заказник загальнодержавного значення "Петрівський"	Лиманський район, Красносільське лісництво кв, 1-5, урочище "Петрівка"	340	Штучно створений лісовий масив, який виконує водно- та ґрунтозберігаючу функції. На незначній площі розташовані степові ділянки з видами рослин з Червоної книги України,

1	2	3	4	5
	Загальнозоологічний заказник загальнодержавного значення "Острів Зміїний"	Кілійський р-н, о, Зміїний	232	До заказника віднесено частину острова Зміїний та прилеглу до неї акваторію завширшки 500 м, Острів є місцем масового прольоту та відпочинку перелітних птахів (230 видів), у тому числі занесених до Червоної книги України, Також на території заказника розташовані степові ділянки,
	Ландшафтний заказник загальнодержавного значення "Савранський ліс"	Савранський район, Савранське лісництво, кв, 1-40, Слюсарівське лісництво, кв, 1-3, 5-16, 19-71, Осичанське лісництво, кв, 1-34	8397	Найбільший за площею вододільний ліс в межиріччі Дністра та Південного Буга з ділянками дуба звичайного та скельного, рослинами і тваринами, занесеними до Червоної книги України
	Орнітологічний заказник загальнодержавного значення "Коса Стрілка"	Лиманський (Комінтернівський) район, біля с, Курісове (Петрівка)	394	Місце нагулу та зимівлі водоплаваючих птахів на прилиманських схилах та косі Тилігульського лиману із 200-метровою смугою прилегої території, Заказник входить до складу регіонального парку "Тилігульський", створений рішенням Одеської обласної ради від 25,11,1997 №176-XXII
	Ботанічний заказник загальнодержавного значення "Дальницький"	Овідіопольський район, Великодолинське лісництво кв, 1-15, урочище «Дальницьке»	1204	Еталонне лісонасадження в сухому степу, закладене у 1957 році, Зростає 61 видів дерев та кущів
	Ботанічний заказник загальнодержавного значення "Староманзирський"	Тарутинський район, Бородинське лісництво, кв, 1-2, урочище «Старий Манзир»	128	Штучне лісове насадження з значною кількістю рідкісних видів рослин, занесених до Європейського червоного списку та Червоної книги України
	Ботанічний заказник загальнодержавного значення "Долинський"	Ананьївський район, Долинське лісництво кв, 7-13, 18-28, 30-34, 36-42, 44, урочище «Глибокий яр»	815	Лісовий масив на відрогах Подільської височини з типовими для півдня Правобережного Лісостепу дубовими лісами, Зустрічаються рослинні та тваринні угруповання, занесені до Червоної книги України
	Ботанічний заказник загальнодержавного значення "Павлівський"	Захарівський (Фрунзівський) район, Павлівське лісництво кв, 50-58, урочище «Соша»	403	Масив рідкісних на Україні скупієво-дубових насаджень,

1	2	3	4	5
	Ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення "Михайлопольський"	Іванівський район, біля села Михайлопіль	5,5	Ділянка крутояру, який росте значна кількість рідкісних та зникаючих видів рослин, занесених до Червоної книги України
	Ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення "Михайлопольський"	Іванівський район, біля села Михайлопіль	5,5	Ділянка крутояру, де росте значна кількість рідкісних та зникаючих видів рослин, занесених до Червоної книги України
	Геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення "Одеські катакомби"	м, Одеса, вул, Картамишівська, 27/29	4,67	Карстові печери у вапняках давнього часу (3 млн, років) з залишками викопної фауни,
	Ботанічний сад загальнодержавного значення Одеського національного університету імені І.І. Мечникова	м, Одеса, Французький бульвар, 48/50, 87	16	Біорізноманіття колекцій налічує у відкритому ґрунті та оранжереях 3840 видів, форм, сортів і гібридів
	Одеський зоологічний парк загальнодержавного значення	м, Одеса, Новоціпний ряд, 25	6,5	Утримуються біля 250 видів та 1500 особин тварин,
	Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення "Кардамичівський"	Великомихайлівський район, Новоселівська сільська рада, Великомихайлівське лісництво, кв, 75, урочище Кардамичево	49	Парк створено у другій половині ХІХ ст., на території якого зростає більш ніж 50 видів дерев та чагарників, серед них вікові дерева: дуби, в'язи,ясени,
	Водно-болотне угіддя міжнародного значення "Озеро Кугурлуй"	Ренійський та Ізмаїльський райони	6500	Прісноводне мілке озеро з низькими болотистими берегами, Важливе місце гніздування та сезонних скупчень птахів (до 30000 особин), а також розмноження риб і амфібій,
	Водно-болотне угіддя міжнародного значення "Озеро Каргал"	Ренійський район	500	Мілководна водойма з прісною водою і низькими болотистими берегами. Важливе місце гніздування і сезонних скупчень птахів, нересту риб і амфібій, а також локалізації багатьох рідкісних та зникаючих видів рослин.

1	2	3	4	5
	Бузький каньйон	каньйоноподібна ділянка долини р, Південний Буг від південної околиці с, Мигія Первомайського району до околиці смт, Олександрівка Вознесенського району, а також у долині р, Велика Корабельна від с, Благодатне до с, Семенівка Арбузинського району, включаючи гирлові ділянки водотоків, прилеглі береги, заплавні лісові насадження	5034	Входить до складу національного природного парку (НПП) «Бузький Гард»
	Трикратьський гранітний масив	ділянка на р, Мертвовод від с, Петропавлівка Братського району до с, Актове Вознесенського району, включаючи долину р. Арбузинка від с. Трикрати до с. Актове		Входить до складу НПП «Бузький Гард»
	Михайлівський степ	цілісна система балок на лівобережній частині водозбору р. Південний Буг поблизу с. Михайлівка, Більша частина розташована у Новоодеському районі	1343	Входить до складу природного заповідника (ПЗ) «Єланецький степ»

1	2	3	4	5
	Сланецький степ	степові балки Орлова і Прусакова та прилеглі до них ділянки плакору у басейні р, Громоклія на території Сланецького та Новоодеського районів	1675,7	Входить до складу ПЗ «Сланецький степ»
	Кінбурнська коса	Кінбурнський півострів Очаківського району	12465	Входить до складу регіонального ландшафтного парку (РЛП) «Кінбурнська коса», НПП «Білобережжя Святослава»
	Тилігульський лиман	узбережжя та прилеглі акваторії Тилігульського лиману в межах Березанського району	8195,4	Входить до складу РЛП «Тилігульський»
	Капустяна балка	ділянка неподалік від злиття р, Південний Буг з р, Інгул в околицях с, Капустяне Вітовського району	1200	Ділянка потребує надання статусу території природно-заповідного фонду (ПЗФ)
	Озеро Солонець-Тузли	між с, Рибаківка та с, Тузли Березанського району	900	Входить до складу НПП «Білобережжя Святослава»
	Христофорівські плавні	Ділянка у долині р, Інгул між с, с, Інгулка та Костичі Баштанського району	1300	Ділянка потребує надання статусу території ПЗФ
	Рацинська дача	лісовий масив між селами Вознесенське та Малосолоне на території Вознесенського району	1782	Входить до складу лісового заказника загальнодержавного значення «Рацинська дача»

Джерело: Екологічні паспорти Одеської та Миколаївської областей

Примітка: * - робота по складанню переліку територій та об'єктів екологічної мережі у Херсонській області не проводилась

Лісовий фонд регіону в розрізі земель цільового призначення та категорій

земель (за станом на 01.01.2019 р.)

№ з/п	Постійні лісокористувачі, власники лісів, інші землекористувачі, у користуванні яких є лісові ділянки, землі запасу (землі лісогосподарського призначення)	Загальна площа, га	Лісові землі, тис, га						усього лісових земель
			вкриті лісовою рослинністю		не вкриті лісовою рослинністю				
			усього	із них лісові культури	незімкнуті лісові культури	зруби	галявини, біополяни	лісові дороги, просіки, розриви	
1.	ДП «Ананьївське лісове господарство»	6101	5713	3037	55	30	50	72	5949
2.	ДП «Балтське лісове господарство»	15044	14152	7623	339	82	50	170	14825
3.	ДП «Березівське лісове господарство»	4189	3269	2332	72	38	96	21	3590
4.	ДП «Великомихайлівське лісове господарство»	19631	15219	11219	550	37	1487	126	17592
5.	ДП «Ізмаїльське лісове господарство»	22957	5272	3538	253	23	1074	137	7174
6.	ДП «Подільське лісове господарство»	8942	7707	5983	106	74	261	70	8272
7.	ДП «Кодимське лісове господарство»	14448	13417	4438	292	35	214	139	14177
8.	ДП «Одеське лісове господарство»	24591	6885	6682	24	50	566	65	7708
9.	ДП «Савранське лісове господарство»	9752	8826	5883	449	75	51	130	9582
10.	ДП «Саратське лісове господарство»	9494	7139	3618	517	49	415	59	8490
11.	ДП «Ширяївське лісове господарство»	5244	4289		22	5	228	30	4687
	Разом в Одеській області	140393	91888	62366	2679	498	4492	1019	102049
12.	ДП «Баштанське ЛГ»	9,546	4,542	3,962	0,319				6,016
13.	ДП «Березнегуватське ЛГ»	11,371	2,805	2,151	0,902				7,456
14.	ДП «Веселинівське ЛГ»	7,268	4,740	3,439	0,061				6,278
15.	ДП «Вознесенське ЛГ»	9,600	6,648	5,353	0,453				8,037
16.	ДП «Володимирівське ЛГ»	5,210	3,338	3,075	0,160				3,802
17.	ДП «Врадіївське ЛГ»	12,948	9,406	7,800	0,610				10,852
18.	ДП «Єланецьке ЛГ»	6,671	3,281	2,708	0,226				4,719
19.	ДП «Миколаївське ЛГ»	8,547	5,621	4,836	0,545				7,085
20.	ДП «Очаківське ЛМГ»	12,800	4,902	4,509	1,116				8,561
	Разом у Миколаївській області	83,96	45,28	34,39	4,39				62,80
21.	Херсонське ОУЛМГ	172063	73,7	61,1	7,2	8,1	6,2	7,2	104,6

Джерело: інформація Одеського, Миколаївського та Херсонського обласних управлінь лісового та мисливського господарства

**Водоохоронні зони та прибережні захисні смуги водних об'єктів регіону УП
(2018 р.)**

	Одеська область	Миколаївська область	Херсонська область	Регіон УП
Загальна площа встановлених водоохоронних зон водних об'єктів, га	158,66	0,37	44,0	203,03
з них: які внесено до державного земельного кадастру	136,23	0,0	35,0	171,23
Загальна площа прибережних захисних смуг водних об'єктів, га	28,28	2,64	47183,0	47213,92
з них: які внесено до державного земельного кадастру	20,47	1,37	25171,7	25193,54

Джерело: інформація Головних управлінь Держгеокадастру в Одеській, Миколаївській та Херсонській областях

Перелік екологічно-небезпечних об'єктів регіону УП

№	Підприємства (найбільші забруднювачі)	Вид економічної діяльності	Відомча належність (форма)
1	2	3	4
Одеська область			
1.	ВНС "Головна" "Інфоксводоканал"	Очистка та подача води	ТОВ "Інфоксводоканал"
2.	ВНС "Південна" "Інфоксводоканал"	Очистка та подача води	ТОВ "Інфоксводоканал"
3.	ВНС "Котовська" "Інфоксводоканал"	Очистка та подача води	ТОВ "Інфоксводоканал"
4.	ВНС "Столбова" "Інфоксводоканал"	Очистка та подача води	ТОВ "Інфоксводоканал"
5.	ВНС "Жевахова гора" "Інфоксводоканал"	Очистка та подача води	ТОВ "Інфоксводоканал"
6.	ВНС "Шкодова гора" "Інфоксводоканал"	Очистка та подача води	ТОВ "Інфоксводоканал"
7.	ВНС "Західна" "Інфоксводоканал"	Очистка та подача води	ТОВ "Інфоксводоканал"
8.	ПАТ "Одеський припортовий завод"	Виробництво мінеральних добрив та переробка аміаку	ПАТ
9.	ТОВ „Союз”	Розміщення твердих побутових відходів	ТОВ
10.	ТОВ"РАФ"	Розміщення твердих побутових відходів	ТОВ
11.	КП „Білгород-Дністровськводоканал"	Міські очисні споруди	ДП
12.	АТ „Котовськводоканал"	Міські очисні споруди	АТ
13.	ПАТ Ізмаїльський целюлозо-картонний комбінат"	Міські очисні споруди	ПАТ
14.	ТДВ "Арцизький завод залізобетонних виробів"	Міські очисні споруди	ТДВ
15.	Аміакопровід "Тольяті- Горлівка -Одеса" МДП "Трансаміак"	Транспортування аміаку	УДП Укрхімтрансміак
16.	Одеська дільниця КС-15 Миколаївського управління магістрального аміакопроводу	Транспортування аміаку	УДПУкрхімтрансміак
17.	Магістральні газопроводи Одеське лінійно-виробниче управління магістральних газопроводів	Транспортування вибухопожежо небезпечних речовин	НАК "Нафтогаз України" ДК "Укртрансгаз" УМГ Прикарпаттрансгаз "
18.	Нафтопровід "Снігірівка-Одеса" Одеське районне нафтопровідне управління: дільниця 10 км магістрального нафтопроводу "Снігірівка-Одеса"; дільниця 145 км магістрального нафтопроводу "Снігірівка-Одеса"; дільниця 177 км магістрального нафтопроводу "Снігірівка-Одеса"; дільниця 277 км магістрального нафтопроводу "Кременчуг Херсон"; дільниця 45-46 км магістр. нафтопроводу "Снігірівка-Одеса"	Транспортування вибухопожежо небезпечних речовин	ДАК "Придністровські магістральні нафтопроводи"

1	2	3	4
19.	Нафтопровід "Одеса-Броди", МНТ (морський нафтовий термінал) "Південний" філії МН "Дружба" ПАТ "Укртранснафта"	Транспортування вибухопожежо небезпечних речовин	НАК "Нафтогаз України"
20.	ПАТ "Одеський нафтопереробний завод"	Переробка та зберігання вибухопожежо небезпечних речовин	ПАТ
21.	МНТ "Південний" Філія "Південні магістральні нафтопроводи" ПАТ "Укртранснафта"	Переробка вантажів та зберігання вибухопожежо небезпечних речовин	ПАТ "Укртранснафта"
22.	ГКС "Ананьїв"	Зберігання вибухопожежо небезпечних речовин	Одеське лінійно-виробниче управління магістральних газопроводів
23.	ГКС "Березівка" Одеське лінійно-виробниче управління магістральних газопроводів» УМГК "Прикарпаттрансгаз"	Транспортування вибухопожежо небезпечних речовин	НАК "Нафтогаз України" ДК "Укртрансгаз" УМГ Прикарпаттрансгаз "
24.	ГКС "Тарутине"	Зберігання вибухопожежо небезпечних речовин	НАК "Нафтогаз України" ДК "Укртрансгаз" УМГ Прикарпаттрансгаз "
25.	Газопроводи „Кривий Ріг-Одеса, „Одеса-Кишинів - Рибниця”, „Роздільна- Ізмаїл”, Ананьїв-Тирасполь”, „Шебелинка-Дніпропетровськ -Одеса”, Шебелинка-Дніпропетровськ -Кривий Ріг-Ізмаїл”	Транспортування газоподібного палива	НАК "Нафтогаз України" ДК "Укртрансгаз" УМГ Прикарпаттрансгаз "
Миколаївська область			
26.	ВП НАЕК «Южно-Українська АЕС»	Виробництво електроенергії	НАЕК «Енергоатом»
27.	ТОВ «Миколаївський глиноземний завод»	Виробництво глинозему	Російська група компаній «РУСАЛ» («Російській
28.	ПАТ «ЮГцемент»	Виробництво цементу	Компанія Дікергофф в Україні
29.	МКП «Миколаївводоканал»	Комунальні послуги	Миколаївська міська рада
30.	КП «Первомайський міський водоканал»	Комунальні послуги	Первомайська міська рада
31.	УДП «Укрхімтрансаміак»	Транспортування аміаку	Міністерство промислової політики України
32.	ДП «НВКГ «Зоря»-«Машпроект»	Машинобудування	Державне підприємство
33.	ПАТ «ВОЗКО»	Виробництво шкіри та взуття	Акціонерне товариство

1	2	3	4
34.	ДП «Адміністрація морських портів України» Миколаївська філія ДП «Адміністрація морських портів України»	Перевалка вантажів	Міністерство інфраструктури України Укрморрічфлот
35.	Філія «Миколаївський річковий порт» АСК «Укррічфлот»	Перевалка вантажів	АСК «Укррічфлот»
Херсонська область			
36.	Херсонське державне підприємство - біологічна фабрика	Переробна промисловість	Державна
37.	ТДВ «Херсонський електромеханічний завод»	Переробна промисловість	Колективна
38.	ТОВ «Механічний завод»	Переробна промисловість	Колективна
39.	ТОВ «Авто-Електромаш»	Переробна промисловість	Акціонерна
40.	Херсонський державний завод «Палада»	Переробна промисловість	Державна
41.	Херсонський державний завод суднобудівного обладнання	Переробна промисловість	Державна
42.	Філія ПАТ судноплавної компанії «Укррічфлот»	Переробна промисловість	Державна
43.	ПАТ «Херсонська теплоелектроцентрально»	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	Колективна
44.	АТ «Каховський завод електрозварювального	Переробна промисловість	Акціонерна
45.	ПАТ «Херсонський нафтопереробний завод»	Переробна промисловість	Акціонерна
46.	МКП «Хесонтеплоенерго»	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	Комунальна
47.	КП «Котельщик»	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	Комунальна
48.	Комунальне підприємство теплових мереж «Каховтеплокомуненерго»	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	Комунальна
49.	ДП «Херсонський обласдор» ВАТ «Державна	Будівництво	Державна
50.	ПАТ «Укрнафта»	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	Акціонерна
51.	ТОВ «Альянс Холдинг»	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	Колективна
52.	ППП «Лукойл-Україна»	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	Приватна
53.	ПАТ «Новокаховський завод плавлених сирів»	Переробна промисловість	Акціонерна
54.	ТОВ «Данон Дніпро»	Переробна промисловість	Колективна
55.	Сільськогосподарське ВАТ «Іванівський маслозавод»	Переробна промисловість	Акціонерна
56.	ВАТ «Каланчацький маслозавод»	Переробна промисловість	Акціонерна

Продовження додатка Б.1

1	2	3	4
57.	ПАТ «Чаплинський маслосирзавод»	Переробна промисловість	Акціонерна
58.	ПАТ «Новотроїцький маслосирзавод»	Переробна промисловість	Акціонерна
59.	МКП «Виробниче управління водопровідно-каналізаційного господарства м. Херсона»	Централізоване водопостачання та водовідведення	Комунальна
60.	КВУ «Бериславський водоканал»	Збирання, очищення та розподілення води	Комунальна
61.	МКП «Очисні споруди» м. Скадовськ	Каналізація, відведення і очищення стічних вод	Комунальна

Джерело: Регіональні доповіді про стан навколишнього природного середовища в Одеській, Миколаївській та Херсонській областях

Основні забруднювачі атмосферного повітря регіону УП (2018 р.)

№ з/п	Назва об'єкту	Частка викидів забруднюючої речовини	
		всього викидів, т/рік	до загального обсягу викидів населеного пункту, %
Одеська область			
1.	ВАТ «Одеський припортовий завод»	1345,948	71
2.	АТ «Одесагаз»	17214,393	-
3.	ТОВ «М.В. Карго»	2273,775	76
4.	КП «Теплопостачання м. Одеси»	698,487	3,5
Миколаївська область			
5.	«ЮГцемент» Філія ПрАТ «ДІКЕРГОФФ ЦЕМЕНТ УКРАЇНА»	1372,36	61,11
6.	ТОВ «МГЗ»	2343,77	86,28
7.	ПАТ «Укртрансгаз» Миколаївське лінійно виробниче управління	866,3	6,6
8.	ПАТ «Миколаївгаз»	2005,9	15,3
Херсонська область			
9.	Публічне акціонерне товариство «Херсонгаз»	1942,947	15,7
10.	Каховська філія товариства з обмеженою відповідальністю «АТ Каргілл»	824,336	6,7
11.	Білозерська районна дільниця ПАТ «Херсонгаз»	735,289	5,9
12.	Новокаховська районна дільниця ПАТ «Херсонгаз»	723,123	5,8
13.	Цюрупинська районна дільниця ПАТ «Херсонгаз»	679,301	5,5
14.	Скадовська районна дільниця ПАТ «Херсонгаз»	600,149	4,9
15.	Великоолександрівська районна дільниця ПАТ «Херсонгаз»	485,596	3,9
16.	Товариство з обмеженою відповідальністю «Торговий дом «Долинское»	427,770	3,5
17.	Голопристанська районна дільниця ПАТ «Херсонгаз»	401,152	3,2
18.	Чаплинська районна дільниця ПАТ «Херсонгаз»	358,982	2,9
19.	Приватне акціонерне товариство «Херсонський нафтопереробний завод»	343,919	2,8
20.	Бериславська районна дільниця ПАТ «Херсонгаз»	278,195	2,2
21.	Генічеське управління ПАТ «Херсонгаз»	238,070	1,9
22.	Каланчацька районна дільниця ПАТ «Херсонгаз»	234,970	1,9
23.	Управління магістральних газопроводів «Харківтрансгаз» ПАТ	196,124	1,6
24.	Каховська філія ТОВ «АТ «Каргілл»	194,719	1,6
25.	Публічне акціонерне товариство «Таврійська будівельна компанія»	180,103	1,5
26.	Голопристанська виправна колонія управління державної пенітенціарної служби України в Херсонській області (№7) - міжобласна спеціалізована туберкульозна лікарня	178,920	1,4
27.	Публічне акціонерне товариство «Новокаховський завод плавлених сирів»	168,193	1,4
28.	Публічне акціонерне товариство «Херсонська теплоелектроцентрально»	115,303	0,9

Джерело: Екологічні паспорти Одеської та Миколаївської областей

**Скидання зворотних вод та забруднюючих речовин водокористувачами -
забруднювачами водних об'єктів (2018 р.)**

Назва підприємства-забруднювача та місця скидання	Об'єм скидання зворотних вод, млн м ³	У тому числі забруднених (без очищення) та недостатньо очищених, млн м ³	Кількість забруднених речовин, що скидаються зі зворотними водами, т
Чорне море			
ТОВ «Інфокс» філія «Інфоксводоканал»	83,29	9,34	403,26
КП «Очаківводоканал» / КП Очаківської міської ради «Очаків-Сервіс»	0,241	0,241	389,8
МКП «Очисні споруди» м. Скадовськ	83,8	83,8	308,95
ТОВ «Рис України» с. Олександрівка та с. Тарасівка Каланчацький район	601,0	601,0	
Фермерське господарство «Південне»	978,6	978,6	866,14
	392,0	392,0	286,15
Азовське море			
КП «Генічеське ВУВКГ» м. Генічеськ	245,0	245,0	249,16
Дністровський лиман			
КП «Білгород-Дністровськводоканал»	1,567	1,567	17,828
Бузький лиман			
МКП «Миколаївводоканал»	22,1	19,39	19268,1
р. Південний Буг			
КП «Ольшанське»/ ТОВ «Сталвіт»	0,124	0,124	86,5
КП «Первомайський міський водоканал»	1,987	1,246	908,2
КП «Прибузьке»	0,036	0,036	36,8
р. Великий Куяльник			
КВЕП «Подільськводоканал»	659,0	659,0	659,0
р. Дунай			
ПАТ «Ізмаїльський целюлозно - картонний комбінат»	2,638	-	15,318
р. Когильник			
КП «Водоканал» м. Арциз	0,243	0,206	0,388
р. Інгул			
КП «Міський водоканал» м. Баштанка	0,222	0,182	65,0
р. Каланчак			
ККУП «Джерело» Каланчацької селищної ради	44,8	44,8	200

Джерело: Регіональні доповіді про стан навколишнього природного середовища в Одеській, Миколаївській та Херсонській областях

Зрошувані землі регіону УП (2018 р.)

Зрошувані землі	Одеська область		Херсонська область		Миколаївська область	
	усього, тис. га	% від загальної площі зрошуваних земель	усього, тис. га	% від загальної площі зрошуваних земель	усього, тис. га	% від загальної площі зрошуваних земель
Площа зрошуваних земель, на якій забезпечено належне функціонування інфраструктури зрошувальних систем	40,2	32,4	320,0	75	32,2	16,9
у тому числі систем крапельного зрошення	8,1	6,5	45,0	10,5	8,6	4,5

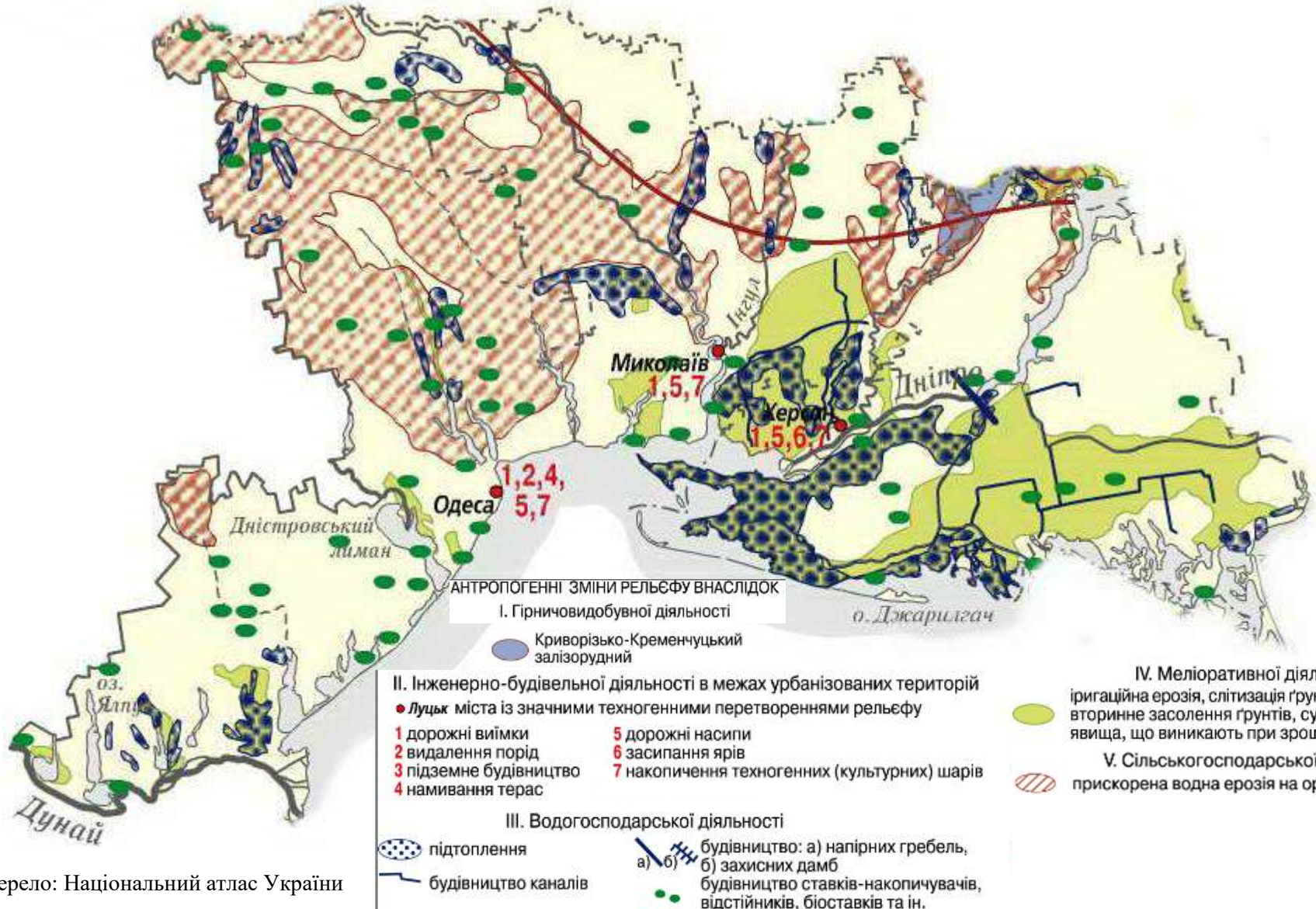
Джерело: За інформацією Басейнового управління водних ресурсів річок Причорномор'я та нижнього Дунаю

Поширення екзогенних геологічних процесів в регіоні УП (2018 р.)

Адміністративні області	Карст			Зсуви					Підтоплення (0-4,0 м)		Ерозія	
	площа поширення порід, здатних до карстування, тис, км ²	%	кількість карстопровів, од,	Площі розповсюдження, км ²	Ураженість території обл., %	Кількість зсувів			Площі розповсюдження, км ²	Ураженість території обл., %	Площі розповсюдження, км	Ураженість території обл., %
						усього	у т, ч, активних, од,	на забудованих територіях				
Одеська область	32,65	98,0	112	66,3	0,20	5836	42	-	20570	61,7	-	-
Миколаївська область	-	-	-	9,0	0,03	1152	45	-	996,7	4	8200	33,3
Херсонська область	-	-	-	0,85	0,00	33	20	12	11297	40	550	1,9

Джерело: Інформація державного науково-виробничого підприємства «Державний інформаційний геологічний фонд України»

Антропогенні зміни рельєфу регіону УП



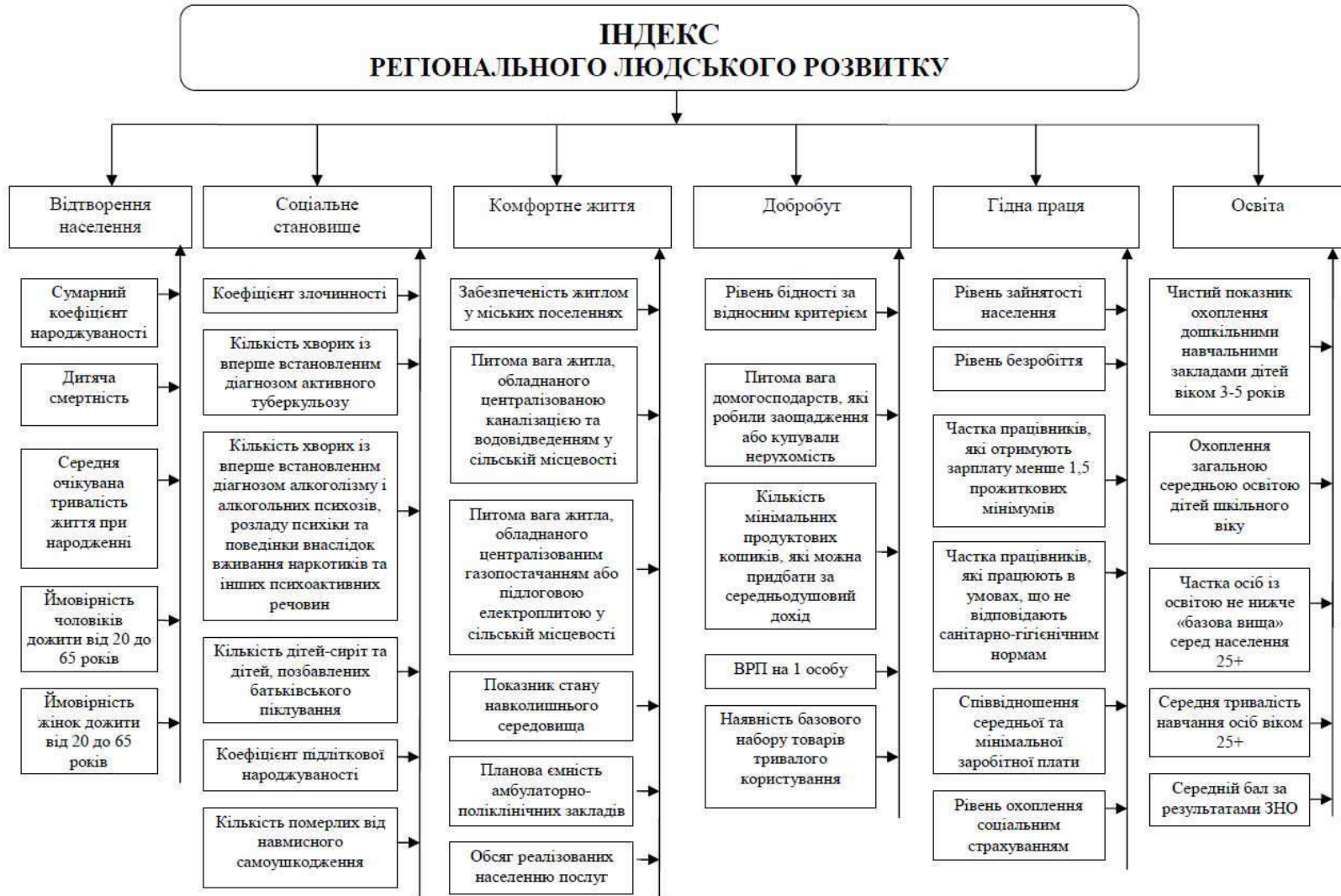
Джерело: Національний атлас України

**Стан зберігання заборонених і непридатних до використання пестицидів
(станом на 01.01.2019 р.)**

№ з/п	Назва одиниці адміністративно - територіального устрою регіону	Кількість тонн	Кількість складів, од	Стан складських приміщень		
				Добрий	Задовільний	Незадовільний
1	Ананьївський	3,0	1	-	-	1
2	Арцизький	2,0	1	-	1	-
3	Балтський	-	-	-	-	-
4	Березівський	2,00	1	-	-	1
5	Білгород- Дністровський	3,5	1	-	1	-
6	Біляївський	199,117	8	-	3	5
7	Болградський	2,5	1	-	-	1
8	Великомихайлівський	26,0	2	-	-	2
9	Іванівський	4,7	3	-	-	3
10	Ізмаїльський	32,0	4	-	2	2
11	Кілійський	14,606	4	-	-	4
12	Кодимський	60,4	5	-	-	5
13	Лиманський	18,0	1	-	-	1
14	Подільський	23,382	2	-	-	2
15	Окнянський	8,093	6	-	-	6
16	Любашівський	36,19	6	-	1	5
17	Миколаївський	3,27	5	-	-	5
18	Овідіопольський	7,26	1	-	1	-
19	Ренійський	-	-	-	-	-
20	Роздільнянський	-	-	-	-	-
21	Савранський	50,0	10	-	-	10
22	Саратський	18,8	3	-	2	1
23	Гарутинський	18,0	1	-	-	1
24	Татарбунарський	-	-	-	-	-
25	Захарівський	-	-	-	-	-
26	Ширяєвський	-	-	-	-	-
Всього по Одеській області		532,818	66	0	11	55
27	Арбузинський	39,85	1	-	-	1
28	Врадіївський	4,17	1	-	1	-
29	Вітовський	0,15	1	-	-	1
30	Первомайський	122,7	3	-	2	1
Всього по Миколаївській області		166,87	6	-	3	3
31	м. Нова Каховка	1,124	1	-	1	-
32	Білозерський район	1545,1	2	-	1	1
33	Голопристанський район	6,3	2	1	1	-
34	Горностаївський район	2,343	1	1	-	-
35	Нововоронцовський район	12,606	4	-	4	-
36	Олешківський район	4,909	3	-	2	1
37	Каланчацький район	174,0	1	-	-	1
38	Генічеський район	160,0	1	-	-	1
Всього по Херсонській області		1906,382	15	2	9	4
Всього по регіону УП		2606,07	87	2	23	62

Джерело: Екологічні паспорти Одеської та Миколаївської областей

Схема показників Індексу регіонального людського розвитку



Джерело: Розроблено фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України

Інтегральний регіональний індекс людського розвитку, 2017 рік

	Блок 1 «Відтворення населення»		Блок 2 «Соціальне середовище»		Блок 3 «Комфортне життя»		Блок 4 «Добробут»		Блок 5 «Гідна праця»		Блок 6 «Освіта»		ІРЛР, 2017 р.	
	СКЗ*	ранг	СКЗ*	ранг	СКЗ*	ранг	СКЗ*	ранг	СКЗ*	ранг	СКЗ*	ранг	сума	ранг
АР Крим
Вінницька	0,6966	7	0,5831	8	0,5599	18	0,7178	8	0,4717	17	0,8275	10	3,8566	9
Волинська	0,7180	3	0,6092	7	0,6199	8	0,5915	17	0,4545	20	0,8178	15	3,8109	11
Дніпропетровська	0,6640	20	0,4444	17	0,5547	21	0,7267	6	0,5159	6	0,8629	2	3,7686	12
Донецька
Житомирська	0,6769	14	0,4280	18	0,5955	14	0,5579	19	0,4846	11	0,8043	19	3,5472	20
Закарпатська	0,6571	21	0,5562	9	0,7045	1	0,7731	4	0,5731	1	0,7592	22	4,0233	5
Запорізька	0,6831	12	0,4656	14	0,5478	22	0,7987	3	0,4795	12	0,8438	5	3,8184	10
Івано-Франківська	0,7099	4	0,7506	3	0,6167	9	0,7702	5	0,4904	9	0,8176	16	4,1554	2
Київська	0,7281	2	0,4195	19	0,6372	6	0,5905	18	0,5479	2	0,8309	9	3,7541	13
Кіровоградська	0,6189	22	0,3735	22	0,5904	15	0,6526	12	0,4640	19	0,8262	11	3,5257	22
Луганська
Львівська	0,6906	9	0,7732	1	0,6724	2	0,6454	14	0,5137	7	0,8355	8	4,1307	3
Миколаївська	0,7072	5	0,4017	21	0,6086	11	0,8402	2	0,4887	10	0,8182	14	3,8647	8
Одеська	0,6739	15	0,4469	16	0,6621	3	0,6012	16	0,5178	5	0,8081	18	3,7100	17
Полтавська	0,7725	1	0,5005	12	0,5827	16	0,7221	7	0,4739	15	0,8586	3	3,9103	7
Рівненська	0,6981	6	0,6500	6	0,5974	13	0,4749	22	0,4434	22	0,7939	20	3,6576	18
Сумська	0,6957	8	0,5104	11	0,5549	20	0,6927	10	0,4723	16	0,8165	17	3,7425	14
Тернопільська	0,6817	13	0,7718	2	0,6020	12	0,6417	15	0,4518	21	0,8260	12	3,9749	6
Харківська	0,6683	19	0,6863	5	0,6382	5	0,6501	13	0,5431	3	0,8704	1	4,0564	4
Херсонська	0,6692	18	0,4083	20	0,6472	4	0,4985	21	0,5008	8	0,8198	13	3,5438	21
Хмельницька	0,6720	16	0,5434	10	0,5558	19	0,5297	20	0,4771	13	0,8409	6	3,6188	19
Черкаська	0,6697	17	0,4760	13	0,6105	10	0,6612	11	0,4674	18	0,8438	4	3,7286	15
Чернівецька	0,6866	11	0,7279	4	0,6289	7	0,8705	1	0,5226	4	0,7930	21	4,2294	1
Чернігівська	0,6895	10	0,4507	15	0,5652	17	0,7071	9	0,4751	14	0,8371	7	3,7247	16

Примітка: СКЗ* – стандартизовані калібровані значення по відповідному блоку.

Джерело: за даними Держстату України. Регіональний людський розвиток. Статистичний збірник 2018 р.

Динаміка Інтегральних регіональних індексів людського розвитку (2013-2017 рр)

	Інтегральний регіональний індекс людського розвитку, ранг				
	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
АР Крим	4
Вінницька	18	17	15	12	9
Волинська	13	13	10	7	11
Дніпропетровська	15	12	13	11	12
Донецька	20
Житомирська	25	20	21	22	20
Закарпатська	5	3	4	3	5
Запорізька	6	5	5	10	10
Івано-Франківська	21	11	6	1	2
Київська	7	6	8	13	13
Кіровоградська	23	22	22	20	22
Луганська	16
Львівська	3	4	3	4	3
Миколаївська	12	10	11	8	8
Одеська	9	7	12	15	17
Полтавська	8	9	9	9	7
Рівненська	19	16	16	17	18
Сумська	22	19	17	14	14
Тернопільська	10	8	7	6	6
Харківська	1	1	1	5	4
Херсонська	24	21	20	21	21
Хмельницька	14	18	19	18	19
Черкаська	11	14	14	16	15
Чернівецька	2	2	2	2	1
Чернігівська	17	15	18	19	16

* Примітка: три крапки (...) – відомості відсутні

Джерело: за даними Держстату України. Регіональний людський розвиток.

Статистичні збірники. 2013-2018 рр.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації*****Монографії***

1. Топчієв О. Г., Коломієць К. В., Сич В. А., Яворська В. В. Структурування рекреаційно-туристичного потенціалу на засадах географічного середовища: Монографія. Кам'янець-Подільський: Видавець Панькова А. С., 2020. 332 с. (19,3 д.а.) (Особистий внесок автора: систематика і оцінка рекреаційно-туристичного потенціалу регіону - 16 д.а.)

2. Коломієць К. В., Яворська В. В., Сич В. А. Територіальна організація туристично-рекреаційної діяльності Українського Причорномор'я: Монографія / Наук. ред. О.Г. Топчієв. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. 290 с. (16,9 д.а.) (Особистий внесок автора: просторовий аналіз рекреаційно-туристичної діяльності регіону - 5,7 д.а.)

Наукові праці у фахових виданнях України

3. Топчієв О. Г., Сич В. А. Проблеми кластеризації та структурування соціоприродних видів господарської діяльності у географічних дослідженнях. *Український географічний журнал*. 2020. Вип. 2. С. 65-72. doi: <https://doi.org/10.15407/ugz2020.02.0> (Scopus) (0,4 д.а.) (Особистий внесок автора: обґрунтовано методологічні труднощі кластеризації соціоприродних видів господарської діяльності - 0,3 д.а.)

4. Топчієв О. Г., Сич В. А., Яворська В. В. Концепція рекреаційного середовища регіону та її понятійно-термінологічне структурування. *Вісник Одеського національного університету. Серія Географічні та геологічні науки*. 2020. Том 25. Вип. 1 (36). С. 157-172. DOI:10.18524/2303-9914.2020.1(36).205177. (0,8 д.а.) (Особистий внесок автора: обґрунтування концепції рекреаційного середовища регіону - 0,6 д.а.)

5. Топчієв О., Мальчикова Д., Сич В., Пилипенко І., Яворська В. Система географічних наук: вітчизняний досвід в умовах сучасної предметної

трансформації. *Економічна та соціальна географія*. 2020. Вип. 83. С. 4-11. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2020.83.4-11>. (0,4 д.а.) (Особистий внесок автора: обґрунтування географічних середовищ різних типів - 0,2 д.а.)

6. Топчієв О. Г., Сич В. А., Шашеро А. М. Концепція каркасів антропогенно-техногенних навантажень. *Український географічний журнал*. 2019. Вип. 2. С. 41-48. doi: 10.15407/ugz2019.02.041 (Scopus) (0,4 д.а.) (Особистий внесок автора: обґрунтування регіональних аспектів каркасів антропогенно-техногенних навантажень - 0,3 д.а.)

7. Топчієв О. Г., Сич В. А., Яворська В. В., Долинська О. О. Екологічний імператив у концепціях соціально-економічного розвитку і його географічні складові. *Вісник Одеського національного університету. Серія Географічні та геологічні науки*. 2019. Том 24, Вип. 2(35). С. 96-112. DOI: 10.18524/2303-9914.2019.2(35).183734 (0,9 д.а.) (Особистий внесок автора: запропоновано формування сектора соціоприродних видів економічної діяльності - 0,6 д.а.)

8. Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Сич В. А., Яворська В. В. Територіальна організація суспільства - стрижень становлення екологічного імперативу географії. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: географічні науки*, 2019. Вип. 11. С. 73-80 (0,4 д.а.) (Особистий внесок автора: визначення функціональної ролі і місця соціоприродних видів діяльності - 0,2 д.а.)

9. Сич В. А. Екотуризм в межах священних природних місць. *Географія та туризм*. 2019. № 50. С. 168-177. (0,4 д.а.)

10. Сич В. А., Шашеро А. М., Коломієць К. В. Каркас антропогенно-техногенних навантажень на територію регіону Українського Причорномор'я. *Вісник Одеського національного університету. Серія Географічні та геологічні науки*. 2019. Том 24. Вип. 1. С. 130-142. DOI: 10.18524/2303-9914.2019.1(34).169717 (0,7 д.а.) (Особистий внесок автора: обґрунтовані складові каркасу антропогенно-техногенних навантажень регіону - 0,6 д.а.)

11. Сич В. А. Концептуальні основи розвитку екологічного туризму. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені*

Володимира Гнатюка. Серія: Географія. 2019. № 1 (Вип. 46). С. 173-182. doi: 10.25128/2519-4577.19.2.22 (0,6 д.а.)

12. Коломієць К. В., Сич В. А. Транс'європейська мережа туристичних пішохідних маршрутів. *Географія та туризм. 2017. Вип. 40. С. 18-28. (0,6 д.а.) (Особистий внесок автора: обґрунтовані проблеми геопросторової організації туризму - 0,5 д.а.)*

13. Яворська В. В., Коломієць К. В., Сич В. А. Вплив міжнародних транспортних коридорів на розвиток туризму регіону Українського Причорномор'я. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: географічні науки. 2017. Вип. 7. С. 248-253. (0,3 д.а.) (Особистий внесок автора: аналіз сучасного стану транспортної інфраструктури регіону Українського Причорномор'я як складової частини його туристичного потенціалу - 0,2 д.а.)*

14. Коломієць К. В., Яворська В. В., Сич В. А. Методологічні підходи щодо формування туристського образу регіону. *Вісник Одеського національного університету. Серія Географічні та геологічні науки. 2017. Том 22, Вип. 2. С. 90-103. (0,7 д.а.) (Особистий внесок автора: проаналізовано туристичні центри різної спеціалізації, які складають образ території - 0,5 д.а.)*

15. Сич В. А., Коломієць К. В. Рекреаційні складові у плануванні території регіону Українського Причорномор'я. *Вісник Одеського національного університету. Серія Географічні та геологічні науки. 2015. Том 20. Вип. 2. С. 121-132. (0,7 д.а.) (Особистий внесок автора: визначені критерії рекреаційного районування регіону з обґрунтуванням складових одиниць районування - 0,5 д.а.)*

16. Яворська В. В., Сич В. А., Коломієць К. В. Особливості формування екомережі регіону Українського Причорномор'я. *Вісник Одеського національного університету. Серія Географічні та геологічні науки. 2015. Том 20. Вип. 4. С. 129-143. (0,8 д.а.) (Особистий внесок автора: аналіз структурних елементів регіональної екомережі регіону - 0,6 д.а.)*

17. Yavorska V., Kolomiyets K., Sych V. Establishment of regional policy in Ukraine *Часопис соціально-економічної географії. 2015. Вип. 19(2). С. 45-49. (0,3*

д.а.) (Особистий внесок автора: висвітлення економічного потенціалу регіону в умовах ринкової економіки - 0,2 д.а.)

18. Сич В. А. Основні загрози степовим екосистемам України. *Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки*. 2012. Том 17. Вип. 2(15). С. 84-89. (0,3 д.а.)

19. Сич В. А. Відтворення степової рослинності Бессарабії методом агростепів. *Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки*. 2009. Том 14. Вип. 7. С. 344-348. (0,3 д.а.)

20. Яворська В. В., Сич В. А. Вплив розселення населення в регіоні Українського Причорномор'я на розвиток геодемографічних процесів. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Географія і сучасність*. 2006. Серія 4. Вип. 15. С. 127-132. (0,3 д.а.) (Особистий внесок автора: обґрунтування системи розселення населення регіону за різними ієрархічними рівнями - 0,1 д.а.)

21. Сич В. А. Туристично-краєзнавчий маршрут узбережжям Одещини. *Наукові записки Вінницького державного педуніверситету ім. М. Коцюбинського (Серія "Географія")*. 2006. Вип. 12. С. 216-222. (0,4 д.а.)

22. Сич В. А. Основи концепції екологічно-безпечного землеробства на масивах зрошення Півдня України в сучасних умовах. *Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки*. 2006. Том 11. Вип. 3. С. 86-91. (0,3 д.а.)

23. Сич В. А. Географічна інформаційна система агроекологічного стану земель для оцінки сталого землекористування. *Фізична географія та геоморфологія*. 2005. Вип. 49. С. 78-84. (0,3 д.а.)

**Статті в іноземних періодичних виданнях та виданнях,
що індексуються в міжнародних наукометричних базах**

24. Sych V. A., Yavorska V. V., Nevko I. V., Kolomiyets K. V., Shorobura I. M. Features of territorial organization of population resettlement of the coastal zone of the Ukrainian Black Sea Region. *Journal of Geology Geography and Geoecology*. 2019. Том 28 (4). С. 747-756. doi: 10.15421/111970 (Web of Science) (0,6 д.а.)

(Особистий внесок автора: висвітлено роль розселення населення в антропогенно-техногенному навантаженні прибережної зони регіону - 0,4 д.а.)

25. Sych V. The network systematics of recreational and tourist potential. *Journal of Education, Health and Sport*. 2019. Vol. 9, No. 9. P. 1333-1343. ISSN 2391-8306. DOI <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.4086000> (0,6 д.а.)

26. Yavorska V. V., Hevko I. V., Sych V. A., Potapchuk O. I., Kolomiyets K. V. Features of application of information technologies in modern tourism. *Journal of Geology Geography and Geoecology*. 2019. Том 28 (3). С. 591-599. doi: 10.15421/111956. (Web of Science) (0,5 д.а.) *(Особистий внесок автора: роль ГІС у проектуванні рекреаційних зон - 0,3 д.а.)*

27. Yavorska V. V., Sych V. A., Hevko I. V., Kolomiyets K. V., Periodization of the studies of territorial organization of recreation and tourism. *Journal of Geology Geography and Geoecology*, 2018. Том 27 № 3. С. 520-528. doi: 10.15421/111876 (Web of Science) (0,5 д.а.) *(Особистий внесок автора: дослідження процесу кластеризації в просторовій організації рекреаційно-туристської діяльності - 0,3 д.а.)*

28. Yavorska V. V., Hevko I. V., Sych V. A., Kolomiyets K. V. Organization of tourist and recreational activity within the objects of the natural protected fund in the Odessa region. *Вісник Дніпровського університету. Серія: Геологія, географія*, 2018. Т. 27. № 2. С. 377-385. doi:10.15421/111862 (Web of Science) (0,5 д.а.) *(Особистий внесок автора: висвітлення напрямків рекреації в межах територій природно-заповідного фонду Одещини - 0,4 д.а.)*

29. Yavorska V. V., Hevko I. V., Sych V. A., Kolomiyets K. V. The main components of the formation of recreational and tourism activity. *Вісник Дніпровського університету. Серія: Геологія, географія*. 2018. Т. 27. № 1. С. 148-155. doi: 10.15421/111840 (Web of Science) (0,4 д.а.) *(Особистий внесок автора: структурування рекреаційно-туристичного комплексу за видами діяльності - 0,3 д.а.)*

30. Yavorska V. V., Sych V. A., Kolomiyets K. V., Shashero A. M. Odessa catacombs as an integral part of the tourist image of the Black Sea region. *Вісник*

Дніпровського університету. Серія: Геологія, географія. 2018. Т. 26. № 1. С. 219-226. doi: 10.15421/11182301 (Web of Science) (0,4 д.а.) (Особистий внесок автора: аналіз ролі підземних культурних пам'яток у рекреаційно-туристичному потенціалі Одещини - 0,2 д. а.)

31. Sych V. Methodological problems of inventory and assessment of recreational and tourism potential. *Journal of Education, Health and Sport*. 2017. Vol. 7, No. 5. P. 456-464. ISSN 2391-8306. DOI: 10.5281/zenodo.4289061(0,5 д.а.)

32. Коломієць К. В., Яворська В. В., Сич В. А. Методична схема багаторівневої територіальної організації регіону Українського Причорномор'я. *Вісник Дніпровського університету. Серія: Геологія, географія. 2017. Т. 25 (2). С. 73-80. doi: 10.15421/111721 (Web of Science) (0,4 д.а.) (Особистий внесок автора: аналіз природноресурсного потенціалу регіону Українського Причорномор'я - 0,2 д.а.)*

33. Sych V., Nikolayeva O. The development of tourism in the zone of influence of international transport corridors in the Ukrainian Black Sea region. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Balusansky*. 2016. Vol. 4. No. 6. P. 153-156. ISSN 1338-9432. (0,2 д.а.) (Особистий внесок автора: розвиток рекреаційно-туристичної діяльності в зоні логістичних центрів Українського Причорномор'я - 0,1 д.а.)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

34. Яворська В., Транченко Л., Сич В., Коломієць К. Проблеми та перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні. *Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: матер. VI міжнар. наук.-практ. конф. (Кропивницький, 2-3 квітня 2020 р.). Київ, 2020. С. 129-137. (0,4 д.а.) (Особистий внесок автора: перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в регіоні Українського Причорномор'я - 0,2 д.а.)*

35. Сич В. А., Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Яворська В. В. Соціоприродні види діяльності у господарських комплексах країн і регіонів. *Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення:*

матер. VIII міжнар. наук.-практ. конф. (Херсон, 3-4 жовтня, 2019 р.). Херсон, 2019. С. 219-222. (0,2 д.а.) *(Особистий внесок автора: обгрунтовано соціоприродні види діяльності на прикладі Українського Причорномор'я - 0,1 д.а.)*

36. Яворська В. В., Сич В. А., Коломієць К. В. Місце України у світовому рейтингу конкурентоспроможності туристичного сектору. Стратегічні перспективи туристичної та готельно-ресторанної індустрії в Україні: теорія, практика та інновації розвитку: матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Умань, 30-31 жовтня, 2019 р.). Умань, 2019. С. 98-101. (0,2 д.а.) *(Особистий внесок автора: аналіз рейтингу конкурентоспроможності туристичного сектору - 0,1 д.а.)*

37. Сич В. А. Одеські катакомби як елемент туристського образу Одеського регіону. *Теорія, практика та інновації розвитку туристичної і готельно-ресторанної індустрії*: матер. міжнар. наук.-практ. конфер. (Умань, 29-30 травня, 2019 р.). Умань, 2019. С. 114-117. (0,3 д.а.)

38. Сич В. А. Яворська В. В., Коломієць К. В. Розвиток наукових підходів до просторової організації рекреації та туризму. *Міждисциплінарні інтеграційні процеси у системі географічної та екологічної науки*: матер. міжнар. наук.-практ. конфер. (Тернопіль, 7-8 травня, 2019 р.). Тернопіль, 2019. С. 174-179. (0,3 д.а.) *(Особистий внесок автора: досліджено періодизацію наукових підходів до просторової організації рекреації та туризму - 0,2 д.а.)*

39. Яворська В., Сич В., Коломієць К. Перспективи розвитку екотуризму на природоохоронних територіях Одеського регіону. *Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України*: матер. V міжнар. наук.-практ. конфер. (Кропивницький, 4-5 квітня 2019 р.). Кропивницький, 2019. С. 319-330. (0,7 д. а.) *(Особистий внесок автора: досліджено напрямки рекреації в межах територій природно-заповідного фонду Одещини - 0,5 д.а.)*

40. Сич В. А., Коломієць К. В., Шашеро А. М. Застосування концепції кластера у сфері рекреації та туризму. *The development of nature sciences: problems and solutions: conference proceedings* (Brno, April 27-28, 2018). Brno, 2018. P. 226-

229. (0,3 д.а.) (Особистий внесок автора: досліджено підходи до дефініції "кластер" - 0,2 д.а.)

41. Сич В. А., Коломієць К. В. Україна у світовому рейтингу конкурентоспроможності туристичного сектору. *Туристичні послуги на світовому ринку як фактор розвитку міжнародного туризму*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 10 травня 2018 р.). Львів, 2018. С. 236-244. (0,5 д.а.) (Особистий внесок автора: аналіз компонентів рейтингу конкурентоспроможності туристичного сектору - 0,3 д.а.)

42. Яворська В. В., Сич В. А., Коломієць К. В. Формування туристичного образу регіону Українського Причорномор'я. *Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України*: матер. IV міжнар. наук.-практ. конфер. (Кропивницький, 2-6 квітня 2018 р.). Кропивницький, 2018. С. 20-28. (0,5 д.а.) (Особистий внесок автора: визначення факторів, що впливають на формування туристичного образу регіону - 0,3 д.а.)

43. Kolomiyets K., Sych V. Conceptual components of regionalization and directions for their development. *Eurasian scientific development: proceedings of the 2nd International conference (Vienna, 2-nd December, 2017)*. Vienna, 2017. P. 17-22. (0,3 д.а.) (Особистий внесок автора: чинники регіоналізації - 0,2 д.а.)

44. Сич В. А. Сучасний стан земельно-ресурсного потенціалу Одеської області. *Агрохімія і ґрунтознавство*. Спец. випуск до IX з'їзду УТГА. Харків, 2014. - С. 200-202 (0,1 д.а.)

45. Красеха Є. Н., Сич В. А. Еволюція степових екосистем: леси, трав'янисті угруповання, чорноземи. *Причорноморський екологічний бюлетень*. 2009. № 1 (31). С. 151-160. (0,5 д.а.) (Особистий внесок автора: сучасний стан степових екосистем - 0,3 д.а.)

46. Красеха Є. Н., Сич В. А., Гулько Л. В. Історико-культурні, еколого-етичні та соціально-економічні аспекти землекористування в степовій зоні Дунайсько-Дністровського лиманного межиріччя. *Причорноморський екологічний бюлетень*. 2007. № 4 (26). С. 132-142. (0,5 д.а.) (Особистий внесок автора:

дослідження рекреаційного потенціалу Дунайсько-Дністровського лиманного межиріччя - 0,3 д.а.)

47. Сич В. А. Забрудненість ґрунтів Одеської області внаслідок господарської діяльності. *Агрохімія і ґрунтознавство*. Спец. випуск до VII з'їзду УТГА. Книга 3. Харків, 2006. С.288-290. (0,1 д.а.)

48. Сич В. А. Основи агроекологічної концепції зрошення чорноземів Одещини в сучасних гідромеліоративних умовах. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія географічна*. 2006. № 2. С. 265-269. (0,2 д.а.)

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

– The 2nd International conference on Eurasian scientific development (Vienn, Austria, Premier Publishing s.r.o., 2-nd December, 2017; очна форма участі);

– The international research and practical conference "The development of nature sciences: problems and solutions" (Brno, Czech Republic, Mendel University, April 27-28, 2018; очна форма участі);

– Міжнародна науково-практична конференція «Туристичні послуги на світовому ринку як фактор розвитку міжнародного туризму» (Львів, Львівський інститут економіки і туризму, 10-11 травня 2018 р.; очна форма участі);

– IV Міжнародна науково-практична конференція "Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України" (Кропивницький, ЛА НАУ, 2-6 квітня 2018 р.; очна форма участі);

– Міжнародна науково-практична конференція "Міждисциплінарні інтеграційні процеси у системі географічної та екологічної науки" (Тернопіль, ТНПУ імені В.Гнатюка, 7-8 травня, 2019 р.; очна форма участі);

– V Міжнародна науково-практична конференція "Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України" (Кропивницький, ЛА НАУ, 2-6 квітня 2019 р.; очна форма участі);

– 74 звітна наукова конференція професорсько-викладацького складу і наукових працівників Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, 28 листопада 2019 р.; очна форма участі);

- Міжнародна науково-практична конференція «Теорія, практика та інновації розвитку туристичної і готельно-ресторанної індустрії» (Умань, Уманський НУС, 29-30 травня, 2019 р.; очна форма участі);
- Міжнародна науково-практична конференція "Розвиток туризму в Україні: стан, виклики та перспектива імплементації Європейського досвіду" (Київ, КНУ імені Тараса Шевченка, 30 травня, 2019 р.; очна форма участі);
- VIII міжнародна науково-практична конференція "Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення" (Херсон, ХДУ, 3-4 жовтня, 2019 р.; очна форма участі);
- Всеукраїнська науково-практична конференція «Стратегічні перспективи туристичної та готельно-ресторанної індустрії в Україні: теорія, практика та інновації розвитку» (Умань, Уманський НУС, 30-31 жовтня, 2019 р.; очна форма участі);
- VI Міжнародна науково-практична конференція «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України» (Кропивницький, ЛА НАУ, 2-3 квітня 2020 р.; онлайн-формат);
- Міжнародна конференція "Моделі міждисциплінарних та міжгалузевих освітніх та освітньо-наукових програм: виклики, можливості та варіанти впровадження" (Одеса, ОНУ імені І.І. Мечникова, 25-26 червня 2020 р.; онлайн-формат).



УКРАЇНА

ОДЕСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

УПРАВЛІННЯ ТУРИЗМУ, РЕКРЕАЦІЇ ТА КУРОРТІВ

пр. Шевченка, 4, м. Одеса, 65032, тел./факс: (048) 7189-331, E-mail: odtravel@odessa.gov.ua Код ЄДРПОУ 41160450

№ _____

від _____

ДОВІДКА

Видана Сичу Віталію Андрійовичу, доценту кафедри економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І. І. Мечникова в тому, що результати його дисертаційного дослідження на тему «Систематика і оцінка рекреаційно-туристичного потенціалу регіону на засадах географічного середовища та рекреаційних кластерів» були впроваджені в «Програмі розвитку туризму та курортів в Одеській області на 2017-2020 рр.» Додаток до рішення обласної ради від 23 грудня 2016 року № 285-VII.

Начальник управління _____



Олександр ШЕКА

Аліна Сергєєва (048) 718-93-31

ОДЕСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
Управління туризму, рекреації та курортів

01/01-15/713 від 30.11.2020



УКРАЇНА
 МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
 ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА**
 вул. М.Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027,
 тел. (0352)43-58-80, факс (0352)43-60-02
 e-mail: info@tnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125544



UKRAINE
 MINISTRY OF EDUCATION AND
 SCIENCE OF UKRAINE
**TERNOPIL VOLODYMYR HNATYUK
 NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY**
 2 M. Kryvonosa st., Ternopil, 46027, Ukraine
 tel. +38 0352 43 60 67, fax: +38 0352 43 60 02
 e-mail: info@tnpu.edu.ua

Від " 28 " 09 2020 р. № 901-33/03 На № _____ від " _____ " _____ 20 _____ р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Сича Віталія Андрійовича
**«Систематика і оцінка рекреаційно-туристичного потенціалу регіону на засадах
 географічного середовища та рекреаційних кластерів»,**
 поданого на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук
 зі спеціальності 11.00.02 – економічна та соціальна географія

Упродовж 2018–2020 навчальних років у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка на інженерно-педагогічному факультеті здійснювалася апробація та впроваджувалися результати дисертаційного дослідження Сича Віталія Андрійовича.

Із цією метою були проведені семінари та круглі столи для викладачів кафедри сфери обслуговування, технологій та охорони праці, під час яких використовувалися науково-методичні матеріали, розроблені дисертантом. Зокрема, методологічні та методичні принципи систематики та оцінки складових рекреаційно-туристичного потенціалу регіону були використанні в процесі вивчення дисциплін професійної підготовки «Рекреаційні комплекси світу», «Курортологія».

Розроблені В. А. Сичом теоретичні положення та методичні матеріали підтвердили свою ефективність та можуть використовуватися в освітньому процесі на кафедрі сфери обслуговування, технологій та охорони праці з метою підвищення рівня професійної компетентності майбутніх бакалаврів з професійної освіти (сфера обслуговування).

Результати впровадження дисертаційного дослідження Віталія Андрійовича Сича «Систематика і оцінка рекреаційно-туристичного потенціалу регіону на засадах географічного середовища та рекреаційних кластерів» обговорено і схвалено на засіданні кафедри (протокол № 2 від 25.09.2020 р.).

Завідувач кафедри
 кандидат педагогічних наук, доцент

Т. П. Сорока

Проректор з навчально-методичної роботи
 доктор педагогічних наук, професор

І. В. Гевко





УКРАЇНА

Департамент освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації

**ОДЕСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ ЦЕНТР
ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ**

ЄДРПОУ 20986606 вул. Тініста, 4, м. Одеса, 65062,
тел./факс: (0482) 68 49-18; тел.: (0482)746-56-66 e-mail: turkrai@i.ua

від 03.12. 2020 р. № 06-02/387

Для пред'явлення до спеціалізованої вченої ради Д 35.051.08
у Львівському національному університеті імені Івана Франка
(79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, т. (032) 239-43-25)

ДОВІДКА

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Сича Віталія Андрійовича

на тему «Систематика і оцінка рекреаційно-туристичного потенціалу регіону на
засадах географічного середовища та рекреаційних кластерів», представлену на
здобуття наукового ступеня доктора географічних наук
за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія

Результати наукових розробок і публікацій з питань систематики і оцінки
рекреаційно-туристичного потенціалу регіону на засадах географічного середовища
та рекреаційних кластерів використовуються при написанні шкільних науково-
дослідницьких проектів Малої академії наук секції «Географія та
ландшафтознавство», в туристсько-краєзнавчій діяльності: при підготовці учнів до
Всеукраїнських краєзнавчих експедицій «Мій рідний край», «Моя Батьківщина -
Україна», розробці учнівських досліджень за напрямом географічного краєзнавства
Всеукраїнського зльоту юних туристів, а також в залученні учнівської молоді до
активної діяльності у вивченні рідного краю, його рекреаційно-туристичної
діяльності та географічних об'єктів.

Директор



Дмитро МАКОСІЙ